

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

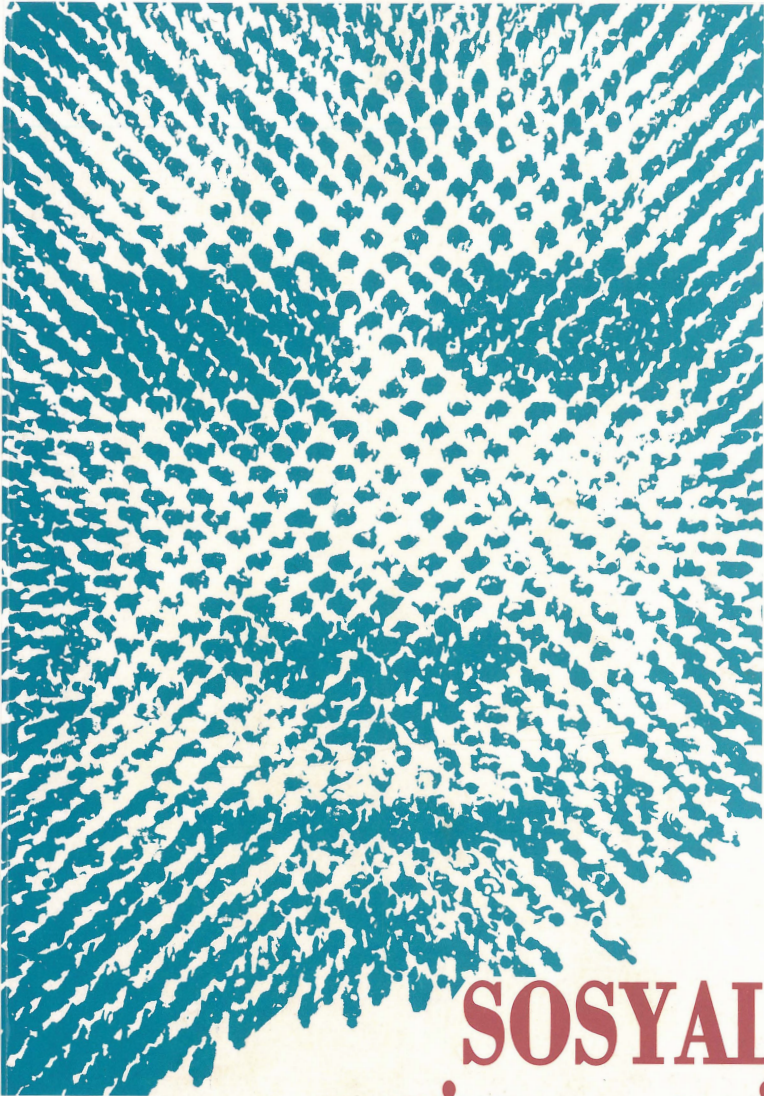
RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

SOSYAL PSİKOLOJİ

DAVID KRECH / RICHARD S. CRUTCHFIELD

Ceviren: Erol GÜNGÖR

ÖTÜKEN

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Sosyal Psikoloji Amerika Birleşik Devletleri'nde ve İngiltere'de gelişmiş bir ilim disiplini, bu yüzden halen Amerikan kaynakları bu sahaya hakim bulunmakta ve Kıta Avrupa'sı da bizim gibi bu kaynakları kullanmaktadır.

Bu kitabın, merhum Profösör Mümtaz Turhan tarafından ilk defa İstanbul Edebiyat Fakültesinde başlatılan sosyal psikoloji öğretiminde öğrencilere bir rehber olması düşünülmüştü. Bunun başlıca iki sebebi vardı. Birincisi, sosyal psikoloji kitaplarının hiçbirini elinizdeki eser gibi sistemli bir teorik temele dayanarak yazılmamıştı. İkinci sebep ise sosyal psikolojiye iki ayrı yaklaşım tarzından birinin bizce daha uygun görülmesi ve yazarların da bu usulü benimsemiş olmalarıydı. Bilindiği gibi, bazı sosyal psikologlar bu sahanın problemlerini daha sosyolojik bir açıdan ele alırlarken, bazıları sosyal psikolojinin aslında bir psikoloji dalı olduğunu daima gözönünde tutarak onu psikolojinin temel prensipleri çerçevesinde ele almayı uygun bulurlar. İşte Krech ile Crutchfield'in bu kitabı, sosyal psikolojiyi tecrübî psikolojinin kavram yapısı içinde teorik bir temele oturtma çabalarının en iyi örneğini teşkil etmektedir.

ISBN 975437322-1

9 799754 373225

SOSYAL PSİKOLOJİ

TEORİ VE PROBLEMLER

DAVID KRECH
California Üniversitesi
Psikoloji Profesörü

RICHARD S.
CRUTCHFIELD
Swarthmore Koleji
Psikoloji Profesörü

Çeviren
EROL GÜNGÖR
İstanbul Üniversitesi
Psikoloji Profesörü

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 159
KÜLTÜR SERİSİ: 29

THEORY AND PROBLEMS OF SOCIAL PSYCHOLOGY
David Krech and Richard S. Crutchfield
New York, McGraw-Hill, 1948

3. Basım: 1980

ISBN 975-437-322-1

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.
İstiklâl Cad. Ankara Han 99/3 80060 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • Faks: (0212) 251 00 12
İnternet: www.otuken.com.tr

Kapak Düzeni: Nur-Olcay Okan
Kapak Baskısı: Birlik Ofset
Dizgi - Tertip: Ötüken
Baskı: Özener Matbaası
Cilt: Yedigün Mücellithanesi
İstanbul - Aralık 1999

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

İÇİNDEKİLER

Üçüncü Basılışa Önsöz / 9
Türkçe Türcümeye Önsöz / 11
Önsöz / 13

BİRİNCİ KISIM TEMEL PRENSİPLER / 17

BİRİNCİ BÖLÜM SOSYAL PSİKOLOJİNİN SAHASI VE PROBLEMLERİ / 19-54

Sosyal Psikolojinin İki Yönü. Temel bir ilim olarak sosyal psikoloji. **Sosyal Tahlilin Üç Seviyesi.** Fert ve grup seviyesinde sosyal tahlil. Grup dinamiği. Müessese metodu. Üç tahlil seviyesine ait misâller. Üç tahlil seviyesinin tamamlayıcı münasebetleri. **Kitabın Plânı.** Birinci Kısım: Motivasyon, idrak, ve öğrenme prensiplerine göre tahlil. İkinci Kısım: Sosyal süreçler. Üçüncü Kısım: Bugünkü sosyal meselelere tatbik. **Özet.**

İKİNCİ BÖLÜM DAVRANIŞIN DİNAMİĞİ / 55-122

Önerme I: Motivasyon ve Molar Davranış. Tahlil birimi, Molar davranışın temelleri. **Önerme H: Molar Davranışın Dinamiğinin Kaynakları.** O andaki psikolojik saha. Umumî neticeler. **Önerme III: Psikolojik Sahanın İstikrarsızlığından Doğan Gerginlikler.** Gerginliklerin tesirleri. İhtiyaç ve isteklerin tayini. **Önerme IV: Engelleme (frustrasyon) Reaksiyonları.** Frustrasyonun kaynakları. Frustrasyonun neticeleri. Yüksek gerginliğin kolaylaştırıcı ve bozucu tesirleri. **Önerme V: Gerginlik Giderme Yollarının Tesbiti.** Hedefler ve gerginlik giderme tarzları bakımından ferdî farklar. **Önerme VI: Psikolojik Sahada Daha Yüksek Seviyelere Doğru Temayül.** Denge. İstikrarlı organizasyonda "daha yüksek" seviyeler. **Özet.**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DÜNYAYI NASIL İDRAK EDİYORUZ? / 123-170

Sosyal Psikolog Bakımından İdrak ve Tanımanın Temel Problemleri. Tasvir problemi. Kanun problemi. **İdraki Tayin Eden İki Büyük Faktör Grubu.** Yapı faktörleri. Fonksiyonel faktörler. Yapı faktörleri ve fonksiyonel faktörler arasındaki münasebetler. **Önerme I: Kognitif Sahanın Organize Oluşu.** "Basit" idrak. Tuhaf ve yabancı şeylerin idraki. Şahsiyet hakkında intiba edinme. Umumî neticeler. **Önerme II: İdrakin Fonksiyonel Seçiciliği.** Fonksiyonel seçicilik ve davranışın dinamiği. Fonksiyonel seçicilik ve kültür. Fonksiyonel seçicilik ve yapı faktörleri. Umumî neticeler. **Önerme III: Parça-Bütün Münasebetleri.** Basit görme idrakinden misaller. Fertlere ve gruplara ait vasıfların idraki. Atıf sistemi. **Önerme IV: Umumi Yapıyı Tayin Eden Faktörler.** Yakınlık ve benzerlik. Sebep ve neticenin idraki. Umumî neticeler. **Özet.**

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İDRAKLERİMİZİN YENİDEN ORGANİZE EDİLMESİ / 171-221

Davranışın Değişmesi ve Kognitif Reorganizasyon. Kognitif reorganizasyon prensipleri. **Önerme I: Engellenmiş Hedefler ve Reorganizasyon.** Reorganizasyonun mahiyeti. Umumî neticeler. **Önerme II: Reorganizasyon Süreci.** Kognitif reorganizasyonun oluşu ve devamlılığı. Reorganizasyon sürecinde kognitif organizasyonlar arasındaki münasebet. **Önerme III: Zamanla Meydana Gelen Değişmeler.** Akılda tutma, unutma, ve kognitif reorganizasyon. Orijinal yapı ile reorganizasyon arasındaki münasebetler. Davranışın dinamiği ve seçici hafıza. Araya giren olaylar ve kognitif reorganizasyon. **Önerme IV: Kognitif Reorganizasyonun Sürati.** Kognitif sahanın farklılaşması ve tecrid edilmiş olması. Farklılaşma ve soyutlanmayı belirleyen faktörler. Umumî neticeler. **Özet.**

İKİNCİ KISIM

SOSYAL SÜREÇLER/223

BEŞİNCİ BÖLÜM

İNSANLARIN İNANÇLARI VE TUTUMLARI / 225-260

İnanç ve Tutumların Tanımı. İnançlar. Tutumlar. **İnanç ve Tutumların Fonksiyonel Önemi.** İnanç ve Tutumlar ve Manâ Arama. İnanç ve tutumların diğer ihtiyaçlara hizmeti. Umumî neticeler. **Hükümler:** Hükümler, inançlar, tutumlar. **İnanç ve Tutumların Özellikleri.** İnanç ve tutumların objeleri. İnanç ve tutumların yapısı. İnanç ve tutumların kuvvet ve ehemmiyeti. İnanç ve tutumların tahkik kabiliyeti. İnançlar, tutumlar ve "gerçekler". **Özet.**

ALTINCI BÖLÜM

İNANÇ VE TUTUMLARIN DOĞUŞU VE DEĞİŞMESİ / 261-304

Kültürel Faktörler. Kültürel ve psikolojik faktörler. Umumî neticeler. **Fonksiyonel Faktörler,** İnançlar, tutumlar, ve spesifik şahsiyet vasıfları. İnançlar, tutumlar ve umumî şahsiyet yapısı. **İnanç ve Tutumların Teşekkülü ve "Gerçekler".** Bilgilerin kaynakları. Dış görünüş ve gerçek. Umumî niteceler. **İnanç ve Tutumların Kendilerini Muhafaza Etme Temayülü.** İdrak ve hatırlamada seçicilik. Kognitif sahanın değişmezliği. Çekinme veya kaçınma. Sosyal destek. Umumî neticeler. **İnançlar ve Tutumlar Nasıl Değişir?** İnanç ve tutumların kontrolunda hedefler. Teşhis problemi. İcraat programına ait meseleler. Değiştirme programında iki ana rehber. **Özet.**

YEDİNCİ BÖLÜM

İNANÇ VE TUTUMLARIN ÖLÇÜLMESİ / 305-397

İnanç ve Tutum Ölçmesine Ait Teorik Meseleler. Genel düşünceler. Ferdi inanç ve tutumların ölçülmesi. İnanç ve tutumların ölçülebilir vasıfları. İnanç ve tutumlara ait ölçü tipleri. **Ölçeklerle ölçme.** Ölçek itemlerinin seçimindeki kriterler. Thurstone metoduyla ölçek hazırlanması. Likert metodu. Guttman metodu. Bogardus'un sosyal mesafe ölçeği. Mertebeli ölçek. Çiftlerin mukayesesi metodu. Ölçeklerin kullanılması ve tefsirinde ortaya çıkan meseleler. Ölçeklerin saflaştırılması. **Takdir Yoluyla Ölçme.** Takdir edilecek verilerin kaynakları. İnanç ve tutumların bizzat takdiri. Takdir ölçeklerinin çeşitleri. **İnanç ve Tutumları "Dolaylı" Yollarla Ölçme Metodları.** **İnançların ve Tutumların Çeşitli Özelliklerinin Ölçülmesi.** Tür, muhteva, vuzuh, ve hususilik. Kuvvet, önemlilik. Tahkik kabiliyeti. **İnanç ve Tutum Ölçmelerinin Güvenilirlik ve Geçerliliği.** Güvenilirlik. Geçerlik. **Özet.**

ÜÇÜNCÜ BASILIŞA ÖNSÖZ

SOSYAL Psikoloji Amerika Birleşik Devletleri'nde ve İngiltere'de gelişmiş bir ilim disiplini, bu yüzden başka ülkeler bu ilmi İngilizce yazılmış kaynaklardan öğrenmişlerdir ve halen Amerikan kaynakları bu sahaya hakim bulunmaktadır. Kıta Avrupası da bizim gibi Amerikan kaynaklarını doğrudan veya tercüme yoluyla kullanmak zorunda kalmışlar.

Onbeş yıl önce bu kitabı Türkçeye çevirirken, o sırada Türkiye'de merhum Profesör Mümtaz Turhan tarafından ilk defa İstanbul Edebiyat Fakültesi'nde başlatılan sosyal psikoloji öğretiminde öğrencilere bir rehber olması düşünülmüştü. O sırada daha yakın zamanlarda yazılmış ders kitapları da bulunduğu halde, 1948'de yayınlanmış bir eseri kullanmamızın başlıca iki sebebi vardı. Birincisi, öbür sosyal psikoloji kitaplarının hiçbirisi elinizdeki eser gibi sistemli bir teorik temele dayanarak yazılmamıştı. İkinci sebep ise sosyal psikolojiye iki ayrı yaklaşım tarzından birinin bizce daha uygun görülmesi ve yazarların da bu usulü benimsemiş olmalarıydı. Bilindiği gibi, bazı sosyal psikologlar bu sahanın problemlerini daha sosyolojik bir açıdan ele alırlarken, bazıları sosyal psikolojinin aslında bir psikoloji dalı olduğunu daima gözönünde tutarak onu psikolojinin temel prensipleri çerçevesinde ele almayı uygun bulurlar. İşte Krech ile Crutchfield'in bu kitabı, sosyal psikolojiyi tecrübî psikolojinin kavram yapısı içinde teorik bir temele oturtma çabalarının en iyi örneğini teşkil etmektedir.

Aradan onbeş yıl geçtikten sonra, ilk çevrildiği sırada bile zaman bakımından eski bir kitabı tekrar bastırmamızın sebebi nedir? Bu zaman içinde pekçok ders kitabı çıkmış, üstelik bizzat bu kita-

bin yazarları kendi eserlerini iki defa geniş ilavelerle ve bazı değişikliklerle yeniden yayınlamışlardır. Meraklı ve ilgili okuyucular, aynı yazarların bu yeni kitaplarının Profesör Mümtaz Turhan tarafından on yıl önce "Cemiyet İçinde Fert" adıyla iki cilt halinde yapılmış olan tercümesini görmüşlerdir. Fakat her iki kitabı dikkatle okuyanlar, yazarların 1948'de kurdukları teorik temeli hiç değiştirmediklerini -birkaç önemsiz nokta dışında- göreceklerdir. Yeni kitabın eskisinden başlıca farkı, geçen zaman içinde yapılmış araştırmaları özetleyen birçok okuma parçalarının ve bir-iki konunun eklenmiş olmasıdır. Bizim her iki kitapla geçirmiş olduğumuz eğitim tecrübesi, öğrencilerin teferruata boğulmak yüzünden herşeyi birbirine karıştırdıklarını göstermiş bulunuyor. Bu yüzden onu sosyal psikolojiye yeni başlayanlardan çok, ileri sınıflardaki öğrencilere tavsiye ediyoruz.

Elinizdeki kitap aslında orijinal eserin sadece ilk yarısının tercümesidir. İkinci ve son kısmın çevirilmeyişinin asıl sebebi, orada daha çok 1940'lardaki Amerikan cemiyeti üzerinde yapılmış araştırmaların bulunmasıdır. O kısımda verilen bilgilerin daha iyi ve geniş bir şekilde yeni yayınlardan okunmasında fayda vardır. Bu arada birinci kısımda verilen misallerin de çoğunlukla 1940'lardaki dünyaya (İkinci Dünya Savaşı, Almanlar, Naziler, Komünistler, Yahudi aleyhtarlığı vs.) ve Amerika'ya ait şeyler olduğunu da hatırlatmalıyız.

Eylül 1980

Prof. Dr. Erol GÜNGÖR

TÜRKÇE TERCÜMEYE ÖNSÖZ

GELECEKTE, yirminci asrın ilk yarısında en çok göze çarpan ve en mühim ilerlemelerden bahsetmek isteyen bir ilim tarihçisi, muhakkak ki içtimaî ilimlerde, bilhassa psikolojide meydana gelen gelişmeleri kaydetmeden geçemeyecektir. Gerçekten, son çeyrek asır içinde her ne kadar atom ve feza araştırmaları ile tatbikatı umumî efkârı en çok meşgul eden bir ilim hadisesi olarak görünüyorsa da, insanlığın geleceği bakımından hiçbir ilerleme sosyal ilimlerdeki gelişme kadar mühim olamayacaktır. Çünkü gerek atom sahasında gerek feza âlemindeki araştırmalarda varılan merhale, ondokuzuncu asırdanberi tabiat ilimlerinde başlamış olan gelişmenin tabîî bir neticesidir. Halbuki sosyal ilimlerde, bilhassa Sosyal Psikolojide yüzde on bir hata ile kehanette bulunabilme seviyesine erişilmiş olması, bu asrın son çeyreğine has muazzam bir ilmî ilerlemedir. Diğer birçok sahalarda olduğu gibi, içtimaî ilimlerde de vukua gelen bu gelişmeler maalesef memleketimizde lââyıkıyla takip edilememiştir. Ancak altı yıl önce İstanbul Üniversitesi'nde bir Sosyal Antropoloji kürsüsü kurulabilmiş ve yine ancak beş yıldanberi Sosyal Psikoloji okutulmaya başlanmıştır.

Memleketimizde hakikî bir gelişmenin ancak bir ilim efkâr-ı umumiyesinin meydana gelmesiyle mümkün olabileceği nihayet anlaşılmış bulunuyor. Böyle bir umumî efkâr ise ancak münferid ilim dallarında o ilimlere has umumî efkârların meydana gelmesiyle mümkündür.

İşte Dr. Erol Güngör'ün bu tercümesi, bize bu hususta atılmış ilk adım gibi görülüyor.

Netekim Batıda da Sosyal Psikolojide ilk hareket, birisi psikolog, diğeri bir sosyolog tarafından yazılan iki ders kitabı ile başlamıştı. O tarihten bu yana yüzlerce, hatta binlerce araştırma yanında, birçok ders kitapları da yazılmış bulunuyor. Son yıllarda yazılan ders kitaplarının en iyilerinden üç tanesi seçilecek olsa, muhakkak ki Krech ve Crutchfield'in "*Sosyal Psikoloji*"si bunlardan biri, belki de birincisi olur. Hakikatte yalnız Anglo-Sakson memleketlerinde en çok okunan ve okutulan bir ders kitabı olmakla kalmamış, birçok dillere de tercüme edilmiştir.

Bu eserin hususiyeti, kendisini diğer ders kitaplarına tercih ettiren en mühim tarafı, Tecrübi Psikolojide kullanılan mefhumları ve zihnî faaliyetle fonksiyonlar üzerine tesir yapan faktörleri Sosyal Psikolojiye tatbik ederek kullanabilmesidir. Bu suretle birçok girift sosyal psikolojik hadiselerin müşahhas bir şekilde ele alınması ve bunlara kolaylıkla nüfuz edilmesi mümkün olmaktadır ki, bu da öğretme gibi öğrenmeyi de kolaylaştırmaktadır.

Bu kitap Sosyal Psikoloji okutulan bütün üniversitelerde, yüksek tahsil müesseselerinde kullanılabileceği gibi, sosyal meselelere alâka duyan münevverlerin de işine yarayacaktır. Faydalı olduğu nisbette güç ve yorucu olan bir vazifeyi, bu kitabın tercümesini muvaffakiyetle başardığından dolayı Dr. Erol Güngör'ü tebrik ve bu eseri hararetle tavsiye ederim.

Prof. Dr. Mümtaz TURHAN

ÖNSÖZ

Bu kitap psikoloji ilmi ile esas itibarıyla insan davranışı hakkında sistemli, izahlı bir bilgi olarak ilgilenen öğretmen ve öğrenciler, ve psikoloji ilmini günün sosyal meselelerine tatbik etmek isteyenler için düzenlenmiştir. Bu hususları yerine getirirken yazarlar iki ayrı grup okuyucuyu gözönünde tutmayı veya kitabın esas konusunu iki ayrı görüş noktasından ele almayı zorunlu bulmadılar. Kitabın yazılmasında asıl gözetilen prensip şu olmuştur: Sağlam bir sosyal psikoloji aynı zamanda pratik bakımdan geçerli ve derhal kullanılabilen bir sosyal psikolojidir. Ne "sırf ilim adamı" ne de "hareket adamı", kendi nazariyesini daraltma veya icraat programını sathî, tesirsiz bir hale getirme riskini kabul etmedikçe, kamuoyu yoklamalarının neticelerini veya idrak organizasyonu üzerinde yapılan tecrübeleri ihmal edebilir.

Böyle bir düşünce, kitabın gerek talebe, gerekse öğretmenler için azamî fayda sağlaması bakımından birçok neticeler doğurmaktadır. Temel prensipler ve nazariyeler, psikolojiyi meslek yapmak değil de daha çok onun pratik tatbikatiyle uğraşmak isteyen talebelere hitab eden öğretmenleri çok defa güç duruma düşürür. Bu kitabın geniş bir kısmı böyle pratik tatbikata ayrılmıştır, fakat öğrenci bu malzemeyi öğrenmek isterse evvelâ kitabın birinci yarısında ele alınan temel prensipleri anlamak için gerekli zaman ve zihni enerjiyi sarfetmelidir. Bu iş gerek öğretici, gerekse talebe için kolay olmayacaktır, fakat birçok kolej ve üniversitelerdeki talebelerle geçen tecrübemizin gösterdiği gibi, imkânsız ve pek zor da değildir. Nazariyeye ait problemlerde veya "niçin" sorusunun cevaplandırılmasında talebelerin kabiliyet veya alâkasını olduğundan daha aşağıda tahmin etmek bize birşey kazandırmaz. Aksine, ölçme teknikleriyle, kamuoyunu yoklama metodlarıyla, örnek seçme

problemleriyle, sanayideki ihtilâfları asgariye indirmek için tertiplenen icraat programlarıyla, ırk peşin hükmüyle ve milletlerarası gerginliklerle meşgul olmak, psikolojide temel araştırmaya hazırlıklı olan ve zamanının büyük bir kısmını temel prensiplere, bitip tükenmez meselelere harcamak isteyen talebeler karşısındaki hocalar için ancak sathî bir ilgi konusu teşkil eder. Kitabın büyük bir kısmı da bu temel prensiplere ayrılmıştır, fakat talebe, bu temel prensiplerin teorik kıymetini değerlendirmek isterse, bu temel süreçlerin bir sendika liderinin, bir politikacının, bir aile reisinin, ve "menfur" bir teşkilât mensubunun davranışında nasıl bir rol oynadığını görmelidir. Bütün bunlardan sonra bu temel prensipleri insan davranışına tatbik edebilir.

Geçen yıllar zarfında sosyal psikolojide meydana gelen birçok esaslı gelişmeler bu kitabın muhtevası ve yönünün belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Herşeyden önce, idrak olayının insanın inanç, tutum, düşünce ve faaliyetlerinde oynadığı temel rol daha çok anlaşılmış bulunuyor. Okuyucunun da dikkat edeceği gibi, bugün burada anlattığımız şeylerin nazarı yapısı, esas itibarıyla "idrak psikologu"nın laboratuvarından gelen kavramlara ve tecrübî neticelere dayanmaktadır. İkincisi, grup dinamiğinin ortaya çıkışı ile yepyeni bir araştırma sahası açılmıştır. Sosyal psikoloji problemleri üzerinde böyle çok şey va'deden ve insanı teşvik eden bu yeni usule kitapta önemli bir yer ayırmış bulunuyoruz. Üçüncüsü, harp yıllarında psikologların faaliyetleri neticesinde yeni veriler, yeni ölçme ve araştırma teknikleri meydana gelmiş ve çoğalmıştır. Kitabımızda bu yenilikleri de kullanmaya çalıştık. Nihayet, psikologların, psikiyatrların ve sosyologların harp içindeki çalışmaları, klinik ve sosyolojik verilerin psikolojik hadiselerle bir bütün teşkil etmesi zaruretinin göstermiştir. Bu kitap, klinik kavramları kullanmak ve davranış hakkındaki psikolojik tahlilimizin arka plânında sosyolojik tasvirlerle ve verilere gerekli yer ayırmak suretiyle, -bilhassa son bölümde- bu bütünlemeyi bir dereceye kadar yapmış bulunuyor.

Hiçbir kitap tamamen baş sayfada isimleri yazılan yazarların eseri değildir, dersek hakikati ifade etmiş oluruz. Her kitap birden ziyade insanların bir eseridir ve bu kitabın da birçok ismi konmuş yazarları vardır. Bunlar arasında Prof. Wolfgang Köhler, Prof. Kurt Lewin ve Prof. Edward Chace Tolman'ı saymak gerekir. Köhler'in pek parlak tecrübî ve nazarı çalışmaları psikolojiye bir seri birleştirici temel prensip getirmiştir. Kurt Lewin ise psikolojide sırf nazarı taraf ile tatbikat arasındaki münasebeti gayet vazih ola-

rak ve büyük bir sezgi ile görmüş, yaptığı araştırmalar ve düşünceleri ile tatbiki araştırmanın (action research) ve bütün tecrübi grup dinamiği sahasının doğmasını mümkün kılmıştır. Bizlerin hocası olan Edward Chace Tolman da, gerek hocalığı, gerek çalışmaları itibariyle, Amerikan psikologlarını tecrübe ve nazariyenin birbirine yaptığı dinamik, verimli ve canlı tesire inandırmakta bütün diğer psikologlardan daha fazla yardımcı olmuştur.

Çağdaş psikolojinin daima kıymet verilmesi gereken bu büyük şahsiyetleri yanında yazarların psikoloji ve sosyal ilimlerdeki diğer meslekdaşlarına olan minnetdarlıkları da büyüktür. Tetkikleri sayesinde bu kitabı meydana getirmiş olduğumuz birçok araştırmacılara olan minnet ve şükranlarımızı bildirmek isteriz. Swarthmore Koleji, Kalifornia Üniversitesi, Washington Psikiatri Okulu ve William Allanson White Psikiatri Enstitüsünde bu kitapta verdiğimiz bilginin öğretim kıymetini anlamak için "kobay" gibi kullanılan talebe ve ihtisas talebelerinin alâka ve tenkidlerinden de faydalanmış bulunuyoruz.

Kitabın ilk müsvettelerini okuyan ve tenkid eden birçok dostlara bilhassa minnettarız. Oregon Üniversitesi'nden Prof. Robert Leeper, McGill Üniversitesi'nden Prof. Robert MacLeod, New York City Kolejinden Prof. Gardner Murphy ve Colorado Üniversitesi'nden Prof. Karl Muenzinger bunlar arasındadır. Prof. Robert Leeper şüphesiz bizlerin en iyi arkadaşı ve en şiddetli tenkidcisi olmuştur. Onun kendine mahsus samimi, yıkıcı, fakat yine de yardımcı tenkidleri sayesinde birçok vuzuhsuzluklar ve hatalar bertaraf edildi. Prof. Robert MacLeod'un ilmî bilgisi ve yazarların pek çok temel meseleleri atlamaması için yaptığı ikazlar bu kitabın hazırlanışı boyunca onları ilmî vicdanla hareket etmeye sevk etmiştir. Prof. Gardner Murphy'nin çağdaş sosyal meselelerle devamlı meşguliyeti Amerika'da birçok sosyal psikolog'a ilham vermiş ve bu kitabın yazılmasındaki asıl maksatla olan ilgisi de yazma esnasındaki bıkırtıcı ve sık sık cesaret kırıcı devrelerde dayandığımız kuvvetli bir destek olmuştur. Prof. Karl Muenzinger de daima psikolojinin disiplinli bir ilim olarak -her cins talebeye- okutulması üzerinde durmuştur. Swarthmore Koleji İktisat Şubesi'nden Prof. Frank C. Pearson kitabı okuyarak Sinaî ihtilâf bahsi ile ilgili telkinlerde bulunmuş, Felsefe Şubesi'nden Prof. Richard Brandt da kendisi ile yapılan münakaşalar esnasında kitabın birinci kısmındaki malzeme ile ilgili birçok faydalı yardımlar yapmıştır.

Nihayet, tablolarını, şekillerini, resimlerini ve ayrı-basımlarını kullanmamıza müsaade ettikleri için aşağıdaki mecmualara ve ya-

yımcılara teşekkürlerimizi ifade etmek isteriz: *American Journal of Psychology*, American Psychological Association, *American Scientist*, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Cambridge University Press, Clark University Press, *Common Ground*, Commonwealth Fund, Harper and Brothers, Harvard University Press, Henry Holt, Houghton Mifflin, *Human Relations*, *International Journal of Opinion and Attitude Research*, *Journal of Abnormal and Social Psychology*, *Journal of Comparative Psychology*, *Journal of Experimental Psychology*, *Journal of Personality*, *Journal of Psychology*, *Journal of Social Issues*, *Journal of Social Psychology*, King's Crown Press, Alfred A. Knopf, MacMillan Company, *New York Times*, Princeton University Press, *Psychological Bulletin*, *Psychological Review*, *Public Opinion Quarterly*, Reinhold Publishing Corporation, *Saturday Review of Literature*, *Science*, Social Science Research Council, *Sociometry*, *Survey Graphic*, University of Chicago Press, John Wiley, ve Yale University Press.

DAVID KRECH
RICHARD S. CRUTCHFIELD
PEACHAM VT.
Ağustos, 1947

BİRİNCİ KISIM

TEMEL PRENSİPLER

BİRİNCİ BÖLÜM

Sosyal Psikolojinin Sahası ve problemleri

Sosyal Psikoloji artık bir "çocuk ilim" değildir. Sosyal Psikolog, bir ilim adamı olarak, her tarafta şahıslararası münasebetlerdeki bozukluklara yüklenen güçlüklerle dolu bir dünyaya pekçok hizmetler yapmak mecburiyetinde olduğunu hissediyor. Cemiyetin sorumlu bir vatandaşı olarak o da sosyal psikoloji ilmini bu problemlerin çözümüne tatbik etmeyi şiddetle arzuluyor. Fakat cemiyetteki birçok liderler -hükûmet idarecileri, kanun yapıcılar, büyük iş adamları, işçi liderleri ilh.- sosyal psikolojinin daha çok gelişebilmek için muhtaç olduğu desteği temin etmekten çekiniyor, ve ilmî bir sosyal psikolojinin bugünkü hayatî meselelere tatbik edilmesine karşı koyuyorlar. Acaba bunun sebebi nedir?

Birincisi, insanlar ilmî sosyal psikoloji araştırmalarının çok gerekli olmadığı kanaatindeadırlar. Hemen hemen her politikacı, iş adamı, askerî şef, dinî lider, veya reklâm mütehassısı kendisinin iyi bir sosyal psikolog olduğunu zannediyor ve halkla olan teması neticesinde insan davranışının temel olgu ve prensiplerini öğrendiğine inanıyor. Şüphesiz bu fertler, karmaşık bir cemiyette uzun müddet yaşamış bulunan insanların pekçoğu gibi, insanların nasıl davrandığı hakkında pratik olarak hayli şey öğrenmişlerdir. Ve, faydacı bir görüşle, onların insan

tabiatı hakkındaki bilgileri hergünkü faaliyetleri esnasında karşılaştıkları problemlerin çoğunu çözmeye kâfi gelebilir. Fakat şurası da muhakkak ki, zamanımızın en önemli sosyal meseleleriyle uğraşacak derecede bir bilgi sahibi olamazlar. Dünyadaki insanlar arasında rastlanan geniş iyi niyete rağmen, bu insanlar kendi iyi niyetlerini milletlerarası bir anlayış ve devamlı bir barış haline nasıl çevirebileceklerini bilmekten mahrumdurlar. Sınaî ihtilaflar, ırk peşin hükümleri, cinayet ve suçluluk batı dünyasındaki memleketlerin pek çoğunda bir temel problem olmakta devam ediyor. Fakat pratik bilgimiz karşımızdaki meselelerle uğraşmaya uygun geldiği hallerde dahi bu türlü bir bilgi ile insan davranışı hakkındaki ilmî bilgi arasında önemli bir fark olduğuna işaret etmeliyiz.

İlmin ana hedefi esas itibariyle kontrol etmek ve önceden kestirmek değil, fakat *anlamaktır*. Tesirli bir kontrol anlamının bir mükâfatı, ve tahminlerde isabet de anlamının bir kontrolüdür. Mızrağının ucuna zehir sürerek bununla avını veya insan kurbanlarını öldürebilen bir vahşî, fizyolojik kimya hakkında pratik bilgi sahibidir, fakat bu vahşîye "fizyolojik kimyacı" demek hiçbirimizin aklından geçmez. O da etkili bir kontrol yapabilir, ve bir dereceye kadar doğru bir tahminde bulunabilir, fakat ne yaptığını, veya hâdise umduğu gibi çıktığı zaman bu tahminin niçin doğru olduğunu anlayamaz. Diğer taraftan, psikoloji hakkında aynı şekilde (ve bazen öldürücü) bilgiye sahip olan ve bu pratik bilgi vasıtasıyla bazan kontrolde ve tahminde bulunan reklâmcı, propagandacı da kendisine hemen "sosyal psikolog" adını verir, bu sahada bilgisi olmayanlar da onu bir "sosyal psikolog" olarak kabul eder. Meselâ birçok kimseler Hitler'in "usta bir sosyal psikolog" olduğunu hiç tereddüd etmeden söylerler. Fakat anlama meselesi için içine girince, vahşîye kimyacı diyemeyeceğimiz gibi Hitler'e sosyal psikolog diyemeyiz.

Şüphesiz Afrika'lı vahşî ve sağduyuya dayanan sosyal psikolog da kendilerinin "anladıklarını" iddia edecekler-

dir. Fakat onların "anlayışı" ilmin gereklerine uymadığı gibi tahminleri ve kontrolları da netice itibariyle yanlış olur. Meselâ vahşî, zehirli mızrağındaki öldürücü kuvveti, kötülük ilâhının yiyeceğinin mızrak ucuna bulaştırılmasına atfeder. Mızrağa bulaştırılan şey, o muayyen ilâhın düşmanları için öldürücü olan bir gıdadır. Politikacı, propagandacı veya satıcı da çok defa başarılı olan tahminleri ve kontrolları için birer sebep gösterirler. Bunların "izah edici genellemeleri" aynı zamanda kendi kültürlerinin âmiyane bilgi ve batıl itikadlarından alınmıştır. Meselâ aşağıdaki ifadeler birer izah prensibi olarak ortaya atılmaktadır:

Bir yalanı kâfi derecede tekrarlayın, halk ona inanır.

Eski köpeğe yeni marifet öğretemezsiniz.

İnsanı yapan kıyafettir.

Gözden uzak olan gönülden de ırak olur.

Doğu doğudur, batı da batıdır, ve bu ikisi katiyyen uzlaşmaz.

Yukarıdaki sözlerden herbirinin eşit derecede kabul edilmiş ve zamanla tecrübeye vurulmuş, fakat mânâ itibariyle birbirinin tersi birer genelleme gibi göründüklerine dikkat edersek, bu gibi izah prensiplerinin kıymeti şüpheli bir duruma düşer. Meselâ yukarıdaki "hakikatler"e zıt mânâda olanlar da vardır:

Hakikat daima meydandadır.

Öğrenmenin yaşı yoktur.

Domuz kulağından ipek kese olmaz.

Yokluk, kalbi daha derin hislerle doldurur.

İnsanlar, birbirinin kardeşidir.

Bunlar eğer herhangi bir kıymet ifade ediyorsa, sadece belirli bir halde *meydana gelen* şeyi özet olarak tasvir eden alışlagelmiş birer ifadeden ibarettirler. Baş-

ka bir zaman aynı reaksiyon görülmezse o takdirde zıt "izah" kullanılır!

Davranış hakkındaki ilmî anlayışla amelî bilgiyi birbirinden ayırtedememek çok tehlikelidir. Bu ayırmayı yapamadığımız takdirde sosyal psikolojik olguların itinalı bir şekilde incelenmesi ve bunların, önümüzdeki sosyal problemin hususiyeti de ne olursa olsun, genellikle tatbik edilebilir temel prensipler halinde sistemleştirilmesi imkânsız hale gelir. Yakın tarih bunu çok iyi gösteriyor. İnsan dikkatini yeni ve güç sosyal problemlere çevirdiği zaman, sağduyuya dayanan izahlar onun felâketine sebep olmaktadır.

Cemiyetimizdeki insanların pek çoğu, sosyal psikolojiyi gereksiz bulmak gibi tehlikeli ve temelsiz bir inanç yüzünden, sosyal psikolojinin ilmî tetkikine alâka göstermemekle beraber, diğer birçokları da *psikolojinin kâfi bilgi veremeyeceğini* zannederek ilmî psikolojiye mukavemet ediyorlar. Psikoloji, fizikten farklı olarak, bütün insanları doğrudan doğruya ve önemli bir şekilde ilgilendiren meselelerle uğraşır. Pekçok kimse psikolojiye gayet önemli sualler sormayı biliyor da, fiziğe böyle önemli sualler sormuyor. Meselâ fizikte periyodik olmayan kristallerin hareketi hakkında pek az şey bildiğimizin kaç kişi farkındadır?¹ Bunu pek az insan bilir, ve dikkatlerini çekmiş olsa dahi fazla ehemmiyet vermezler. Fakat şizofreninin sebep ve tedavisi, ırkî gerginlikler, savaş, barış ve suçluluk gibi hâdiselere psikolojiden bir cevap istedikleri zaman onun bu mevzuda gereken herşeyi bilmediğini derhal keşfederler. Birçoklarının psikoloji hakkında sabırsız davranması bir hayal kırıklığından ileri gelmektedir. Zira bu ilim en acil meseleler üzerinde bir bilgi verebilecek kudrete sahip olarak görülüyor. Bu hayal kırıklığı kısmen de psikolojinin, diğer bütün ilimler gibi, henüz herşeye

¹ Periyodik ve aperiodyk kristaller hakkında fizikçilerin bilgisinin sınırlılığı ve bu problemin biyoloji, hastalıklar, ve irsiyet bakımından ehemmiyetine dair bilgi için Schroedingerin (1945) "*Hayat Nedir*" adlı eserine bakınız.

cevap vermek durumunda değil, fakat bu cevapları arama safhasında bulunuşundan doğuyor. Psikolojinin herşeyi bilmediğini söyleyenler, onun daha çok şey bilmesi için yapılan teşebbüsleri desteklemeyi de reddediyorlar. Meselâ iş adamları şöyle bir tavır takınıyor: "Önce benim problemlerime nasıl bir yardım yapabileceğinizi gösterin, o zaman sizi destekleyecek ve ilerlemenize çalışacağım." Sosyal Psikolog burada bir çıkmazla karşılaşmaktadır: Zira o, mesleğinin mahiyeti gereği, işin başlangıç safhasında dahi okul, sınaî müessese, şehir ve devlet gibi lâboratuvarlarda araştırma yapmak mecburiyetindedir; ve bu çalışma için de, netice çıkarmaya başlamadan önce dahi, ilgili makamların kabul ve desteğini temin etmek zorunda kalır.²

Birçokları psikolojinin yeterli şey bilmediği iddiasıyla ona karşı sabırsız davranıyorsa, bir o kadarı da *psikolojinin çok şey bildiğinden* korkarak ilmî psikolojinin gelişmesine karşı koyuyor. Sosyal psikoloji sosyal düşünce ve davranış hakkında bir anlayış kazanmaya çalıştığı müddetçe, cemiyetteki çeşitli fertlerin temel hedeflerine nüfuz etmek zorundadır. Bunu yaparken de ekseriya bazı kimselerin ele alamadıkları olguları su yüzüne çıkaracak, dolayısıyla kökleşmiş peşin hükümleri, inançları ve yerleşmiş menfaatleri şiddetle sarsabilecektir. Her ilim bu çeşit bir direnişle karşılaşmıştır. Fizik, birtakım dinî gruplara mensup insanların kabul ettiği doktrinler ve inançlara meydan okudu, ve fizikçilerin hayatı kadar bizat fizik ilmi de çok zaman tehdid altında kaldı. Astronomi ve Biyoloji de aynı durumu geçirdiler. Fakat bu direniş psikolojiye karşı daha çok beliriyor, çünkü psikoloji bizatihî *bütün* inanç ve hedeflerle ilgileniyor -sadece dinî inançlarla veya fizikî dünya hakkındaki inançlarla değil-. Bu fark, çeşitli ilimlerin gelişme sırasını izah edebilir. Cemiyetin bir ilim karşısındaki direnişi, ilmin ortaya getirdi-

² Sosyal psikologla hükümet adamını karşı karşıya getiren bu çıkmaz hakkında daha fazla bilgi için bak: Krech (1946)

ği bilgi dolayısıyla tehlikeye düşen fikirlerin ve insanların sayı ve zümreleri arasındaki farkları aksettirir. Philip Wylie (1947) de aşağıdaki paragrafta aynı noktaya işaret ediyor:

İlim dalları, insanın kendisiyle ilgili itibarî tasavvurlarına karşı yaptıkları zararın derecesine göre ortaya çıkmışlardır. Matematik en önde geldi, çünkü o insanın benlik iddiasına pek az zarar verdi. Daha sonra fizik ortaya çıktı. Fizik, insanın yeryüzündeki en büyük varlık olduğu hakkındaki hayali bozmakla beraber, "mucizevî insan" telâkkisine dokunmamıştı. Biyoloji ise Tanrı olarak kalmak isteyen insanı bir hayvan olarak ele aldığı için geçti. Bugün de psikolojiden çekiniliyor, çünkü bu ilim kabul edildiği takdirde, varlığıyla iftihar edilen binlerce müessese yıkılacak, ilim adamlarınınunki de dahil olmak üzere binlerce kutsal inanç çözülecektir.

Bu anlatılanlar, cemiyette sosyal psikoloji ilminin ilerlemesi ve ondan faydalanılmasına karşı gösterilen direnmenin sebeplerinden bazılarıdır. Mamafih, burada hata sadece psikolojiye yabancı olan kimselerin bu ilmi anlayamamalarından veya ondan korkmalarından ileri gelmiyor. Çok defa sosyal psikolog da günün önemli sosyal hadiselerinden kendisini-uzak tuttuğu için hataya düşüyor. Laboratuvarına sığınarak, orada yapacağı sözde "saf ilmî" araştırmanın sağlayacağı güveni arıyor. Dikkatini vermesi gereken özel problemleri ele alarak cemiyetin ilerlemesine çalışmaya da isteksiz görünüyor.

Sosyal Psikolojinin İki Yönü

Sosyal psikolojinin ilgileneceği hususî sosyal meseleleri anlayabilmesine yarayacak ilmî prensiplerin nisbeten mevcut olmayışı, onun sosyal bakımdan önem taşıyan problemleri ele almakta gecikmesinden daha önemli bir

husus teşkil ediyor. Bu gibi prensipler sosyal psikolojide ve genellikle psikolojide yapılmış teorik araştırmalardan sistemli bir şekilde çıkarılmış olmalıydı. Böyle bir nazarı yapıdan mahrumiyet, sosyal psikolojinin ilerlemesini iki noktadan sınırlandırıyor: (1) Nazarî temelin bulunmayışı yüzünden, elde edilen verilerin verdiği neticelerin pek azı (bazen de yanlış bir şekilde) anlaşılabilmekte ve pratik araştırmanın kıymeti sınırlanmaktadır. (2) Nazarî temelin zayıflığı, daha nazariyeci bir kafaya sahip psikologları sosyal psikoloji meseleleriyle uğraşmaktan alıkoymaktadır. Sosyal psikoloji, daha "ilmî" psikologlar arasındaki mevkiini kaybetmiştir.

İster temel bir ilim olan sosyal psikoloji ile, ister onun tatbikî tarafıyla meşgul olalım, daima bir temel prensipler bütününe ihtiyacımız bulunacaktır. Bu prensiplerin rolünü anlamak için önce sosyal psikolojinin bu iki yönünü gözden geçirelim.

Temel bir ilim olarak sosyal psikoloji. Sosyal ilimler arasında sadece sosyal psikoloji topyekûn ferdi başlıca mevzu edinmiştir. İktisat, siyaset, sosyoloji, ve diğer sosyal disiplinler konu olarak organizasyonların yapısını ve işleyişini, muayyen müesseselerin şekil ve hududları içinde bulunan insanların gösterdiği müessese davranışının türlerini alırlar. Diğer taraftan sosyal psikoloji *cemiyet içindeki ferdin davranışının her yönü* ile uğraşır. Şu halde sosyal psikoloji, cemiyet içindeki ferdin davranışının ilmi olarak, geniş mânâda, tarif edilebilir.

Sosyal Psikoloji ve Umumî Psikoloji. -Sosyal Psikoloji, temel bir ilim olarak, genellikle psikolojiden mühim bir şekilde ayrılmaz. Sosyal Psikoloji ile Umumî Psikoloji arasındaki bu ayniyet, birbiriyle sıkı ilgisi bulunan şu üç düşünceden ileri gelmektedir. Birincisi, temel bir ilim olmak itibarıyla sosyal psikoloji ferdin sosyal davranışı hakkında evrensel kanunlar bulmayı kendisine hedef olarak almıştır. Eğer bu sosyal davranışı anlama meselesini ciddiyetle ele alacak olursak, ferdin sosyal hedefleri nasıl

elde ettiği, kendi sosyal çevresini nasıl idrak ettiği, sosyal davranışı nasıl öğrendiği gibi temel süreçleri gözden geçirmeliyiz. Burada "sosyal motivasyon", sosyal idrak, ve "sosyal öğrenme" prensiplerinin psikolojinin diğer bütün sahalarındaki motivasyon, idrak ve öğrenme prensipleriyle aynı olduğunu göreceğiz. Sosyal Psikoloji prensipleri ile umumî psikoloji prensipleri arasındaki bu aynılık, motivasyon, idrak ve öğrenme hakkında yapacağımız tarif ve tasvirlerde gösterilecektir. Bu fonksiyonlar bakımından temel prensiplerin tatbikatına ait misaller, sosyal dediğimiz sitüasyonlar kadar sosyal olmayan sitüasyonlardan da eşit olarak alınacaktır.

İkincisi, sadece bu aynı temel prensipler gerek sosyal, gerekse sosyal olmayan davranışa tatbik edilmekle kalmaz, fakat sosyal psikolog kadar umumî psikoloji mensubu da insanın bir sosyal varlık olarak yaptığı davranışı incelemek mecburiyetini duyar. İster laboratuvar-da, klinikte, veya kalabalıktaki bir adamın davranışını, ister bir insanın renkli kâğıtları idrak tarzını, bir zekâ testindeki başarısını, veya bir linç hadisesine katılmak hususundaki kararını tetkik edelim, bunların hepsinde de sosyal dünya hakkındaki idrakinin tesiri altında kalan bir insanın davranışı bahis konusudur. Belki de, soyut durumda fert olarak bir varlık mevcut değildir. Bir insanın bir grupta üye oluşunun, diğer insanlarla geçirdiği tecrübenin, şahıslarla olan eski ve yeni münasebetlerinin tesirleri, ne kadar basit veya uzaktan da olsa, onun bütün psikolojik faaliyetlerine kadar erişir. Her insan bir sosyal dünyada yaşadığı için hiçbir psikolog, ilgileri ne olursa olsun, asosyal bir insanın davranışını incelemeyebilir ve inceleyemez. Şu halde, pratik bakımdan, psikologun laboratuvarından sosyal ve sosyal olmayan diye iki ayrı psikoloji değil, fakat bir tek psikoloji çıkabilir.

Üçüncüsü, her psikolog sosyal insanın davranışını incelemek mecburiyetinde kalacağı gibi, "sosyal saha"yı teşkil eden şeylerin incelenmesi de gösterecektir ki, bir "sos-

yal saha" ile bir "sosyal olmayan saha" arasında nazari bir ayrılık bulunamaz. Şüphesiz, bütün psikoloji içinde ortak olarak (ve genellikle pratik gayelerle) "sosyal" denen hususî sahalarda bulunmakla beraber, nazari bakımdan ancak basitten (sosyal olmayan) karmaşık (sosyal) sahalara doğru bir devamlılık bahis konusu olabilir. Bu husus, daha geniş bir münakaşaya geçecek kadar önemlidir.

Sosyal Psikolojik Saha. Ferdin görüşü bakımından bir sosyal saha nedir? Buna verilecek en açık cevap şöyle olabilir. Sosyal sahayı karakterize eden şey, insanların mevcudiyetidir. Bu insanlar doğrudan doğruya o anda orada mevcut olabilecekleri gibi, bunların mevcudiyeti insanlarla ilgili psikolojik olguların (idrakler, hatıralar, korkular ilh.) mevcudiyeti ile de temsil edilebilir. Yani, sosyal davranış insanların yüz-yüze bulundukları hallerde olduğu gibi diğer kimselerle doğrudan doğruya ilişki halinde meydana gelen, veya diğer insanlar mevcut olmadığı zaman da onlara yapılan atıflar dolayısıyla başkalarının tesiri altında ortaya çıkan bir davranıştır. Meselâ kendisine boyunbağı seçen bir insan o esnada fizikî bakımdan yalnız olsa dahi yine tesir altında kalmıştır, çünkü karısının buna karşı nasıl davranacağını düşünür; başka insanlara bağlı olarak hareket ettiğine göre bir sosyal saha içinde bulunuyor demektir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, Mr. X'in *fizikî* değil fakat *psikolojik* mevcudiyetinin kastedildiğidir. Tersine, dışarıdan bir gözlemci bir insanı diğer insanların arasında görse bile, başka bir delil olmaksızın, diğer şahısların o fert bakımından psikolojik olarak "mevcut" olduğu neticesini çıkaramaz.

Sosyal sahayı tek başına karakterize eden şeyin diğer *şahısların* mevcudiyeti olduğunu genellikle kabul ettiğimize göre, bu "şahıs objeler" in davranışı yönetmekte özellikle önemli olan taraflarını araştırmamız gerekiyor. Bu "şahıs objeler" psikolojik sahadaki diğer objelerden hangi esas noktalarda ayrılırlar? Tahliller gösterecektir ki, şahıs objeler ferdin sahasındaki diğer objelerden fark-

lıdırlar ve bunlar davranışın belirlenmesinde bilhassa şu özellikleri dolayısıyla çok önemlidirler: (1) *Hareketli, istikrarsız ve önceden kestirilemez şeylerdir*; (2) Birçok sebep-sonuç ilişkilerinin kaynağı olarak idrak edilirler; (3) *Kuvvet* vasıflarına sahip şeyler olarak idrak edilirler -mükâfat temin eden ve ceza ile tehdid eden- (4) *Hassas ve karşılıklı tesir halinde* unsurlar olarak idrak edilirler. Bu özelliklerin hiçbiri de, ferdin bu şahıs-objeleri kendisine benzer şeyler olarak tanımış olmasına dayanmaz. Ve şahıs-objelerin insan olmaları da şart değildir. Eğer Mr. X sadece hayvanlar arasında yetişmiş olsaydı -gazetelerin sahife doldurmak için sık sık Hindistan'da bulunduğu bahsettiği efsanevî "kurt çocuk" gibi- yine de "sosyal" diyebileceğimiz davranışlarda bulunurdu. Yine de -belki kendisi ile hayvanlar arasındaki benzerlikleri hiç görmeksizin- taklid eder, telkine kapılır, işbirliği yapardı ilh. Hayvanlarda da muhtemelen aynı şey olmaktadır. Onlar da kendi sahalarındaki diğer hayvanların kendilerine benzer yaratıklar olduğunun farkına varmaz, fakat hayvanların yukarıda söylediğimiz temel özelliklerine -istikrarsızlık, hareketlilik, illiyet kaynağı olma, kuvvet vasıfları, karşılıklı faaliyet- tepkide bulunurlar. Bu yüzden onların bir hayvan çevresinde yaptıkları davranışlar başka bir çevredeki davranışlarından farklı olur.

Şahıs-objelerin yukarıda tarif edilen özelliklerine ilâveten, insanların diğer birtakım özellikleri de bulunabilir. Bunların en önemlilerinden biri de idrak edilen şey ile idrak eden arasındaki benzerliktir. Meselâ bir Amerikalı'nın kendisini bir Fransızla değil de yerli bir Amerikalı ile aynileştirmesi, keza Çinli ile değil de Fransızla bir aynileştirme (identification) veya özdeşleştirme yapması daha kolaydır. İdrak eden şahıs ile idrak edilen nesne arasındaki benzerlik ne kadar büyük olursa, bunlar arasındaki duygu ortaklığı, anlayış ve özdeşleşme derecesi de o nisbette büyük olur. Bir Amerikalı, yüzlerce Afrika yerlisinin ızdırabı ve ölümü hakkında bir gazete haberi

okuduğu zaman, aynı gazetede beş kişilik bir Amerikan ailesinin fecî bir kazada ölümü haberi -bu ailenin fertlerini hiç tanımasa dahi- onu daha çok müteessir eder. Çünkü Afrika yerlileri ile kendisi arasında çok uzak birkaç benzerlik görmesine rağmen, Amerikan ailesini kendisine benzer insanlar olarak düşünmektedir. Mamafih, aynı şahıs birgün bu Afrika yerlileri arasında bulunacak olsa, yapacağı davranış kısmen de bu şahıs-objelerin temel özelliklerine göre belirlenir, ve o bir "sosyal saha" içine girerdi. Bu objeler ister Amerikalı, ister Fransız, Çinli, Afrikalı, hayvan, veya başka birşey olsun, bunlar şahıs-objelerin temel özelliklerine sahip bulundukça, şahsın davranışı üzerinde unique (tek, yegâne) bir tesir yaparlar.

Nazarî bakımdan, idrak eden şahsın sahasındaki diğer nesnelerin hayvan olması dahi şart değildir; bunlar bitki veya cansız nesneler de olabilir. Meselâ, biliyoruz ki cansız şeylere ait birçok tabîî olaylar, yukarıda ele aldığımız temel özelliklerin bazılarını veya hepsini ihtiva eder. Bulutlar, fırtınalar, rüzgârlar bir psikolojik sahada hareketlilik, istikrarsızlık, illiyet, tehdid ve mükâfat kudreti gibi idrak edilen özellikler taşıyan nesneler çok güzel bir misal teşkil ederler. Deniz, ırmak, ve okyanus da böyledir. Volkan, buzdağı, yangın, ve zelzele de aynı özellikleri gösterir. Meselâ canlı nesnelerin hiç bulunmadığı bir çevrede yaşayan bir insan, genellikle "sosyal" dediğimiz bazı davranışlarda bulunabilir. Ayağına takılan "kötü" bir taşı cezalandırır, gök gürlemesi ve şimşek çakmasını teskin etmeye çalışır, dalgaların sesini taklid eder, ilh.³

³ Canlı ve cansız her türlü objenin bu ilgi çekici özelliklere sahip olması "animism" hâdisesi ile çok yakından ilgilidir. Bu yaygın hâdiseye ekseriya, ilkel insan veya çocuğun insanlarda bulunan özellikleri cansız eşyaya izafe etmesi şeklinde "mantıksız" bir düşünce olarak izah edilmektedir. Yukarıda verilen bilgi ışığında bu izahın yeterliği münakaşa edilebilir. İnsanlar -ister "vahşi" ister çocuk olsun-, hareketlilik, çabuk değişirlik, kuvvet vs. gibi dinamik hususiyetleri insanlarda olduğu kadar insandan gayri

Şu halde yukarıdaki gözlemlerin önemli tarafı şudur: Bu türlü tabîî hadiseler karşısındaki bir insanın davranışı, aynı hadiseler mevcut olmadığı zaman göstereceği davranıştan farklı olmaktadır. Şüphesiz bu olgu iki ayrı ilme, yani bu nesneler karşısındaki insanın ilmi (sosyal psikoloji) ile bu nesnelerin karşısında bulunmayan insanın ilmi (sosyal olmayan psikoloji)ne ihtiyacımız olduğunu göstermez. Asıl mesele, bizim genellikle "sosyal davranış" dediğimiz davranışların, insanın hareketli, istikrarsız vs. nesnelere karşı davranışta bulunmasından dolayı bir özellik taşımasıdır. *Temel ilmî bilgilerimize göre düşünecek olursak*, insanlarda bu idrak özelliklerinin başka türlü nesnelerden daha fazla bir derecede bulunması mutlak değil, fakat hal ve şartlara bağlı arızî bir durumdur. Şu halde sosyal olanla olmayan arasında gerçek bir geçiş noktası mevcut değildir. Daha önce "nazarî bakımdan, basit (sosyal olmayan) sahalarla kompleks (sosyal) sahalar arasında ancak bir devamlılık vardır" derken de bunu kasetmiştik. Psikolojik saha en basit seviyede, ancak daha durgun, hareketsiz nesneleri; karmaşık seviyede ise hareketli, kuvvetli, istikrarsız, ve sebeplilik yaratan nesneleri ihtiva eder.

Özet. Motivasyon, idrak, ve öğrenme gibi temel süreçler, ister sosyal davranış, ister sosyal olmayan davranış bahis konusu olsun, daima aynıdır. Gerek tecrübe olarak tesbit edilen bu olgunun ışığında, gerek soyut haldeki bir ferdin davranışını gözlemek imkânsızlığı, ve gerekse sosyal bir saha ile sosyal olmayan saha arasında gerçek bir geçiş noktası bulmanın nazarî imkânsızlığı dolayısıyla, te-

ve cansız objelerde de doğrudan doğruya mevcut birer özellik olarak idrak edebilirler ve etmektedirler de. Meselâ bir fırtınada kaprislilik idraki insanlarla olan yaşantıdan çıkarılmış bir benzetmeye dayanmıyor. Bu hususiyet doğrudan doğruya müşahade edilmektedir. Bu bakımdan bir insan ferдинin ve bir fırtınanın kaprislikleri derhal aynı şeyler gibi görülür. Burada çapraşık bir mantıklı veya mantıksız düşünce sürecinin bulunması şart değildir.

mel bir ilim olarak iki ayrı psikolojinin değil, fakat bir tek psikoloji ilminin olabileceği açıkça görülmektedir. Bununla beraber, pratik düşüncelerle, bu kitapta ekseriya "sosyal psikolojik sahalalar" ve "sosyal davranış"tan bahsediyoruz. İnsanlardan oluşmuş sahalaları, ve insanın diğer şahısların tesiri altında yaptığı davranışı belirtmek için müsait birer tabir olarak bunları kullanıyoruz. Fakat okuyucu daima hatırında tutmalıdır ki, sosyal dediğimiz zaman, insanın temel psikolojik faaliyetinden ayrıca sosyal diye bir şeyin mevcut olduğunu kasdetmiyoruz. Bu suretle, meslekten olmayan kimseler gibi bizzat sosyal ilim mensubunun da sosyal olgu ile ferdî olgu keza sosyal olgu ile biyolojik olguyu birbirinin tam karşısında iki ayrı olgu grubu olarak ele almaya çalıştığı zaman düştüğü hatadan kurtulabiliriz.

Sosyal Psikolojinin tatbikatı: Sosyal psikologun vazifesi sadece sosyal davranışın temel prensiplerini bulmak değil, fakat bu prensipleri somut sosyal sítüasyonlardaki belirli davranışların tahlil ve izahına tatbik etmektir. Sosyal psikolojinin bu tarafını anlamak için önce sosyal psikologun (bulabileceği en iyi psikolojik prensiplere dayanarak) tatbikatçı bir ilim adamı olarak nasıl bir rol oynayacağını gözden geçirmeliyiz. Sonra da onun bir tatbikatçı olarak yapacağı *araştırmanın* türü ile sırf ilmî gayelerle yaptığı araştırma arasındaki farkı iyice belirtmemiz gerekiyor.

Tatbikatçı sosyal psikologun rolü: Sosyal psikologun insan problemlerine yapacağı yardım ne olabilir? Bu bölümün başında gördüğümüz gibi, sosyal psikolojiye karşı yapılan direnmelerin kırılması niçin sosyal bakımdan istenen birşeydir? Sosyal psikologun rolü, sosyal problemleri *çözmek*, herşeyi halletmek midir? Şüphesiz hayır. Karmaşık sosyal meselelerin halledilmesi otoriteye, tekniklere, ve kaynaklara ihtiyaç gösterir ki bunlar psikologun imkân sahasından çok uzak şeylerdir. Sosyal problemlerle meşgul olan psikolağa düşen iş bütün bir prob-

lemin ancak *bir tek* yönü ile uğraşan bir analistin, teşhisçinin, stratejistin veya rehberin rolüdür. Yani o, ele aldığı problemi çok yakından ilgilendiren insanın ve insan gruplarının davranışını inceler. Burada da, iyice anlaşılmalıdır ki, bu işi sosyal psikologla paylaşan daha başka sosyal ilim mensupları (meselâ sosyologlar) vardır.

Bu noktayı bir misal olmak üzere ırk peşin hüküm meselesini ele alalım. Sosyal tahlil bakımından sosyal psikologun (ismi ne olursa olsun) vazifesi, insanların niçin peşin hüküm sahibi olduklarını, ve peşin hükmün nasıl ve niçin teşekkül ettiğini ve değiştiğini, onu kabul eden ferdin davranışı ve şahsiyeti üzerinde ne gibi tesirler yaptığını, keza peşin hükme inanan ferdin şahsiyeti, davranışı ve tutumları üzerindeki tesirlerini araştırmaktadır. Çeşitli insan grupları veya memleketin çeşitli bölgelerinde geçerli olan peşin hükümlü inançları ve tutumları araştırmak psikologun aslî vazifesi *değildir*. Herhangi bir icraatı plânlamak bakımından hayatî ehemmiyeti bulunan bu iş, kamuoyu araştırması yapanların ve istatistikçilerin işidir. Psikolog herhangi bir icraat veya faaliyetin iktisadî ve genel sosyal neticelerini incelemeyiz; bunlar sosyologa, iktisatçıya ve siyasî ilim mensuplarına düşer.

Sosyal plânlama ve ırk peşin hükmü probleminin çözümü bakımından psikologun başlıca vazifesi, insanların muhtelif sosyal hal ve şartlarda ne gibi davranışlarda bulunacaklarını ve sosyal sitüasyonda ne gibi değişiklikler yapmak suretiyle istediğimiz tutum ve davranışları yerleştirebileceğimizi araştırmaktır. Fakat bu gerekli sosyal şartları temin etmek psikologun vazifesi *değildir*. Bu işi sosyal plânlamacı, idareci, ve sosyal faaliyet grupları yapar. Başarılı bir değişme, cemiyetteki geniş faaliyet sahalarının ayrı ayrı iktisadî, siyasî, sosyal ve terbiyevî faaliyetlerine bağlıdır.

Sosyal psikoloji her derde deva bir ilâç *değildir*. Sosyal olaylar hakkında muhakkak bir anlayış, önceden kes-tirme, değerlendirme, ve rehberlik temin eder; fakat is-

tikbalde birgün sosyal psikolog ırk peşin hükmünün psikolojik temelleri hakkında elde edilebilecek bütün malûmata sahip olsa dahi bu problemin halledilmesi yine cemiyetteki çoğunluğun onu arzu etmesi ve bu yolda çalışmasına bağlı kalacaktır. Sosyal psikolojinin bugünkü halinde bile, ırk peşin hükmü meselesinin can alıcı noktasından pek çoğunu aydınlatacak derecede bilgiyi cemiyete vermek (eğer bu bilgi isteniyor ve lüzumlu kaynaklar da temin ediliyorsa) mümkündür dersek mübalâğa etmiş olmalıyız.

Tatbikatçı sosyal psikologun yapacağı araştırmalar: Temel bir sosyal psikoloji ilminin sosyal meselelere yapacağı önemli yardımlar üzerinde bilhassa durmuş ve psikolojideki herhangi bir araştırmanın mutlaka sosyal psikoloji bakımından da birtakım sonuçlar doğuracağını belirtmiş bulunuyoruz. Bununla beraber, milletlerarası gerginlikler, iktisadî çatışmalar ve ırk ayırımı gibi önemli meseleler hususunda henüz genel prensiplere ve sağlam bir nazariyeye erişmiş değiliz. Sosyal psikolog, bir tatbikatçı ilim adamı olarak her hususî problemi başlıbaşına incelemeli, önemli faktörleri ortaya çıkarmalı, bu çeşitli faktörlerin nisbî kuvvetini ve birbirleriyle ilişkisini tayin etmelidir. Bu inceleme sırasında probleme dahil olan belirli insanlar hakkındaki olguları ve problemin ortaya çıktığı belirli sosyal atmosferi de hesaba katması gerekir. Ancak problemin somut ayrıntıları hakkındaki bu bilgilere sahip olduktan sonra ele aldığı meseleyi ve buradaki davranışı anlamaya yarayacak temel psikolojik prensiplere ulaşabilir. Bu somut ayrıntıların bilinmesi ise tıpkı tatbikî gayesi olmayan sırf ilmî bir araştırma kadar gayret, dikkat, ustalık ve maharete ihtiyaç göstermektedir. Ayrıca, bu türlü bir araştırmada yeni tekniklerin bulunmasına ve standart araştırma metodlarının tatbikine de ihtiyaç vardır.

Tatbikatçı sosyal psikologun ilgilendiği somut meseleler, cemiyette hususî bir ilgi konusu olan muayyen şa-

hıslararası ve kültürlerarası meselelerle daima belirlenmiş bulunmaktadır. Bu meseleler zamanla değişir; ve bu mânâda, tatbikî sosyal psikolojinin ilgi konuları devamlı surette bir değişme halindedir.

Sosyal Tahlilin Üç Seviyesi

Temel psikolojik prensiplerin araştırılmasına geçmeden önce, iki esas noktayı aydınlatmamız gerekiyor. Bunlardan biri, kendi konumuz için kullanacağımız tahlil seviyesi, diğeri de tahlil ünitesidir. Bu iki nokta birbiriyle sıkı bir münasebet halindedir.

Sosyal hadiseler üç ayrı seviyede tahlil (analiz) edilebilir. (1) Ferdin sosyal davranışı seviyesinde, (2) sosyal grupların davranışı seviyesinde, ve (3) sosyal organizasyonların veya müesseselerin faaliyetleri seviyesinde. Bunlardan birincisi yani ferdin sosyal davranışı bu kitabın asıl konusunu teşkil edeceği için şu meselelere birer cevap bulmamız gerekiyor: Sosyal olaylar ferdî davranış seviyesinde elverişli bir şekilde araştırılabilir mi? Aynı derecede faydalı ve kullanışlı olan başka tahlil seviyeleri var mıdır? Her seviyeye ait tahlil birimleri nelerdir? Bu çeşitli tahlil seviyeleri arasındaki münasebetler nelerdir?

Fert ve grup seviyesindeki sosyal tahliller. Ferdin sosyal davranışı seviyesinde kullanılan başlıca metod, ferdin psikolojik dünyasını tasvir etmek ve sosyal davranışlarını da bu psikolojik dünyanın özellikleri çerçevesinde izah etmektir. Bu türlü bir tahlilin ne gibi bir maksat taşıdığı sorulabilir. Herhangi bir sosyal olayı bir fert açısından incelemenin nasıl bir kıymeti olabilir? Hemen daima birden fazla ferdin karıştığı sosyal olayların anlaşılmasında böyle bir metodun ne faydası vardır?

Basit bir analogi. Bu ve buna benzer suallere verilecek cevaplar ilmin bir başka sahasıyla analogi (benzetme) yaparak çok daha iyi bir şekilde bulunabilir. Belli bir gazın belli şartlar altında nasıl bir davranış (hareket) göste-

receğini araştırdığınızı farzedelim. Fizikçi bu problemi genellikle istatistik metodla ele alır, bir gazın bir arada bulunan bütün moleküllerinin davranışını ölçer.

Fizikçinin bir bütün olarak gaz davranışı (veya hareketi) hakkında verdiği izahlar şu şekillerde olabilir: Hacim sabit kalmak şartıyla ısı arttığı takdirde gazın bulunduğu kaba yaptığı basınç da artar. Fakat görüldüğü gibi, bu ifade ferdi moleküller hakkında bize hiçbir bilgi vermemektedir. Fizikçi de şüphesiz gazı bir bütün olarak alan tasvirlerin buradaki bütün olayı izah için tek yol olmadığını bilir. Bu izah, *ele alınan üniteler çerçevesinde* -gazın bir bütün olarak hacmi, basıncı ve hareketi- tamdır ve çok da faydalı bir tasvirdir. Gazların çeşitli ısı, basınç ve hacim hâllerinde bir bütün olarak nasıl davrandığını bu suretle bilebiliriz. Bu bilgi sayesinde, otomobilimizin lâstiğinin hangi şartlar altında patlayacağını önceden kestirebiliriz.

Bir karınca sürüsünün davranışı. Şimdi gaz moleküllerinden daha kompleks bir hadiseye, bir karınca sürüsünün davranışına dönelim. Schneirla (1941-46) bir karınca sürüsünün hareketleri üzerinde bir seri yoğun inceleme yapmış ve burada yaptığı gözlemlerle kullandığı metodlar, sosyal psikolojide daha genel mahiyette metodoloji problemlerine ışık tutmuştur. Burada karınca sürüsünü incelemenin insan gruplarındaki davranışı izah için çok önemli olduğunu söylemek istemiyoruz. Asıl ele aldığımız nokta, metod bakımından ikisi arasında görülen benzerliktir. Schneirla karınca sürüsünün bir bütün olarak davranışını tasvir etmiştir. Sürü bir akın halinde nasıl hareket ediyor, fizikî engelleri nasıl bertaraf ediyor, geceleyin nasıl geri dönüyor, ilh. Bu gibi gözlemlere dayanarak karıncaların davranışları hakkında oldukça doğru birçok somut neticelere varabiliriz. Bu sürü hareketinde birbirinden farklı davranış örnekleri mevcuttur, ve bu örneklerle etraftaki fizikî çevrenin çeşitli şartları arasında sistemli bir korelasyon kurulabilir. Bu korelasyonlar karın-

ca sürülerinin davranışına ait bir kanun olabilir, ve böyle kanunlara dayanarak da karınca sürülerinin çeşitli hal ve şartlarda nasıl davranacakları hususunda önceden doğru tahminler yapmak mümkündür.

Şüphesiz bu kanunlar herhangi *tek bir* karıncanın davranışı hakkında belirli birşey ifade etmez. Zira bütün sürünün davranış bütünü içinde hemen hemen sayısız denecek kadar çok çeşitli ferdî hareket mevcuttur. Aynı şekilde, tek bir karıncaya ait davranışın incelenmesi de, bu inceleme ne kadar mükemmel olursa olsun, bir bütün olarak sürü davranışı hakkında kanunlar kurmaya yetecek bilgi veremez. Bütün karıncaların davranış gücü ve tepki güçleri bakımından birbirine benzer olduğunu kabul etsek dahi, bütün sürünün davranış hakkında kat'î bir neticeye varmadan önce, herhangi tok bir anda herbir karınca için mevcut uyarılma ve tepki örnekleri hakkında tam ve kat'î bir bilgimiz olması lâzımdır. Pekçok hallerde kolayca görülüyor ki, bu esaslar verilmiş olsa bile, ferdî verileri birarada toplamak son derece karmaşık, belki de imkânsız birşeydir.

Bütün sürünün davranışını tasvir ve izah etmek istersek, tek tek karıncaların davranışına dikkat etmeye lüzum yoktur. Fakat, Schneirla'nın işaret ettiği gibi, sürü davranışına ait bu kanunları niçin elde ettiğimizi anlamak istersek, karıncaların fert olarak davranışlarını incelemek mecburiyetindeyiz. Bu noktada Schneirla sürünün engeller etrafındaki hareketlerini, sürü halinde gidişte ilerleme ve gerileme hareketlerini tek tek karıncaların kendilerine mahsus davranış örneklerine dayanarak izah edebileceğimizi söylüyor.

Ayrıca, sürüdeki bir karıncanın hareketlerinde bir *saha dinamiğine* rastlıyoruz. Yani sürünün bir noktasında yer alan değişimler *sürünün diğer bütün noktalarına da geçiyor*, ve münasebetlerde devamlı bir çözülme ve yeniden oluşma süreci meydana geliyor. Her karınca, diğer karıncaların hareketlerinden doğan uyarımlara karşı has-

sasiyet gösteriyor ve karınca bu uyarımlara karşı neticede diğer karıncaları da uyaracak şekilde reaksiyonda bulunuyor. Bu nokta üzerinde durmak lâzımdır. Zira çok sayıda karıncaların zaman ve mekân bakımından sıkı bir yakınlık halinde bulunması ve tek tek karıncaların hem başkalarından uyarım alıp hem de onları uyarması dolaşısıyla, sürü davranışı kanunlu, nizamlı bir karakter arz etmektedir. Bu tek tek karıncaların davranışının bir sentezi, sürünün bir bütün olarak davranışını verir.

İnsan kalabalıklarının ve gruplarının davranışı: Niha yet, insan davranışına dönerek, kalabalık davranışının incelenmesinde yukarıda anlatılanla aynı olan metodolojik hususları gözden geçirebiliriz. Bir tiyatrodan çıkan insan kalabalığının davranışını incelersek, gösterinin bitmesinden sonraki çeşitli anlarda kalabalığın yoğunluğu ile, değişen görüntüleriyle, fizikî engeller etrafındaki hareket tarzlarıyla, ilh. ilgili daha umumî "kanunlar" bulabiliriz. Eğer bütün yapmak istediğimiz şey böyle topyekûn bir davranışı doğru olarak tasvir etmek ve bu davranışın çeşitli şartlar altında nasıl değişeceğini önceden kestirmekse, o takdirde fertlere fazla dikkat etmeksizin kalabalığı kalabalık olarak incelemek bizi tatmin edebilir. Fakat Schneirla sürü davranışını öğrenmek için tek tek karıncaların davranışlarını incelemek mecburiyetini duyduğu gibi, biz de kalabalık davranışını izah edebilmek için kalabalıktaki fertlerin davranışını incelemek mecburiyetindeyiz.

Bu son zaruret bilhassa insan davranışının izahında daha çok kendini belirtmektedir. Çok defa daha evvel rastlamadığımız yeni sitüasyonlardaki kalabalık davranışını önceden kestirmek isteriz. Kalabalık davranışı hakkındaki bildiklerimizi yeni sitüasyonlara ancak nadir hallerde tatbik edebiliriz, eski bilgimizi genellemek çok zaman mümkün olmaz. Zira meselâ bir bütün olarak karınca sürüsü veya bir gaz ile bir insan kalabalığı arasında pekçok önemli farklar vardır. Bu farklar yüzündendir ki,

ferdî davranışın bilinmesi, çok defa, kalabalığın ne yapacağı hakkında daha doğru tahminler yapmamıza imkân verir.

İnsan gruplarının bazı önemli hususiyetleri: Tiyatro kalabalığı ile karınca sürüsü arasındaki önemli bir fark da, insanlar arasında karıncalara nazaran daha az tecanüs bulunmasıdır. Meselâ tiyatro kalabalığını incelerken tiyatronun dışındaki genel hareketler meyanında bazı geriye dönüş hallerine rastlayabiliriz. Teferruatlı bir tahlil yaparsak, bazı hanımların içeride şapkalarını unutmaları yüzünden böyle geriye döndüklerini buluruz. Kalabalıkta kadın sayısı ne kadar çoksa geriye dönüş de o kadar çoktur. *İdrakî seçicilik* de burada önemli bir rol oynayacaktır. Erkekler cazip bir obje olarak idrak ettikleri genç hanımlara doğru yöneleceklerdir. Kalabalıkta ne kadar erkek ve ne kadar cazip hanımın bulunduğu, veya bu hanımların erkekler tarafından cazip bulunup bulunmadığını bilmedikçe, kalabalık davranışını önceden kestirmekte pek vahim hatalara düşebiliriz. Bu son hususu anlayabilmek için, kalabalığı teşkil eden fertlerin idrakleri, hedefleri, ve geçmiş yaşantıları hakkında birşeyler bilmemiz lâzımdır.

İnsanlar arasındaki ferdî farkların yaygınlığı dolayısıyla (ferdî farklar derken sadece doğuştan bünye ve kabiliyetleri değil, fakat daha önemli olmak üzere, idrak ve tanıma bakımından mevcut farkları kastediyoruz) kalabalık davranışına ait kanunlar insandan aşağı bir hayvan olan karıncalar veya fizikî obje topluluklarına ait kanunlardan çok daha karmaşık olacaktır. Fakat insan gruplarını insandan aşağı hayvan gruplarından ayıran çok daha önemli bir fark vardır. Kültür, bir sosyal grup içindeki şahıslararası temaslarda klişeleşmiş davranış tarzları meydana getirmektedir. Meselâ aile grubunda ebeveynlerle çocuklar, büyük ve küçük aile fertleri, erkek ve hanımlar arasında tesbit edilmiş ve herkesin tanıdığı, riayet ettiği ilişki tipleri vardır. Grup halinde faaliyette bulunan bir

aile, aynı hususiyetlere sahip birtakım eşit insanlardan değil (karıncalar ve gaz moleküllerinde aksine) fakat herbiri kendine mahsus ihtiyaçlara, idrak yapılarına, zih-nî kabiliyete, ve beden yapısına sahip, herbiri diğer aile fertlerine karşı belirli role sahip birçok fertlerden meydana gelmiştir. Bu sayede heterojenlik bertaraf edilmiş olur. Böyle karmaşık insan gruplarına ait güzel bir misal de ordudur. Burada karşılıklı uyarılmanın dinamiğine göre bir grup halinde davranan mütecanis (homojen) bir insan topluluğuna rastlıyoruz. Ordu, daha ziyade, kendi içinde birtakım alt-gruplara (subaylar ve erler, subaylar arasında farklı rütbeler, erler arasında farklı fonksiyonlar) sahip bir gruptur. Bütün bu insanlar arasındaki şahsî münasebetler savaş talimatnamesi ve diğer talimatnamelerde gayet belirli şekillere bağlanmış ve ifade edilmiştir.⁴

İnsan grupları ile diğer nevi gruplaşmalar arasındaki bu farklara rağmen, aynı metodolojik düşünceler her iki tip gruplaşma için de doğrudur: İnsan gruplarının davranışını tasvir ve tahmin edebilmek için bu türlü grup davranışının dinamiğini sık sık incelemek kâfidir; grup dinamiğinin dayandığı temeli anlamak için de fertlerin özelliklerini incelemek faydalı ve bazen şart olur.

Özet. Sosyal olayların incelenmesinde iki genel metodu gözden geçirmiş bulunuyoruz: Bir ferdin davranışını onun sosyal psikolojik sahasına dayanarak incelemek ve insan gruplarının davranışını bir bütün olarak incelemek. İzahı kolaylaştırmak maksadıyla, daha sonraki kısımda, bu metodların birincisine *psikolojik* metod, diğerine de *grup dinamiği* metodu diyeceğiz. Birinci metod hakkında yeter bilgi verdik. İkincisi için biraz daha ilâve yapmamız gerekiyor.

⁴ Sosyal rollerin işleyişi ve tesiri hakkında Linton(1936)'un eserinde kıymetli bilgi vardır. İlgi çekici bir başka tetkik de Hyman tarafından (1942) yapılmıştır. Hyman, ferdin kendi mevkiinin manası üzerindeki idraki ile bu mevki almış olduğu grup üzerindeki idraki arasındaki münasebeti çok vazih bir şekilde gösteriyor.

Grup Dinamiği: Önce *grup* tabirinden ne anlaşılacağını katıyetle belirtelim. Grup birtakım benzer vasıflara sahip bulunan fertler demek değildir. Bu yüzden meselâ çiftçiler, X partisi mensupları veya körler bir *grup* teşkil etmezler. Bu türlü topluluklara "*sınıf*" denir, *Grup* tabiri, *birbiriyle açık psikolojik münasebetleri* bulunan iki veya daha fazla insan için kullanılır. Yani grubun herbir üyesi için diğer grup üyeleri öyle bir psikolojik vaziyette mevcut olmalı ki, bunların davranışları ve özellikleri kendisine tesir etsin. Şimdi buna dair bazı misaller vererek meseleyi daha açık bir şekle getirelim.

X partisinin A şehrindeki üyesinin, aynı partinin B şehrindeki üyesi için psikolojik bir mevcudiyeti olamaz. Bunlar birbirlerini ne tanırlar, ne de birbirlerinin farkındadırlar. Bu yüzden bu iki kişi bir grup teşkil edemez. İkisi de, meselâ "Cumhuriyetçiler" *sınıfının* üyesidir. Diğer taraftan arkadaş, aynı ailenin ferdi, bir küçük klübün üyesi, veya bir trenin aynı kompartımanında (bilhassa ortaklaşa yaşanan bir tren kazası veya başka türlü şiddetli bir hâdise halinde) bulunan iki kişiyi bir grup sayabiliriz, *Sınıf* tâbirine gelince, burada sınıfın bütün üyeleri kendilerini sınıflandıran özellik çerçevesinde "aynî"dirler. *Grupa* ortak husus, çeşitli fertler arasında önemli bir psikolojik ilişkinin mevcudiyetidir. Bu fertler çok değişik sınıflara mensup olabilirler. Nazarî bakımdan, sınıf itibarıyla hepsi de farklı olsa dahi yine bir grup teşkil edebilirler. Orduda askerlik hizmeti yapan bir şahıs kendisini yaş, tahsil, din, medenî hal, siyaset, meslek vs. bakımlarından gayet farklı bir topluluk içinde bulur. Fakat o meselâ eğer bir barakada oturuyorsa, orada yaşayanların teşkil ettiği grubun bir üyesidir.

Grubu tanıma: Bir grubu tanıyabilmek için iki metod vardır, 1) Grup üyesi dediğimiz kimselerden herbirinin bilgi ve idrak muhtevasını araştırmak suretiyle, ele aldığımız bu psikolojik sîtuasyonda o fert için başka kimlerin mevcut olduğu anlaşılabilir. Meselâ yukarıda misâl verdi-

ğımız ordu mensubu şahıs barakasından bahsederken acaba aklından kimleri geçiriyor?

2) Bizzat grup dediğimiz topluluğu veya grup üyelerinden herbirini inceleyerek muayyen bir ferdin bizim anladığımız mânâda grup olup olmadığını anlamak mümkündür.

Dinamik: Grubu tanıma hususunda verdiğimiz kriterler, gruptaki diğer fertlerin davranışlarının belli bir ferdin davranışı üzerinde doğrudan doğruya bir etki yapıp yapmadığı, yahud aksine, *bu ferdin* davranışının diğerleri üzerinde böyle bir etkisi olup olmadığı esasına dayanmaktadır. Bu karşılıklı tesir meselesi bizi ikinci bir terimin tarifine götürüyor: *Dinamik:* Kelime çok müphem olmakla beraber şöyle bir tarif yapabiliriz: *Bir bütün olarak grup bünyesinde, grubun herhangi bir kısmındaki değişmelerin neticesi olarak meydana gelen intibakî değişmeler.* Bu kavram ve tarif üzerinde çok itina ile durmak gerekir. Zira bundan daha müphem bir ifadeye pek az rastlanır. Kavramı yanlış anlarsak, ileride ele alacağımız meselelerin çoğu anlaşılmaz. Fakat sosyal davranıştan bahsederken grup dinamiği kavramını yanlış kullanmak, bu kavramı bilmemekten daha tehlikelidir. Dinamik kavramı doğru bir şekilde kullanıldığı takdirde son derece kullanışlı ve faydalıdır. Fakat böyle kullanılmadığı zaman birçok yanlış analogilere yol açar. Meselâ yukardaki tarif, Grup bünyesindeki değişmelerin intibakî değişmeler olduğuna işaret ettiği için sosyal grupta fizikî kuvvetler sahasındaki *dağılmaya* benzer birşey olduğu akla gelebilir. Meselâ elektrikli bir sahada bir noktadaki potansiyel değişmesi derhal diğer noktalarda da otomatik değişmelere yol açar. Bu türlü değişmeler, bahis konusu sahanın çeşitli noktaları arasındaki *kuvvet dengesini yeniden kuracak* mahiyettedir. Yani böyle bir yeni kuvvet dengesi kuruluncaya kadar bütün saha değişir. Bu tamamen fizik sahasındaki bir dinamik prensibi göstermektedir.

Bir *insan* grubunu, grup bizzat bir saha imiş gibi, dinamik bir bütün olarak tasvir etmek gerçekten tehlikelidir. Saha olayları (Field phenomena) fizikte olduğu gibi, bir noktadaki olayları bütün sahaya tesir ettiği olgusuna dayanır. Zira olayların cereyan ettiği ortamın kendisi etkilenmiştir. Bu "psikolojik sahalar" ve "Sosyal sahalar" için de doğru mudur? Birincisi için evet, ikincisi için hayır diyeceğiz; ferdin psikolojik sahasından bahsettiğimiz zaman "Psikolojik saha dinamiği"nden bahsetmek aşağıdaki sebeplerle mümkündür. Birincisi bu dinamik tesirler bir fizikî sahaya, meselâ idrak eden ferdin beyin sahasına bağlanabilir. Çünkü insanın bütün idrak ve hareketleri bunlara tekabül eden birtakım beyin faaliyetleriyle temsil edilir. Üstelik beyin öyle bir şekilde işler ki, bir sahada meydana gelen olaylar bütün beyin boyunca yankılar bulur, çünkü bizzat aradaki ortam etkilenmiştir.⁵

Fakat sosyal saha veya grubun sahası hakkında, sanki bu bir *dinamik* saha imiş gibi, ortam içinde devam edegelen (Burada ortam, grup fertleri arasındaki *mekândır*.) gerçek tesirler bulunduğu intibamı vermemeye bilhassa dikkat etmeliyiz. Bu mekânlarda olup biten şey, tamamen, bir fertten çıkıp diğerine giden görme, işitme gibi uyarımlar doğuran, fizikî enerjinin basit bir intikalinden ibarettir. Bütün psikolojik tesir bizzat fertlerde yer alır ve *bu fertlerin özellikleriyle belirlenir*.

"Dinamik" ve "Saha nazariyesi" tabirlerinin yanlış yorumlanmasından doğan tehlikeler: Sosyal ilimlerde (sosyal psikoloji dahil) teori kuranların müştereken yaptıkları başlıca iki büyük hata vardır. Birincisi grup davranışını grubu teşkil eden fertlerin özelliklerinden bağımsız görmek yanlışlığıdır ki "grup ruhu" (Group mind) kavramı bunun bir örneğidir.

⁵ Köhler'in çığır açan eseri (1940) ile Köhler ve Wallach'ın birlikte yazdıkları eser (1944), idrak hâdisesindeki beyin faaliyetinin dinamiğinin incelenmesi hakkında verdiği bilgiler bakımından çok şey vaat etmektedir.

Başlangıçta bu kavram sosyal felsefe yapanların, sosyal psikologların ve sosyologların teorilerinde önemli yer tutardı. Bugün "*grup ruhu*" tabiri gözden düşmekle beraber alelâde insanın, devlet adamının, sosyal felsefe yapan birçok filozofların, hattâ sosyal ilimler mensuplarının düşüncelerinde hâlâ önemli bir rol oynamaktadır. F. H. Allport ve diğerlerinin bu tabiri ortadan kaldırmalarına rağmen "*grup ruhu*" birçok sosyal psikologun düşüncesinde hâlâ büyük bir yer tutuyor. Zira bunlara göre "*grup ruhu*"ndan vazgeçtiğimiz takdirde sosyal psikolog için fertten başka tahlil birimi kalmayacaktır. Tabii hiçbir sosyal psikolog da, fertten daha geniş bir tahlil birimi bulmadan çalışamaz. Bu yüzden "*grup geştalt*"ı (Group gestalten), "*dinamik sosyal sahalar*" gibi hepsi de modern, fakat ekseriya yanlış kullanılan tabirlere rastlıyoruz.

Grubu bir ünite olarak almak, davranış değişmelerinin dış şartlara nasıl bağlı olduğunu tetkik etmek, bir grubun diğerleriyle alâkasını araştırmak son derece faydalı, hatta zarurîdir. Grup karmaşık bir sitüasyondur ve bazı gayelerle, bir tek ferdin davranışı hakkında istatistik genellemelerde bulunmak daha basit bir yol olur. Fakat gruba bir birim olarak bakmak grup davranışının fertlerdeki gayelere, heyecanlara, bilgilere ve özel yaşantılara bağlı olmadığını göstermez. Bazı filozoflar bu "*grup ruhu*" mefhumuna takılarak siyasî devleti, kendisini teşkil eden fertlerin üstünde ve ötesinde görürler, devletin fertlerinkinden çok farklı "ihtiyaçlar"ı bulunduğunu söylerler. Bu düşüncenin en had şekli devletin "herşey", ferdin ise "hiçbirşey" olduğunu iddia eden Faşizmde görülüyor.

Sosyal davranış hakkında saha nazariyesi yapmaya teşebbüs edenlerde rastladığımız ikinci hata da, *tek fert* hususundaki saha prensipleri ile birçok fertler için sözkonusu olan sosyal saha prensipleri arasındaki yanlış analogiden ileri geliyor. Nazarî bakımdan, grup davranışının temel kanunlarını bulmanın mümkün olacağını söylemiştik. Bu kanunlar birtakım zarurî münasebetlerin ifadesi-

dir ve burada grup, bir bütün halinde, tahlil birimi olarak alınmıştır. Grup dinamiği sahasında çalışan birçok sosyal psikologun gayesi de bu kanunları bulmaktır. Fakat unutmamalıyız ki, grubu bir tahlil birimi olarak alıp da grup davranışının kanunlarını araştırdığımız zaman varacağımız kanunlarda fert kelimesi yerine grup kelimesini koyarsak, grup dinamiği hususunda geçerli kanunlara ulaşmış olmayız.⁶ Tahlil birimini değiştirdiğimiz zaman belli bir birim için mânâ ifade eden özellikleri bir başkası için kullanamayız. Binaenaleyh bütün ferdi, davranışının gayeleri çerçevesinde tahlil etmek ilmî bakımdan mümkündür. Fakat bir adale grubunu bu adalenin hedefleri çerçevesinde tahlile teşebbüs etmenin ilmî bir kıymeti yoktur. Bunun gibi ayrıca isbat etmedikçe, birim olarak ferdi almak suretiyle şahıslararası münasebetler hakkında bulduğumuz kanunları da gruplararası münasebetlere tatbik edemeyiz. Çünkü burada, tahlil birimi fert değil, gruptur. Grup dinamiğini tam ilmî bir şekilde incelemek için, grubu bir bütün olarak ele almamıza yarayacak yeni kavramlar, yeni özellikler ve değişkenler bulmalıyız.

Grup ruhu kavramını ve onun yerine geçen diğer yanlış kavramları reddedebiliriz ve etmeliyiz de.. Fakat aynı zamanda ferdi değil, grubu tahlil birimi olarak grup davranışına ait kanunları araştırmamız da mümkün ve lâzımdır. Grup davranışına ait bu kanunlar ferdî davranışa ait kanunları tamamlayacaktır.

Müesseseler yoluyla inceleme metodu. Sosyal olayların incelenmesine dair iki ayrı metodu iyice incelemiş bulunuyoruz: Sosyal psikolojik metod ve grup dinamiği metodu. Şimdi üçüncü bir metoda, *müesseseler metoduna* dönüyoruz. Bu metodda bilhassa sosyal organizasyonlar ve müesseseler -bunların nasıl meydana geldikleri, nasıl değiş-

⁶ Bize öyle geliyor ki, saha nazariyesine göre bir sosyal psikoloji kitabı yazmaya çalışan J.F. Brown, psikolojik saha hakkında kullanılan mefhumların sosyal sahaya tatbik derecesini incelerken birçok noktalarda hataya düşmüştür.

tikleri, hususiyetleri, birbirleriyle münasebetleri- üzerinde durulur. Bu suallere cevap ararken toplanılan verilere dayanılarak, teşkilât ve müesseselerin doğuşu, gelişmesi, ve değişmesini idare eden değişkenlere ait genel kanunlar meydana getirilebilir. Bu metod, teşkilât ve müesseselerin büyümesi ve gelişmesinin tetkikinden başka, insan davranışının spesifik normlarıyla -*müessese davranışı*- da ilgilenir. Müessese davranışı tabiri ile, daha ziyade, birçok formel kaideler, kanunlar, âdetler, ve bu kaide ve kanunların işleyebilmesi için konan bütün bir karmaşık müeyyide sistemi ile düzenlenmiş davranışı kastediyoruz. Sosyolog bu türlü davranışı tetkik ederken tahlil birimi olarak ekseriya grupları kullanır. Zira, Haring'in belirttiği gibi.

Kültürel davranışın birçok örnekleri tek bir ferdin davranışlarında tamamen görülemez. Ancak birden ziyade şahıslar faaliyetlerini birleştirdikleri takdirde, bu daha karmaşık davranış örnekleri ortaya çıkar. Çok sayıda ferdi ihtiva eden bu türlü organizasyon örnekleri bir şâmân âyininin icrasından bir demiryolu veya bir ordunun idaresine kadar her yerde görülür.

Araştırma metodları. Bahsettiğimiz bu üç metoddan hiçbirisi de herhangi hususî bir araştırma metodunu tekeline alamaz. Meselâ, üç metod da tecrübî metodu kullanabilir ve kullanmaktadır. Psikolojide tecrübe yapılabileceğinden kimse şüphe edemez. Lewin ve talebeleri başarıyla isbat etmişlerdir ki, grup dinamiği dahi, gayet dikkatli tecrübe şartları altında hususî surette meydana getirilmiş grup sitüasyonları vasıtasıyla tecrübeye tabi tutulabilir. Müessese davranışı üzerinde tecrübeler yapmak da mümkündür. Meselâ siyasî davranış üzerinde yapılmış olan bir araştırmada birbiriyle mukayese edilebilir seçim bölgelerinde çeşitli kampanya teknikleri kullanılmış ve bu tekniklerin neticeleri her bölgede atılan rey sayısına göre değerlendirilmiştir (Hartmann, 1936).

Mamafih, kanunun mahiyeti gereği, müessese seviyesindeki tahlilde tecrübî teknikten ziyade diğer teknikler hakimdir. En genel metod, çeşitli faktörlerin müesseselere ve sosyal organizasyonlara nasıl tesir ettiği hakkında geçerli genellemelere varabilmek için, müesseselere ait görüntüler arasında -doğum hızı, gelir, rey, göç, suçluluk evlenme hızı, sınaî üretim- korelasyon arama usulüdür. Ayrıca, cemiyetin muayyen kısımlarındaki davranış örneklerinin sistemli bir şekilde gözlenmesi ve kaydedilmesi de kıymetli ve gayet kullanışlı bir metoddur. Bu metodda saha gözlemi veya yerinde gözlem (field observation) e ait her türlü teknik -mülakat, vak'a tarihçesi, tarihî vesikaların tahlili ilh.- kullanılır.

Üç tahlil seviyesine ait misâller. Sosyal olayların incelenmesinde kullanılan bu üç metod arasındaki farkları bir misalle daha iyi gösterebiliriz. Bizim kültürümüzde bilhassa mühim bir sosyal birlik olan aileyi ele alalım. Bu problemi psikolojik metodla, grup dinamiği metoduyla ve müessese metoduyla nasıl tahlil edebiliriz?

Psikolojik metod. Psikolojik seviyede araştırılacak olan tipik problemler şunlar olabilir: Ferdin, mensup olduğu aile çevresi çeşidinin bir fonksiyonu olmak üzere yaptığı davranışlar; ferdin çeşitli tiplerdeki aile otoritelerine karşı saldırgan ve uysal reaksiyonları; aileye giren yeni fertlerin fert üzerindeki tesirleri, meselâ kardeşini kıskanmada olduğu gibi; fertte aile terbiyesi ve tecrübelerinin bir neticesi olarak birtakım inanç ve tutumların meydana gelmesi. Bu ve buna benzer bütün psikolojik problemler ferdin psikolojik sahasını tetkik etmek, onun bir bütün olarak aile ve çeşitli aile fertleri hakkındaki idrak yapılarını keşfetmek, aile faaliyetleri ile ilgili ihtiyaçlarını bulmak suretiyle araştırılabilir.

Grup dinamiği metodu. Grup dinamiği seviyesinde aile hakkında araştırılacak tipik problemler şunlardır: Aile grubunun çeşitli şartlar altında, meselâ ailenin refah ve huzuruna yapılan bir dış tehdit halinde, değişen yapısı

ve davranışları; bir aile ferdinin ölümünde veya evlenme yoluyla aileye yeni bir ferdin katılmasında otorite münasebetlerinin yer değiştirmesi; ailenin grup kararlarına varış tarzı; birlik halinde yapılacak işlerde nasıl çalışıldığı; grup oyunlarına ve serbest zaman faaliyetlerine nasıl katıldığı. Grup dinamiğinin bütün problemleri ve buna benzer problemler gruptaki katılık ve esnekliğin, otorite merkezinin grup atmosferinin, ilh. ölçülmesi ve bunlar arasındaki münasebetlerin bulunması suretiyle araştırılır.

Müesseseler metodu. Müessese seviyesinde şu gibi problemler araştırılabilir: Cemiyetin muhtelif sınıflarında -köylü, şehirli, zengin, fakir gibi- aile bünyeleri, aile bünyesinin sağlamlığı ve bu bünyenin çocuk suçluluğu, boşanma, doğum hızı ile münasebeti; iktisadî buhranlar, harp ve sosyal âdetlerdeki değişmeler neticesinde aile müessesesinde meydana gelen değişiklikler. Bu tipik problemler esas itibarıyla aile yapısı ve aile kuvvetine ait değişkenlerle iktisadî durum, dinî inanç, coğrafi mevki, suçluluk hızı, evlenme hızı, doğum hızı ve diğer hâkim sosyal organizasyonların mahiyetine ait görüntüler arasındaki korelasyonları tetkik etmek suretiyle araştırılır.

Şurasını belirtelim ki, metodların birincisinde asıl alâka mevzuumuz ferdin idrakleri, heyecanları ve ailesiyle alâkalı hedefleridir. İkinci metodda ferdin ailesi ve aile fertleriyle ilgileniyoruz. Aile fertlerinin karşılıklı münasebetleri, bütün aile yapısında meydana gelecek değişmelere karşı alışlagelmiş intibak tarzları, dış tehditler ve tehlikelere karşı "müşterek cephe"leri. Son metodda da aileler ve bunların her çeşit dış olaylara karşı reaksiyonları ile meşgul oluyoruz.

Üç tahlil seviyesinin tamamlayıcı münasebetleri. Sosyal olayların iyi bir şekilde anlaşılması için bu üç seviyenin de incelenmesi lâzımdır. Üç metod birbirinin tamamlayıcısıdır, ve birçok hallerde birbirine o kadar bağlıdır ki, bir seviyede toplanılan verileri diğer seviyedeki veriler olmaksızın tefsir edemeyiz. Meselâ bir ferdin inançları ve

tutumları (bir psikolojik problem) onun gruba bağlılığı ve grup üyeliği (bir grup dinamiği problemi), keza onun faaliyette bulunduğu sosyal sınıf ve müesseseler (bir sosyolojik problem) hakkında bilgi edinmedikçe çok zor anlaşılır.

Bununla beraber, bazı problemlerde bu metodlardan biri diğerlerine tercih edilebilir. Sosyal psikolog veya sosyologun dikkat edeceği başlıca husus, bu üç tahlil seviyesini mânâsız bir şekilde birbirine karıştırmaktan kaçınmaktır. Bilhassa birşeyi izah etmeye çalıştığımız zaman bu tehlikeye rastlıyoruz. Bu yüzden meselâ bir ferдин kiliseye gitmesini onun sosyo-ekonomik durumu ile kiliseye gitme davranışı arasında bir korelasyon bularak izah etmek, psikolojik bir probleme sosyolojik bir cevap bulmak olur. Bu ferдин sosyal sınıfa ait hususiyetlerini değil de, hedeflerini ve idrak yapılarını tahlil ettiğimiz takdirde kiliseye gitmesinin sebeplerini bulabiliriz.

Üç tahlil seviyesindeki kanunlar arasında uygunluk. Bu üç sosyal tahlil seviyesinin, her biri gerek metod ve gerekse kavram bakımından birbirinden ayrı tutulmakla beraber, bir seviyeye ait verilerle diğer seviyedeki veriler arasında mânâlı bir münasebet bulmaya çalışabiliriz. Böylece, grup dinamiğine ait kanunlar neticede psikoloji kanunlarıyla uzlaştırılmalı, sosyolojik kanunlar da grup dinamiği ve psikoloji kanunlarıyla uyum haline gelmelidir. "Uygunluk" tabiri sosyal tahlilin üç seviyesi arasındaki sistemli münasebeti belirtmek için dikkatle seçilmiş bir tabirdir. Sosyolojik kanunların psikolojik kanunlar haline indirgenmesi gerektiğini de söylemek istemiyoruz. Atom fiziği kanunlarının Newton'un mekanik kanunları ile aynı olması gerekebilir, fakat sosyal sahada durum böyle değildir. Sosyoloji kanunları grup dinamiği kanunları ile aynı değil, fakat bu kanunlar vasıtasıyla güvenilir bir şekilde elde edilebilen tahminlerle uzlaşır olmalıdır. Tersine, grup dinamiği kanunlarının da psikoloji kanunlarıyla varılan tahminlere zıt olmaması gerekir.

Psikologlar ve sosyologlar. Bu meseleyi kapatırken, anlattığımız üç metoda ait karakteristik farkların bu metodları tatbik edenler için de her zaman bahis konusu olmayacağını belirtelim. Birçok sosyologlar gayet mahirane psikolojik araştırmalar yapmışlar, birçok psikologlar da müessese seviyesindeki tahlillerle meşgul olmuşlardır. Araştırmanın ve tahlilin metodunu tayin eden şey bir üniversite şubesine mensup olmaktan ziyade problemin mahiyetidir. Yaptıkları araştırmalara ve düşüncelerinde kullandıkları verilere ve genellemelere dayanarak sosyal psikologlar, grup dinamikçileri, ve sosyologlar arasında bir ayırım yapmak faydasız olur. Bunlar, iktisatçı, siyasî ilim mensubu ve antropologlar da dahil olmak üzere, birer *sosyal ilimcidirler*.

Kitabın Plânı

Bu kitap, sosyal psikoloji üzerine yazılmış diğer birçok kitaplardan bilhassa sosyal psikoloji sahasının *sistemli* tasviri üzerinde durması bakımından ayrılıyor. Burada bizim başlıca maksadımız, (1) motivasyon, idrak ve öğrenmenin temel psikolojik prensiplerine bir vuzuh kazandırmak ve bunları sosyal sîtuasyonlara tatbik edilecek şekilde genelleştirmek (2) İnançlar ve tutumların teşekkülünü ve çalışmasını idare eden prensipleri meydana çıkarmak, ve (3) yaptığımız genellemelerin bugünkü önemli sosyal problemlere nasıl tatbik edileceğini görmek ve mümkünse bunların çözümüne yardım etmektir. Kitabın birinci, ikinci ve üçüncü bölümleri sırasıyla bu üç meseleyi ele almaktadır.

Birinci kısım: Motivasyon, İdrak ve Öğrenme Prensiplerine göre yapılan tahliller. Sosyal psikoloji bütün psikoloji ile aynı sahaya yayılmıştır ve sosyal davranışın izahı da, bütün ferdî davranışlarda olduğu gibi, motivasyon, idrak, ve öğrenmenin temel prensipleri çerçevesinde verilmiştir. Ferdin davranışı, ferdin sosyal sahasına ait özellikle-

rin belirlenmesinden sonra tahlil edilir. Ferdin mevcut hedefleri ve gerginlikleri nelerdir, neyi ve nasıl idrak ediyor, bu idrakleri kendi psikolojik çevresi hakkındaki kognitif yapıyı meydana getirecek şekilde nasıl birarada organize olmaktadır; ve halihazır organizasyonlar daha sonraki organizasyonları nasıl meydana getirmektedir? Psikolojik sahanın bu hususiyetleri, tekrar edersek, motivasyon, idrak, ve öğrenmeye ait temel prensiplere göre anlaşılabilir. Umumî psikolojinin başlıca vazifesi de bu prensipleri bulmaktır. Bu prensiplerin, tamamen olmasa dahi, büyük bir kısmı gayet sağlam tecrübî çalışına ve kontrol imkânı temin eden laboratuvar sitüasyonlarında elde edilen tecrübe verilerine dayanılarak ifade edilmiştir. Bu çalışmaların az bir kısmı da kritik sosyal sitüasyonlar -kendi başlarına ilgi konusu olan ve bu prensipleri tatbik etmek istediğimiz sitüasyonlar- çerçevesinde yapılmıştır. Yine de bu gibi prensiplerin, bizim şu kitapta yapmış olduğumuz gibi, "sosyal" sitüasyonlara tatbik edilebileceğini kabul etmek çok mesuliyetli bir iştir. Şüphesiz, yaptığımız genellemelerin orijinal laboratuvar sitüasyonunda bulunmayan bazı can alıcı psikolojik hususları içine alacak kadar genişletilmemesine çok dikkat etmemiz gerekir.

Bu prensiplerin (önergelerin) bulunuşu veya doğruluk derecesini araştırmakla değil, bir liste haline konması ve misâlle izah edilmesine çalışacağız. Psikolojinin bütün sahalarından misâller verilecektir. Antropoloji ve diğer sosyal ilimlerin verilerine atıflar yaparak, meselâ sosyal örf ve âdetlerin ve kültür örneklerinin idrak üzerine yaptığı tesire dair misâller de vereceğiz. Böyle bir usul temel önergelerin sosyal hâdiselerle bir bütün haline getirilmesine imkân vermez. Bizim asıl gayemiz ve okuyucunun konuyu kavraması bakımından da önemli olan taraf, sistematik nazârî gayelerle motivasyon, idrak, ve öğrenme kanunlarının sosyal sitüasyonlardaki işleyişlerini ifade etmektir.

İkinci Kısım: Sosyal Süreçler: Ferdin sosyal davranışını tahlil ettiğimiz zaman göreceğiz ki, ferdin sosyal davranışı ile onun idrakleri, tanımlamaları, heyecanları ve hedefleri arasındaki münasebetlerle doğrudan doğruya meşgul olmaktan ziyade, bu münasebetleri ferdin belli tiplerdeki devamlı zihnî organizasyonları -inançlar ve tutumlar gibi- vasıtasıyla incelememiz daha mümkün ve belki de daha önemlidir. Bu tahlil, kitabın birinci kısmındaki tahlile bir ilâve teşkil edecektir. Bu inançlar ve tutumlar, motivasyonel, idrakî, ve duygusal faktörlerin bütünleşmiş birer terkibi olmak itibariyle, ferdin önemli davranışlarını bir düzene sokar ve idare eder. Böylece, bu daha geniş psikolojik ünitelerle meşgul olmak suretiyle sosyal psikolojik tahlili basitleştirebiliriz.

Bu kısımda aynı zamanda inanç ve tutumları ölçme metodlarına da iki bölüm tahsis edilmiştir. Keza burada birtakım "yüksek seviyeli" psikolojik fonksiyonların, bilhassa "telkin" ve "propaganda"nın faydalı ve mânâlı bir tahlil birimi olup olmadığını araştıracağız. Nihayet, diğer iki sosyal tahlil seviyesiyle -grup dinamiği ve müesseseler seviyesi- ilgili dikkati çekici olgu ve prensipleri kısaca gözden geçireceğiz.

Üçüncü Kısım. Bugünkü Sosyal Problemlere Yapılan Uygulama: Birinci ve ikinci kısımlarda sistemli bir şekilde verilen kavramlar, üçüncü kısımda bugün çok mühim olan birtakım seçilmiş sosyal meselelerin tahliline tatbik edilecektir. Bu meseleler ırk peşin hükmü, sınaî sahadaki ihtilâflar, ve milletlerarası gerginlikleri ihtiva etmektedir. Bu problemlerin izahında hem tahliller yapılacak hem de "tedavi çareleri" teklif edilecektir.

Kitabın bu kısmında yapılan tahlilin faydası, gerçek bir mânâda, ilk iki kısımda verilen prensiplerin ve teorisinin geçerliliğini tayin etmemize yarayacak bir ölçü aleti temin etmektedir. Teorik prensiplerin geçerliği pratik problemlere tatbik edilmekle isbat edilmelidir. Nazarî ve tatbikî sitüasyonlarda görülen bir uygunsuzluk ya bizim

nazarî prensiplerimizin doğru olmadığını, yahut da bizim bunları mantıkî bir şekilde tatbik edemediğimizi gösterir. Bu uygunluğun aranması bir sosyal psikoloji nazariyesi için bilhassa mühimdir.

Özet

Sosyal psikolog, bir ilim adamı olarak, sosyal meselelerin çözülmesi yolunda çok şeyler yapması gerektiğini artık anlamaktadır. Fakat cemiyette ileri gelenlerin birçoğu psikolojinin muhtaç olduğu desteği temin etmekle müteredit davranıyor ve ilmin mevcut problemlere uygulanmasına karşı koyuyorlar. Niçin?

Buna üç ayrı sebep gösterdik: (1) Bazı insanlar, ilmî anlayış ile sağduyuya dayanan anlayış arasındaki farkı bilmedikleri için ilmî bir sosyal psikoloji araştırmasının lüzumsuz olduğunu zannediyorlar; (2) Bazıları sosyal psikolojinin şimdiden her meseleye cevap vermesini istiyorlar. Bazıları da sosyal psikolojinin çok şey bilmesinden ve cemiyet üzerinde yapılacak ilmî bir tahlilin kendi menfaatlarına ve inançlarına zarar vereceğinden korkuyorlar. Ayrıca, sosyal psikologun önemli sosyal meselelerle uğraşmakta tereddüt göstermesi ve bu ilmin sağlam bir nazarî temelden mahrum bulunuşu, sosyal psikolojinin bugünkü sosyal problemlere tatbik edilebilme kabiliyetini azaltıyor.

İster bir temel ilim olarak sosyal psikolojiyle, ister onun tatbikatiyle alâkadar olalım, her iki halde de tam bir prensipler bütününe kavuşmak şarttır. Bu prensiplerin rolünü anlamak için sosyal psikolojinin iki yönünü gözden geçirmiş bulunuyoruz.

Temel bir ilim olarak sosyal psikolojiyi "cemiyet içindeki ferdin davranışlarının ilmi" diye tarif etmek, onu umumiyetle psikolojiden esaslı bir surette ayırmaz. Birbirine bağlı olan şu üç durum buna sebep olmaktadır: (1) Motivasyon, idrak, ve öğrenme vetireleri ferdin "sosyal"

davranışı kadar "sosyal olmayan" davranışlarında da değişmez. (2) Bir psikologun "sosyal olmayan" bir insana ait davranışları tetkik etmesi pratik bakımdan imkânsızdır. (3) Bir sosyal saha ile sosyal olmayan bir saha arasında kesin bir geçiş noktası bulmaya nazarı bakımdan imkân yoktur.

Sosyal psikolog, bir tatbikatçı ilim adamı olarak, herhangi bir sosyal problemin ancak bir tek yönüne -probleme dahil olan fertlerin davranışlarına- göre tahliller yaparak çalışır. Bunu yapmak için de, her problem için teferruatlı veriler toplamak zorundadır. Kendi ilminin temel prensiplerini problemin somut verilerine tatbik ederek gerek problemin, gerek oradaki davranışın izahına bir yardım yapabilir.

Temel prensipleri araştırırken, sosyal olaylara ait verilere şu üç seviyede yaklaşılabılır: (1) Ferdin davranışı, (2) Sosyal grupların davranışı (grup dinamiği), ve (3) Sosyal organizasyonların faaliyeti. Bunlardan birincisi bizim kitabımızın ana metodunu ve hedefini teşkil ediyor. Herbir metodun ihtiva ettiği avantajları, sınırlılıkları ve tehlikeleri gözden geçirdik. Sosyal hâdiselerin iyi bir şekilde tahlil edilmesi için her üç seviyede de incelemeler yapmak şarttır, fakat bir seviyedeki incelemeden elde edilen bir kanunu bir başka seviyede araştırılabilecek olan meselelere cevap olarak kullanmaktan kaçınmalıyız. Bununla beraber, nihayetinde bu üç ayrı seviyedeki kanunların birbirleriyle uyumlu bir hale getirilmesi de lâzımdır.

Bu kitabı sosyal psikoloji üzerine yazılmış olan diğer kitaplardan ayıran taraf, sosyal psikoloji sahasının sistemli tasviri üzerinde bilhassa durmasıdır. Burada başlıca şu gayeleri takip ettik: (1) Motivasyon, idrak, ve öğrenme prensiplerini vuzuha kavuşturmak; (2) inanç ve tutumların ve daha yüksek seviyedeki süreçlerin oluşu ve işleyişlerini idare eden prensipleri meydana çıkarmak; (3) yaptığımız genellemelerin bugünkü önemli sosyal problem-

lere nasıl tatbik edilebileceğini görmek ve mümkünse, bunların çözümüne yardım etmek.

BİBLİYOGRAFYA

- BROWN, J. F.: 1936. *Psychology and the social order*. New York: McGrawHill.
- HARING, D. G.: 1947. Science and social phenomena. *Amer. Scientist*, 35, 351-363.
- HARTMANN, G. W.: 1936, A field experiment on the comparative effectiveness of "emotional" and "rational" political leaflets in determining election results. *J. abnorm. soc. Psychol.*, 31, 99-114.
- HYMAN, H. H.: 1942. The Psychology of status. *Arch. Psychol.*, No. 269.
- KÖHLER, W.: 1940. *Dynamics in psychology*. New York: Liveright.
- KÖHLER, W.: and WALLACH, H.: 1944. Figural after-effects: an investigation of visual Processes. *Proc. Amer. phil. Soc.*, 88, 269-357.
- KRECH, D.: 1946. The challenge and the promise. *J. Soc. Issues*, 2 No. 4, 2-6.
- LİNTOR, R.: 1936. *The study of man*. New York: Appleton-Century.
- SCHNEIRLA, T.C.: 1941. Social organization in insects, as related to individual function. *Psychol. Rev.* 48, 465-486.
- SCHNEIRLA, T. C.: 1946 Problems in the biopsychology of social organization. *J. abnorm. soc. Psychol.*, 41, 385-402.
- SCHROEDINGER, E.: 1945. *What is life?* New York: Macmillan.
- WTLIE, P.: 1947. (Except form a review of *Modern Woman: The Lost Sex* by Ferdinand Lundberg and Marynia F. Farnham) *Sat, Rew Lit*, 30, No. 5, 13-14.

İKİNCİ BÖLÜM

Davranışın Dinamiği

Motivasyon meselesi ile "niçin" سوالinin sorulması aynı şeydir. Niçin Mr. X kiliseye gidiyor? Niçin onun kardeşi greve gidip günde sekiz saat fabrika önünde diğer işçileri sokmamak için bekliyor? Niçin onu temsil eden milletvekili 1917'de de, 1941'de de savaş lehine oy verdi? Niçin onun bekâr teyzesi mütemadiyen kendi durumu hakkındaki kültürel yasakları takib ediyor? Niçin teyzezadesi Komünist Partisine girdi de amcası Cumhuriyetçi Partiye yazıldı? Bu suallerin cevapları genellikle *ferdî motivasyonlara* göre verilir: Çünkü onun erkek kardeşi iktisadî emniyet arıyor, çünkü kendisi sosyal tasvip kazanmak istiyor, çünkü onu temsil eden milletvekili yabancı bir devletin faaliyetlerinden öfkelenmiştir. Çünkü onun teyzesi kendi mevkiinin emniyetini arıyor, çünkü onun teyzezadesi kendisinin aile kural ve nizamlarına karşı isyanını belirtmeye çalışıyor, çünkü onun amcası şimdi elde etmiş olduğu imtiyazlı mevkii kaybetmekten korkuyor.

İnsanların davranışlarını incelerken bir çeşit faal, itici bir kuvvetin tasviri ile işe başlayacağız. Fert araştırıyor, fert istiyor, fert korkuyor. Ayrıca bu kuvvetin yöneltmiş olduğu bir nesne veya durumu da hususiyetleriyle belirteceğiz. Fert servet arıyor, fert barış istiyor, fert hastalıktan korkuyor. Bu iki değişken arasındaki, yani itici kuv-

vet ile bu itici kuvvetin yöneltilmiş olduğu nesne veya durum arasındaki münasebetlerin tetkiki, davranışın dinamiğinin yahut motivasyonun tetkiki demektir. Göreceğiz ki, kiliseye gitme savaşa gitme, eş seçme vs. gibi davranışların izahında rastlanan dinamiğin temel prensipleri, bu faaliyetler ne kadar basit veya karmaşık olursa olsun, daima aynıdır. Bu prensipleri ferdin davranışını önceden doğru bir şekilde tahmin etmek ve sosyal hadiseleri anlayışımızı arttırmakta faydalı bir hale getirmek istiyorsak, evvelâ şu suallere cevap vermeliyiz: Fertte bu isteme, arama, korkma gibi itici kuvvetleri meydana getiren şey nedir? Çeşitli fertler için, bu itici kuvvetin veya kuvvetlerin yöneltilmiş olduğu nesnelerin veya durumların özel durumunu belirleyen şey nedir? Nasıl oluyor da, fert gagesini elde ederken bazen şu faaliyet serisini yapıyor da, bazan bir başka seri faaliyette bulunuyor. Fert, hedefine erişemediği zaman bu itici kuvvet ne kadar şiddetli olursa olsun, nasıl bir hadise meydana gelmektedir?

Bu suallerin cevaplarını bildiğimiz zaman diğer önemli sualler hakkında birşeyler söyleyebiliriz. Herkes aynı isteklere, ihtiyaçlara ve korkulara mı sahiptir? Bir ferdin istekleri, ihtiyaçları ve korkuları değişmez mi? Aynı isteklerin tatmininde bir hedefin yerine başka bir hedef geçirilemez mi? Çatışan istekler nasıl uzlaştırılabilir?

Yukarıdaki suallerin mahiyeti gereği bunlara verilecek cevaplar motivasyon meselesi kadar öğrenme, düşünme, ve idrakin temel problemlerini de ihtiva etmektedir. Zira, hedeflerden bahsettiğimiz zaman, aşikâr bir surette, ferdin idrak ettiği hedeflerden bahsediyoruz ve derhal idrak meselesi işin içine giriyor. Hedefe erişmek maksadiyle şu veya bu hareketi yapan fertten bahsedince de, *intibaka* yönelik davranış ve düşünceden bahsetmiş oluyoruz, bu defa da derhal öğrenme problemi karşımıza çıkıyor. Ders kitaplarında motivasyona, idrake, öğrenmeye ilh. ayrı ayrı bölümler tahsis edilmesine rağmen, aslında insanın davranışı böyle parçalı değildir. Onun bütün

halindeki davranışı bütün bu süreçleri aynı zamanda içine alır.

Şu halde motivasyona ayırdığımız bu bölümde idrak ve öğrenmeye ait önümüzdeki bölümlerdeki malzemeye şimdiden bazı atıflar yapmak ve orada ele alınacak meselelere kısaca burada da işaret etmek zorundayız.

Prensipler: Motivasyon, idrak ve öğrenme hakkında ele aldığımız temel prensipleri birtakım önermeler şeklinde ifade edeceğiz. Bunlar sosyal davranışın izahında yardımcı olacak olaylar ve nazariyeler üzerindeki genellemeleri göstermektedir. *Bu prensipler hiçbir zaman idrak, öğrenme ve motivasyon psikolojisinin bütün yönlerini izah için kâfi şeyler sayılmamalıdır. Bunlar sosyal davranış hakkındaki düşünce ve öğrenme meselelerinin sadece sosyal davranışın izahı bakımından önemli olan taraflarını ihtiva ederler.*

Bu bölümde motivasyonla ilgili olarak verilen prensipler, heyecan davranışını davranışın dinamiğinden ayrılmaz bir parça olarak vasıflandırmaktadır. Heyecanlar ve heyecanlılık motivasyon vetiresinin birbirinden ayrılmaz yönleridir. Kuvvetli motifler heyecan taşır; korku, sevgi ve nefret de motif meydana getiren psikolojik birer unsur teşkil eder.

Önerme I

Motivasyon tahlilinde birim, ihtiyaçları ve hedefleri ihtiva eden molar davranıştır

Bu birinci önermenin iki bakımdan kıymeti vardır: (1) İnsanların davranışını incelemekte en çok kullanışlı olabilen bir tahlil ünitesi vermektedir. (2) Davranışın dinamiği hakkında mânâlı bir izah yaparken, ihtiyaçların ve hedeflerin birbirinden ayrılamayacağının göstermektedir.

Tahlil Ünitesi: Bizim tahlilimizde en mühim husus, davranışın birimi hakkında vereceğimiz karardır. Adale

kasılmaları, dudak hareketleri, yutma, terleme, yutkunma ve buna benzer basit, parça parça faaliyetlerle mi, yoksa evlenme, bir siyasî namzete rey verme, bir linçe iştirak etme gibi topyekûn *davranış faaliyetleriyle* mi meşgul olacağız? Bu birincisi molekül bir birim, ikincisi ise bir molar birim misalidir.⁷ Bu kitapta işte bu ikinci birim (ünite) ile meşgul olacağız.

Molar üniteler olmadığı zaman davranışın tasviri birtakım sistemsiz, anlık, sınırlı ve birbiriyle alâkasız tepkilerin sayı olarak sayılmasından daha fazla birşey ifade etmez. Diğer taraftan, ferdin davranışını ihtiyaçlar ve hedefler çerçevesinde bütün olarak gördüğümüz zaman, bu davranış bütün olarak mânâlı ve organizedir. Molar tasvirdeki ünite, ferdin davranışını takip eden psikologun keyfî olarak koyduğu birşey değildir, fert bizatihi dinamik bir ünitedir, bütün bir şahsiyettir, ve sosyal hadisele- re de böyle bütün halinde katılır.

Molar davranışın ayırdedici vasıfları şunlardır: (1) Ferdin aynı zaman içinde meydana gelen bütün davranışını (ihtiyaçlar, heyecanlar, düşünceler, idrakler, hareketler ilh.) ihtiva eder, ve (2) Bir başlangıç ve bir sonu bulunan nisbeten kesik, tek safhalardan ibarettir. Muhakkak ki ferdin faaliyetlerinin akışı içinde kesiklikler yoktur, bir safha kendisinden sonra gelen safhaya karışır. Her safhaya kendine mahsus teklik karakterini veren şey davranışın *istikametidir*, yani molar davranışın her safhası, kendisinden bir önceki safhayı ahenkli bir şekilde takip etme temayülündedir, ve böylece safhanın sonu (hedef) gittikçe daha yaklaşır, nihayet öyle bir noktaya gelinir ki burada faaliyeti meydana getiren gerginlik bertaraf edilmiş olur. Bir insanın öğle yemeği zamanındaki molar davranışının onun açlık hissiyle birlikte başlar; yemeğin yenmesi

⁷ Psikolojide "molar" ve "moleküler" davranış üniteleri arasındaki farkın ehemmiyeti üzerinde ilk defa Tolman (1932) durmuştu. Lewin (1936) Murray (1938) Muenzinger (1942) ve daha birçokları o tarihten itibaren bütün halinde davranış hareketlerini davranışın tahlilinde kaçınılmaz birer ünite olarak almışlardır.

ve tokluk hissiyle de safhanın sonu gelir. Bu safha esnasında davranışın her yönü ihtiyaç ve hedefin mevcudiyetinin tesiri altındadır ve bunlarla yönetilir; birbirini takip eden her merhale, hedefin elde edilmesi ve gerginliğin giderilmesi istikametindedir.⁸

Molar Davranışın Temelleri: Birinci önermenin bir başka önemli tarafı da, ferdin faaliyetlerinin arkasında birer itici kuvvet olarak alışkanlık, şartlanma, taklid, telkin, sosyal örf ve âdet gibi kavramların kıymetini reddetmesidir. İnsanın davranışı alışkanlık, taklid, veya ortak sosyal normlar dolayısıyla meydana çıkmaz; davranış ihtiyaçlar vasıtasıyla ortaya çıkar ve hedefler tarafından yönetilir. En iradeli ve en ritüel sosyal faaliyetler dahi şahıs için ifade ettikleri fonksiyonel fayda bakımından ele alınabilir. Bu demek değildir ki, sosyal davranışın tayininde taklit, âdet ve müesseselerin rolünü inkâr ediyoruz. Bunlar da çok önemli birer faktördür, fakat bunların ihtiyaçlar, idrakler, hedefler ve mânâların tayininde ve teşekkülünde oynadıkları rol doğrudan doğruya davranışa sebep olacak mahiyette değildir.

İnsanların Rusya'ya karşı tutumları, Yahudilere karşı ayırdedici davranışları, çok reklâm edilen sigaraları satın almaları bir alışkanlık veya propagandanın tesirinden ziyade gerginliği azaltan ve hedefe erişilmesine yardım eden birer intibak faaliyeti olarak anlaşılmalıdır. Meselâ filân şahsın kendisine yapılan propaganda dolayısıyla komünistlerden hoşlanmadığını söylemek yerine, onun kendisini mensup olduğu cemaattaki örnek vatandaşlarla aynileştirmek (özdeşleştirmek) ihtiyacı duyduğundan ve bu aynileştirmeyi yapmak için de komünist aleyhtarı bir tutuma sahip olması gerektiğinden bahsedersek daha doğru bir tasvir yapmış oluruz. Bu şahıs, inançları ve tutumları itibarıyla, kara propagandanın basit bir kurbanı

⁸ "Başlangıç-sonuç" ünitelerine (bir ihtiyaç dolayısıyla davranışın başlaması ve hedefe erişmekle bu davranışın bitmesi) göre bir psikoloji yazmak için yapılan kıymetli bir teşebbüs için bak: Muenzinger (1942).

değil, fakat kendi sosyal çevresinin hudutları içinde birtakım ihtiyaçlarını tatmin etmek için muayyen hedeflere giden yolları ve vasıtaları faal bir şekilde araştıran ve intibaka yönelmiş bir fert olarak görülmelidir.

Dinî bir ihtiyaca sahip görünmeyen şahısların muntazaman kiliseye gitmeleri, sathî bir tahlil yaptığımız zaman, bir nevi mânâsız, saiksiz ve alışkanlığa bağlı davranış zannedilir. Bazı ateistler, bu insanların atalarının, kilisenin kuruluşu sıralarında gerçek ihtiyaçlar ve hedefler dolayısıyla kiliseye gittiklerini kabul ederler, fakat bugün aynı davranışın hiçbir saiki (motivi) olmadığını iddia ederler -eskiden artakalan sosyal normlara ve müesseselere bir reaksiyon-. Kiliseye giden adamın davranışının molar bir tahlili gösterecektir ki, bu iddianın tamamen aksine, kiliseye gitme davranışı mânâlı, sebebli bir faaliyet ve bu insanın toplu halde yaşama, etrafından tasvip görme, servet gösterisinde bulunma, huzur, veya bir başka ihtiyaç ve hedefini tatmin eden bir davranış olduğunu gösterecektir. Kilise bugünkü fertler için atalarına nazaran çok daha farklı bir mânâ kazanmıştır. Fakat bugünkü ferdin kiliseye gitmesi veya kiliseye malî yardım yapmak istemesi, yahut onu müdafaa etmesi, vergiden kurtarmaya çalışması gibi olgular bu davranışın kendisi için bir hedef karakteri taşıdığını isbat etmeye kâfidir.

Şu halde ferdin davranışı, bizim molar ünitemiz çerçevesinde, daima ihtiyaçlar ve hedeflerle alâkalıdır. Eğer muayyen bir hadisede bu ünite çok mânâlı veya kullanışlı görülmezse, evvelâ kullandığımız ünitenin faydalılığından ziyade, gözlemlerimizin ne derece geçerli olduğunu yeniden gözden geçirmemiz lâzımgelir. Ekseriya bir davranış sebebsiz, yani motivsiz olarak görülür. Zira burada ki ihtiyacı veya hedefi doğru bir şekilde tanıyamamışızdır; yahut da ferdin davranışının bir parçasını onun davranış bütününden sunî bir şekilde ayırmışızdır.

Önerme II

Molar davranışın dinamiği, o andaki psikolojik sahanın özelliklerinden doğar

Psikolojik seviyede tahlil birimi olarak molar davranış, yani ferдин bütün halindeki davranışını⁹ seçmiş bulunuyoruz. Niçin sualine cevap ararken, bu molar davranışın dinamiğini, yani molar davranışın herhangi bir yönünde diğer parçaların tesirleri ile yönetilen intibakî değişimleri tetkik edeceğiz. (birinci bölümdeki *dinamik* tabirinin izahına bak.) Molar davranışın dinamiğinin tam bir tahliline varabilmek için ne gibi meseleleri ele almalıyız? Hangi çeşitli tesirler gözönünde bulundurulmalıdır? Dinamik bir motivasyon tahlili yapmak için hangi unsurları dışarıda bırakmalıyız?

O andaki Psikolojik Saha: Bu suallere cevap verirken, yukarıdaki prensibe göre, molar davranışın dinamiğinin doğuşuna sebep olarak o andaki psikolojik sahanın özelliklerini ele alacağız? O andaki (immediate) psikolojik saha nedir? Bu saha, muayyen bir anda ferдин psikolojik mevcudiyetinin bir kesiti olarak düşünülebilir. Bu saha sadece o anda mevcut olan şeyi ihtiva eder, daha evvel mevcut olan veya istikbalde vücuda gelecek olan unsurları ise dışarıda bırakır. Şüphesiz, ferдин gelişme tarihçesi ele alınırken, o andaki mevcut bulunan şey, bir an önce mevcut olanın bir devamı ve bir an sonra meydana gelecek şeyin de bir öncesini teşkil eder. Fakat biz burada herhangi bir anda ferдин psikolojik mevcudiyetine yol açan sebep-netice zincirinin bütünüyle ilgilenmeyeceğiz.

⁹ Bundan sonraki bahiste *davranışın* tabiri ile ferдин hareketi (motör) faaliyetleri ve idrakî ve kognitif faaliyetlerinin bütünü kastedilecektir. Binaenaleyh, psikolojik sahada bir hedefe doğru giden yollar için yapılan kognitif reorganizasyon gibi vetirelerin neticesi olarak meydana gelen değişimler -ki bunlar şahsın açık davranışından farklıdır- de davranış dediğimiz bu umumî tabir içinde ele alınacaktır. Şahsın sadece açık hareketi faaliyetlerinden bahsederken "*hareket*" tabirini kullanacağız.

Asıl alâka sahamız, o andaki sitüasyonun mahiyeti ve bu sitüasyonun dinamiğidir.

Jenetik metoda karşı dinamik metod. Önce, o andaki *dinamik* meselesi -belli bir sitüasyonun belli bir zamanında belli bir ferдин ihtiyaç ve hedefleri onun davranışını nasıl tayin ediyor meselesi- ile *jenetik* mesele -bu ihtiyaçlar, bu hedefler ve bu sitüasyon ferдин inkişafı esnasında nasıl meydana geliyor- arasında vazih bir ayırma yapmamız gerektir.

Lewin (1936) ilmî izahtaki sistematik ve tarihî illiyet kavramlarını ele alırken bu fark üzerinde bilhassa durmuştu. Eğer muayyen bir anda ferдин psikolojik özellikleri ve onun psikolojik çevresinin mahiyeti ve muhtevası tarif edilebilirse, o takdirde Lewin'in işaret ettiği gibi, ferдин davranışı hakkında tam ve yeterli bir izah yapmak mümkündür. Bu yaklaşma şekli sistematik metodu gösteriyor. Bu vaziyette tarihi meseleyi, yani ne gibi hadiseler neticesinde o andaki bu hususî ihtiyacın faaliyette bulunduğu, bu hedefin nasıl meydana çıktığı, ve bu özel psikolojik çevrenin fert bakımından nasıl geliştiği hususundaki *jenetik* meseleyi bir tarafa bırakabiliriz.

Muhakkak ki, ferдин davranışındaki sebep-netice münasebetlerinin tam bir şekilde izah edilmesi hem o andaki dinamik, hem de *jenetik* problemlerin ele alınmasını gerektirir. Fakat çok daha elverişli bir tahlil yapmak ve kavramları birbirine karıştırmaktan kurtulmak için, bu her iki problem birbirinden ayırdedilmelidir. Eğer biz fi-lân şahsın etrafından tasvip görme ihtiyacı duyduğunu, kendi kasabasındaki kulüpte üye olmanın ihtiyaç tatmin eden birşey olduğunu görmesini, ve burada üye olmakta bir yolun da birtakım insanlarla münasebet kurup bir kısmından kaçınmakla mümkün olduğunu bilirse, o takdirde oldukça doğru bir şekilde, bu şahsın insanlara karşı nasıl davranacağını önceden kestirebilir ve niçin bu şekilde davrandığını da anlayabiliriz.

Klinikçi, psikanalist, çocuk psikologu, kültür antropologu ve tatbikatçı sosyal psikolog bu sosyal tasvip ihtiyacını meydana getiren gelişme ve sosyalleşme sürecini ve niçin belli bir rolünü bu fert için ihtiyaç tatmin eden bir yol olarak görüldüğünü tetkik etmek isteyebilir. Fakat bu gibi problemlerin, *mevcut olan bu özel ihtiyaçlar ve hedeflerin* karşısında ferdin ne yapacağını anlama probleminden ayırılması gerekir.

İki metodun birbirine karıştırılması: Bu iki tür problemi birbirinden ayıramamak ekseriya, sosyal davranış hakkında dolambaçlı ve birbirini tutmayan motivasyonel izahlara yol açmaktadır. Bu türlü izahlar çoğu defa "nihaî" veya "ilk" sebebi aramak gibi neticesiz bir gayrete dönüşebilir. Eğer bir şahsın kasaba kulübünde üye olmayı sosyal tasvip bakımından bir hedef olarak gördüğü için bu üyeliği istediği söylenirse, o zaman "niçin bu hedefi aradığını" sorabiliriz. Bu suale karşı "bu hedefin şahsî güven ihtiyacından ileri geldiği" söylendiği zaman da "güvensizlik hissinin niçin meydana geldiği" sorulur. Buna karşılık belki de "bu adamın konuşma güçlüğü yüzünden etraftan utanmakta olduğu" cevabı verilebilir. O zaman da "niçin bu adamın konuşma güçlüğü çektiği" sorulur. Buna karşı verilecek cevap, belki, adamdaki konuşma güçlüğü'nün vaktinden evvel olgunlaşan küçük kardeşine karşı bir savunma tepkisi teşkil ettiği söylenecektir. Bu safhada verilen cevaplara göre, adamın, küçük kardeşi vaktinden evvel olgunlaştığı için kendisi kasaba kulübünde üye olmaya çalışıyor gibi bir netice meydana çıkıyor. Fakat niçin münakaşayı bu safhada bırakıyoruz? Nazariyecinin mahareti nisbetinde nihaî veya ilk sebebe kat'iyen erişmeksizin bu tahlil sonuna kadar devam edip gidebilir.

Yukarıda gösterilen sebep-netice ilişkisi makûl olabilir. Fakat daha böyle safha safha gittikçe adamın halihazırdaki davranışını anlamak veya önceden tahmin etmek şeklindeki asıl problem gözden kaçmakta, ve yaptır-

ğımız tahlil o ana mahsus herhangi bir psikolojik mânâlıktan mahrum kalmaktadır. Diğer taraftan, teşhis ve önceden tahmin bakımından bu adamın sosyal tasvib ihtiyacı duyması ve kulüp üyeliği vasıtasıyla bu tasvibi kazanabileceğini zannetmesini bilmek, çok faydalı olabilir. Böylece, bu bilgiler onun halihazırdaki davranışının anlaşılmasına yarayabilir. Tarihî tahlil ister geçerli olsun ister olmasın, halihazırdaki davranışı anlama problemi bakımından önemli değildir.

Çoğu defa sosyal psikolojide motivasyon tahlilinin "tarihî" veya "jenetik" metodlardaki yolu takip etmesi gerektiğinden bahsedilir. Motivasyon tahlilinin jenetik tahlille aynı mânâyâ geldiği şeklindeki bu kanaat, kısmen, bir taraftan psikanalistlerin geleneksel metodunun tesirine, diğer taraftan da biyolojik görüşe bilhassa önem veren psikologların tesirine bağlanabilir.

Psikanalitik Metod: Freudcü psikologlar bilhassa jenetik mesele üzerinde durmuş, ve davranışı o andaki psikolojik sitüasyonun özellikleri çerçevesinde izah edemeyeceğimizi, buna karşılık şahsın geçmişteki tarihçesine dönmemiz gerektiğini belirtmişlerdir.¹⁰ Meselâ herhangi bir ferдин niçin siyasî otoriteye karşı bir isyan yapmaya hazır bulunduğunu anlamak için, bir ortodoks Freudcü, bu ferдин sosyal davranışını tarihî ve motivasyonel bakımdan izah ederken Ödip kompleksini sebep olarak gösterebilir.¹¹ Şahsiyetin gelişmesi esnasında bütün erkek çocukların kendi heteroseksüel olgunluklarını tamamlamak için bu Oedipus devresinden geçtiklerine işaret edebilir. Ödip devresini karakterize eden husus, babayı öl-

¹⁰ Modern psikoterapi ve psikanaliz klâsik Freudcülükten bazı noktalarda ayrılmış ve o andaki duruma karşı Freud'dan daha fazla ilgi göstermiş bulunmaktadır. Meselâ Fromm(1941)'un ve Horney'in (1937, 1939, 1945) yazılarına bakınız.

¹¹ Meşhur bir Ortodoks Freudcünün bu tip hakkında misallerle birlikte verdiği bilgiler için Ernest Jones (1941 a)'un ihtilâlcî davranışın motivasyonu, ve (1941 b) Quisling davranışın motivasyonu üzerinde yazdıklarına bakınız.

dürmek ve anneye sahip olmak ihtiyacıdır. Şüphesiz bu ihtiyaç bastırılmıştır, fakat babaya karşı düşmanlık, bütün otorite sahiplerine karşı genel bir saldırganlığın gelişmesi şeklinde, ve bilhassa devletin siyasî liderine karşı saldırganlık şeklinde kendini gösterir.

Halihazırdaki sosyal davranışın oluşumu (jenetiği) hakkındaki bu tahlil ister doğru, ister yanlış olsun, halihazırdaki davranışın *dinamiğini* izah hususunda bir fayda sağlayabileceği şüphelidir. O andaki dinamik tahlil için lâzımgelen şey, ferdin halihazırdaki psikolojik sahasının tam bir tarifinden ibarettir. Muhakkak ki, psikanalitik tahlil de o anda mevcut olan şeyin tarifini yapmakta bir bakıma faydalı olabilir. Bazen ferdin halihazırdaki ihtiyaçlarını, hedeflerini ve diğer psikolojik hususiyetlerini belirtmek için onun gelişme tarihçesinin incelenmesine başvurmak faydalı, hatta zarurî bir yol olabilir. Fakat bu metod o andaki sitüasyonun önemli unsurlarını bulmak için kullanılan daha vasıtasız metodların yerine geçmek üzere kullanılmıştır. Psikanalitik metodlar, daha önce söylemiş bulunduğumuz gibi, ferdin gelişmesinin incelenmesinde çok önemli olabilir ve gelişme temayülleri düzenli bir şekilde işlediği müddetçe de ferdin istikbaldeki gelişmesini onun geçmiş tarihçesine dayanarak önceden tahmin etmekte çok önemli rol oynayabilir.

Biocentric Metod: O andaki psikolojik sahanın dinamiğinin tasvirinde psikanalistlerle biyosantrik psikologlar arasında çok yakın bir görüş mevcuttur. Halihazırdaki motivasyonun mânâsı, her iki grup psikolog için de, o andaki psikolojik sahanın bir kısmı olarak tarif edilebilecek şeylerin dışında aynı bir mevcudiyete sahiptir. Motivasyonel mânânın araştırılmasında psikanalist nasıl ferdin psikoseksüel mazarisine dikkatini yöneltiyorsa, biyosantrik psikolog da bütün motiflerin gerçek kaynağı olarak baktığı fizyolojik alâmetlere bilhassa dikkat eder. Biyosantrik psikologa göre mide kasılmaları, boğazdaki kuruluk, göğüslerin şişmesi, kan dolaşımındaki hormon yoğunlaş-

maları ve diğer birçok fizyolojik tahrikler, bozukluklar ve dengesizlikler bu fizyolojik sebeplerin bertaraf edilmesine kadar devam eden intibak faaliyetleri meydana getirir. Biyosantrik psikologlara göre, motivasyonun (saiklenmenin) asıl manzarası budur.

Açlık, susuzluk, cinsiyet, faaliyet, istirahat, boşaltım ve daha birçok fizyolojik faaliyetler ilkel içtepiller olarak adlandırılır. Bu içtepillere cevap olarak fert, tecrübe yoluyla içtepilleri azaltmaya yarayan kompleks faaliyet örneklerini öğrenmeye temayül eder. Bu sürecin bir parçası olarak, diğer iç uyarıcılar ve çevreye ait uyarımlar orijinal iç faaliyetlerin veya fizyolojik alâmetlerin yerine geçer, veya bunlarla münasebete girer. Bu şartlanma süreci neticesinde yeni uyarıcılar, öğrenilmiş faaliyet örneklerini bertaraf edebilir. Bu suretle, bu yeni uyarıcılar ikinci dereceden içtepilleri meydana getirir.

Biyosantrik bakımdan, bu ikinci dereceden içtepilleri aslî içtepillere daha aşağı bir seviyededirler. Aslî içtepilleri daha temel, zaman itibariyle daha önce, daha esaslı, ve kuvvet itibariyle daha üstün olmak eğilimindedirler. İkinci dereceden içtepilleri ise, ekseriya, orijinal iç uyarımların yerine geçen şeyler olarak görülür. Binaenaleyh, anne sevgisi, dişilik hormonunun uyarıcı etkilerine indirgenebilir.

Biyosantrik görüş, psikolojideki behaviorist teorilere ve tenbih-cevap teorilerine çok benzetilmektedir. Motivasyon nazariyecileri arasında, hatta bu ekollerde bile, yukarıda tasvir edilen basitlik pek bulunmaz. Fakat muhakkak ki, biyosantrik metod, bütün motivasyon hallerinin fizyolojik oluşuna, bunları o andaki dinamik sitüasyonda tasvir etmek pahasına da olsa, bilhassa önem vermek temayülündedir.

Bununla beraber, sosyal davranışın motivasyonel tahlili Freudcülerin veya biyosantrik psikologların metodlarından ibaret değildir. Biz, bütün motifleri bunların biyolojik temeline veya ferdin geçmiş yaşantılarındaki

oluş şekillerine bakmaksızın, halihazıra ait birer motif olarak tasvir edebiliriz.

Dinamik Metodun kullanım imkânı: Dinamik metodun tatbikî bir kıymeti var mıdır? Psikolojik saha, devamlı surette fonksiyonda bulunan bir şahsın zaman içinde bir kesiti olarak, kendi dinamiğini tahlil etmek maksadıyla soyutlanabilir mi? İdeal olarak hayır. Zira bir duruşu veya bir davranışı tetkik etmek için sinema makinesinin projektörünü durdurduğumuz gibi, zaman içindeki bir anı da o şekilde dondurmamız mümkün değildir. Bir anı tetkik etmemize rağmen, bu an hemen geçmişe intikal eder ve yeni bir psikolojik saha vücuda gelir.

Ferdin davranış akışı içinde oldukça kısa zaman fasıllarını ele alarak bu aşikâr güçlüğe pratik bir çare bulunabilir. Psikolojik sahadaki değişmeler, daima tecrübecinin gözünden kaçacak kadar süratli değildir. Bazan, bilhassa bu kitapta ele aldığımız problemler bakımından mühim olan durumlarda, psikolojik sahanın dinamiği nisbeten yavaştır. Ferdin psikolojik sahasının özelliklerini birçok kısa ve birbirini takip eden zaman fasılları içinde gözlemek suretiyle bu sahanın dinamiğini kaydetmek ve ölçmek mümkündür. Hattâ oldukça aralıklı zaman fasıllarında dahi umumiyetle ortaya çıkan dinamiğin incelenmesi mümkün olur.

Şu halde yapılacak şey, muayyen bir psikolojik sahanın yapısını tahlil etmek, ve daha sonra, bazan derhal, bazan da bir müddet geçtikten sonra, bu sahayı yeniden tahlile girişmektir. "Yabancı faktörlerin", ki bunlar şahsın fizyolojik veya dış çevresinden doğarlar, bozucu tesirlerini bertaraf edebileceğimiz müddetçe sahadaki değişmeler, doğru bir şekilde, sadece sahanın kendi özelliklerinden çıkan dinamik prensiplere bağlanabilir.

Psikolojik Saha'nın mânâsı: Burada verdiğimiz ve bundan sonra göreceğimiz önermelerin anlaşılmasında psikolojik saha kavramı temel bir rol oynamaktadır. Psikolojik saha, birtakım nöropsişik süreçlerden meydana

gelen bir durumdur ki, bu, bir taraftan ferdin *hayat tecrübesinin* şeklinde, bir taraftan da ferdin *beynindeki sinirsel olay örnekleri* halinde akseder. Psikolojik saha, ferdin yaşantıları ile aynı şey değildir. Zira nöropsişik süreçlerin bazı mühim unsurları vardır ki bunlar gayrişuurdadır, yani ferdin o andaki yaşantılarında ortaya çıkmazlar.

Yukarıdaki tariftten anlaşılacağı gibi, psikolojik saha şu üç kaynaktan doğan tesirler vasıtasıyla ortaya çıkmaktadır. (1) Şahsın dış fizikî muhiti, (2) iç fizyolojik durumu, ve (3) geçmiş yaşantıların sinir sistemindeki "izleri". Muayyen bir andaki psikolojik saha bu muhtelif tesirlerin dinamik bir birleşimidir. Dinamik bir bütün olmak itibarıyla de, bunların herhangi birinden farklı bir durum arzeder. Meselâ nöropsişik süreçlerde cereyan eden şeyler dış fizik çevrede, yani "gerçek" çevrede mevcut olan şeylerden farklıdır. İnsanın fizikî veya gerçek çevresi dışarıdan bir gözlemci tarafından doğru bir şekilde tasvir ve tesbit edilebilir; psikolojik çevre ise bu halleri bizzat yaşayan ferdin kendisi tarafından görülebilir. Meselâ hapishane hücreesindeki bir mahkûmun halini ele alalım. Bu adamın gerçek çevresi iskemleler, demir parmaklıklar, insanlar ve odadaki diğer eşyadan müteşekkil olarak tasvir edilebilir. Psikolojik çevresini ise, bundan çok daha farklı bir şekilde tasvir etmek mümkündür: İnsanlar ona "asık suratlı", odası "korkunç" görünür, parmaklıklar hapishanenin demir parmaklıklarını hatırlatır. Bir de aynı gerçek çevrenin meselâ bir polise ne kadar farklı görüneceğini düşünün. Tamamen aynı olan bir fizik çevre, iki ayrı şahıs için birbirinden çok farklı psikolojik çevreler meydana getirebilir.

Aynı şekilde, ferdin iç fizyolojik durumu da bir fizyolog tarafından doğru bir şekilde tasvir edilebilir. Fakat fizyolojistin tasviri ile ferdin kendi durumu hakkındaki idraki birbirinden farklıdır. Bir organı kesilen insanların, çok defa, daha önce kesilmiş olan bacaklarında ağrı hissetmeleri bu farka güzel bir misâl teşkil ediyor. Şahıs *bir*

organında bir ağrı duyabilir, fakat fizyolog bilir ki bu ağrı tamamen başka bir organın kötü çalışmasından ileri gelmektedir.

Nihayet, ferdin gerçek mazisi ile onun bu mazi hakkındaki hatıraları birbirinden farklıdır. O andaki psikolojik saha, ferdin daha evvel geçirmiş olduğu fizik ve fizyolojik durumların büyük tesiri altında kalır. Bu geçmiş si-tüasyonlar, meydana getirmiş oldukları nöropsişik süreçlerin beyindeki izleri ile temsil edilirler, yani ferdin mazisi böyle izler halinde halihazıra aktarılmıştır. Fakat unutmamak gerekir ki, bu izler gerçek maziden iki şekilde ayrılmaktadır: (1) Bu izler, ferdin geçirmiş olduğu fizik ve fizyolojik durumların izleri değil, fakat ferdin geçirmiş olduğu eski psikolojik sahaların birer kaydından ibarettir. (2) Halihazırdaki sinirsel iz, o vakanın ilk yaşanması sırasında orijinal olarak kaydedilen izden önemli ölçüde ayrılır. Meselâ "unutma" süreci ferdin mazisinde değişiklik yapmıştır.

Şu halde, gerçek fizik çevrede mevcut olan şeyler, iç organların fizyolojik durumları, ve geçmiş vakaların beyindeki izleri şahsın psikolojik sahasını düzenli, kanunlu bir şeklide belirlemektedir. Fakat gerçek âlemle bu psikolojik sahalar arasında tam bir tekabüliyet yoktur.

Yabancı Faktörler: Yukarıda, psikolojik sahadaki değişmelerin sadece sahanın kendisine ait özelliklere dayanan dinamik prensiplere bağlanabileceğini, *fakat ancak bozucu, yabancı faktörlerin bozucu tesirlerini bertaraf edebildiğimiz nisbette* bu neticeye varabileceğimizi söylemiş-tik. Yabancı faktörler, ferdin dış veya iç çevresinde dinamik prensiplerin tesiriyle değil de bağımsız olarak meydana gelen değişmelerdir. Meselâ farzedelim ki, şahsın psikolojik çevresinde onun yeni bir liderlik durumu elde etmesi neticesinde meydana gelen değişmeleri inceliyoruz. Bizim dinamik prensiplerimize göre, bu yeni psikolojik sahanın ne gibi birşey olacağını, yani şahsın şahıslararası münasebetlerinde ortaya çıkacak değişiklikleri,

onun otoriteye karşı tutumlarını, keza kanun ve nizama ilh. karşı tutumlarını önceden kestirebiliriz. Bununla beraber, bu şahıs lider olur olmaz, hayatında önceden görülmeyen felâketli bir hâdisenin vukubulduğunu düşünelim. Meselâ piyasadaki mevkiini kaybetmiş veya doktoru kendisine kansere yakalandığını söylemiş olsun. Şüphesiz, bu yabancı faktörler onun psikolojik sahasına tesir edecek ve bizim onun daha önceki sahası ve dinamik prensiplerin tesirine dayanarak yaptığımız tahminlerin bir kıymeti kalmayacaktır. Başka ifade ile, yabancı faktörler önceden kestirilmediği müddetçe, geçerli dinamik prensipler dahi ferdin istikbaldeki davranışı hakkında tam bir tahmin yapmamıza kâfi değildir.

Psikologdan *müşahhas* (somut) tahminler bekleyemeyişimizin sebebi budur. Psikologların yapabilecekleri bütün iş, *şarta bağlı* tahminlerde bulunmaktır. Meselâ şu ve şu şartlar meydana geldiği takdirde şahıs şu veya şu davranışta bulunacaktır, gibi. Bu şartların meydana gelip gelmemesinin tahmini psikologun değil, fakat doktor, iktisatçı, sosyolog, meteorolog, biyolog, vb.'nin işidir.

Umumî özet: İkinci önerme, insan davranışlarının bütün yönlerini -ihtiyaçlar, idrakler, faaliyetler- tahlil etmekte en kullanışlı olan araştırma metodunu belirtmektedir. Bu önerme, davranışın özelliklerini geçmiş gelişme tarihçesinden ziyade, psikolojik sahanın halihazır durumunda aramanın daha uygun ve istenilir olduğu üzerinde duruyor. Meyilli bir yere, aşağıya doğru gidecek şekilde konmuş topların davranışını önceden kestirmek ve izah etmek istersek, burada topun nasıl yukarıya doğru gittiğini sormak önemli değildir. Onun itilmesi veya orada bırakılmış olması bize bir sonra nasıl bir harekette bulunacağı hakkında hiçbir şey bildirmez. Önemli olan, o andaki sîtuasyonun bilinmesidir. Topun ağırlığı, meyilin dikliği, sürtünme katsayıları ilh. Bu hususiyetler bilindikten sonra topun nasıl meylin yukarısına doğru gittiği, ve yabancı faktörlerin müdahalesi olmaksızın serbest bir şekilde

aşağıya doğru indiği aynı derecede önceden tahmin edilebilir.

Bundan sonraki önermelerde gerginlikler, ihtiyaçlar ve hedefleri (yani bu bölümün esas gayesini) tahlil ederken asıl alâka mevzuumuz, denegin geçmiş tecrübeleri (Freud zihniyetli psikanalistlerin karakteristik metodları) veya biyosantrik psikologların karakteristik metodları olan ihtiyaçların orijinal fizyolojik alâmetlerinden ziyade, *o andaki psikolojik sahanın mahiyeti olacaktır.*

Önerme III

Psikolojik sahadaki istikrarsızlıklar "gerginlikler" meydana getirir, ve bu gerginliklerin idrak, tanıma ve faaliyet üzerindeki tesirleri sahada daha işiktirli bir yapı meydana getirmek yönünde bir değışiklik yapar.

Psikolojik saha katı bir saha değildir. Devamlı bir şekilde kendi parçalarının dinamik enteraksiyonundan doğan değışmelere maruz kalır. Herhangi belirli bir anda bu saha, bir bakıma *istikrarsız* demektir. "İstikrarsız" tabirinden kastedilen şey, psikolojik sahanın çeşitli kısımlarının organize oluş tarzlarındaki bir ahenksizlik, parçalılık, dengesizlik, "kapalılık" eksikliği, vş.'dir. Bu istikrarsızlık, mükemmel olmayan bir şekildeki streslerden ibarettir ki, biz bunlara "gerginlikler" diyoruz.¹² Rahatsızlık, endişe, arzu, ihtiyaç, ve istek hallerinin temelindeki şey de bu gerginliklerdir; yani, tek kelime ile davranışın "motivasyon" dediğimiz yönünün altındaki şey bir gerginliktir.

Gerginliklerin Tesirleri: Gerginlikler, üçüncü önermeye göre, psikolojik sahadan doğar ve neticede psikolojik sahada değışmelere sebep olur. Gerginlikler sırf pasif durumlardan ibaret değildir. Bunlar psikolojik sahadaki ak-

¹² Motivasyon Psikolojisinde "gerginlik" kavramının ehemmiyeti Kurt Lewin tarafından sistemli bir şekilde vuzuhla belirtilmiştir. Bilhassa *Dynamic Theory of Personality* (1935) adlı eserine bakınız.

tif ve yeniden intibaka götürücü kuvvetlere bir potansiyel temin eder. Gerginliklerin tesirleri çok geniştir. Ekseriya, ferдин psikolojik sahasında kendilerine tekabül eden önemli şuurlu unsurlarda birarada bulunurlar. Fertte bir hareket meydana getiren hedefleri yaratırlar. Gerginliklerin ferдин ihtiyaç ve düşüncesi üzerindeki tesirleri, bir dış hedefe doğru birtakım yollar meydana getirecek şekildedir. Neticede bütün psikolojik sahada daha yüksek seviyede bir reorganizasyon meydana gelir. Bu tesirlerin herbiri burada ve ilerideki prensiplerde teferruatıyla ele alınacaktır. Mamafih, bütün bu tesirlerde ortak olan şey, *gerginliklerin psikolojik sahada meydana getirdiği değişmelerin hepsinin de gerginliği giderici mahiyette olmasıdır*. Bu değişmelerin bazıları bir faaliyet ifade eder ki, bu faaliyet gerginliği giderme istikametindedir; bazıları, yani gerginliğin dağıtılması ve dışarıya akıtılması şeklindeki değişmeler, yine neticede bir gerginlik gidermeye götürür; bazı değişmeler de bütün şahsiyeti yeniden yapılandırabilir. İki, bu yeni şahsiyet yapılanması mevcut gerginlikleri giderilebilir. Bu bölümde ve gelecek iki bölümde bu değişmelerin tesirlerine ait misaller vereceğiz.

Gerginlikler dengesizlik ve istikrarsızlıkların ortadan kalkmasına kadar devam etmekle beraber,¹³ bütün gerginlik hallerinin psikolojik sahada böyle gerginlik giderici bir yeni düzen kurmaya muvaffak olamadığını da unutmamalıyız. Gerginliğin bütün tesirlerini karakterize eden şey, bunların hepsinin de aynı istikameti alması, yani gerginliği gidermeye yönelmiş olmasıdır. Gerginlik başarılı bir şekilde giderilemediği takdirde *kötü intibak* halleriyle

¹³ Avsiankina (1928) bir tecrübeye deneklere bir seri vazifeler vererek bazıların bu vazifeleri bitirmesine imkân bırakmış, bazıları da tamamlamak üzereyken ellerinden almıştır. Bu tecrübeye görüyor ki (tecrübeci odayı terkedip de denekleri kendi başlarına bıraktığı zaman) denekler kendiliklerinden bu yarım kalmış vazifeleri hülâsa etmeye başlamaktadırlar. Burada "yarım kalmış" bir vazifenin meydana getirdiği devamlı gerginliğin tesiri, doğrudan doğruya vazifenin tamamlanmasına giden yeni bir hareketi doğurmuştur.

karşılaşırız. Bu problemi teferruatıyla ele almadan önce, gerginlik giderme kavramıyla ilgili bir noktanın daha açıklanması gerekiyor. Bir psikolojik sahada gerginliğin giderilmesi bir statik muvazeneye, yani bir ölü noktaya kavuşmak demek değildir. İleride, dördüncü önermeyi ele alırken göreceğimiz gibi, ferdin psikolojik sahasının tarihçesi bir istikrar halinden çıkıp tekrar aynı hale dönüşlerin tarihçesi değildir. O daha ziyade "değişen denge halleri"nden müteşekkil bir tarihçedir. Psikolojik saha devamlı olarak yeni yapılar kazanır ve daha evvel bulunduğu bir hale katıyyen dönmez. Meselâ, muayyen bir hedefe erişerek, kendini faaliyete geçiren gerginliği gidermiş olan bir şahıs bu suretle "tatmin olmuş" değildir. Onun hedefe erişmesi psikolojik sahasını öyle bir yeni yapıya sokmuştur ki, bu yapı her türlü yeni istikrarsızlıkların ve gerginliklerin doğuşunu mümkün kılmış, yeni hedeflere karşı arzu meydana getirmiş, yeni umutlar doğurmuştur.

Gerginliğin şuurdaki karşılıkları: Gerginliğin bazı bakımlardan şuurda karşılıkları vardır, bazı bakımlardan yoktur. Gayri şuurî motivasyon bahsine ileride geleceğiz.

Gerginliğin şuurdaki karşılıkları çeşitli şekillerde ortaya çıkar: (1) Müphem birtakım huzursuzluk, tatminsizlik, rahatsızlık, sıkıntı veya endişe hisleri şeklinde ki, bu hisler psikolojik sahanın dış yönleri ile belli bir münasebet haline getirilmemiş, yani onlardan birine atfedilmiştir. (2) Sahanın dış yönlerine yönelmiş istekler, arzular, ihtiyaçlar şeklinde. Bunlar da istenen, arzu edilen veya ihtiyaç duyulan şeyler olarak idrak edilir. (3) Sahanın belirli yönlerinden çıkan şeyler halinde idrak edilen birtakım istekler. Burada psikolojik sahanın bazı yönleri, şahsın bazı şeyleri ifa etmesini gerektirmektedir.

1. Müphem Hisler. Çoğu zaman bir fert kendisini huzursuz, bozuk, veya "keyifsiz" hisseder, fakat hislerine bir mânâ veremediği gibi bunların kaynağını da idrak edemez, ne istediğini, hislerinin neyi gerektirdiğini bilemez.

Bazan böyle müphem hislerin temeli, az çok bir gerginliğin mevcudiyetinden ileri gelir. Bu ise, ileride daha çoğalacak olan bir gerginliğin öncüsü mahiyetindedir. Bu halde gerginlik arttıkça, müphem hisler ve spesifik ihtiyaç ve heyecan hisleri halinde daha organize olmuş bir hale gelir, bu takdirde fert artık kendi durumunu anlamaya ve mânâlı bir adaptasyon yapmaya muktedirdir. Meselâ Mr. X sabahleyin müphem bir endişe duygusuyla uyanıyor, fakat bu ruh halinin hakikî mahiyetini iyice bilemiyor, yahut bunun için ne yapılması gerektiğini anlayamıyor. Bu halde, gerginlik arttıkça o da akşama doğru bulunacağı mühim bir konferansı aniden hatırlıyor. Şimdi artık konferans hakkında açıkça görülebilir bir heyecan hali duyuyor ve son hazırlıklarını yapmak için acele etmeye başlıyor.

Bazan psikolojik sahanın bu belli yönleriyle özel bir ilgisi bulunmayan bu müphem hisler çok şiddetli ve bunların yarattığı gerginlikler de çok geniş olabilir. Klinik tatbikatta şiddetli ve devamlı surette müphem, hayal gibi bir endişe ve saldırganlık hali yaşayan insanlara çok rastlanır. Bu hisler fert tarafından sahanın herhangi belirli bir yönüne bağlanmaz ve gerginliklerin çözüleceği bir tarzda da görünmezler. Böyle serbest, bağlantısız hisler ekseriya ferdin şahsiyetinin bütün yönlerine yayılır ve onun bütün davranışına tesir eder.

2. *İhtiyaçlar ve Hedefler.* Gerginlikler ekseriya ferdin şuurunda ihtiyaç ve heyecan hisleri olarak ortaya çıkar. Ve bu ihtiyaç ve heyecan yaşantılarıyla bağlantılı olarak, sahanın bazı yönleri arzu edilir, araştırılır, ihtiyaç duyulur vs. Bu gibi yönlere hedefler denmektedir. Bir fert açlık duyar ve yemek ister, yalnızlık hisseder ve arkadaş arar, korku hisseder ve güvenli bir yer arar. Gıda, arkadaşlar, ve sığınacak bir yer, birer hedef teşkil eder. Hususî tabirleriyle ifade edilecek olursa, hedefler gıda, arkadaş ve yer değil, *fakat bu nesnelerle alâkalı faaliyetlerdir.* Meselâ gıdayı almak, arkadaşla sahip olmak, ve güvenli

bir yerde saklanmak. Fakat biz burada meseleyi daha iyi aydınlatmak gayesiyle, hedeflerden bahsederken nesnelerle alâkalı faaliyetten ziyade, doğrudan doğruya bu nesnelerden bahsedeceğiz.

3. *İstekler.* Falanca şahıs, sadece uygun hedefleri elde etmek suretiyle tatmin etmeye çalıştığı bir ihtiyaç his-sine sahip değildir, aynı zamanda kendi psikolojik sahası-nın arzu edilen hususiyetleriyle bir "düzene girmiş" veya bunlara göre "sürüklenmiş" bulunmaktadır. İstekler, şa-hıs tarafından, kendi *dışındaki* psikolojik sahanın parça-ları olarak mevcut bulunan nesneler veya insanlardan çı-kan şeyler halinde idrak edilebilir. Yahut da doğrudan doğruya kendi bedenî *içinden* çıkan birer istek olarak te-zahür edebilir. Birinciye misal olarak, hoşa gitmeyen bir vazife sanki bizzat bitirilmek istiyormuş gibi idrak edil-mektedir. Ebeveynin bir emri, itaat isteyen birşey olarak idrak edilir. Bir ahlâkî şuur hali, insanın *karşısında* bulu-nan ve arzu edilen birşeyin terkini gerektiren bir özellik halinde idrak edilir. İkinciye misâl olarak da; bir insanın kendi bedeninde idrak ettiği şiddetli bir başağrısı, çare veya ilâç ister. Mesanede rahatsız edici bir idrak toplan-ması, boşalma arzusu yaratır.

Hedefler bir defa ihtiyaçlarla bağlantı haline gelince, zamanla bu istek karakterini taşıyan birşey haline gelir-ler. Bu hedefler takip *isteyen*, veya kendi istikametlerinde gayret sarfına *zorlayan* şeyler olarak idrak edilir. Fakat hedefler sahanın diğer istek meydana getiren yönlerin-den ayırdeedilebilir. Bu hedefler arzuları, istekleri ve ihti-yaçları tatmin edecek yollar olarak idrak edilmektedir. Hedefler ve ihtiyaçlar karşılıklı tesir halindedir. Diğer ta-raftan, istekler destekleyici veya karşılayıcı bir ihtiyacı gerektirmezler. Yukarıda hoşa gitmeyen bir vazifenin bi-tirilmesi, itaat etme, bir ahlakî şuurunu tatmin etme, baş ağrısını tedavi etme veya boşalma gibi misallerde işin içi-ne bir "ihtiyaç" sokmaya lüzum yoktur. Bu ihtiyaçların karşılanması halinde fert, arzularını tatmin ettiği hissini

duymaz. Yapmak "mecburiyetinde" olduğu şeyi yaptığını hissederek.

Psikolojik sahanın bazı yönleri nasıl bu istek karakterini taşımaktadır? Bir bakıma istek karakteri, kısmen, hadiselerin mahiyeti icabıdır. Şiddetli bir acı, bundan kurtulmayı gerektirir. Yeni bir nesne, tanıma ve keşfetme arzusu doğurur. Bir başka bakımdan da bu istek karakteri, kısmen, gerginliklere bağlıdır. Az aç olan bir insana nazaran çok aç olan bir insanda gıda isteği daha fazladır. Bir başka bakımdan ise, o nesne ile olan geçmiş yaşantılara bağlıdır. Sıcak bir soba, daha önce eli yanmış bir çocukta kaçma isteği doğurur.¹⁴

Gayrişuurî (Şuurdışı) Motivasyon: Gerginliklerin tesirleri fert tarafından mükemmelen tanınabilir, veya ondan gizli kalabilir. Bu ikinci halde gayrişuurî motivasyondan bahsediyoruz.

Rasyonalist geleneğin tesiri altında, uzun bir zaman *bütün* motiflerin şuurlu olduğu hakkında bir psikolojik görüş kabul edilmişti. İnsan zekâlı bir organizma olarak ihtiyaçlarını tanımaya ve faaliyetlerini bunların tatminine şuurlu bir şekilde yöneltmeye daima muktedirdir, deniyordu. Böyle bir tahlilin bir davranışı izah etmekte tamamen başarılı olmadığı hallerde ise, motivasyon sahası terkedilmiş ve daha başka "mekanizmalarla" yani alışkanlık, taklid, telkin gibi mekanizmalarla bir izaha gidilmiştir.

Freud'un psikolojiye en büyük yardımı, bu geleneksel görüşe şiddetle karşı çıkmasıdır. Freud'un iddiasına göre, ferdin motivasyonel hayatının büyük bir kısmı gay-

¹⁴ Burada istek karakterinin "şartlanma" vasıtasıyla, meselâ sıcaklık tenbihi ile kaçınma tepkisinin daha önce çok yakın bir zaman fasılası içinde yan yana bulunmuş olması dolayısıyla meydana geldiğini söylemek istemiyoruz. Sıcaklık tenbihinin daha evvelki bir yaşantı dolayısıyla fert için bir "mânâ" kazanmış olduğunu söylemek daha doğru olur. Ferdin bu tenbihe karşı reaksiyonu ve bu tenbihin müstakbel situasyonlardaki istek karakteri bir şartlı tepkiye değil, fakat bütün situasyon içinde kazandığı "mânâ"ya bağlıdır. Tolman (1932)'in "işaret geştaltı" (Sign-gestalt) mefhumu buraya tatbik edilebilir.

rişuurîdir. Fert gerginliklerin, kendi gerginliklerinin gerçek mânâsının veya girdiği faaliyetlerin gerçek mânâsının farkında değildir. Bu davranış sadece başkalarına değil, fakat ferdin kendisine dahi çok defa irrasyonel, maksatsız ve organize olmamış bir vaziyette görünür. Fakat derin analitik usuller vasıtasıyla bu faaliyetlerin arkasındaki motifler ortaya çıkarıldığı takdirde, ferdin davranışı mânâlı, maksatlı ve organize bir şekilde anlaşılır. Şahıs kendi motiflerinin şuuruna varsın veya varmasın, bu motifler kendi dinamik tarzlarında onun davranışını şuurlu bir istikametten mahrum bir şekilde yönetirler.

Freud sadece başka türlü açıklanmayan faaliyetlerin izahında gayrişuurî motiflerin rolü üzerinde ısrarla durmakla kalmadı, şuurlu motiflerin dışarıya yansıyan kısımlarının pek çoğunun psikolojik geçerliğini inkâr etmekte daha da ileri gitti. Ona göre şuurlu motifler, dışa akseden taraflarıyla tanınmamalıdır. Bunlar ekseriya gayrişuurî motiflerin fonksiyonunu aklî bir şekilde "örtmek, gizlemek" üzere çalışır. Bir insanın davranışı, kat'î bir şekilde, şuurlu motiflere göre izah edilebilmekle beraber, bu davranış aslında ancak gayrişuurî tarafın ortaya çıkarılmasıyla anlaşılabilir. Zira gerçek motifler ferdin ahlâkî, sosyal kıymetleri ve ben kıymetleriyle zıt ve çatışma halinde olurlarsa, bunlar bastırılabilir, (unutulur, veya gayrişuura atılır) ve daha kabule değer, fakat hakikî olmayan diğer motifler onların yerine şuurlu bir şekilde getirilir.

Bizim buradaki maksadımız bakımından, gayrişuurî motivasyon kavramı üç noktada önem taşımaktadır: (1) Bu kavram, sosyal davranışta şuurlu motivasyonun çoğunun dışa yansıyan kıymetine göre kabul edilmesini reddeder; (2) Sosyal davranışta ekseriya mevcut bulunan, temeldeki gayrişuurî motiflerin araştırılmasında derin tahlil metodlarının kullanılması zaruretine işaret eder; (3) Sosyal örf ve âdetlerin, yasakların vs. mevcudiyeti dolayısıyla sosyal sitüasyonda motiflerin çatışması yüzünden bunların ekseriya gayrişuurî hale geldiğini gösterir.

Burada önemli bir noktaya daha işaret etmek lâzımdır. Freudcülük şuuru bir tarafa atarak onun yerine gayrişuuru geçirmiştir. Bunu yaparken, muhtemelen, kendisinden önceki tarafgirliği mübalâğalı bir şekilde düzeltmiş oluyor. Zira bazı motiflerin gayrişuurî olması, bütün şuurlu motiflerin mânâsız olduğunu göstermez. Gayrişuurî motiflerin kabul edilmesi de, motivasyon hakkındaki Freudcü görüşün kabul edilmesi demek değildir.

Freudçulara göre halihazırın fonksiyonel bakımdan özerk durumunu reddetmek gerekiyor. Şuurlu ihtiyaçlar, onlara göre, motifi daima ferdin psikoseksüel mazisinde meydana çıkan değişmez ve gayrişuurî kaynaklara götürmeye çalışmaktadır. Gayrişuurî motivasyon, bizim ikinci önermemizle bir uyumsuzluk halinde değildir. Motifler ister şuurlu, ister şuurdışı olsun, halihazırda fonksiyonda bulunurlar, ve nasıl meydana geldiklerine bakılmaksızın, halihazırdaki mahiyetlerine göre belirlenmişlerdir. Şuurlu veya gayrişuurî olsun, şahsın ve psikolojik sitüasyonun değişmesiyle yeni motiflerin ortaya çıkmasına yol açan davranışlar halinde ifadelerini bulurlar.

İhtiyaçların ve İsteklerin Değişkenliği: Motivasyon hakkındaki içgüdücü teoriler ve yeni-içgüdü teorileri, insandaki ihtiyaç ve isteklerin sayı ve türünün başlangıçta ve değişmez surette tesbit edilmiş olduğunu kabul ederler. Bu teoriler, kendi aralarında da, ele aldıkları temel ihtiyaç ve isteklerin sayısı ve bunların sınıflandırılması itibariyle birbirinden ayrılırlar. Fakat hepsi de, ihtiyaçların değişmeksizin devam ettiğini kabul etmekte ve ferdin sosyalleşmesi sırasında ortaya çıkan yeni ve farklı ihtiyaçların doğuş imkânını reddetmekte ortaklırlar. Bu nazariyeler, ihtiyaçlara bağlanan hedeflerin ve psikolojik çevrenin değişebilirliğini kabul etmekle beraber, temel ihtiyaçların değişmeksizin devam ettiğine inanır. Mamafih, üçüncü prensibe göre, insanın ihtiyaç ve istekleri sayı ve tür itibarile sabit bir şekilde tesbit edilmiş olmamakta, aksine, devamlı bir değişmeye tabi bulunmaktadır. Yeni

gerginlikler ortaya çıktıkça yeni ihtiyaç ve istekler belirir, eskileri ortadan kaybolur, ve bu yeni ihtiyaçlar ve istekler halihazırdaki itici kuvvetlerini, dayanmış oldukları daha evvelki ihtiyaç ve isteklerden almazlar. Bu görüş Allport (1937) tarafından ileri sürülen fonksiyonel muhtariyet doktrininin, merkezî kısmı ile uyuşma halindedir. Fakat Woodworth (1918)'un orijinal olarak ifade ettiği gibi, bu mekanizmaların içtepi olabileceğini söylemek yerine, mekanizmaların *yeni ihtiyaç ve hedeflerin ortaya çıkması için lüzumlu şartları* doğuracak şekilde faaliyette bulunduklarını söylemek daha doğru olur. Bu ifadeye göre, uzun zaman takip edilen faaliyet nihayetle, kendi yolunda, istenen veya ihtiyaç duyulan birşey haline gelmiyor, fakat yeni bir ihtiyaç veya isteği doğuran esas şartları (istikrarsızlıkları) yaratacak şekilde psikolojik çevreyi değiştirmeye yarıyor.

Bir misal. Basit bir misal alalım. Büyük servet sahibi bir insan, gayrimeşru işler yaptığı için memlekette nefret ve ayıplama konusu haline geldiğini görüyor. İhtiyarladığı zaman dindar oluyor ve kendi ruhundan azap duymaya başlıyor. Etrafındaki insanlardan tasvip ihtiyacı duyuyor, fakat ümitsizdir. Dostlarının tavsiyesi ile, selâhiyetli bir insan münasebetleri mütehasssını kendisine müşavir tayin ediyor. Bu mütehasss bizim milyonere büyük bir hayır sahibi olmasını tavsiye ediyor. Kiliselere, üniversitelere, araştırma tesislerine, hastahanelere, kütüphanelere geniş para yardımlarında bulunmasını söylüyor. Adam bunu yapıyor, ve nihayet ismini saygı duyulur bir hale getiriyor. Fakat yine de bu çeşitli müesseselere destek olmak üzere para vermeye devam ediyor. Niçin?

İçgüdücü görüşe veya "mekanizmaların içtepi haline geldiğini" iddia edenlerin görüşüne göre, bu davranışın hâlâ başlangıçta adamın insancıl hareketlerine sebep olan "temel" ihtiyacın tatminine doğru bir teşebbüs olduğunu, veya para vermeyi alışkanlık haline getirmekle bunun bir "içtepi" mahiyetini aldığı söylenebilir. Bununla

beraber, bizim üçüncü önermeye göre, bu davranış daha önceki ihtiyaç veya isteklere bağlılığı şart olmayan yeni ihtiyaçlar veya isteklerden ileri gelebilir. Bizim milyoner, kamu kuruluşlarına para verirken, ilâhiyatçılara, âlimlere, filozoflara, yazarlara, doktorlara -daha önce samimî şekilde tanımadığı bu insanlara- rastlamıştır. Yeni kavramlara alâka göstermeye başlamış, yeni fikirlerle karşılaşmış, çok alâka verici insanlarla konuşmuştur. Bütün bunlar, pekâlâ, onun kognitif yapısını, takdirlerinin genişliğini, hatta onun şahsiyet yapısını yeni ihtiyaçlar ve istekler yaratacak şekilde değiştirebilir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, eski ihtiyaçları karşılama teşebbüsünden doğan yeni yaşantılar, psikolojik sahada yeni dengesizlikler ve istikrarsızlıklar meydana getirebilir, bunlar da neticede yeni ihtiyaçlar ve istekler doğurur.

Kamu hizmetlerine yardım etmek ihtiyacının doğuşu ve bu yolda birçok şeylerin yapılması, çoğu defa, hamile bir kadında kalsiyum ihtiyacının doğuşundan daha çok esrarlı bir hadise değildir. Hamile bir kadın veya emzikli bir anne kalsiyuma karşı evvelkinden daha şiddetli bir şekilde yeni ve ani bir ihtiyaç duyar. Bu ihtiyaç, bu kadının hayatında kaçınılmaz birşey değildir. Zira hamile olmasaydı kalsiyumu bu şekil ve şiddette isteyemeyecekti. Bu ihtiyaç, "öğrenme" yoluyla ortaya çıkmış da değildir. Bütün hadise, kısmen de hamilelikte kalsiyum bozukluğunun tesiriyle sinir sisteminde yeni bir organizasyonun gerginliklere yol açmasından ibarettir. Bu gerginlik de kalsiyuma bağlı, yahut daha ziyade, kalsiyumlu gıdaların ve sair maddelerin yenmesine bağlı ihtiyaç ve istekler halinde ortaya çıkmaktadır.

İhtiyaçların ve isteklerin hudutsuz kuvveti. Bizim yaşantımızda ihtiyaç ve istekler halinde akseden gerginlikler, nöropsişik sistemin bir andaki total durumunda istikrarsızlıklar meydana getirir. Bu durumun ihtiyaçlar ve isteklerdeki değişmezlik meselesi bakımından önemi bu olguda görülebilir. Nöropsişik sistemin mahiyeti, geniş ve

belki de hudutsuz sayıda çeşitli istikrarsızlık durumları ve dolayısıyla çeşitli ihtiyaçlar ve istekler doğuracak potansiyel kuvvetlere sahip olarak kabul edilir.

Bu potansiyel kuvvetlerden herhangi birinin veya hepsinin belli bir ferdin gelişmesi esnasında meydana gelip gelmemesi tamamen fizik ve fizyolojik çevrelerin kat'î durumlarına bağlıdır. Fizyolojik durumdaki her değişme ve sosyal sitüasyondaki her değişme, yeni ihtiyaç ve istekleri meydana getirecek bir potansiyele sahiptir. Bunların sayısı ve mahiyeti tayin edilemez. Fakat bir ferdin hayatında ortaya çıkan sayı, çok sınırlıdır.

Birtakım sabit ihtiyaç ve isteklerden, yani hudutlu, değişmez, kaçınılamaz, evrensel ihtiyaç ve isteklerden bahsedemeyiz. İstek ve ihtiyaçların evrensel olduğu hakkındaki yanlış görüş, benzer fizik şartlarda yaşayan bütün insanların fizyolojik çevrelerini karakterize eden biyolojik düzenliliklerin ve belli bir kültüre mensup insanların psikolojik çevrelerindeki cemiyet tarafından tayin edilmiş yeknesaklıkların bir neticesidir. Bu yüzden, meselâ bir Eskimo daima şişman ve iri yapılı olmak ihtiyacındadır. Alman milleti, otorite isteğine karşı âdetâ evrensel bir boyun eğme hali gösterebilir. Eskimo çocuğunu daha sıcak bir muhite, Alman çocuğunu da daha müsamahakâr bir çevreye koyacak olursak, bu istek ve ihtiyaçlar büyük bir nisbette değişebilir.

İnsan tabiatı değişmez mi? Birçok selâhiyetsiz sosyal psikologlar, askerî şefler, politikacılar, iş adamları, ihtiyaç ve isteklerin sonsuz bir şekilde değiştiği olgusuyla tezat teşkil eden bir inanca sahiptirler. Bu inancı popüler bir şekilde şöyle ifade edebiliriz: "İnsan tabiatı değişmez". Bu adamlar, iddialarını isbat etmek için, otorite, menfaat, ve harp gibi hallerdeki motiflerin evrensel ve değişmez olmalarını gösteriyorlar.

İnsan tabiatı değişebilir mi? Buna verilecek cevap, hiç şüphesiz, insan tabiatından kastedilen mânâyâ bağlıdır. Eğer biz kendi kültürümüz, cemiyetimiz, veya sosyal

grubumuz içinde insan tabiatını kendimizde gördüğümüz şeylerle, yani kendi ihtiyaçlarımız, isteklerimiz ve bunları ifade ve tatmin tarzlarımıza göre ifade edersek, o zaman bu inanç, bizim üçüncü önermeyle de gösterildiği gibi, yanlıştır. Diğer cemiyetlerde, kültürlerde ve sosyal gruplarda daha başka karakteristik ihtiyaçlar, istekler ve tatmin yolları vardır. Bu olgu bir yığın sosyolojik ve antropolojik araştırma ile doğrulanmıştır. Hadiseye bu nazarla bakarsak, bir tek insan tabiatı değil, fakat kültürler, cemiyetler ve sosyal grupların sayısı nisbetinde pekçok insan tabiatı mevcuttur.

İnsan tabiatının değişmez olduğu hakkında (popüler ifadedeki kasıt bu olmamakla beraber) bir his mevcuttur. Eğer insan tabiatı tabiri ile psikolojik sahanın faaliyetini idare eden temel *dinamik prensipleri* kastediyorsak, o zaman "insan tabiatı değişmez" demek doğru olur. Bütün kültürlerdeki bütün insanlar aynı temel dinamik prensiplerine göre davranırlar. Binaenaleyh, meselâ bir gerginliğin mevcudiyeti her yerde, her zaman ve herkeste gerginliği azaltma istikametinde bir davranışa yol açar. (Bizim üçüncü önerme). Gerginliğin azalması ile alâkalı hadiseler de, bir sonraki önermede gösterileceği gibi, daima intibak ettirici veya yanlış intibaka götürücü şekilde tarif edilebilen değişme tiplerine yol açar.

İhtiyaçlar ve İsteklerin Araştırılması: Daha evvel işaret etmiş olduğumuz gibi, psikanalistler ve biyosantrik psikologlar tarafından kullanılan metodlar, spesifik ihtiyaç ve hedeflerin doğuşu ve gelişmesi hakkındaki genetik sualin cevabının verilmesinde faydalı olabilir. Fakat bunlar halihazırdaki ihtiyaçlar ve isteklerin bir tasvirini yapmak ve bunları ölçmek hususunda esaslı bir kıymet taşımaz. Halihazırdaki ihtiyaç ve istekleri araştırmak için uygun metodlar şu üç tipte gösterilebilir: (1) Halihazırdaki davranıştan yapılan tahminler, (2) İntrospective (içe-bakışçı) tasvirleri kullanan metodlar, ve (3) Çeşitli "projektif" teknikleri kullanan metodlar. Bu üç metod birbirinin ta-

mamlayıcısıdır ve umumiyetle hepsi de herhangi bir motivasyon araştırmasında kullanılır.

Davranıştan yapılan istidlâller (Sonuç çıkarmalar): Birinci metoddâ muayyen bir sitüasyonda ferdin gerçek davranışının karakteristikleri onu harekete geçiren etkili ihtiyaç ve istekler hakkındaki istidlallere temel teşkil eder. Meselâ bir faaliyet devresinin sonunda bir yiyeceğin yenmesini görmek, bir açlık ihtiyacının ve bir gıda isteğinin faaliyette bulunduğü neticesini çıkarmamıza yol açabilir. Muayyen bir nesneden devamlı şekilde kaçma davranışı, objede bir korku, hoşnudsuzluk veya beğenmeme hissinin faaliyette bulunduğü sonucunu çıkartabilir.

Mevcut motivleri araştırabildiğimiz çeşitli davranış kıstaslarının bir listesi aşağıdaki hususları ihtiva edecektir.¹⁵

1. Belli bir hedefin elde edilmesine yönelen ve bu yönde çalışan tipik bir davranış eğilimi,
2. Tipik bir davranış tarzı,
3. Belirli bir nesneye veya nesneler grubuna dikkat etme, cevap vermeye çalışma, bunlardan kaçınma veya bunları seçme,
4. Karakteristik bir his veya heyecanın belirtilmesi,
5. Bu belirli hedefin elde edilmesiyle duyulan tatminin veya hedef elde edilmediğü zaman duyulan tatminsizliğin ortaya çıkışı.

Aşikâr ki, bu kıstasların hiçbirisi de, tek başına, davranışlarımızın gerisindeki motifleri tam doğru bir şekilde gösteremez, fakat bazıları birarada bulunduğü zaman ekseriya bir teşhis kıymeti taşırlar. Bir partiye giden bir adamın o andaki ihtiyaç ve isteklerini araştırdığımızı farzedelim. Bu adamın davranışlarının gözlenmesi bize aşağıdaki olguları verir: Adam odanın içinde huzursuz bir şekilde, hiç kimse ile konuşmadan, bir noktada durma-

¹⁵ Bu liste, Buray (1938)'in verdiğü buna benzer bir seri endislerin değıştirilmiş bir şeklidir.

dan devamlı surette dolaşmaktadır. Nihayet başka bir misafirle, -meşhur bir adam- karşılaşınca duruyor ve onunla konuşmaya başlıyor; odanın içinde bu meşhur adamı takip ediyor, onun girdiği konuşmaları kesiyor, meşhur adamın bulunmadığı bir konuşmaya veya başka bir faaliyete girmek istemiyor. Meşhur adam kendisiyle konuştuğu veya alâkadar olduğu zaman memnundur, adam başka tarafa dönünce de tatminsizlik hissediyor. Davranışa ait bu vakıalar, bu adamın bu sitüasyonda sosyal itibar ile motivlendiğini ve bu ihtiyacını da kendisini meşhur adamla aynileştirerek tatmin ettiğini istidlâl ettirebilir.

Sadece davranış kriterlerine dayanmanın motifler hakkında yanlış istidlâllere yol açacağı açıkça görülmektedir. Ekseriya birbirinden çok farklı motifler, birbirine benzer davranışlar içinde ortaya çıkabilir. Hakikatte bu şahıs bu sitüasyonda sosyal itibar ihtiyacı ile değil de, meşhur adamı sigorta etmek arzusuyla saiklenmiş olabilir. Verilen parti, onu kurbanı ile samimî münasebete getirmek için bir fırsat temin etmiştir.

Bu gibi yanlış istidlâllerden kaçınmak için, davranış kriterine dayanan motivasyon tahlili, mümkün olduğu takdirde, diğer iki metodla, yani projektif metod ve içe-bakış metodu ile desteklenmelidir.

İçe bakış metodu. Motiflerin büyük bir kısmı içe bakış metodu ile, yani şahsın kendi anlık yaşantısı hakkında verdiği bilgi vasıtasıyla ortaya çıkarılabilir. Zira yukarıda verilen davranış kriterlerinden herbiri, insan yaşantısında bir karşılığa sahiptir. Fert doğrudan doğruya kendi kendi ihtiyaç, arzu ve hisleri hakkında, idrak ettiği hedef objelerinin mevcudiyeti hakkında, heyecanları üzerinde, başarı veya başarısızlık hisleri hakkında bilgi verebilir.

Mamafih bu içe bakışla elde edilen verilerin muhakak surette ve doğrudan doğruya onun motivasyonu hakkında doğru bir bilgi verdiğini kabul edemeyiz. Gayrişu-urî motivasyon halinde, gerginlik hallerinin şuurda doğ-

rudan doğruya karşılıkları mevcut değildir. Meselâ muayyen bir bölgenin koruma ve himaye derneğine mensup insanlar, müstehcen neşriyatı bir vazife hissi ile okuduklarını çünkü bu gibi yazı ve resimlerin masum insanları bozmasına mani olmaya çalıştıklarını söyleyebilirler. Fakat aslında bunlar gayrişuurî cinsî gerginliklerle saiklenmiş olabilir. Böyle bir insanın sırf içe bakışla verdiği bilgi, onun motivasyonunun bu yönü hakkında bize hiçbir şey bildirmez. Adam hakikaten bir cinsî gerginliğin bu şekilde ortaya çıkışından haberdar olmayabilir.

Mamafih böyle bir şuur-dışı motivasyon halinde dahi verilen bütün entrospektif bilgi, ferдин psikolojik sahasının çeşitli yönlerinin görünüşü ve mânâsı hakkındaki tasvirlerle birlikte hususî bir tahlile tabi tutulduğu zaman zekî bir tahlilci buradaki şuur-dışı dinamikleri ortaya çıkarabilir.

Projektif Teknikler. Projektif teknikler¹⁶ de, diğer cins testlerle desteklendiği takdirde, fertte mevcut motifler üzerinde esaslı bir bilgi kaynağı olur. Ferdin bir seri standardize mürekkep lekeleri üzerindeki idrakini veya bir seri müphem resimlere verdiği mânânın tahlili suretiyle onun mevcut ve itici motifleri hakkında geniş bir bilgi elde etmek mümkün olmuştur. Burağa motiflerin şuurulu veya gayrişuurî olması önemli değildir. Zira projektif metodlara göre fert, verdiği cevaplardan çıkacak şeyden haberdar değildir.

¹⁶ Frank (1939) projektif teknikler hakkında şu tarifi veriyor: "Şahsiyetin tetkikinde kullanılan bir projektif metod, seçilmiş veya önceden tertip edilmiş bir seri tenbih sitüasyonunun deneğe verilmesini ihtiva eder. Bu sitüasyonlar, denek için tecrübecinin kasedettiği mânâyı taşımayacak... fakat daha ziyade, bu tekniği veren şahsın kendi hususî idyosenkretik mânâ ve organizasyonu belirtecektir." Bir ferдин bir tenbih sitüasyonuna "kendine mahsus mânâ ve organizasyonu" niçin ve aksettirebildiği meselesi hakkında te'erruatlı bilgi için bak: Bölüm III.

Sargent (1945) projektif teknikler ve bunların değerlendirilmesi hakkında etraflı bir makale yazılmıştır.

Yukarıdaki izahata göre, sosyal davranışın hususî surette tasviri -ki bu tasvir motiflerin tahlili ile başlamalıdır- sosyal psikologun olduğu kadar klinikçinin de sezgileri, kavramları ve tekniklerine de ihtiyaç göstermektedir. Tasvirici tetkiklerde rastlanan davranış metodu, klinik mülâkatlarda görülen içe bakış metodu, projektif tekniklerin ve diğer testlerin metodu bir arada ele alındığı takdirde insan saiklenmesinin (motivasyon) keşfi hususunda bunların hepsi de birer ana yol teşkil ederler.

Önerme IV

Bir engel dolayısıyla hedefe erişememek ve gerginliği ortadan kaldıramama hali, intibaka veya yanlış intibaka götüren birçok davranışlara yol açar.

Bir hedefe doğru giden yolda bir engel çıktığı ve gerginlik giderilemediği zaman *frustrasyon*, yani engelleme halinden bahsediyoruz. İhtiyaçtan doğan ve hedefe yöneltilmiş bulunan davranışın bu şekilde bir engel ile bozulmasına bütün insanların sosyal faaliyetlerinde daima rastlarız. Frustrasyon halinin neticeleri önemli ve çeşitlidir. Frustrasyon neticesinde, herşeyden evvel, yeni tatmin yolları meydana çıkar. İdrakte ve tanımada değişiklik olur; şiddetli heyecan halleri frustrasyonla meydana gelir. Ferdin şahsiyeti gerek bu frustrasyon halinden, gerekse birbirini takip eden frustrasyon hallerine karşı gösterdiği intibak tarzından etkilenir. Irk peşin hükmü, çete kavgaları ve harpler, dinî davranışlar ve sair sosyal hadiseler ekseriya frustrasyonun neticeleri halinde anlaşılmaktadır.

Frustrasyonun Kaynakları: İnsanın motivlerine engel olan şey nedir? Bu frustrasyon hallerini meydana getiren spesifik sitüasyonlar, hiç şüphesiz, sonsuz sayıdadır. Fakat bunların hepsi de şu dört kaynak kategorisi halinde sınıflandırılabilir. (1) İnsanın fizikî çevresi, (2) İnsanın

biyolojik imkânlarının sınırlı oluşu; (3) İnsanın psikolojik telâfi yollarının karmaşıklığı; ve (4) İnsanın sosyal çevresinin mahiyeti.

Fizikî çevre. Fizik çevrenin özellikleri, hedefe erişme yolundaki en belirgin engel tiplerini teşkil eder. Çölde susuz kalıp kaybolmuş bir insanın su ihtiyacı, suyun fizik yokluğu ve en yakın su kaynağının fizik mesafesi ile engellenmiştir. İyi bir mahsul aldığı takdirde birçok ihtiyaçlarını tatmin edebilecek olan bir çiftçinin bu hedefe erişmesine kuraklık ve rüzgâr mâni olur. Hapishanede hücre cezası çeken bir insan, hücresinin duvarları ile engellenmiştir.

Biyolojik İmkânların Sınırlılığı: İnsanı engelleyen şeyler ekseriya fizik çevrede değil, fakat bizzat ferdin biyolojik imkânlarında, harekât ve zihnî kabiliyetsizliklerinde, bünyevî geriliklerinde bulunur. Bir adam total olabilir ve bu yüzden bir atlet olarak arzu ettiği şöhreti kazanamaz. Çirkin olduğu için bir sevgili veya bir eş elde edemez; tıbbiyeden mezun olmak için gerekli zekâyâ sahip bulunmadığından, doktor olma arzusunu tatmin edemez.

Şüphesiz bu biyolojik hudutlar veya imkânsızlıklar, bilhassa insanı etrafındakilerden daha az kabiliyetli kılan faktörler, kuvvetli birer frustrasyon kaynağıdır. Adler (1925) bu türlü biyolojik imkânsızlıkları şahsiyetin gelişmesindeki intibak ve intibaksızlıklar hakkında kurduğu bütün bir teoriye temel olarak almıştır.

Psikolojik Karmaşıklık. İnsan psikolojik bakımdan "tek hücreli" bir mahlûk değildir. Muayyen bir zamanda ancak bir tek uyarıcıya maruz kalmadığı gibi, bir an içinde sadece tek bir reaksiyonda bulunmak durumunda da değildir. Belirli bir şekilde karmaşık olan bir organizmadır, ve aynı zamana rastlayan, birbiri üzerine gelen psikolojik sınırların her anında mevcut bulunur. Psikolojik sahanın zenginliği aynı zamanda birçok ihtiyaçların ve birçok isteklerin doğmasını mümkün kılar. Bu ihtiyaç ve istekler ekseriya birbiriyle çatışan zıt şeylerdir, ve sınırlar

yonun mahiyeti de bir ihtiyaç veya isteğin tatminini diğerlerinin tatmin edilmeyişine sebep kılacak şekildedir. Bir adam aynı zamanda hem evlenmek hem de annesini terketmemek isteyebilir. İktisadî emniyetini temin etmek için sıkıcı bir işe girmek ihtiyacı, hem de seyahat ve macera ihtiyacı duyabilir. Nefret ettiği bir hasmına karşı tecavüzde bulunmak isteyebildiği gibi, saldırganlıktan hoşlanmayan insanların ayıplamasına maruz kalmaktan da korkabilir.

Netice itibariyle her ihtiyaç veya ferdin tatmin ettiği her isteğin, geçici veya az da olsa, bir başka ihtiyaç veya isteğin engellenmesi pahasına mümkün olduğunu söyleyebiliriz.

Sosyal çevre: Sosyal çevre, muhtemelen, derin, devamlı ve sosyal davranış bakımından en önemli olan engellenmelerin (frustrasyon) en önemli bir kaynağını teşkil eder. Bu gibi engellenmeler hal çaresine karşı da en çok karşı koyucu cinsten olanlardır. Cemiyet ferdi her çeşit âdetler, nizamlar, ritüeller ve yasaklarla kuşatmıştır. Bütün bunlar ekseriya onun ihtiyaç ve isteklerinin hemen tatminine karşı az çok nüfuz edilemez engeller meydana getirirler. Cemiyet insanın temel ihtiyaçlarını para ile tatmin etmesini gerektiren bir iktisadî sistem koyar ve bir yandan da paranın teminini güçleştirir, hatta bazen imkânsızlaştırır. Sosyal bir kast ve sınıf sistemi koyarak serbest sosyal harekete mani olur, ve neticede bir kast veya sınıf mensubu, bir başka sınıfa girmek ve o kastın imkânlarından istifade etmek arzusunu tatmin edemez.

Frustrasyonda cemiyetin ve kültürel normların rolü bazen çok önemlidir. *Bu gibi hallerde belli bir kültürün meydana getirdiği ihtiyaçlar o cemiyetin yapısı ve müesseseleri içinde tatminsizliğe uğrar.* Meselâ cemiyet, kendi eğitim felsefesi dolayısıyla, bir zencide kolej tahsili yapma arzusu doğurabilir. Diğer taraftan, cemiyetteki kültür örneklerinden bir başkasının işe karışması, yani ırk ayırımı zihniyeti, zencinin bu arzuyu tatmin etmesine mâni olur.

Cemiyet, kendi içindeki demokratik zihniyet dolayısıyla, fertte siyasî, sosyal mevkiller elde etmek veya iş sahibi olmak ihtiyacı doğurduğu halde, aile durumu, servet vesaire gibi hususlara dayanan ayırmalar yüzünden bir takım fertlerin bu ihtiyaçları tatmin etmelerine keyfî olarak engel koyar.¹⁷

Cemiyetin fert üzerindeki en önemli tesirlerinden biri de, kendine saygı duygusunun gelişmesidir. Kendine saygı, esas itibarıyla insanda sosyal olan bir taraftır. Bu his bir kimsenin kendisi hakkındaki anlayışına bağlıdır. Keza onun hayattaki hususî durumuna, ideallerine, normlarına ve kıymetlerine bağlanır. Fertte kendine saygı duygusuyla birlikte pek mühim bazı istekler ve ihtiyaçlar ortaya çıkar.

Cemiyet kendi karmaşık kültür örneklerinin birçokları vasıtasıyla ferdin bu türlü istek ve ihtiyaçlarını engellemektedir. Ahlâkî iyilik ve kötülük, keza hak ve haksızlık telâkkileri sosyal bakımdan tasvip gören diğer hareketlerle birlikte ele alınabilir. Gayrimeşru hareketler yapmanın ve etrafındaki insanlardan öne geçmenin yanlış olduğuna inanan bir insan, diğer birtakım ihtiyaçlarını tatmin etmek istediği zaman gayrimeşru hareketlerde bulunmak mecburiyetinde kalır. Yalan söylemek ve samimiyetsizlik kötü şeylerdir, fakat insan komşularıyla barış içinde yaşamak ve sosyal gidişin icaplarına boyun eğmek mecburiyetinde kalınca, yalan ve samimiyetsizlik bir zaruret haline gelir. İnsanın kendi hemcinsleri arasında ayırma yapması kötü birşeydir; fakat o kendi sosyal çevresine uymak ve bu çevre tarafından kabul edilmek isterse, böyle bir ayırma yapmak zarurî olur. Murphy, ve Newcomb (1937) bugünkü bir orta sınıf ailede çocuğa öğretilen ideallerle kültürün onu zorladığı diğer istekler

¹⁷ Cemiyetin kendi yarattığı bu ihtiyaçları engellemesini o cemiyetteki psikolojik iyilik ve kötülüğün objektif ve kenmî bir ölçüsü olarak almanın ilmi kıymeti münakaşa edilebilir.

arasındaki birtakım uyuşmazlıklar hakkında çok ilgi çeken bir liste meydana getirmişlerdir.

1. Çocuk ebeveyninden birinin veya bir bakıcının devamlı nezareti altında kalınca, okul-öncesi devresinde herkesle sosyal münasebetler kurmaya cesaret edemiyor.

2. Yabancı kimselerle veya başka ırka mensup olanlarla veya başka bir sosyal sınıf mensuplarıyla konuşması, kapıcının çocukları veya sokaktaki başka çocuklarla oynamaması ihtar edilmektedir.

3. Irk ve sınıf eşitliğini sadece sözle ileri süren demokrat zihniyetli öğretmenler veya liberal kiliselerin zihni atmosferiyle münasebet hali,

4. Paranın hüküm sürdüğü delikanlılık çağındaki sosyal yapının şiddetli tabakalaşmasından etkilenme,

5. Ortaokulun son senelerinde ve kolejde futbol takımındaki başarının ırk ve sınıf ayrılıklarını bir dereceye kadar ortadan kaldırdığı yeni bir kazanç ve başarı dünyasına girmek,

6. Kolejdeki sporlar ve entellektüel hayatta geliştirilebilen herhangi bir demokratik zihniyetin iş hayatındaki başarı mücadelesinde bir engel teşkil edebileceğini görmek.

Frustrasyonun Neticeleri: Frustrasyonun kaynakları çok çeşitlidir, acaba onun fert bakımından doğurduğu neticeler nelerdir? Aşağıda başlangıç mahiyetinde vereceğimiz bilgiler bu hususta faydalı olabilir.

1. *Frustrasyonun potansiyel neticeleri pek çoktur.* Frustrasyon psikolojik sahada birçok farklı değişme tiplerine yol açabilir. Bu değişmelerin bir listesini verecek ve en önemli olanlarını ele alacağız. Her fert bir veya diğer situasiyonda bu çeşitli neticelerden herbirini yaşayabilir. Fakat ekseriya belli bir frustrasyon halinde bu çeşitli neticelerden ancak sınırlı bir miktarı meydana gelir.

2. *Frustrasyonun neticeleri birbiriyle dinamik bir münasebet halindedir.* Davranışın dinamiği hakkındaki açıklamamızdan çıkacak başlıca netice, psikolojik sahanın bir

parçasında meydana gelecek şeyin bütün saha üzerinde bir değişme yapacağı gerçeğidir. Binaenaleyh herhangi tek bir frustrasyonun neticesi, aynı zamana rastlayan diğer neticelere bir tesir yapar ve sonunda yine bu neticeler tarafından yönetilir. Psikolojik sahadaki tesirlerin nihâi neticesi, bu çeşitli ve birbirine tesir eden neticeler sonunda gerginliğin giderilmesidir. Bu hal ise frustrasyon neticelerinin bazı bakımlardan birbirine eş ve birbirinin yerine geçebilir şeyler olduğunu gösterir. Eğer frustrasyon belli cinsten şiddetli bir netice meydana getirmişse, diğer neticeler umumiyetle ortaya çıkmayabilir. Böylece, meselâ hedefin önündeki engele doğrudan doğruya saldırarak bu engellerden kurtulan bir insan, bastırma (repression) gibi bir frustrasyon reaksiyonuna pek girmez. Frustrasyon reaksiyonlarının birbirinin yerine geçebilmesi, autism meselesini incelerken göreceğimiz gibi, sosyal bakımdan pahalıya mal olabilir.

3. *Frustrasyon neticelerinin mahiyeti, kısmen de frustrasyonun şiddetine bağlıdır.* Frustrasyonun şiddeti ve devamı, gerginlik seviyesine ve hedefi kapayan engelleri yenebilme kolaylığına bağlıdır. Neticeler frustrasyonun şiddeti ve devamı ile bir dereceye kadar değişir. Küçük bir ihtiyacın orta derecede bozulması, yani engellemeye uğraması, ferdin davranışında ihmal edilebilir neticeler doğuracaktır.¹⁸ Şiddetli bir ihtiyacın devamlı surette bozulması ise, psikolojik bakımdan şiddetli bir yeniden-intibak hali ile neticelenir.

4. *Frustrasyonun neticeleri mutlaka kötü değildir.* Frustrasyon kelime itibariyle kötü bir yapıya sahiptir. Birçok kimselere fena, bozuk bir yaşantı ve asabiyet hali hatırlatmaktadır. Bu şanssız kelime yerine meselâ *bloka* gibi daha nötr bir tabir kullanılabilir. İleride göreceğimiz gibi, bir frustrasyon şahıs için kötü, hatta tehlikeli netice-

¹⁸ Bununla beraber bazen birçok ufak frustrasyonların tesirlerinin birikmesiyle davranışta meydana gelen daha şiddetli neticeleri küçümsememeliyiz.

ler veya tesirler hasıl etmez. Eğer böyle olmasaydı, hayat çekilmez bir yük haline gelirdi.

Bazı blokajlar faydalı ve intibakî olabilir. Zira bunlar ferde hedeflerin elde edilmesine doğru bir gayret verirler ve onun yeniden intibak etmesine, öğrenmesine ve gelişmesine sebep olurlar. Şimdi frustrasyonun böyle intibaka götürücü çeşitli neticelerini birer birer ele alalım.

Gayretin teksifi (Yoğunlaştırılması): İnsan hedefe erişmekte bir engel ile karşılaştığı zaman umumiyetle bu engelleri ortadan kaldırmak için daha büyük gayretler sarfeder. Artan gerginlik, şahsın bütün halinde bu problemin içine daha çok girmesini mümkün kılar, ve onun enerjilerinin daha çok harekete geçmesi ekseriya hedefin elde edilmesiyle neticelenir. Wright bununla alâkalı bir tecrübe yapmıştır (1937). Bu tecrübeye göre, bazı şartlar altında, hedefin bir mania ile engellenmesi onun istek-karakterini veya cazibesini arttırmakta, böylece de (muhtemelen) ferdin gayretlerini şiddetlendirmektedir.

Bir problemin idrakinde reorganizasyon: Frustrasyonun en önemli neticelerinden biri de, hedefi elde etmek veya ihtiyacı tatmin etme probleminin idrak ediliş tarzı üzerine yaptığı tesirdir. Frustrasyon ekseriya hedefe giden yolların sezilmesine ve yeniden organize edilmesine sebep olur. Onun bu tesiri sosyal davranışın izahında büyük bir önem taşımaktadır.

Hedef ikamesi: Frustrasyonun intibaka götürücü neticelerinden bir başkası da, alternatif hedeflerin bulunması ve kabul edilmesidir. Bu alternatifler orijinal hedeflerin yerine geçer ve aynı tatmini meydana getirir. Mese-lâ annelik ihtiyacını tatmin etmeye biyolojik bakımdan imkân bulamayan bir kadın veya çocuk sahibi olmak hususunda sosyal yasaklarla karşılaşan bekâr bir kadın, bir çocuk bakımevinde çalışmak veya bir yetimhane kurmak suretiyle ikame bir hedef elde edebilir.

Henle(1942)'nin ikame üzerindeki tecrübî çalışmaları göstermiştir ki, ikame bir hedefin orijinal hedefe mâni

olan engel yüzünden doğan gerginliği ortadan kaldırması, esas itibariyle, orijinal ve ikame hedefler arasında idrak edilen benzerliğe bağlıdır.

Frustrasyonun fena neticeleri: Frustrasyon halindeki psikolojik sitüasyonun mahiyeti, bazan yukarıda bahsedilen çeşitli intibak vasıtalarıyla gerginliğin giderilmesine imkân vermez. Hedefin elde edilmesine engel olan şeylere, bazan şahsın bütün gayretine rağmen, nüfuz edilemez; hedefe giden yolu bulmak gerçekten imkânsız olabilir; ferdin psikolojik görüşü içinde mümkün olan herhangi bir ikame hedef mevcut olmayabilir.

Bu gibi hallerde frustrasyon devam eder ve şiddetini artırır; ve nihayet daha az intibak ettirici mahiyette neticeler meydana gelir. İntibak bakımından kıymeti çok az olan bu türlü davranışlarda dahi bizim genel prensibimiz yine doğrudur, yani gerginliğin tesirleri psikolojik sahayı daha istikrarlı bir hale sokacak istikamette değiştirir. Davranış ister intibak ettirici, ister intibakı bozucu olsun, gerginliğin giderilmesine doğru değişmez bir eğilim vardır.

Mamafih, frustrasyona karşı böyle az intibak ettirici reaksiyonlar halinde, psikolojik sahadaki dinamik yapılanmanın şekli ekseriya bütün şahsiyetin sıhhatli bir şekilde çalışmasını engeller ve onun cemiyet içindeki başarılı intibakını bozar. Gerginliğin giderilmesi ile "*intibak ettirici davranış*" aynı mânâyâ gelen şeyler değildir. Sadece gerginliğin izalesi ferdin sağlam, müsbet bir şekilde intibakını temine kâfi gelmez. Çatışmaları ve frustrasyonları hedeflere doğru devamlı surette ilerlemeyi bozmayacak bir şekilde ele alabilmek için ferdî şahsiyetin sağlam bir bütünlüğe kavuşmuş olması gerekir. Bu meseleye sonradan tekrar döneceğiz.

Frustrasyon halinde kötü intibaka götürücü reaksiyonlar arasında sosyal davranışın anlaşılması bakımından çok önemli olan reaksiyon örnekleri şunlardır: (1) Saldırma (aggression), (2) Gerileme (regression), (3) Çekilme

(withdrawal), (4) Bastırma (repression), (5) Yüceltme (sublimation), (6) Aklileştirme ve aksettirme (rationalization ve projektion), (7) İçer kapanma (autism), (8) Aynileştirme veya özdeşleşme (identification).

Saldırma: Devamlı bir frustrasyondan ileri gelen birikmiş gerginlikler, ekseriya, geçici bir şekilde de olsa frustrasyonu ortadan kaldırır gibi görünen saldırgan hareketler halinde ortaya çıkar. Saldırganlık, öfke ve kızgınlık, eşya ve insanlara karşı maddî bir hücum, sözle hücum, iftira, veya sadece hücum ve tahrip hayalleri gibi hisler ve hareketler şeklinde görülebilir.

Saldırma hedeflerinin engelleyici sîtuasyonla mutlaka mantikî bir münasebeti yoktur. Bunlar daha ziyade saldırmayı yaratan engel unsurlarla tamamen alâkasız şeylerdir. Ezici bir patron tarafından engellenen bir adam kendi çocuğunu tokatlayabilir, fazla masrafa ediyor diye karısını azarlar, veya hükûmet idaresine şiddetli ithamlarda bulunur. İktisadî ihtiraslarını tatmin edemeyen insanlar zencileri linç eder veya diğer azınlıklara zulmedebilirler. Cinsî ihtiyaçların engellenmesi sadistik tasavvurların doğmasına veya cinsî bakımdan "serbest" kimselere kaba muamele edilmesine sebep olabilir. Bazı hallerde bu saldırganlık ferdin kendi "ben"ine dahi yönelebilir.¹⁹

Gerileme (regression): Barker, Dembo ve Lewin (1940) frustrasyon neticesinde meydana gelen gerileme hadiselerini tetkik etmişlerdir. Bu araştırmacılar bazı frustrasyon hallerinde ferdin davranışlarında bir çeşit ilkelleşme müşahade ediyorlar. Hareketler daha az olgun, daha çocukça oluyor; temyiz ve hüküm hassasiyeti azalıyor; hisler ve heyecanlar, çocukta olduğu gibi, daha zayıf bir şekilde farklılaşıyor ve kontrol ediliyor. Umumiyet itibariyle, ferdin psikolojik sahası kendi kendine daha aşağı

¹⁹ Saldırganlığın frustrasyonu takiben geliş hakkında birçok tecrübî misallerle birlikte mükemmel bir bilgi için Dollard ve arkadaşlarının (1939) eserine müracaat edilebilir.

bir basitlik seviyesine doğru yöneliyor. Bu istikamet ise ferdin büyüme ve olgunlaşmasında daha yüksek seviyede bir karmaşıklığa doğru normal gidişin tam tersidir.

Barker, Dembo ve Lewin, çok özledikleri birşeyden mahrum bırakılan çocukların oyun faaliyetlerini gözlüyorlar. Buradaki davranışlar bloklarla bina yapma gibi ileri bir inşâî seviyeden daha az gelişmiş bir oyun seviyesine, yani blokları sadece birbirine çarpılacak şeyler olarak kullanma gibi ilkel bir seviyeye düşmektedir. Aynı hadise daha geniş bir mikyasta, milletlerarası münasebetler sahasında müşahade edilebilir. Bir diplomat, birtakım karışık meseleler üzerinde milletlerarası bir anlaşmaya varılmasına çalışırken, olgun bir seviyede davranışlarda bulunur, herkesin anlayabileceği ileri ve makul bir anlaşma tarzı araştırır, problemin inceliklerine karşı daima hassas davranır, hislerini ve heyecanlarını bu meseleye karıştırmamaya gayret eder. Sonra, çalışmalarının bir noktasında ciddi birtakım tezatların doğması ve dostlarının uyuşmazlığı dolayısıyla maksadına erişemez. Bu engellenin bir neticesi olarak daha basit bir seviyede bir davranışa "dönebilir"; etrafı tehdit etmeye, güvenlik, hükümlanlık, ve kendi başına kalma gibi hususlarda yanlış telâkkiler ileri sürmeye başlar; aradaki ince farkları artık idrak edemez; daha evvel kontrol ettiği şüphe, korku, öfke ve cesaretsizlik gibi hisler şimdi onun bütün görüşünü bulandırır.

Gerileme mutlaka ferdin daha önceki hayat dönemlerinde kullandığı davranış tarzlarına dönmek mânâsına gelmez. Freud gerilemeyi bu mânâda kullanmıştır: daha önceki davranış tarzlarına bu dönüş bazen frustrasyon karşısında meydana gelir, ve daha genel olan gerileme mefhumunun özel bir hali olarak görülebilir. Meselâ kâinata "mantıkî" bir mânâ bulmaya çalışırken frustrasyona uğrayan bir âlim, gençliğindeki dinî inançlara dönebilir.

Gerek hayatın ilk safhalarındaki davranışa dönüş, gerekse daha yüksek bir seviyedeki davranıştan daha aşağı-

ğı bir seviyeye inme halinin aynı zamanda ortaya çıkması da az görülen bir olay değildir. Zira davranışın ilk tarzları çok defa bünye itibariyle daha ilkel bir haldedir.

Çekinme veya kaçınma (withdrawal): Frustrasyon ekseriya engellenme sitüasyonundan psikolojik bir kaçışla çözülebilir. Bazan bu kaçış bizzat fizik çevrede bir değişmeyi de ihtiva edebilir. Meselâ kum fırtınasına yakalanan bir çiftçi, yaşamasına engel olan tabii engellere karşı mücadeleden vazgeçer, ailesini ve eşyalarını bir arabaya koyarak Kalifornia'ya göç eder. Diğer bazı sitüasyonlarda, fert frustrasyonun fizik sahnesini terkedemeyebilir; aksine, kendisini sitüasyonla temas etmekten alıkoyan psikolojik bir duvar kurar. Siyasî reform teşebbüslerinde frustrasyona uğrayan bir "yorgun liberal" siyasetle bütün âlâkasını keser, gazetede siyasî haberleri okumaz ve siyasî faaliyetlere veya münakaşalara girmez.

Bastırma (repression): Freud, engellenmenin bir neticesi olarak meydana gelen "bastırma" üzerinde önemle durur. Bastırma halinde, tatmin edilmemiş ihtiyaçlar kendilerini şuura sokmayan kuvvetlerin tesirine maruz kalmaktadır; fert tatmin edilmemiş ihtiyacı "unutur". Şahsın ahlâkî ideolojisine akseden sosyal örf ve âdetler ve yasaklarla çatışma halinde bulunan ihtiyaç ve istekler, bastırılmaya en yatkın olan şeylerdir. Mutaassıp bir fert, kendi cinsî arzularının şuuruna katiyyen varmayabilir, bir erkek çocuk babasına karşı duyduğu düşmanlık hislerinin farkında olmayabilir.

Motiflerin şuurlu olduğu kadar gayrişuurlu bir şekilde de faaliyette bulunduklarına daha önce işaret etmiştik. Bu yüzden, gerginliklerin yaptığı tesirlerin bastırılması bu gerginliklerin bir kudreti kalmadığı veya artık çözüldükleri mânâsına gelmez. Bastırmanın daha ileriki safhaları birçok şekillerde tezahür edebilir. Yüceltme (sublimation), aklileştirme (rationalization) ve aksettirme (projection) bu tezahürler meyanındadır.

Yüceltme: Yüceltme tabiriyle, gayrişuurî bir süreci kasdediyoruz. Burada bastırılan ihtiyaçlarla birlikte bulunan gerginlik, dışarıdan alâkasız gibi görünen yeni objeler, yeni hedefler ve yeni faaliyetler haline çevrilmektedir. Umumiyetle bu yeni objeler, hedefler, ve faaliyetler -bastırılan ihtiyaçların aksine- sosyal bakımdan tasvib edilen şeylerdir. Cinsî arzularını bastıran mutaassıp bir fert ateşli bir cemaat reformcusu olur; babasına karşı duyduğu husumet hislerini bastıran bir erkek çocuk, Ku Klux Klan cemiyetine üye olabilir.

Freud, bastırılmış cinsî ilcaların cinsiyet dışı olan ve sosyal faydası bulunan hedeflere dönüşünden bahsederken "bastırma" veya "itme" mefhumunu çok kullanır. Daha umumî bir mânâda denilebilir ki, herhangi bir bastırılmış ihtiyacın (cinsî olsun veya olmasın) doğurduğu gerginlik, ekseriya kendine çok uzak ve alâkasız faaliyetler halinde meydana çıkabilir.²⁰

Aklîleştirme ve Aksettirme (Rationalization ve Projection): Gerginlikler psikolojik sahaya ait yapının (kognitif yapı da dahil olmak üzere) bir mahsulü olduğuna göre, bu gerginliklerin uygun kognitif yapılanmalar vasıtasıyla de ortadan kaldırılabileceği aşikârdır. Diğer şartlar sabit kalmak üzere, frustrasyonun mevcut olması, kendiliğinden, gerginliği gidermeye yarayacak kognitif değişmelere yol açabilir.

Bu türlü kognitif değişmelerden bazılarını "aklîleştirme faaliyetleri" diyoruz. Elde edilemeyen bir hedef daha az cazip görünür; tilki ile üzüm hikâyesinde olduğu gibi. Elde edilebilen, fakat daha az tercih edilir olan bir hedef ise daha cazip görünmeye başlar. Sosyal tasvip görmeyen bir davranış burada yeniden tarif edilmiş ve daha kabule değer bir mânâ kazanmış oluyor; Harp iyidir,

²⁰ Freud yüceltilmiş faaliyetlerin daima orijinal, temel cinsî kaynaklara dayandığını söylüyor. Buna mukabil bizim kitabımızda ele alınan görüşe nazaran bu faaliyetler de, diğer nevi faaliyetler gibi, nihayetinde fonksiyonel bakımdan muhtar (autonom) olabilir.

çünkü sadakat, ahlâkî sağlamlık meydana getirir, ve bu "bizi bir başka insan yapar".

Aklîleştirilmelerin kasıtlı, şuurlu birer yalan olduğu haller pek nadirdir. Zira fert bunlara hakikaten inanır; frustrasyon dolayısıyla idrakinde ve düşüncesinde meydana gelen bozulmaları, çarpıklıkları farketmez.

Engelleme hallerinde çok defa kognitif değişimin bir başka şekli, yani *aksettirme* (*projeksiyon*) faaliyetine rastlıyoruz. Bu halde ferdin sîtuasyon üzerindeki idraki o şekilde değişmiştir ki, kendi başarısızlıklarının ve takılmalarının kabahatini sahanın diğer kısımlarına yükler; yani kabahatı başkalarına "aksettirir". Tenis oyuncusu topu kapamayınca kendi raketine öfkelenir. İşinde ilerleyemeyen kabiliyetsiz bir adam kabahatini "kendisine karşı olanlar"da bulur. Ahlâkî suçluluk hissi duyan bir adam bunu başkalarına aksettirir ve onları suçlu bulur.

Frenkel-Brunswik ve Sanford (1945), yahudi aleyhtarları kolejli kızlar üzerinde yaptıkları araştırmada, deneklerin (orta sınıf Amerikan ailelerine mensup) birtakım cinsî ve saldırgan ilcalarını bastırdıklarını görmüşlerdir. Denekler bu ihtiyaçları başkalarına, bilhassa yahudiler ve Meksikalılar gibi sosyal mevkiî düşük olanlara aksettiriyorlar. Altına isim konmamış bir oğlan (külhani kıyafetli) ve bir kız resminin tefsiri istendiği zaman, denekler bu "düşük seviyeli" kimseleri saldırgan ve umumiyetle fazla serbest şahıslar olarak idrak etme temayülü gösteriyorlar. Araştırmacılar "ket vurulmamış bir cinsî hayat, aşağı tabakadan bir şahıs için zevk verici bir hal olarak idrak edilmektedir" diyorlar.

Bu bir genç kızla onun erkek arkadaşıdır. İkisi de aşağı sınıftan, böyle şeylerden daha iyi bir davranış bilmiyorlar. Bu tip insanların yaptıkları şeylerden nefret ederim...

Zannederim bunlar genç yaşta evlenecekler, fakat uzun bir zaman geçmeden boşanacaklar. Heyecanlarını istedikleri gibi boşaltmak üzere başboş koyvermişler...

Bu kız ve onun erkek arkadaşı birer sokak çocuğudur, bunları tasvib etmiyorum. Kız danslara ve tiyatroya gidiyor. Sonunda yakalanıp mahkemeye düşer...

... kız tipik bir jitterburg -Amerika'da çok rastlanan cins-ten- oğlanla beraber dansta iyi eğlenirler, yani kendilerine göre.

Frenkel-Brunswik ve Sanford'ın işaret ettikleri gibi,

Bu cümleler birer şikâyet ve aynı zamanda "aşağı sınıfın cinsî hayatı"na karşı bir kıskançlığı ifade ediyor. Yahudi aleyhtarlığı bakımından yüksek puvan alan kızlarda görülen önemli bir temayül de, bu şekilde kendi temel ilcalarını baskı altında tutmak, kendilerini saf ve temiz olarak muhafaza etmektir. Temel ihtiyaçlar ben'e düşman bir hale sokuluyor ve yabancı, hasım bir gruba aksettiriliyor.

İçe kapalılık (Autism). Aklîleştirme ve aksettirmedeki karakteristik kognitif değişmelere yakından bağlı bir başka tepki tarzı da *Autism* (içe kapalılık) veya içe kapalı düşünce (autistic thinking)dir. Burada düşünce hemen hemen tamamen ihtiyaçların ve heyecanların hâkimiyeti altına girmiştir. Şahıs, düşünce muhtevasının gerçek dünya ile uygunluk derecesini hiç araştırmaz. İçe kapalılık halinde fert realite seviyesinde değil, "gerçek dışı" bir plânda davranışta bulunmaya başlar. Bir mânâda, gerçek dünyanın hoşla gitmeyen olgularından bir çekinme veya kaçma vardır.

Başka bir şahıs veya grup ile temasını kesen ve bu şahıs veya gruplar hakkındaki düşüncesini gerçeklerle kontrol etmeyen bir insan, içe kapalı veya autistic düşünceye girmiş demektir. Newcomb, düşmanca tutumların doğuşunda autismin önemli rolü üzerinde ısrarla durmaktadır (1947). Onun da işaret ettiği gibi,

Düşmanlık tutumları, umumiyetle, mevki münasebetlerinde şahıs diğer insanları tehlikeli ve tehdid edici şeyler olarak idrak ettiği zaman meydana çıkar. Böyle bir idrak karşılıklı tesir

yoluyla doğar, ve ekseriya daha sonraki karşılıklı tesirlerle değişinceye kadar devam eder. Eğer yeni idrak edilen bir mevki münasebetinden doğan düşmanca bir tutumun neticesi olarak diğer şahıslarla olan temas kesilirse, bu tutumun ortadan kalkması için gereken şartlar yerine gelmez.

Newcomb daha sonra şu neticeye varıyor:

... devamlı bir düşmanlık tutumunun meydana gelmesi ihtimali, idrak edilen şahıslararası münasebetin autistik halde kalma derecesine bağlıdır.

Newcomb'un misalinde autism, tehlikeli veya engelleyici bir sityasyondan kaçınmanın neticesi olarak doğmaktadır. Diğer çeşit içe kapalılık halleri ise daha vasıtasız bir şekilde gerginliği azaltmaya çalışan şeylerdir. Hülya ve diğer fantaziler bu türlü birer içe kapanma hadisesidir. Tatmin edilmemiş ihtiyaçlara böyle vasıtalarla hayalî bir tatmin yolu bulunur ve hedefin elde edilmesine mani olan engeller ortadan kaldırılır. Bu çeşit bir davranış sosyal bakımdan çok "pahalya" mal olur. Sosyal adaletin yerine getirilmesi ihtiyacını duyan, fakat bunu fantazi veya hülya ile tatmin eden bir şahıs, ihtiyacını geçici bir zaman için tatmin etmiş olsa dahi, enerjisini böyle sosyal faydası bulunmayan bir içe kapanma ile harcamış olur.

Özdeşleşme veya Aynîleştirme (Identification). Bazı engellenme hallerinin önüne geçmek hususunda çok rastlanan ve görünüşte çok tesirli olan yollardan biri de, ferdin kendisini bir başka şahıs veya grup ile aynîleştirmesi, yani kendisini onlarla aynı görmesidir. Sahne sanatkârlarının kazandıkları hayranlık, kenar mahallenin inkisara uğramış fertleri için bir kazanç olur; Almanya'da hayal kırıklığına uğramış ve daima "zayıf kalmış insanlar" nazilerin başarılarını kendi başarıları olarak görürler.

Aynîleştirme süreci, grup maneviyatı ve liderlik meselelerinin anlaşılmasında son derece önemli olduğu için,

grup dinamiğine ayrılan X. bölümde bu süreç teferruatıyla ele alınacaktır.

Yüksek derecedeki gerginliklerin kolaylaştırıcı ve bozucu tesirleri. Yüksek gerginlik seviyeleri ve bunlarla çok defa birarada bulunan, heyecanlar, intibak faaliyeti bakımından müsbet bir kıymet taşır. Çok hareketli bir hal, ferdin daha kuvvetli, daha sür'atli, ve daha kararlı bir faaliyete geçmesine yardım eder. Öfke halleri, engel teşkil eden objeye karşı yapılacak hücum için bir takviye olabilir; korku halleri ise o anda gereken müdafaa hareketlerini kuvvetlendirebilir.²¹

Fakat aynı zamanda, bu kuvvetli heyecan hallerinin davranışta intibaksızlık ve bozukluk meydana getirmesi de çok defa görülen bir durumdur. Had derecede bir korkuda veya panikli korku histerisinde görülen "felç" veya "donup kalma" halleri, ferdin karşılaştığı bir hadiseye kolayca intibak etmesine engel olabilir. Çok şiddetli öfke halleri şahsın o andaki sitüasyonla müsbet bir şekilde meşgul olmasına hiç imkân bırakmaz.

İntibak ettirici ve intibakı bozucu korku halleri. Bir korku heyecanının sıhhatli, doğru, veya intibakı bozucu bir tesir yapması, atom bombası meselesi üzerinde gösterilen genel korku ile alâkalı şu ifadelerde gayet iyi görülmektedir.²²

Atom enerjisi, dünya çapında bir korku psikolojisinin doğuşuna sebep olmaktadır. Fakat böyle bir korkunun mutlaka kötü olması gerekmez. Zira insandaki korku büyük psikolojik

²¹ Korku ve hiddet gibi heyecanlara refaket eden fizyolojik değişmelerin organizmadaki enerji kaynaklarını daha sür'atli, daha kuvvetli ve daha müessir bir bedenî tepki için harekete geçirecek mahiyette olduğu tecrübî olarak iddia edilmiştir. Cannon (1929) bu olguyu kendi heyecan nazariyesine temel olarak alıyor. Bu nazariye heyecan davranışının fonksiyonel faydasına göre tekâmülcü bir gelişme gösterdiği noktası üzerinde bilhassa durmaktadır.

²² "Society for the Psychological Study of Social Issues" adlı cemiyetin Milletlerarası Barış Komitesi tarafından hazırlanan "Psikoloji ve Atom Enerjisi" başlıklı makaleden (1946).

enerjilerin boşalmasına yol açar. Korkunun sebebi iyice anlaşılır ve buna karşı yapıcı bir hal çaresi bulunursa, bu enerjiler tehlikeyi yenmek için sarfedilen gayretlere kuvvetli bir destek teşkil ederler. Fakat korkunun kaynağı iyi anlaşılmadığı ve vazih bir hal çaresi de görülmediği takdirde bu enerjiler panik davranışı, aciz, ve ümitsizlikle birlikte yaygın ve müphem bir endişe, bir sıkıntı yaratır.

Atom bombası hakkındaki korkumuz gerçek ve dehşet verici bir tehlikeden ileri gelmektedir. Bu tehlike, atom bombasına karşı askerî bir müdafaa vasıtası bulunmayışından doğuyor. Bu gerçek daima akılda tutulmalı ve bizim ilk hedefimiz de gerçek tehlikeye, yani harbe karşı etkili çareler bulabilmek için böyle kuvvetli, uyarıcı bir korkuyu harekete geçirmek olmalıdır.

Mamafih, başka türlü bir korku -anlaşılmayan, mânâsız bir korku- bizim bu hedefi elde etmemize mani olabilir...

Bir fertte böyle müphem bir korku onu derhal hasta, malûl bir hale getirir. Korku onun bütün düşüncesine yayılır ve tesir eder. Fert bu takdirde ya olgunlaşmamış, âciz bir davranışta bulunur, yahut da dehşet verici, tahrip edici bir davranış yapar.

Eğer biz bir millet olarak böyle bir korkuya düşersek, kaçmak suretiyle kurtulmaya çalışabiliriz. O zaman "otorite" dediğimiz insanların atom bombasına karşı *-alimlerin beyanlarına rağmen-* bir savunma yolunun bulunacağı ümidini veren bir arzulu-düşünceye (wishful thinking) kapılacak, yani kendimizi kandıracağız. Atom sırrının daima gizli kalacağı gibi gerçek dışı bir ümit besleyeceğiz, yahut gittikçe daha çok bomba yaptığımızı bilmek suretiyle emniyet hissedeceğiz. Gerçek bir çözüm tarzının en çok ihtiyacını duyurduğu ve en çok mümkün olduğu bir zamanda böyle çocukça, gerçek-dışı reaksiyonlarda bulunmak, problemin müsbet bir şekilde çözümünü daima gözden uzak tutmaktan başka mânâ ifade etmez.

Yahut bu bilinmeyen tehlikeye karşı çılgınca tedbirler alacağız. Memleketimizdeki konuşma, araştırma ve tenkid hürriyetlerini baskı altına alacağız. Zira artık "casus korkusu"na düşmüşüzdür. Sebebi bilinmeyen bir korkuya kapılan hastalar gibi, herkes ve herşey bizim emniyetimize düşman görünecek. Herkesin askere alınmasını, askerî disiplin idaresini ve siyâsî ayrılı-

ğı hedef ittihaz eden bir millî politikayı destekleyeceğiz. Bu perişan ve tahripkâr düşünce, beynelmilel çatışmalar ve kavgalar için zihnî bir hazırlık demektir.

Yukarıdaki ifade, şiddetli bir korkunun nasıl kaçıcı, arzulu ve tahripkâr bir düşünceye sebep olduğunu gösteriyor. Korku ve diğer şiddetli heyecanlar ferdin kognitif organizasyonunda başka türlü bozucu tesirler, bilhassa bu organizasyonu daraltıcı ve katılaştırıcı tesirler de yapar.

"*Daraltma*" ve "*Katılaştırma*". "Kör korku" ve "kör öfke" gibi genel ifadelerin mânâsı nedir? Bu aşırı heyecanların "Kör"lüğünden bahsetmekle, şiddetli heyecan hallerinde ekseriya daraltıcı bir kognitif organizasyonun meydana geldiğini belirtmek istiyoruz. Fert bu hallerde daha geniş bir perspektifden mahrumdur, artık sütünasyondaki aslî unsurları göremez, ve neticede daha az intibaka götürücü bir davranışta bulunur.

Kognitif organizasyon üzerindeki bu tesirlerle birlikte, şiddetli heyecan hallerinde orgazınasyonun esnekliği ve yumuşaklığı da azalmaya başlar. Kognitif yapı katılaşır, ve şahsın intibakı ciddî bir şekilde zorlaşır. Bu katılaşma sürecinin teferruatı dördüncü bölümde ele alınacaktır.

Gerginliğin giderilmesi ve Boşalma (Catharsis): Son derece yüksek gerginliklerin heyecan patlamalarıyla giderilmesinden sonra sükûnet devrelerinin meydana gelişi çok görülen bir olgudur. Bu sükûnet içinde fert sütünasyon hakkında yeni bir perspektif kazanabilir ve daha normal, daha makul bir tavır takınır. Böylece, heyecanlar ekseriya birer "emniyet süpabı" halinde faaliyette bulunmaktadır. Şahıs bu süpaplar vasıtasıyla "istem alabilir" ve problemin çözümü için gereken bir nevi itidal halini yeniden kazanabilir.

Heyecan hallerinin bu boşaltıcı tesirine ait ilgi çekici bir misali Allport (1945) veriyor. Doğu bölgesinde bir şehirdeki devlet memurlarından müteşekkil bir gruba ırk münasebetlerine ait bir ders vermeye çalışan Allport, görüyor ki, gruptaki şahıslar için başlangıcında kendisine karşı hissî ve düşmanca bir tavır takınıyorlar. Öfkenin sebebi şudur: Bu memurlar amirlerinin emriyle bu dersi görmek mecburiyetinde kalmışlardır. Kendi tutumlarının tekzip edildiği, şereflerine halel geldiği hissine kapılmaktadırlar. Ders veren mütehassıs da onlara davranış öğretmek üzere dışarıdan getirilen bir şahıs olduğu için, bu öfke tabiatıyla ona yöneliyor. Allport, başlangıçta gayet yumuşak bir tavırla, hatta onların heyecan davranışlarını teşvik etmek suretiyle işe başlıyor, sonra bu heyecanın yavaş yavaş tükenmesini bekliyor. Neticede gruptaki psikolojik hava düzelmiş, memurlar daha dostça bir tavır takınmışlar ve grup münakaşalarındaki müsbet ilerleme daha kolaylıkla elde edilmiştir.

Önerme V

Hedefi elde etmek ve gerginliği gidermenin karakteristik yolları fert tarafından öğrenilebilir ve tesbit edilebilir.

Gerginliklere -ve dolayısıyla ihtiyaçlara- yol açabilen tipteki psikolojik saha sütünasyonları son derece çeşitli olduğu gibi, bu gerginlik hallerine bağlı çeşitli hedeflerin bulunması ihtimali de sonsuzdur. İnsanın içinde yaşadığı karmaşık psikolojik âlemin mahiyeti dolayısıyla, gerginliği gidermek hususunda fonksiyonel bakımdan birbirine eşdeğerli pekçok yollar mevcuttur. Bir cinsî arzu evlenme, fuhuş, istimna, veya sapık cinsî davranışlarla, yahut da birçoğu vasıtalı olmak üzere diğer çeşitli şekillerde ifade edilebilir. Düşmanlık duyguları ise harp, linç, dedikodu, başkalarına zarar verme hülyası, veya nefret edilen

hasmın verdiğiinden daha büyük ve daha iyi bir ziyafet çekmek gibi çeşitli şekillerde ifadesini bulabilir.²³

Gerginliği giderme yollarının çok geniş ve çeşitli olması gerçeği, bütün bu yolların herhangi bir fert için birer psikolojik realite halinde mevcut bulunduğu mânâsına gelmez. Belli bir fertte, belli bir ihtiyaca bağlı olarak, bu ihtiyacın tatmini için ancak sınırlı sayıda hedef mevcut olabilir. Bu hedeflerin hepsi de istek-karakteri veya tatmin etme derecesi itibariyle birbirine eşit değildir. Yalnız burada karakteristik olan nokta, belli bir ihtiyaca bağlı olan hedeflerin daha çok tercih edilmesidir ki, bu da her fert için değişir. Bazı tatmin yolları diğerlerine tercih edilir; bazı hedefler ise diğer başkalarından daha yüksek bir istek-karakterine sahiptir. Serbest bir tercih imkânı bulan fert, daha tercihe değer bir hedefi araştıracaktır. Ancak daha çok tercih edilen hedef elde edildikten sonra tercih sırasında daha geride bulunan hedeflere dönülür.

Hedef tercihi ve ihtiyacın şiddeti: Bir tercih silsilesindeki çeşitli hedefler arasında yapılan ayırım derecesi, ihtiyacın o andaki şiddeti ile çok yakın münasebet halinde dir. Bu ihtiyaç orta şiddette olduğu zaman fert çeşitli telif hedefler arasında bir tercih yapmaya çok dikkat edebilir; ihtiyaç şiddetli ise, hedefler arasında tercih yapmanın bir değeri kalmaz.²⁴ Şiddetli ihtiyaçlar, aynı zamanda, kabule değer hedeflerin yayılma sahasını da genişletir. Şiddetli açlık halinde, daha önce yenmeyen ve yenmez sayılan şeyler hemen yenebilir.

²³ Antropologların tasvir ettiği bu son düşmanlık ifadesi Vancouver adasındaki Kwakiutl yerlilerinin "potlaç" merasiminde görülmektedir. İhtiyaçların giderilmesi hususunda karakteristik davranış tarzları bakımından kültürler arasındaki geniş farkları gösteren çok zengin bir antropoloji literatürü mevcuttur.

²⁴ *New York'lu* adlı derginin bir karikatüründe çölde susuzluktan perişan olmuş bir şahıs sürüne sürüne bir vahadaki meşrubatçıya kadar gelir ve öfke ile bağırır: "Ne? Çilek sodası yok mu?".

Hedef tercihi ve "geçmiş yaşantı". Belli bir hedefin bir ihtiyacı tatmin etme yolu olarak tercih edilme kıymeti ve istek-karakteri diğer faktörler meyanında, ferdin bu hedef ile olan eski yaşantılarına bağlıdır. Mazide ihtiyacı gidermeye yarar olduğu anlaşılan bir hedef, şahıs tarafından o andaki ihtiyaç için de bir tatmin yolu olarak görülür; mazide ihtiyaç tatminine yaramayan davranış tarzları ise terkedilir.

Bu olayda mekanik bir tarafın bulunmadığı ısrarla belirtilmiştir. Yani geçmiş yaşantıların halihazır hedefler üzerindeki tesiri kognitif vetireler vasıtasıyla olmaktadır. Mazide bir ihtiyaç tatmin etmekte başarıyla kullanılmış bulunan bir davranış tarzının halihazırdaki aynı ihtiyaç için de tercih edilip edilmemesi, halihazırdaki situasyonun idrak ediliş tarzına ve yapılan tepkinin "mânâ"sına bağlıdır ki, bu mânâ o andaki psikolojik sahanın bütünü tarafından belirlenmektedir."²⁵

Geçmiş yaşantıların yeni hedeflerin doğuşuna yaptığı önemli tesirlerden biri de, böyle bir yaşantının ferde bu yeni situasyondaki psikolojik özellikleri tanıyabilme imkânı vermesidir. Fert yeni faaliyetlere girmek ve yeni objelerle temasa geçmek suretiyle bu faaliyet ve objelerde daha önce gözlemiş olduğu çekici -veya itici- tarafları tanır; bu şekilde bu objeler kendisi için yavaş yavaş bir istek-karakteri (veya tersi) kazanır. Meselâ bir insan yalnızlık hissinden kurtulmak için bir dostluk kulübüne üye olur. Bu klüpteki devamlı yaşantılarına dayanarak, tedricen, klüp faaliyetlerinin her türlü çekici noktalarını keşfeder ve klüpten hoşlanmaya başlar. Klüp onu çeşitli

²⁵ Klâsik şekliyle "tesir kanunu" (law of effect) hakkında Thorndike (1911) ve ondan sonraki birçok psikologlar şu iddiayı ileri sürmüşlerdir: Ferdin mazisinde ihtiyaç gidermekte başarılı görülen tepki tarzları otomatik ve zarurî olarak, o situasyon bir daha vukubulduğunda müracaat edilen birer hal çaresi olma temayülündedir. Bunun aksine, tesir kanununun halihazırdaki psikolojik situasyonun konteksti içinde tepkinin mânâsına bağlı olarak tesir yaptığını inandırıcı bir surette gösteren çalışmalar için bak: Wallach ve Henle (1941).

zevкли davranışlara zorlamaya başlamıştır. Burası artık diğer sosyal gruplaşmalardan farklı bir mahiyet alır; kendine mahsus bir istek-karakter kazanır. Üye olan şahısta kuvvetli heyecanlar meydana getirir, hatta onun için bir saplantı (fixation) konusu dahi olabilir.

"*Tutum'ların doğuşu:* Heyecan halindeki bir şahsın yüksek gerginliği, eşyaya, insanlara ve olaylara karşı bu türlü temayüller veya saplantıların doğuşu veya kuvvetlenmesi için müsait bir durum yaratır. Eşya, insanlar, veya olaylar ferdin mazisindeki heyecan sitüasyonları içine girdiği zaman, bunlar ekseriya eşya, insan, veya olaylara karşı lehte veya aleyhte temayüller şeklinde devamlı birer "iz" halinde kalır. Otoriter bir babanın karşısında çok defa korku, hayal kırıklığı ve öfke halleri yaşamış bulunan bir çocuk, ebeveyne karşı devamlı bir nefret *tutumu* kazanabilir.²⁶

Son derece önemli bir konu teşkil eden tutumlar, beşinci bölümde teferruatiyle ele alınacaktır. Şimdilik şu kadarını söyleyelim ki, objelere karşı devamlı duygusal temayüllerin veya tutumların meydana gelmesinin önemli neticelerinden biri de, objeler hakkında kullanılan *kelimelerin* kendi mahiyetlerine göre heyecan ve faaliyet yaratmaya muktedir olabilmesidir. Propagandanın sosyal psikolojisine ayırdığımız IX. bölümde bu olgunun önemi açıkça görülecektir.

Gerginliğin giderilmesi ve hedefler bakımından ferdi farklar. Tercih edilen hedeflerin mahiyeti kısmen de ferdin geçmiş yaşantılarına bağlı olduğuna göre, tipik hedeflerin fertten ferde ve kültürden kültüre değişmesi beklenir. Şahsın fizik ve sosyal çevresi onda doğacak hedeflere şekil verir ve bunları sınırlandırır. Bazı kültürler, diğer kültürlerin hemen hepsinde bulunabilecek bazı he-

²⁶ Bu duygusal eğilimlerin birinci derecede ehemmiyeti üzerinde Mc Dougall (1923) kendi kurmuş olduğu hisler (sentiments) doktrinde bilhassa durmaktadır.

deflerin doğuşuna imkân vermez; ve bir kültür içindeki sosyal organizasyon öyle bir şekilde olabilir ki, bu organizasyon ferdin hayatını ve yaşantılarını nisbeten katı, önceden belirlenmiş yollara sokar ve o kültürün farklı sosyal tabakalarında bulunan kimseler için uygun olan hedefleri bu ferdin dışında bırakır. Okuma-yazma bilmeyen bir Amerikalı, sosyal bakımdan faydalı olmak ihtiyacını tatmin etmek için bir öğretmen veya yazar olmayı hedef edinemez. Müsait hedeflerin böyle sosyal tabakalaşmaya bağlı olması, antropolog ve sosyologların cemiyetteki sosyal bünye üzerinde topladıkları teferruatlı bilgiyi özellikle önemli bir hale getirmektedir.

Dördüncü önermeye bağlı olarak, gerginlikleri giderilebilen birçok çeşitli dinamik süreçleri gözden geçirmiş bulunuyoruz. Bu süreçlerden herbiri bir fertte, geçmiş yaşantılara veya kültürel çevreye bağlı olmaksızın, şu veya bu zamanda meydana gelebilir. Fakat ferdin çevresi çeşitli hedeflerin tercih kıymetini nasıl belirliyorsa, ihtiyacı gidermeye giden bu çeşitli yolların nisbî önemini de belirlemektedir. Saldırganlığı kötü bir hareket sayan ve saldırganlık için uygun hedefler göstermeyen bir cemiyette, fertlerdeki gerginlik, muhtemelen, saldırgan davranıştan daha başka yollarda giderilecektir. Çok müreffeh bir çevrede yaşayan ve her ihtiyacı derhal karşılanan, fakat önemli sorumluluklar almaktan alıkonan bir şahıs, kendisindeki gerginliği içe kapalı, çekingen, ve gerileme davranışlarıyla giderme yolunu kolayca seçebilir. Mutaassıp bir cemiyet, daha vasıtasız bir şekilde gerginliği giderme yolları pahasına, yüceltme ve bastırma gibi davranışları teşvik eder.

Gerginliğin giderilmesi ve şahsiyet: Bir ferdin şahsiyeti, kendisi için karakteristik olan gerginlik giderme tarzlarına göre tasvir ve tahlil edilebilir. Bu gerginlik giderme tarzı, ferdin belli bir çevre ve kültürün hudutları içinde yetişmesi ile, onun çeşitli intibak süreçleriyle geçmişteki başarılı ve başarısız yaşantılarının bir bileşimi ola-

caktır. Binaenaleyh, insanlardan bahsederken, şahsiyetlerindeki hakim temayüle göre "gerileyici", "bastırıcı", "saldırgan" ilh. tipler diye ayrımlar yapabiliriz. Hatta, mensuplarının genellikle "içe kapalı", "yüceltici" ilh. tiplerde şahsiyete sahip oldukları kültürlerden bahsetmek de mümkündür.

Ferdî şahsiyetlerin ve kültürlerin tipik mensuplarının bu şekilde vasıflandırılması tamamen izafî, nisbî bir şeydir. Hiçbir fert tam mânâsiyle ve sadece "bastırıcı", "saldırgan", veya "gerileyici" tipte olmaz, ancak bu vasıfların herhangi biri onda diğer insanların ortalamasına göre daha fazladır; onun girdiği bütün gerginlik giderici davranışlarda bu tepki tarzlarından birisi hakim, diğerleri de ikinci derecede önemli olabilir. Fakat her insan bir dereceye kadar gerileyici, saldırgan, ve bastırıcıdır. Gerginliğe karşı çeşitli intibak hallerinin bu *nisbî ehemmiyeti*dir ki, ferdin kendine has ve yegâne olan şahsiyetini karakterize eder.

Önerme VI

Davranıştaki eğilim, ekseriya, psikolojik sahada gittikçe daha yüksek seviyede istikrarlı bir organizasyon yönündedir.

Bu önermeyi izah etmek için önce psikolojik sahadaki istikrarlı organizasyonların, yahut dengenin mahiyeti ile alâkalı bazı meseleleri gözden geçirmemiz gerekiyor.

Denge: Üçüncü önermede ileri sürüldüğü gibi, psikolojik sahanın yapısındaki istikrarsızlık sonunda meydana gelen gerginliğin tesiri ile, bu saha daha istikrarlı bir yapı kazanmak üzere değişmeye doğru gider. Başka ifade ile, psikolojik sahada mevcut bulunan bütün kuvvetlerin konfigürasyonu bir kuvvet dengesine doğru yönelir. Burada denge haline yönelen bazı basit mekanik sistemlerle

bazı fizyolojik sistemler akla geliyor.²⁷ Fakat, doğrudan doğruya bir analoji ile, daha basit sistemler hakkındaki bilgimizi insan motivasyonu gibi daha karmaşık bir meseleye aktarmak bizi hataya sürükler. Meselâ, burada, bir istikrara doğru gitmenin fert için gerçek bir hedef sayılıp sayılmayacağı problemi vardır. Ayrıca, bizzat denge hallerinin de değişip değişmeyeceği problemi burada karşımıza çıkıyor.

Bir hedef olarak denge: Psikolojik sahada gerginliğin giderilmesine doğru sabit bir temayülün mevcut olması, *dengeye kavuşmanın ferdi faaliyet için bir gaye teşkil ettiği mânâsına gelmez.* Bir insan, sırf kendisine cazip geldiği için yemek yiyebilir, buna karşılık açlık veya iştihadan kurtularak doymak niyetinde olmayabilir. Burada hedef açlıktan kaçma veya tokluğa erişme değil, fakat yiyeceğin yenmesidir. Ferdin bu yiyeceği yemek suretiyle artık açlık duymayacağı bir denge haline varması da mümkündür, fakat bu olgu onun o andaki motivasyonu bakımından mutlak bir kıymet taşımaz.

İyi bir motivasyon tahlili, bilhassa o andaki psikolojik unsurları, ihtiyaç, istek ve hedefler de dahil olmak üzere, hesaba katmalıdır. Ferdin davranışı en iyi bir şekilde bu belirleyici unsurlara dayanılarak anlaşılabilir, yoksa bunların altında veya üstündeki psikolojik olmayan, fakat mantıkî bir tarzda mevcut bulunan diğer unsurlara dayanarak değil.²⁸ Mac Leod(1947)'un işaret ettiği gibi, ... Nihaî bir denge veya azamî hazza varmayı veya türün devamını, yahut da çalışmadan kurtulmayı bir hareketin hedefi olarak kabul etmek davranışa fert için o anda mevcut olmayan bir istikamet yakıştırmak olur.

²⁷ Cannon (1932) "homeostatis" nazariyesinde insan organizmasındaki fizyolojik sistemin kendi kendini nizamlayıcı ve denge meydana getirici olduğunu iddia etmektedir. Organik değişimin "uygunluğu" hakkında gayet ince bir tahlili için bak: Köhler, *The Place of Value in a World of Facts*, Bölüm VIII. (1938).

²⁸ Heider, "proximal" ve "distal" determinantlar arasındaki bu fark üzerinde faydalı bir tahlil veriyor (1939).

Dengedeki değişmeler: Elâstiki bir obje gerilip de sonra serbest bırakıldığı zaman ilk şekline, yani başlangıçtaki denge haline döner. İstirahat halinde bulunan bir şahsın kanındaki karbondioksit miktarı belli bir seviyededir. Şahıs hareket etmeye başlayınca bu miktar çoğalır. Karbondioksitin çoğalması ise otomatik olarak teneffüsü süratlendirir, bu sürat karbondioksit miktarının ilk seviyesine, denge haline dönüşüne kadar devam eder.

Dengeye yönelen sistemler arasındaki bu basit analogiler psikolojik sahanın dinamiğine doğrudan doğruya tatbik edilirse, insanı yanlış yola götürebilir. Nisbeten basit olan bu sistemlerde en son denge hali, ilk denge halindeki aynidir. Psikolojik sahada ise, bunların aksine, en son ve ilk denge halleri genellikle farklıdır. Sitüasyonda gerginlik ve dolayısıyla ihtiyaç ve hedef meydana getiren bir değişme neticesinde fert bu ihtiyaçların tatmînine ve hedeflerin alınmasına yönelmiş bir faaliyete zorlanır. Faaliyetin tamamlanması gerginliği giderir, ferdi faaliyetten önceki durumdan farklı bir denge haline getirir.

Ferdin psikolojik sahasının tarihçesi, istikrarlı bir halden çıkıp sonra aynı hale dönüş şeklinde bir seri hareketler ihtiva eden statik bir dengeden ibaret değildir. Burada daha ziyade, değişen dengeler vardır. Yani psikolojik saha devamlı surette yeniden yapılır ve daha önceki hale katiyyen dönmez. Dengedeki bu değişmelerin ekseriya progresif mahiyette olduğu, yani psikolojik sahada gittikçe "daha yüksek" istikrar seviyeleri meydana getirdiği görülmektedir.

İstikrarlı organizasyonda "daha yüksek" seviyeler: İnsan ferdinin bedenî, zihnî ve psikolojik gelişmesine, her zaman bir farklılaşma ve bütünleşme süreci olarak bakabiliriz. Başka ifade ile, fert, devamlı surette, daha karmaşık bir bünye kazanmak üzere büyüyor, ve aynı zamanda bu karmaşıklıklar daha iyi bir terkibe bağlanıyor (Bu mânâda büyüme, daha önce gördüğümüz gerileme -regres-

sion- halinin tam zıttıdır). Acaba motivasyonun izahında bu artan karmaşıklık ne gibi bir önemi vardır?

Psikolojik sahanın karmaşıklığı: Fert bir tek yönde giden, bir tek zihinli bir hayvan değildir. Bir zaman içinde sadece tek bir sitüasyonda değil, fakat birbiri üstüne gelen birçok sitüasyonlarda faaliyette bulunur. Bu sitüasyonlar fert için ifade ettikleri nisbî "kuvvet" bakımından birbirinden ayrılır, yani bazıları onun üzerinde diğerlerinden daha fazla tesirli sitüasyonlarda daha çok dikkat sarfeder ve onlarla daha yakından ilgilenir. Bu çeşit sitüasyonların herbirinde de, yaşadığımız fizikî ve sosyal dünyaların çok çeşitli ve teferruatlı olmasından ileri gelen yüksek derecede bir karmaşıklık mevcuttur.

Ayrıca, "zaman perspektifi" dediğimiz bir olgu daha vardır. Yani ferdin bir andaki psikolojik sahası sadece o andaki sitüasyonu değil, fakat geçmiş ve gelecek sitüasyonları temsil eden unsurları da içine alır.

Böyle tek tek sitüasyonların karmaşıklığı, sitüasyonların birbiri üzerine gelmesi, geçmiş ve gelecek sitüasyonların birbirine girmesi gibi hadiselerin hepsi de bütün psikolojik sahanın son derece karmaşık olmasına sebebiyet verir. Psikolojik saha yüksek seviyede bir bütünlüğe kavuşmadığı takdirde, böyle bir karmaşıklık kaotik bir davranışa yol açar. Bütün bu birbiri üstüne yığılan sitüasyonlardan doğan karmaşık istekler, ihtiyaçlar, ve hedefler, böyle bir bütünleşme olmadığı takdirde, idare edilemez bir hale gelirler. Burada gereken bütünleşmenin, tamamiyetin mahiyeti nedir?

İhtiyaçlar, istekler ve hedeflerin organizasyonu: İhtiyaçlar, hedefler ve isteklerin birbirini tutmayışına ve çok defa çatışmalarına bakılırsa, ferdin herhangi bir intibakî faaliyeti bu ihtiyaçları, istekleri ve hedefleri organize etmek zorundadır. Bu organizasyon ihtiyaç, istek, ve hedefleri *öncelik ve önem derecelerine* göre bir sıraya koyacaktır. Bütünlüğe kavuşmuş bir şahsiyette bir ihtiyaç, istek, veya hedefin diğerlerinden öne alınmasıyla birçok

çatışmalar halledilir. Meselâ bir adam davranışını daima ailesinin iktisadî refahına yöneltir, ve kendisinin daha hoşuna giden bir işte çalışma ihtiyacına ikinci derecede ehemmiyet verebilir.

Şahsiyetin bütünlüğe kavuşması, uzak hedeflerin o andaki hedeflere daima hakim olmasını gerektirmez. O anda elde edilecek tatmini sonraki daha önemli kazançlar dolayısıyla geriye bırakmak, olgun insanların bir vasfıdır. Meselâ bir genç, kolej tahsili yapıp iyi bir iş bulduktan sonra daha mesut bir izdivaç yapabileceğini düşünerek, evlenme işini şimdilik geriye bırakır.

İdealler, ideoloji ve kıymetler: İhtiyaçlar, istekler ve hedeflerin böyle bir organizasyona sokulması, fertteki idealler, ideoloji ve kıymet sistemleri vasıtasıyla mümkün olur. Bu ideal, ideoloji, ve kıymetler sistemi çeşitli ihtiyaçlar, istekler ve hedefleri idare eden bir atıf sistemi vazifesini görür. Kıymet sistemi davranışı öyle bir şekilde yönetir ki, şahsın topyekün faaliyetiyle ahenkli olmak üzere, ihtiyacın en yüksek derecede tatmini ve hedefin elde edilmesini temin eder. Tam bir şahsiyette ihtiyaçlar, istekler ve hedefler -davranışın ayrı ayrı, parça parça unsurları halinde fonksiyonda bulunacak yerde- kendi içinde ahenkli, birbirini destekleyici ve çatışmasız bir tarzda faaliyette bulunurlar. Bu bütünleşme de, esas itibariyle, ferdin kıymet, idealler ve ideoloji sistemi vasıtasıyla mümkün olur.

Kıymetler, idealler ve ideoloji, ferdin kendisi hakkında verdiği hükümler için birer kriter teşkil eder. Meselâ ferdin kendini takdir hissi, kendine hürmeti vs. hep bu normlara ve ferdin bunlara nisbetle kendisini idrak tarzına bağlıdır. Bu gibi hisler, şüphesiz, "ben" için arzu edilen bir mevkiin elde edilmesine yönelmiş faaliyetlere yol açar. Bu olgu, "umulan başarı seviyesi" (level of aspiration) ile alâkalı olarak daha iyi izah ve ifade edilebilir.

Umulan Başarı Seviyesi (level of aspiration): Büyüyen, ilerliyen bir ferdin kendisi için, devamlı surette, mevcut

başarılarından daha yüksekte yeni başarı seviyeleri koymasını onun karakteristik bir vasfıdır.²⁹ Bu hadise, kendi başına ele aldığımız takdirde, davranışın dengeye doğru gitmesi gereğine zıt gibi görünür; zira burada bir denge- nin kasden terkedildiği ve gerginliğin kasden ortaya çıkarıldığı akla geliyor. Şahıs sanki kendi ayağı ile kendini belâya sürüklemektedir.

Gerçekte bu hadiseyi topyekûn şahsiyet bakımından ele alacak olursak, umulan başarı seviyesi dilediğimiz hadiselere, davranışta daha yüksek seviyede istikrarlı organizasyonlara doğru bir temayül bulunduğuna işaret eden önermeye çok güzel bir misal teşkil ediyor. Hadisede anlaşılmayacak hiçbir nokta yoktur. Fert arzu ettiği bir başarı seviyesine ulaştığı zaman, tabiatıyla *onun başarı standardı da değişmektedir*. Ve bu değişme derhal daha yüksek seviyede yeni bir faaliyeti davet eder. Bir eşeğin başına bağlanan çubuğa havuç asmak suretiyle eşeği nasıl mütemadiyen yürütüyorsak, insandaki başarı ümidi de devamlı surette yeni ilerlemelere yol açar.

"Ben'in müdafaası: Bütün ihtiyaçların en kuvvetlilerinden ve bütün hedeflerin en tesirlilerinden bazıları ben'in müdafaası ile, yani insanın kendisini takdir ve kendine hürmet hislerini arttırmak veya bu hisleri tehdit eden şeyleri bertaraf edecek şekilde sahanın bir düzene sokulmasıyla yakından alâkalıdır. Dördüncü önermeyle birlikte ele alınan birçok gerginlik giderme vasıtaları, "ben'i azamî derecede müdafaa edecek surette faaliyette bulunurlar. Meselâ "aksettirme" (Projection) sürecinde herhangi bir kabahat ben'den alınarak başkalarına aktarılır; aklîleştirme halinde ben'in adı, gayri ahlâkî veya tasvib edilmeyen faaliyetleri -kognitif değişmeler vasıtasıyla- ben'in dışındaki şeylerle izah edilir; çekinme veya kaçınma halinde tehlikeli bir durumdan veya çatışma ha-

²⁹ Umma başan seviyesi üzerindeki ilk lâboratuvar tecrübeleri Hoppe (1930) tarafından yapılmıştır. Daha sonraki çalışmalar hakkında toplu bilgi Gould'un (1939) makalesinde bulunabilir.

linden uzak kalınarak, "ben" muhafaza edilir; içe kapanma (autism) halinde ise ben'in tatmin edildiği hayal ve tasavvur olunur.

Ben'i çok yakından ilgilendiren hadiseler. "Ben", psikolojik sahadaki yapıların en önemlisi ve, normal şartlar altında, genellikle en kuvvetlisidir. Bu yüzden sahadaki organizasyonun tayininde de diğer unsurlardan çok farklı bir önem taşımaktadır. Sahadaki diğer unsurlarla -diğer objeler, insanlar, gruplar, ve sosyal organizasyonlar- "ben" arasındaki münasebetin mahiyeti, ferдин çeşitli objeler, fertler ve gruplarla kendisi arasındaki münasebet hakkında yaptığı idrakleri anlamamız bakımından son derece önemlidir. Bir insan, meydana getirdiği bahçeden gurur duyar ve komşunun çocukları bahçeyi berbat ettiği zaman da öfkelenir; oğlunu sever ve ona bir kolej tahsili imkânı bulmaya çalışır; memleketine bağlılık duyar ve onu dış tehlikelerden korumak için harbe gider. Bahçe, oğul ve memleket ile kendi arasında bu derece yakınlık hissi duymasaydı, gerginlikleri ve ihtiyaçları da çok daha farklı olurdu.

Ferдин normal bir şekilde büyümesi ve sosyalleşmesi, "ben'in etrafındaki dünyada bulunan objeler, insanlar ve sosyal organizasyonlarla olan böyle çok yakın çeşitli münasebetlerin doğuşu ve çoğalması mânâsına geliyor.³⁰ Ben'in bu mütemadiyen daha karmaşık bir mahiyet alan sosyal münasebetlere girmesi, ferдин ufukları ve alâkaları devamlı surette genişledikçe yeni yeni ihtiyaçların, isteklerin ve hedeflerin meydana gelmesine yol açar.

³⁰ Sherif ve Cantril, *Psychology of Ego Involvement* (1947) adlı eserde ben'in genetik teşekkülü, delikanlılık çağında ben'in teşekkül edişi, grup situasyonlarında ben'in durumu ve şiddetli tazyik hallerinde de ben'in çözülüp dağılması hakkında birçok tecrübeler ve sosyal hayattan alınmış misaller vermektedirler.

Özet

Davranışlanımızın motivasyonunu aramak, niçin böyle davranıyoruz sualine cevap aramak demektir. Bu suali cevaplandırabilmek için önce davranış dinamiğinin temel prensiplerini, yani motivasyon kadar tanıma ve idraki de içine alan prensipleri incelemeliyiz. Motivasyon meselesi, sosyal davranış anlamamız için esas olan olaylar ve teoriler hakkındaki hükümleri temsil eden bir seri önermeler etrafında ele alındı.

Önerme I: Motivasyon tahlilinde tahlil birimi, ihtiyaç ve hedefleri içine alan molar davranıştır. Molar üniteler halindeki davranış ferdin bir zaman içinde vukua gelen bütün davranışlarını içine alır. Bu davranış, bir başlangıcı ve sonu olan birtakım bölümlerden ibarettir. Her bölümün belirli bir istikameti vardır ki, bu istikameti mevcut ihtiyaç ve hedefler tayin eder. İnsan davranışının tetkikinde molar üniteleri kullanışımızın sebebi, bu ünitelerin davranış hakkında en verimli bir tahlile imkân vermesidir.

Yukarıdaki önerme, ferdin faaliyeti arkasında mevcut olduğu söylenen itici kuvvet olarak alışkanlık, âdet, şartlanma, taklid vs. gibi kavramların davranış izah bakımından bir kıymet taşımadıklarını gösterir.

Önerme II: Molar davranışın dinamiği, o andaki psikolojik sahanın özelliklerinin bir neticesi olarak ortaya çıkar. Burada önce şu iki meseleyi birbirinden ayırmak lâzımdır: a) Belli bir sitüasyonda, belli bir zaman içinde belli bir ferdin ihtiyaç ve hedefleri onun davranışını nasıl tayin ediyor -*dinamik meselesi*-; b) Bu ihtiyaçlar, hedefler ve bu sitüasyon ferdin gelişme seyri içinde nasıl meydana gelmektedir? -*jenetik mesele*-. Bu problemlerin ikisi de önemli olmakla beraber, birbirinden ayırdetmek gerekiyor. Bu ayırmayı yapmadığımız takdirde ferdin o andaki davranışını yine o ana mahsus dinamik sitüasyon çerçes-

vesinde izah edecek yerde, ferдин mazisini araştırarak anlamaya kalkışmış oluruz. Motivasyon meselesinde psikanalistin metodlarını veya biyosantrik psikologun metodunu kullanmaya ihtiyaç yoktur. Bunlardan birincisi maziye son derece ehemmiyet verir, ikincisi de esas itibarıyla iç fizyolojik şartlar üzerinde durur. Halbuki *bütün motifleri o ana* ait motifler olarak tasvir etmek mümkündür.

Psikolojik saha nöropsişik süreçlerden meydana gelen bir durumdur ki, bu süreçler ferдин *dünya hakkındaki yaşantısı ve beyindeki sinirsel süreç örneklerinin* şeklinde akseder. Bu saha (1) dış fizik çevre; (2) iç fizyolojik çevre, ve (3) geçmiş yaşantıların sinirsel izlerinden doğan tesirlerin dinamik bir bileşimidir. Mamafih, psikolojik sahanın bu üç kaynaktan gelen tesirlere bağlı bulunması bu kadar basit birşey değildir. Psikolojik saha ile bu "gerçek" âlemler (dış, iç ve mazi) arasında tam bir tekabüliyet bulunmaz.

Psikolojik sahanın dinamiğini, ancak yabancı faktörleri bertaraf edebildiğimiz nisbette, bu dinamığa ait kanunları bulacak şekilde tahlil edebiliriz. Yabancı faktörler, şahsın dış ve iç çevresinde, sahaya ait dinamik prensiplerin tesiriyle değil de, bunlardan ayrı olarak meydana gelen değişimlerdir. Bir psikolog ancak hal ve şartlara bağlı, yani yabancı faktörlerin işe karışma imkânını hesaba katmayan tahminlerde bulunabilir.

Önerme III: Psikolojik sahadaki istikrarsızlıklar gerginlikler meydana getirir ve bu gerginliklerin idrak, tanıma ve faaliyet üzerindeki tesirleri, sahada daha istikrarlı bir yapı meydana getirme istikametinde bir değişiklik yapar. Herhangi muayyen bir anda psikolojik sahanın organizasyonu, ekseriya *gerginlik* meydana getiren dengesizlikler, istikrarsızlıklar, vesair düzensizlikler ihtiva eder. Gerginlikler, giderilinceye kadar devam ederler ve bunların gerginlik giderici davranışlara sebep olma bakımından geniş tesirleri vardır. Böyle bir davranış bir hedefe doğru hare-

ket, bir kognitif reorganizasyon, veya sahanın daha genel bir şekilde yeniden yapılanması olabilir.

Gerginlik halinin *şuurdaki* karşılıkları şunlardır: (1) Müphem bir huzursuzluk, tatminsizlik, "keyifsizlik" vs. Bunların sahaya ait bir durumla doğrudan doğruya alâkası yoktur; (2) Birtakım ihtiyaçların duyulması. Bu hisler psikolojik sahanın dış yönlerine tevcih edilmiş olup, arzu edilen yahut ihtiyaç duyulan ve bilâhare araştırılan şeyler bunlara birer hedef teşkil eder; (3) Sahanın dışa akseden (explicit) taraflarından ortaya çıkan şeyler olarak idrak edilen birtakım istekler.

Gerginliğin tesirleri *gayrişuuri* de olabilir, yani onların davranışa yaptığı tesir şahıs tarafından bilinmez veya tanınmaz. Bunlarda tıpkı şuurlu motifler gibi gerginliği giderici faaliyetlere yol açar.

Görülüyor ki, ihtiyaçlar ve istekler tamamen sabit değil, fakat psikolojik sahadaki gerginliğe göre değişen şeylerdir. Orijinal ihtiyaç ve isteklerin sebep olduğu faaliyetler psikolojik sahayı değiştirir ve böylece eskilerden bağımsız yeni ihtiyaçlar ve istekler yaratabilir. İhtiyaç ve isteklerin evrensel (universal) olduğu hakkındaki yanlış fikir, benzer fizik şartlarda yaşayan insanların fizyolojik çevrelerini karakterize eden biyolojik düzen ve keza belli bir kültür mensuplarının psikolojik çevrelerinde sosyal bakımdan belirlenmiş yeknesaklıkların idrakinden doğmaktadır. Bir tek değil, fakat birçok insan tabiatı vardır. İnsan tabiatı (insanların ihtiyaçları, hedefleri, istekleri ve bunların ifade ve tatmin tarzları mânâsında) kültür, cemiyet, ve sosyal grup sayısı kadar değişiktir. Fakat bu değişiklik bir tarafa, psikolojik sahanın çalışmasını idare eden dinamik prensipler mutlak ve evrenseldir. Mevcut bir sitüasyonda faaliyet gösteren ihtiyaç ve isteklerin mahiyetini şu üç şekilde bulabiliriz: (1) Açık davranıştan netice çıkarmak suretiyle; (2) o anda yaşanan hallerin içe bakış suretiyle tasvirinden, ve (3) projektif teknikler vası-

tasiyle. Motivasyonların tetkikinde bu üç araştırma tarzı birbirini tamamlar.

Önerme IV: Bir mania dolayısıyla hedefe erişmeme ve gerginliği gidermeme hali, intibaka veya yanlış intibaka götüşücü birçok davranışlara yol açar. Motivlerin frustrasyonu uğraması şu dört sebepten olabilir: (1) İnsanın fizik çevresi; (2) insanın biyolojik imkânlarının sınırlı oluşu, (3) insanın psikolojik yapısının karmaşıklığı ve (4) insanın sosyal çevresinin mahiyeti. Frustrasyonun pek çok neticeleri vardır. Bu neticeler birbiriyle dinamik bir münasebet halindedir. Keza bunların tabiatını frustrasyonun şiddet derecesi tayin eder. Hepsinin de muhakkak surette kötü neticeler olması gerekmez.

Hedefe doğru yoğun bir gayret göstermek, hedefe nasıl erişileceğı meselesi üzerindeki idrakimizi yeniden organize etmek, ve erişilemeyen hedef yerine erişilebilir birini koymak suretiyle frustrasyon (veya blokaj)a karşı *intibaklı* bir davranışta bulunulabilir. Saldırma, gerileme, kaçma, bastırma, yüceltme, aklileştirme, projeksiyon, içe kapanma, ve aynileştirme halleri ise *kötü intibaklı* gösterir.

Heyecan ve şiddetli motivasyon hallerindeki yüksek gerginlik şahsın daha kuvvetli, daha tesirli bir faaliyet istikametinde harekete geçmesinde kolaylaştırıcı bir rol oynayabilir. Mamafih, aynı gerginlik kognitif yapının "daralması" ve "katılaşması"na yol açmak suretiyle bozucu bir tesir de yapabilir ve ferdin probleme intibakını güçleştirir. Heyecan patlamalarında gerginliğin fazlaca boşalması ise şahsın sityasyon üzerinde yeniden bir görüş kazanmasına imkân vermek bakımından müsbet bir rahatlık bir boşalma meydana getirebilir.

Önerme V: Hedefi elde etme ve gerginliğı gidermenin karakteristik usulleri fert tarafından öğrenilir ve tesbit edilebilir. Bir şahsın ihtiyaçlarını tatmin edebilecek bir çok farklı hedefler vardır ve bunlar tercih edilme nisbetlerine göre değışirler. Şiddetli ihtiyaç halinde hedefler arasında

tercih yapmanın pek ehemmiyeti kalmaz. Ferdin hedeflerle olan tecrübesi dolayısıyla bu hedef tercihlerinde de değişmeler meydana gelir.

Objelere, insanlara ve hadiselerle karşı *tutumların* şekkölünde yüksek gerginlik hallerinin bilhassa önemi vardır.

Fert, geçmişteki başarı ve başarısızlık tecrübelerinin ve yine kendi kültürü içindeki imkânlarının sayesinde, gerginlikleri gidermenin karakteristik usullerini öğrenir. *Şahsiyet*, gerginliğe karşı bu çeşitli intibak *şekillerinin nisbî öneminden* doğan bir yapı olarak tarif edilebilir. Bu yapı, ferdi karakterize eder.

Önerme VI: Davranışın istikameti, ekseriya, psikolojik sahada gittikçe daha yüksek seviyede organizasyonlara doğrudur. Gerginliklerin psikolojik sahadaki istikrarsızlıklardan doğması ve davranışın da istikrarlı bir saha meydana getirmeye yönelmiş olmasını basit mekanik ve fizyolojik sistemlerdeki dengelere dair nazariyelerle karıştırmamak lâzımdır. Zira fert böyle bir denge halini kendi faaliyetlerinin hedefi halinde idrak etmeyebilir. Keza psikolojik sahada birbirini takip eden denge halleri statik değil, fakat ekseriya gittikçe yüksek seviyelere doğru daima değişen bir karakter arzeder.

İnsanın psikolojik sahası son derece karmaşıktır. Bunun sebebi de, belli bir sítüasyonun çok karışık olması ve geçmiştekilerle gelecekler de dahil olmak üzere, aynı zamanda birçok sítüasyonların birbiri üzerine yığılmasıdır. İnsanın ihtiyaçları, istekleri, ve hedefleri arasında *hiyerarşik bir düzen* olmasaydı, bu karmaşıklık çok kaotik bir davranışa yol açardı. Fakat fertte bir kıymetler, idealler ve ideoloji sisteminin meydana gelmesi suretiyle ihtiyaçlar, istekler ve hedefler arasında bir bütünlük meydana geliyor ve bu sistem birbiriyle çatışan motifleri organize edip onları yönetiyor.

Ferdin kendine hürmet duygusu, onun kendisi ile kendi idealleri, kıymetleri ve ideolojisi arasındaki münâ-

sebetleri idrak etmesinden doğuyor. Gittikçe daha yüksek emeller beslemesi ise kendisini takdir etme arzusunun bulunduğu göstermektedir.

Kendine hürmet vs. hislerinin müdafaası ve kuvvetlendirilmesi kuvvetli birer motivasyon kaynağıdır. Dördüncü önermeyle birlikte incelediğimiz çeşitli gerginlik giderici vasıtalar, ben'i azamî derecede korumak üzere faaliyette bulunan birer mekanizma olarak görülebilir.

Ferdin normal büyüme ve sosyalleşme süreci, çevredeki insanlar, objeler, insan grupları ve müesseselerle ben arasında çeşitli yakın münasebetlerin doğması ve çoğalması demektir. Bu sıkı münasebetler önemli birtakım yeni ihtiyaçlar, istekler ve hedeflerin doğmasına yol açar.

BİBLİYOGRAFYA

- ADLER, A.: 1925. *The practice and theory of individual psychology*. New York: Harcourt Brace.
- ALLPORT, G. W.: 1937. *Personality: A psychological interpretation*. New York: Holt.
- ALLPORT, G. W.: 1945. Catharsis and the reduction of prejudice. *J. Soc. Issues*, 1, No. 3, 3-10.
- BARKER, R, DEMBO, T, and LEWIN, K.: 1940. Frustration and regression: an experiment with young children. *Univ. la Stud. Child. Wel.* 18, No. 1.
- CANNON, W. B.: 1929. *Bodily changes in pain, hunger, fear and rage*. New York: Appleton.
- CANNON, W. B.: 1932. *The wisdom of the body*. Rev. ed. New York: Appleton.
- DOLLARD, J., DOOB, L., et al. 1939. *Frustration and aggression*. New Haven: Yale Univ. Press.
- FRANK, L. K.: 1939. Projective methods for the study of personality *J. Psychol.* 8, 389-413.
- FRENKEL-BRUNSWIK, E., and SANFORD, R. N.: Some personality factors in anti-Semitism. *J. Psychol.*, 20, 271-291.
- FROMM, E.: 1941 *Escape from freedom*. New York: Rinehart and Co., Ind.
- GOULD, R.: 1939, An experimental analysis of "level of aspiration". *Genet. Psychol. Monogr*, 21, No. 1.
- HEIDER, F.: 1939. Environmental determinants in psychological theories *Psychol. Rev.*, 46, 383-410.

- HENLE., M.: 1942. An experimental investigation of dynamic and structural determinants of substitution. *Contr. Psychol. Theor.*, 2, No. 3.
- HOPPE, F. 1930. *Erfolg und Misserfolg. Psychol. Forsch.*, 40, 1-62.
- HORNEY, K.: 1937 *The neurotic personality of our time*. New York: Norton.
- HORNEY K.: 1939 *New ways in psychoanalysis*. New York: Norton.
- HORNEY K.: 1945. *Our inner conflicts*. New York: Norton.
- JONES, E.: 1941 a. Evolution and revolution. *Int. J. Psycho-Anal.*, 22, 193-208.
- JONES, E.: 1941 b. The psychology of quislingism. *Int J. Psycho-Anal*, 22, 1-6.
- KÖHLER, W.: 1938. *The place of value in a world of facts*. New York: Liveright.
- LEWIN, K.: 1935. *A dynamic theory of personality*. New York: McGraw-Hill.
- LEWIN, K.: 1936 *Principles of topological psychology*. New York: McGraw-Hill.
- Mc. DOUGALL, W: 1923. *Outline of psychology*. New York; McGraw-Hill.
- MacLEOD, R. B.: 1947 The phenomenological approach to social psychology, *Psychol. Rev.*, 54, 193-210.
- MEUNZINGER, K.: 1942. *Psychology: The science of behavior*. New York: Harper.
- MURPHY, G., MURPHY, L. B. and NEWCOMB, T. M.: 1937. *Experimental social psychology*. New York: Harper.
- MURRAY, H. A.: 1938. *Explorations in personality*. New York: Oxford.
- NEWCOMB, T. M.: 1947. Autistic hostility and social reality. *Hum. Relat.*, 1, 69-86.
- OVSJANKINA M.: 1928. Die Wiederaufnahme unterbrochener Handlungen. *Psychol. Forsch.*, 11, 302-379.
- SARGENT, H.: 1945. Projective methods: their origins, theory, and application in personality research. *Psychol. Bull.* 42, 257-293.
- SHERIF, M., and CANTRIL, H.: 1947. *The psychology of ego-involvements*. New York: Wiley. Society for the Psychological Study of Social Issues: 1946. Psychology and atomic energy. *Amer. Psychol.*, 1, 358-359.
- THORNDIKE E. L.: 1911. *Animal Intelligence*. New York: Macmillan.
- TOLMAN, E. C.: 1932. *Purposive behavior in animals and men*. New York. Century.
- WALLACH, H., and HENLE, M.: 1941. An experimental analysis of the law of effect. *J. exp. Psychol.*, 28, 340-349.
- WOODWORTH, R. S.: 1918. *Dynamic psychology*. New York: Columbia Univ. Press.
- WRIGHT, H. F.: 1937. The influence of barriers upon strenght of motivation. *Contr. psychol. Theor.*, 1, No. 3.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Dünyayı Nasıl İdrak Ediyoruz?

İnsanlar yemek yerler, sokakta yürürler, hoşlanmadıkları insanlarla briç oynarlar, ve parlamentoya dilekçe ile müracaatta bulunurlar, zira bunları yapmakla çeşitli ihtiyaçlarını ve çeşitli hedefleri elde etmeye çalışırlar. Davranışın altındaki sebebi ihtiyaçlar, hedefler ve gerginlikleri tahlil etmekle bulabiliriz. Fakat görmüş olduğumuz gibi, saiklenmiş bir hareketi tasvir ederken ferдин idraklerini de tasvir etmiş oluyoruz. Faaliyet veya hareket (aksiyon), yığılmış bir gerginlikten boşanan şekilsiz, müphem ve mânâsız bir enerji patlaması değildir. Faaliyetin bir istikameti ve muhtevası vardır, bu istikamet ve muhteva da ferдин kendi dünyası hakkındaki idrakleri ile bir şekil ve biçim kazanmıştır.

Ahmet camiye gidiyor, çünkü o kendisini mensup olduğu cemaatin vatandaşlarıyla aynîleştirmek istiyor diyebiliriz. Fakat öyle bir motivasyon tahlili, davranış tahlilinin ancak başlangıcını teşkil edebilecek kısmî bir tasvir olarak kalır. Ahmet niçin camiye gitmek suretiyle bir hedef elde edebileceğini düşünmektedir? Niçin belli bir mezhebin ibadet tarzını takip eden bir camiye gitmektedir; o cemaatteki vasat vatandaşların kimler olduğunu nasıl biliyor? Ancak bu ve bunlara benzer daha birçok suallere cevap verdiğimiz takdirde Ahmedin camiye gitme davranışı hakkında iyi bir tahlil yapabiliriz.

Görülüyor ki, faaliyetin istikamet ve muhtevası bilgi ve tecrübe ile tayin edilmektedir, fakat bu ifade de psikolog bakımından daha birçok problemlere gebe dir -ilmî bir sosyal psikoloji kitabı yazmadan önce çözülmesi zarurî olan problemler-. Şimdi vereceğimiz birkaç misal bu problemlerin mahiyet ve önemini vazıh bir şekilde gösterecektir.

Sosyal Psikolog Bakımından İdrak ve Tanımanın Temel Problemleri

Davranışın idrake dayandığını gösteren basit bir misalle işe başlayalım. Sokakta bir tanıdığınızla karşılaşiyor ve onunla konuşmak için duruyorsunuz. Böyle bir sosyal münasebetin tam bir ilmî tahlilini yapmak için evvelâ o şahsı "görme" nizden başlayalım. Eğer o tanıdığı görme miş olsaydınız, izahı gereken bir sosyal münasebet de bahis konusu olmayacaktı. Fakat arkadaşınızı niçin gördünüz? Bu basit bir sual değildir. "Çünkü o görülebilecek bir yerde idi" dersiniz bu suale cevap vermiş sayılmazsınız. Bazen yolda tanıdıklara rastlarsınız da onlara dikkat etmeden, mevcudiyetlerinin farkına varmadan yürür gidersiniz. Çok düşünceli olduğunuz için "görülebilecek" yerde ve şekilde olan şeyleri göremez, veya elinde bir sürü yük le kalabalık arasında acele acele geçen bir adamın sizin tanıdığınız olduğunu -meselâ Üniversite rektörü olduğunu- farkedemezsiniz. *Bir ferd neyi idrak eder? Böyle basit bir idrakin kanunları nelerdir?*

Bir başka misal: Etrafta fizik bakımdan mevcut bulunan objeler arasından hangi şartlar altında belli bir objeyi idrak edeceğinizi bilmiş olsak dahi, yine de bu idrakin unsurlarını bilmek ihtiyacındayız. Obje size "ne gibi" görünecektir? Bir işçi lideri ile bir sanayi müessesesi müdürünün grev yapan, işçileri fabrikaya sokmamak için fabrika etrafında bekçi duran işçilerle karşılaştıklarını farzedelim. Bunların ikisi de grevcilerin bekçilerini aynı şekilde mi idrak edeceklerdir? İşçi lideri bunları kendi

makul isteklerini yerine getirmeye hazır bekleyen samimî, faziletli insanlardan müteşekkil bir grup olarak görür; sanayici ise onlara saç sakalı uzamış, garip bakışlı, kendilerini düşünmeye muktedir olmayan insanlardan müteşekkil çılgın bir kalabalık nazariyle bakabilir. *Bir ferdin idrakinin muhtevası ve bu idraki teşkil eden unsurlar nelerdir? Bu unsurları tayin eden şeyler nelerdir?*

Ferdin doğrudan doğruya idrakleri veya yaşantısının unsurlarını, özelliklerini tamamen ifade edebilmek dahi bu bilgi onun psikolojik dünyasını bütünüyle tasvir etmemiz için kâfi değildir. İdrak ettiğimiz şeyler, yani "idrak dünyamız", gayet karmaşık fakat nizamlı bir şekilde etrafımızdaki fizik objelerin mahiyetine bağlı olmakla beraber, bu idrakler aynı zamanda, o anda mevcut bulunmayan objelere ve olaylara da bağlıdır. Dünyayı nasıl idrak ettiğimiz meselesi, duyu uzuvlarımız vasıtasıyla gerçekte "idrak ettiğimiz" şeyler kadar hafıza, tahayyül, şayia ve fantazilerin de bir mahsulüdür. Sosyal davranışı anlamak için bütün idraklerin, hatıraların, fantazilerin nasıl terkid edildiklerini, bir bütünlüğe vardıklarını, yahut hâlihazırda *kognitiv yapıları* meydana getirmek üzere nasıl organize olduklarını bilmeliyiz. Tek başına pek az idrak mevcuttur, hemen hemen her idrak başka idraklerle organize olmuş bir şekilde ortaya çıkar. Kendi idrak ve tanıma dünyasındaki insanlarla alâkalı bir Ku Klux Klan teşkilâtı mensubunun düşüncesinde ve idrakinde bu insanlar nasıl gruplaşmıştır? Onun bu fertleri dört gruba ayırdığını bulabiliriz: 1) Beyaz, İngilizce konuşan, Demokrat partinin Protestan olan azaları. 2) Beyaz, şımallı Cumhuriyetçiler, 3) Katolikler, Yahudiler ve yabancılar. 4) Zenciler. Diğer taraftan bir sosyolog da kendi dünyasını bundan daha fazla ve farklı gruplara, alt gruplara, alt gruplar içinde de daha alt gruplara bölmüştür. Fertlerin tek bir insanı nasıl idrak edeceklerini bilmek için bunların insanları nasıl gruplaştıracaklarını bilmeliyiz -yani onların kognitiv dünyalarının bir "haritasına" sahip olmalıyız-. *Bir ferdin idrak*

ve tanıma âleminin yapıları ve altyapıları ve bunlar arasındaki münasebetler nelerdir? Bu yapıların bütünleşme (organizasyon) kanunları nelerdir?

Yukarıdaki suallerde de işaret edilmiş olduğu gibi, sosyal psikolojide kognitif organizasyonla ilgili olarak iki büyük problem mevcuttur: Sosyal psikologun tahlil etmek, anlamak, tahmin etmek veya değiştirmek istediği sosyal davranışları yapan fertteki önemli kognitiv yapılar ve bunların unsurları nelerdir? Bu tasvirî bir problemdir. İkinci bir problem de, ferdin idrak ve tanıma dünyasının mahiyetini tayin eden genel kanun ve prensipleri ayırtma meselesidir.

Tasvir problemi: İlk problem, bir mânâda, bir tatbikî psikoloji problemidir. Meselâ bir iş adamının siyasî tutumlarını tasvir etmek isteyen psikolog, bu adamın dahil olduğu sınıfın "siyasi dünyasının" kognitif muhtevasını tayin etmek mecburiyetindedir. Bunu yapmadığı takdirde, tatbik ettiği anketler vesaire vasıtasıyla kaydetmiş olduğu kanaat ifadelerini mânâlı bir şekle sokamaz. Kamuoyu araştırmalarının pekçoğu bu hususu yerine getirmediği için elde ettikleri verilerin tefsiri çok güçleşmektedir.

İnsanın kognitif dünyasının iyi bir tasvirini yapmak son derece güç bir iştir. Mamafih bu vazife sosyal psikologlar için temel bir konu teşkil etmektedir. Kullandığımız misallerden ve daha önce davranışın dinamiklerinin tahlili bahsinden de görüleceği gibi, insan davranışının psikolojik bakımdan kullanışlı bir tasvirini yapmak için "bir başkası"nın açısından yapılmış bir tasvirle işe başlamak lâzımdır, işin zorluğu da bundan ileri geliyor. Ahmedin neyi idrak ettiğini ve onun kognitiv dünyasının mahiyetinin ne olduğunu bilmemiz lâzımdır. Sosyal psikologun idraki veya düşüncesi, yahut Ahmedin neyi idrak edeceği hususunda sosyal psikologun kendi bilgisine ve teorisine dayanarak vardığı düşünce bu meselede önemli değildir.

Doğrudan doğruya yaşanan şeyin tasviri: Daha teknik terimlerle ifade edecek olursak, bize lâzım olan şey Ah-medin kognitiv dünyası hakkında iyi bir "fenomenolojik" tasvirdir. *Fenomenolojik metod*, (idrak psikolojisinde tec-rübe yapanların kullandığı gibi) kısaca şöyle tarif edilebi-lir. Dünyayı, sistematik bir şekilde, ferdin tecrübesine çarptığı gibi gözlemek ve tasvir etmek. MacLeod (1947) bu metodu şöyle tarif ediyor. "Bu metodda disiplinli bir safiyet tutumu diye isimlendirebileceğimiz bir tavır var-dır. Bir hadiseyi ortaya çıkaran uyarım veya hadisenin al-tındaki mekanizma vs. gibi bizim gözlemlerimizin taraf-sızlığını bozacak her türlü gizli veya aşikâr faraziyelere şüphe ile bakmamızı gerektirir". Sosyal Psikologun kul-lanması gereken bütün diğer araştırma tekniklerine ilâ-veten, ferdin direkt yaşantısının iyi bir tasvirini verecek bir metodun bulunması son derece faydalı olacaktır.

Sosyal davranışı tetkik edenler, deneklerinin önemli kognitif yapılarını ortaya çıkarırken devamlı olarak bir-çok temel güçlüklerle karşılaşırır.³¹ Bu ana güçlüklerin birincisi, bir tahlil seviyesinden alınan terimlerin bir baş-ka seviyede ele alınan bir hadisenin tasvirine tatbik edil-mesinden doğmaktadır.³² İdrak psikolojisinin tarihi böyle karıştırmalarla doludur. Meselâ, limonata ayrı ayrı tatlı-lık, ekşilik ve soğukluk duyumlarına yol açan kimyevî ka-litelere sahip unsurlara ayrılabilmesine göre, eski idrak psikologları limonata içen bir şahsın bu birbirinden ayrı üç duyumu alacağını iddia etmişlerdir. Eğer denek böyle ayrı duyumlar değil de bir bütün olarak limonata tadı al-dığını iddia ederse o zaman tecrübeciler bu denegin ilmî bir "yaşantı" tecrübesinin ne demek olduğunu bilmeyen cahil, safdil bir insan olduğunu söylüyorlardı. Yaşantı ka-

³¹ Ferdin sosyal dünyasını iyi bir şekilde tasvir etmekte düşülen hatalar hakkında daha etraflı bilgi MacLeod'un (1947) tetkikinde bulunabilir. Buradaki tahliller kısmen o tetkikten alınmıştır.

³² Böyle bir karıştırmadan doğan tehlikeler üzerinde birinci bölümde ehemmiyetle durmuştuk.

nunları, dayanmış oldukları tasvirî verilerden daha başka birşey olmadığına göre, buradan çıkarılan duyum ve idrak kanunları da şüpheli bir kıymet taşıyordu.

Sosyal psikoloji sahasında da aynı hata çok defa yapılmaktadır. Meselâ denegimizin faaliyetine tesir edebilen mezhep veya siyasî parti ekseriya davranışını izaha çalıştığımız ferdin anlayışı bakımından değil de, sosyal psikologun anlayışı açısından tasvir edilmiştir. İyi bir sosyolog tarafından kullanılan buutlar *sosyolojik* tasvir bakımından tamamen geçerli olabilir, nitekim eski psikologların limonatayı tasvir ederken kullandıkları buutlar da bir uyarım tasviri olmak itibariyle gayet geçerli buutlardır. Fakat bir mezhep mensubunun davranışını sosyologun mezhep idraki açısından veya belirli bir diplomatın siyasî manevralarını bir tarihçinin siyasî hadiseleri anlayışı açısından tasvir edersek iki ayrı tasvir tarzını karıştırmış oluruz ve denegın kognitiv dünyası yerine gözlemcininkini koymuş oluruz.

İkinci tip hataya "mantık hatası" denebilir. Bir insan kendi çıkardığı mantikî sonuçları denegın psikolojik dünyasına aktarır. Meselâ Amerika'da Güney bölgesindeki insanların zenci aleyhtarı tutumları pamuk fiyatlarındaki düşme neticesinde artmaktadır. Şimdi işi yalnız bu zaviyeden alan bir insan, pamuk fiyatları düşünce zencilerin "kontrol altında" tutulması gereken birer iktisadî reketçi olduğu zehabına kapılır, bu da bir "mantık hatası"na düşmektir.

Şüphesiz yukarıdaki korelasyonu doğru farzederek, zenci aleyhtarlığının artmasında ekonomik durumun önemli bir faktör olduğunu söyleyebiliriz. Fakat burada mantikî düşünce tarzı nasıl olursa olsun, cenupluların zencileri iktisadî rakib olarak gördüklerini iddia edemeyiz.

Şimdiye kadar insanların psikolojik dünyalarının spesifik kognitiv muhtevası üzerinde durduk. Zira bu muhteva (1) sosyal davranışı anlamak hususundaki genel

önemi, ve (2) kamuoyu araştırmalarındaki pratik önemi bakımından, mühimdir. Bu sahada psikologlar ve diğer sosyalizm mensupları pek az şey yapmışlardır. Çeşitli insanların idrak ettikleri sosyal âlemlerin iyi bir tasvirini vermek işi hemen hiç ele alınmamış bulunuyor. Sosyal davranışı kavramak isteyen ilim adamı için bu saha meraklı ve verimli araştırma problemleriyle doludur.

Kanun Problemi: İdrak ve tanıma sahasında sosyal psikologun karşılaştığı ikinci problem de genel prensip ve kanunların bulunması meselesidir. Yukarıda "yaşanan hadiselerle ait kanunlar, dayanmış oldukları tasvirî verilerden daha başka birşey değildir" demiştik. Burada görülüyor ki, sosyal psikoloji insanların idrak dünyaları hakkında sağlam tasvirlerle ulaşılmış olmadığına göre, kognitif organizasyon hakkında geçerli önermelerin formüle edilmesi mümkün değildir. Mamafih bugün için böyle bir netice çıkaramayız. Psikolojide "sosyal olmayan" diyebileceğimiz malzemelerden elde edilmiş tasvirler ve bunlar üzerinde gayet iyi tertiplenmiş tecrübî araştırmalar yapılmıştır -basit görme şekillerini idraki, işitme uyarımı örnekleri vs.- Herhangi bir ferдин sosyal dünyasının gerçek kognitiv muhtevası ile alâkadar olduğumuz takdirde bu muhteva hakkında spesifik olarak topladığımız tasvirî verilerin yerine birşey ikame edemeyiz. Fakat bir insanın sosyal dünyasına ait kognitiv proseslerin genel işleyişini araştırdığımız zaman buradaki kognitiv materyalden toplanan verilerle böyle bir ikame yapabiliriz. Bu ifade, birinci bölümde teferruatıyla izah ettiğimiz bir hususun, yani genel idrak proseslerinin dışında ayrıca bir "sosyal idrak" olmadığı fikrinin bir tekrarından ibarettir.

Organizasyon prensiplerinin daha geniş bir sahaya tatbiki: Laboratuvarda bulunan idrak kanunlarının sosyal hadiseleri de içine alacak şekilde genelleştirilmesi, elimizdeki prensiplerin "yeni" malzemeye uyarlanmasından daha fazla birşey ifade eder. Bu "organizasyon prensipleri" hem hissî idrak, hem de tanımaya ait hadiseleri içine

alacak şekilde genelleştirilmelidir. Bu genelleme şu nazariyeye (ve gözlem'e) dayanır: Fertteki zihnî organizasyon, bu organizasyonun verileri ister idrak yoluyla (yani duyu organlarının aracılığıyla) ister başka bir surette elde edilmiş olsun, daima benzer kanunları takib eder. Teknik mânâda, bizim bir ferdin burnunu gözümüzle görerek idrak etmemizle onun bir tasvirini işitmemiz aynı şey değildir. Karatahtadaki bir seri noktaları idrak etmemizle başka bir memleketin faaliyetleri hakkında gazeteleri okumak suretiyle onu idrak ettiğimiz de aynı sürece göre olmaz. Fakat bizim idrak ve tanıma muhtevamımızdaki veriler nasıl toplanmış olursa olsun, bunların meydana getirdiği kognitif organizasyonlar idrakteki organizasyon prensiplerine göre meydana gelmektedir. Organizasyon prensiplerinin böyle genelleştirilmesi sayesinde görme, işitme ve dokunma duyumlarımızdaki idrakî organizasyonun tetkikinden çıkardığımız bir kanunu "fikir"lerimizi zihin kognitiv organizasyonuna tatbik edebiliyoruz.

Yukarıdaki ifade doğru olmakla beraber yine de bu kanunları ihtiyatla ele almak gerekir. Bunlar psikolojinin gelişme seyri içinde bu safhada formüle edilebilen en güzel kanunlardır; ve ileride göreceğimiz gibi, sosyal davranışı anlamakta bize çok yardımcı olurlar. Araştırmalar ilerledikçe görülecektir ki, belli türden bir sosyal malzemeye tatbik edildiği takdirde bu kanunların az çok değiştirilmesi gerekmektedir. Sosyal Psikoloji araştırmacısı burada da yine esaslı bir araştırma sahası ile karşılaşılıyor. Bu organizasyon prensiplerinin herbiri önemli sosyal situasyonlar içinde sosyal malzeme ile tecrübî bir şekilde tahkik edilmelidir. Bu istikametteki son çalışmalar böyle bir genellemeyi haklı çıkaracak mahiyettedir, fakat yine de meselenin daha ileri safhalarda araştırılmasına ihtiyaç vardır.

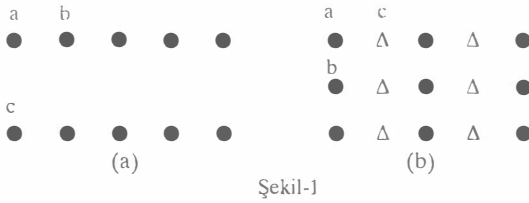
İdraki Tayin Eden İki Temel Faktör

Organizasyon prensipleri ekseriya iki büyük kategori halinde gruplandırılır: İdrakteki bünye ve yapı faktörlerine ait prensipler, ve fonksiyonel faktörlere bağlanan prensipler. İdrak psikolojisinde tecrübî ve teorik literatür bu iki grup faktörlerin nisbî önemi üzerinde yapılmış münakaşalarla doludur.

Yapı Faktörleri (Structural Factors): Yapı faktörleri tabiriyle, fizikî uyarıcıların mahiyetinden ve bunların ferdin sinir sisteminde uyandırdığı tesirlerden çıkarılan faktörler kastedilmektedir.³³ Binaenaleyh, Gestalt Psikologlarına göre, idrakî organizasyonlar esas itibariyle ferdin sinir sisteminde fizik objelerden gelen uyarımlara doğrudan doğruya reaksiyon olarak meydana gelen fizyolojik olaylarla belirlenmektedir. Gestaltçiler, bazı şartlar altında, motivasyon ve zihnî tutumun tesirini inkâr etmemekle beraber, cisimlerin görünüşünde duyum faktörlerinin başlıca rolü oynadığı fikri üzerinde dururlar.

Gestaltçiler, basit bir misal olmak üzere, aşağıdaki noktalara baktığımız zaman bunları gelişigüzel noktalar veya yukarıdan aşağı beş grup halinde değil de, iki yatay grup halinde gördüğümüze işaret etmektedirler. Ayrıca, bizi bu türlü bir organizasyona zorlayan faktörlerin fizik noktalar arasındaki mekânî münasebetlerden ileri geldiğini söylerler. Bu noktalar beyindeki duyum bölgesine aynen aksetmektedirler ve bizim düşüncemizden, ihtiyaçlarımızdan, ruh halimizden, geçmişteki öğrenmelerimizden ilh. nisbeten bağımsızdırlar. Tekrar edecek olursak, idrak eden ferdin ihtiyaçlarından ve şahsiyetinden bağımsız olan ve onun kognitif sahasında muayyen organizasyonlara yol açan faktörlere "idrakin yapısal faktörleri" denmektedir.

³³ Gestaltçı psikologlar bu faktörden bahsederken "autochthonous" tabirini sık sık kullanırlar.

Bu faktörlerin ayırddilmesi, dikkatli bir şekilde tasvir edilmeleri, ve işleyişlerinin kanunları "organizasyon kanunları"nın formüle edilmesine yol açmıştır.

Fonksiyonel Faktörler: İdrakî organizasyonun *fonksiyonel* faktörleri ise esas itibariyle ferдин ihtiyaçları, ruh hali, geçmiş yaşantısı, ve hafızasından ileri gelen faktörlerdir.³⁴ Meselâ Bruner ve Goodman (1947)'ın yaptığı bir tecrübeye birisi Boston'daki gecekondu bölgesindeki evlerden alınmış bir fakir çocuk grubu; diğeri de Boston'daki bir mektepte okuyan zengin çocuklardan müteşekkil olmak üzere bir grup alınarak çeşitli paraların büyüklükleri hakkında verdikleri hükümler toplanmıştır. İki grup çocuğun verdikleri hükümler arasında önemli bir fark görülmektedir; fakir çocukları zenginlere nisbetle paraların büyüklüğü hakkında çok daha yüksek tahminlerde bulunmuşlardır. Tecrübeciler bu neticenin idrak üzerindeki tesirini gösterdiğini ileri sürmüşler ve aşağıdaki iki hipotezi muhtemel birer genel kanun olarak formüle etmişlerdir:

1. Bir objenin sosyal kıymeti ne kadar büyükse, idrak organizasyonu o nisbette fonksiyonel faktörlere (behavioral determinants) bağlı olacaktır.

³⁴ Fonksiyonel tabirinin bu faktörler hakkında kullanılması ilk defa Muenzinger (1942) tarafından teklif edilmiştir. Bruner ve Goodman (1947) aynı faktörleri izah ederlerken "behavioral determinant" tabirini teklif ediyorlar. Bu tayin edici faktörleri "... organizmanın, idrak de dahil olmak üzere, daha yüksek seviyede fonksiyonların kontrol ve idaresine yol açan ıntıbak ettirici, faal fonksiyonları" olarak tarif ediyorlar.

2. *Ferdin sosyal bakımdan kıymet verilen bir nesneye ne kadar ihtiyacı varsa, fonksiyonel faktörlerin tesiri de o kadar belirgin olur.*

Fonksiyonel faktörlerin tesirine dair bir başka misal de Levine, Chein, ve Murphy'nin yaptıkları bir tecrübeye vardır (1942). Bu tecrübeye aç kolej talebelerine bir buzlu cam arkasından müphem şekiller gösterildiği zaman, bunlar henüz yemekten kalkan talebelere nisbetle daha çok yiyecek şekilleri (sandviç vs.) idrak etmişlerdir. Aç ve tok kolej talebelerinin farklı idrakleri "yapı faktörleri"nden ileri gelmez, zira iki gruba da aynı resimler gösterildiğine göre bu farkı ancak her iki grup mensuplarının ihtiyaç veya motivasyonlarına bağlayabiliriz.

İdrakte bu fonksiyonel faktörlerin nasıl etkili oldukları hakkında kantitatif kanunlar bulunmamış olmakla beraber, bu faktörlerin idrakteki tesirlerini gösteren birçok tecrübî çalışmalar mevcuttur.

Yapı faktörleri ile fonksiyonel faktörler arasındaki münasebetler: Psikolojik süreçlerin pek çoğu için doğru olan karşılıklı tesir münasebeti, idrakte yapı faktörleri ve fonksiyonel faktörlerin işleyişi bakımından da bir özellik teşkil eder. Hiçbir psikolojik faktör tek başına faaliyette bulunmaz, her idrak bu iki tür faktörleri de ihtiva eder. Biz yalnız başına yapı faktörlerini veya fonksiyonel faktörleri alarak idrak tecrübeleri yapabiliriz, fakat bunun sadece tecrübenin sıhhati bakımından yapıldığını, gözlenen her idrak hadisesinde bu iki grup faktörün de müessir olduğunu unutmamalıyız.³⁵

İki faktör grubu arasındaki münasebetin bilinmesi bir başka bakımdan da çok mühimdir. Zira insanı onu meydana getiren fonksiyonlara ayırmaya çalışan tecrübî

³⁵ Hayvanların idraklerinde organizasyona ait yapı faktörlerinin fonksiyonel faktörlerin tesirinde kalışı hakkında bir tecrübî çalışma için Krechevsky (1938)'nin tecrübesine bak. Bu tecrübeye "yakınlık kanunu", her biri kendine mahsus birtakım "istek-karakterleri" taşıyan çeşitli problem şartlarında tetkik edilmiştir.

psikolog ile yine insanı bölünmez bir bütün olarak tasvir eden sosyal psikolog arasında bu noktada bir yaklaşma mümkündür. Eski tecrübeciler "Soğuk" idrakleri, tanımaları, öğrenmeyi, ve düşünmeyi tetkike yönelmişlerdir. Bunlar laboratuvara girdikleri zaman bu süreçlerle heyecan, tutum, ihtiyaç gibi "zihne ait olmayan" süreçler arasındaki karşılıklı münasebetlere (tedahül) ait bildiklerini bir tarafa bırakıyorlardı. Diğer taraftan, motivasyon sahasında tecrübe yapanlar da bir insanın kognitiv hayatını ihmal etmekteydiler. Bu türlü ayrı ayır çalışmalar, araştırmacıyı ilgilendiren belli bir süreci laboratuvarında tecrübeye sokulabilir bir hale getirmek için çok defa zaruri olabilir. Fakat cemiyet içindeki insanı ele aldığımız ve davranışımız da böyle molar unsurlardan müteşekkil olduğu takdirde, somut olmayan idraklerle, bilme ve tanımaya ait olmayan motivlerle uğraşamayız. İş âleminde, aile içinde, siyasî mücadelede vs.'deki, insanda hepsi birden mevcut bulunan bütün bu fonksiyonları araştırmaya çalışmalıyız.

Şu halde kognitif organizasyonlara ait aşağıda vereceğimiz önermeleri tedkik ederken, bu önermelerden herbirinin de "canlı" idraklerde mevcut bulunan iki grup faktöre ait olduğu unutulmamalıdır. Yapı faktörlerini fonksiyonel faktörlerden veya "öğrenilmiş" organizasyonları "öğrenilmemiş" olanlardan ayırdetmeye çalışmayacağız. İdrak ve tanımaya ait temel önermelerin sıralanmasında, tasvirinde ve bunlara ait misallerin verilmesinde bu önermeleri haklı çıkarmak veya tecrübî verilere dayanarak geçerliklerini göstermek için burada bir teşebbüs yapmayacağız. Organizasyon prensiplerinin tecrübî temelleri hakkında istifade edilebilecek pekçok kaynaklar mevcuttur, isteyen bunlara müracaat edebilir.³⁶

³⁶ Koffka (1935) ve Köhler (1939) bu prensipler hakkında en sistemli bilgiyi vermişlerdir. Ellis'in "Source Book of Gestalt Psychology" adlı kitabında aslı Almanca olan birçok tecrübî tetkiklerin İngilizceleri bulunabilir.

Önerme I

İdrak ve zihin sahası, tabîî halinde, mânâlı ve organize olmuş durumdadır.

Bu ilk önerme kognitif sahanın yani bilgi ve tanıma sahasının nadiren görülen marazî şartlar müstesna, katıyen parça parça intibalardan, bağlantısız yaşantılardan ve tek tek duyumlardan meydana gelmiş karmakarışık bir şey olmadığını ifade etmektedir. İster çocuğun ilk duyu-sal tenbihleri alışını, ister yeni ve hatta garip nesne ve olaylarla karşılaşan bir yetişkinin yaşantılarını ele alalım, ferdin kognitif sahaları daima organize ve mânâlıdır. Vereceğimiz birkaç misal bu ifadenin mânâsını daha çok vuzuha kavuşturacaktır.³⁷

"Basit" idrak: Bir çocuğa, hayatında ilk defa, beyaz bir masa üzerinde kırmızı bir balon gösterildiğini farzedelim. İş tamamen fizikî açıdan ele alırsak, "balon" ve "masa" çeşitli dalga boylarındaki ışık uyarıcılarına ait parça parça noktalardan ibaret bir görme sahası olarak tasvir edilebilir. Bu küme halindeki fizik uyarıcılardan çocuğun edindiği intiba nedir? Birbirine karışmış kırmızı ve beyaz duyumlardan mürekkep şekilsiz, ve belli sınırları olmayan bir mozaik mi, yoksa kendine mahsus bir şekli ve büyüklüğü bulunan beyaz bir nesne üzerinde yine şekil ve büyüklüğe sahip bir kırmızı nesne intibai mı alacaktır? Birinci önermeye göre, ikinci durumun meydana gelmesi lâzımdır. Çocuğun idrak sahası en azından iki ayrı mânâlı ve ayırdedilebilir yapıdan müteşekkildir. Mânâlar son derece basit ve hatta yanlış olabilir, fakat bir mânâ mevcuttur. Böylece, kırmızı nesne şu mânâyı gelebilir: Bu nesne ağıza alındığı takdirde çiğnenir ve yutulabi-

³⁷ "Mânâsız" bir şekilde organize olmuş idraklerle "mânâlı" şekilde organize olmuş idrakler arasındaki farka dair bilgi için bak: Tolman (1933)'ün tetkiki. Tolman ilk mefhumu koyu gestaltçilerin anladığı gibi, ikincisini de "işaret gestaltçileri" (sign gestaltists)'nin anladığı gibi alıyor.

lir, beyaz obje de "itilirse sallanır" mânâsına gelebilir. Burada önemli olan taraf, bebeğin yaşantılarının organize ve mânâlı olmasıdır.

Birinci önerme, bu kognitif yapının ne nisbette bebeğin eski tecrübelerine bağlı bulunduğunu veya mânânın açlık ve faaliyet ihtiyaçlarıyla şartlanıp şartlanmadığını göstermiyor. Bizi alâkadar eden bütün mesele, balon ve masa uyarıcıları alan bir çocuğun kognitif dünyasının mahiyetidir.

Garip ve yabancı şeyler. Bir başka misal alalım. Haya-tında hiç beyaz adam veya beyaz adamların medeniyeti-ne ait bir vasıta görmemiş bulunan bir vahşî, gökten inip üç ayak üzerinde duran bir askerî uçak ve uçaktan çıkan teğmen Ahmet'le karşılaşılıyor. Şüphesiz bu vahşî, uçağı ve Ahmet'i organize nesneler olarak görecektir, fakat acaba daha evvel hiç böyle şeyler görmediği için, onlar kendisine tamamen mânâsız mı gelecektir? Burada da vahşinin gördüğü şeylere verdiği mânâ yanlış olabilir, fakat bir mânâ mevcuttur. Uçağı gördüğü zaman onda bir "kuş"un mânâsı hasıl olacak, teğmen Ahmet'e de belki "Tanrı" veya ona benzer bir sıfat verecektir. Kendi kognitif sahası mânâlı bir şekilde organize oluncaya kadar gördüğü şeyler hakkında bilgi almayı veya bu yabancı nesneleri daha fazla tecrübe etmeyi beklemeyecektir.³⁸

Bir şahsiyet hakkında intiba edinme. Son bir misal: Asch'ın yaptığı tecrübede (1946) insanların bir şahsiyet hakkında işittikleri tasvirler vasıtasıyla bu şahsiyetten na-

³⁸ Öğretmeninden yabancı dillerde muhtelif Kristmas şarkıları dinleyen ve bu şarkıları birlikte söylemesi istendiği zaman "O Tannenbaum, O Tannenbaum" yerine "Atomic Bomb, Atomic Bomb" diyen Amerikalı ilk okul talebesinin bu hali, yabancı sesleri mânâlı bir şekilde idrak etme temayülüne çok bariz ve eğlenceli bir misâl teşkil ediyor. "Gladly the Cross I'd bear" adlı ilâhîyi dinledikten sonra "Ayı niçin şaşî gözlü idi" diye soran çocuğun hali de buna çok benziyor. (Çocuk "the cross I'd bear"i "the cross eyed bear" olarak anlamıştır.)

sıl bir intiba edindikleri araştırılmıştır.³⁹ Tecrübeci, kolej talebesi olan deneklere, bilinmeyen bir şahsa ait olduğunu söyleyerek birbirinden farklı birtakım özellikleri okuyor. Sonra onlara, bu meçhul şahıs hakkında edindikleri intibayı kısaca belirtmelerini söylüyor. Deneğe verilen listelerden birinde meselâ şöyle sıfatlar vardır: "Enerjik, itimad telkin edici, konuşkan, ciddi, alaycı, fazla meraklı, inandırıcı", bu liste beş dakika aralıkla deneğe okunuyor. Deneklerden alınan tipik cevaplardan ikisi aşağıdadır:

Bu ekseriya rastlanan bir tiptir. Kendinden emin, çok konuşan etrafındakileri daima kendi düşüncesine çekmeye çalışan, başkalarını pek düşünmeyen bir insan.

Bu tip olduğundan daha kabiliyetli bir insan intibayı verir. Popüler ve daima huzur içinde bir insandır. Herhangi bir toplantıda kolaylıkla alâka merkezi haline gelir. Elinden hemen hemen her iş gelir. Alâkaları çeşitli olmakla beraber, bunlardan herhangi birine kendini tamamen vermiş değildir. Bir mizah hissine sahiptir. Onun mevcudiyeti heyecan ve hareket uyarır, çok defa ehemmiyetli bir mevkie ulaşır.

Burada birbirinden ayrı özelliklerin nasıl canlı, mânâlı, hatta renkli bir şahsiyet bütünü halinde organize edildiği görülmektedir. Sadece *enerjik, kendinden emin, konuşkan* vs. gibi ferdî özellikler organize bir şekilde yine organize bir mânâyı kavuşmakla kalmıyor, bu özelliklerin organize bir hale gelmesi deneğe daha evvel zikredilmeyen hususiyetlerin idrakî imkânını da veriyor. (Mese-lâ: "Mizah hissine sahiptir", gibi). Asch, yaptığı bu tecrübenin neticelerini şöyle özetlemektedir:

Böyle bir vazife verildiğinde, normal bir yetişkin insan birlik halinde bir intibaa vararak talimata cevap verebilir. Birbirinden ayrı birtakım hususiyetleri arka arkaya içitmekle beraber,

³⁹ Asch'ın bu tecrübesi tamamen idrake ait prensiplerin sosyal sahaya tatbiki için yapılmış bir tecrübe çalışmaya dair çok ilgi çekici ve kıymetli bir misâldir. Bu bölümün 107. sahifesindeki münakaşaya bakınız.

onun neticede vardığı intiba böyle parçalı değildir. Sayıları 1000'in üstünde bulunan denekler bu tarzda cevaplar verdiler... Sade, yalın karakteristiklerden başlayarak neticede bütün halinde bir intibaa vardılar.

Umumî Netice. - Nesnelerle ve insanlarla olan tecrübelerimizde işleyen mekanizmalar, olaylar ve fikirler hakkındaki yaşantılarımızda da mevcuttur. Yabancı ve yeni sosyal âdetler, tabular, ve münasebetlere mânâsız bir şekilde bakmıyor, fakat bunları derhal mânâlı bir şekilde idrak ediyoruz. Bunun böyle olmasında bizim hususî bir maksadımız, gayretimiz yoktur. İnsan, organize edici bir hayvandır. Pek çok hallerde yabancıların âdetlerini, itiyadlarını, kıymetlerini ve müesseselerini yanlış anlamamıza ve yanlış tefsir etmemize sebep de budur. Kendi kendimize "bütün bilgileri toplamadan bir yorumda bulunma!" diyemeyiz. Birtakım vakıalarla karşılaştığımız zaman hemen bunları mânâlı bir bütün halinde organize ederek idrak ederiz. Bu hal sabırsız veya peşin hükümlü bir ferdin kusuru değil, fakat insan zihninin evrensel bir özelliğidir. Asch'ın yukarıdaki tecrübesinde bu sürecin derhal meydana gelişini tecrübî bir şekilde gösterilmiş bulunuyor. Tecrübenin bir safhasında Asch iki ayrı gruba iki ayrı vasıf listesi okuyor ve yine edindikleri intibayı söylüyor. İhtiva ettiği vasıflar bakımından iki liste de aynıdır, fakat vasıfların verilmiş sırası değiştirilmiştir. Meselâ gruplardan biri listeyi şu sıra ile alıyor: "Zeki, çalışkan, ilcaî, tenkidci, inatçı, kıskanç". Diğer grup aynı şeyleri daha değişik bir sıra ile dinliyor: "kıskanç, inatçı, tenkitçi, ilcaî, çalışkan, zeki". Her iki gruptan alınan neticeler belirli bir şekilde farklı olmuştur. Asch buradan şu neticeyi çıkarıyor: "Denek ilk vasfı işittiği zaman kendisinde geniş, belirlenmemiş, fakat belli istikamette bir intiba hasıl oluyor. Bir sonraki vasıf ona ayrı bir item gibi değil, fakat bir öncekiyle belirlenen yöne bağlı bir özellik olarak görünüyor."

Şekil 1-a'daki noktaları iki yatay hat halinde idrakimizle, hakkında bir veya iki şey bildiğimiz bir şahıs hakkında bir bütün olarak edindiğimiz intiba aynı temel kognitif organizasyon sürecinin birer misalini teşkil etmektedir. Bu önerme aynı zamanda insanların "isbat edilmiş" ilmî nazariyeleri, veya iktisadî ve siyasî dogmaları kabul etmekte niçin inat ettiklerini anlamamıza da yardımcı eder. Bir ilmî teorinin olgulara uymadığını göstermek için ne kadar delil getirilirse getirilsin, ilim adamları eskinin yerini alacak yeni bir teori ortaya çıkıncaya kadar iddialarından vazgeçmezler. Sağlam bir şekilde kurulmuş bir teoriye sırf hücum etmek pek etkili bir yol olamaz. Eski teori olguları bir bütün haline koymuş, parça parça tecrübeleri organize etmiştir. Bu olguları organize etmek için başka bir yol mevcut olmadığı takdirde insanlar sırf bu yüzden eski teoriyi tutmakta devam edeceklerdir.

Önerme II

İdrak, fonksiyonel bakımdan seçicidir.

Hiç kimse, idrak edilebilecek durumda bulunan herşeyi idrak etmez. Bizim zihnimiz, duyu organlarımıza çarpan bütün uyarıcıları eşit surette almaya hazır tarafsız bir organizasyon makinesi değildir. Kognitif sahamızdaki özel organizasyonu belirleyen ve ancak bazı uyarıcıları seçerek bu sahaya sokan faktörler ekseriya biz bu fizik tenbihlerle karşılaşmazdan önce de faaliyettedirler. Organize bir idrakin meydana gelmesinde, tipik olarak, ancak belli uyarıcılar "kullanılır". Diğer uyarıcılar ya hiç kullanılmaz, ya da çok ufak bir rol alırlar. İdrakin "seçici"liğinden bahsedilirken kastedilen şey budur.

Mamafih bu ikinci önerme seçiciliğin fonksiyonel olduğuna da işaret etmektedir. Organize bir idrakte başlıca rolü oynayan nesneler, *yani üzerinde durulan şeyler, umumiyetle, idrak eden ferdin o andaki maksadına hizmet eder-*

ler.⁴⁰ Motivasyon hakkındaki ilk önermede de belirtilmiş olduğu gibi, ferдин sosyal davranışını anlamamızda temel ve en kullanışlı birim, molar birimdir -ihtiyaçlar, gerginlikler, ve hedefleri ihtiva eden bir birim-. Şu halde, "kognitiv organizasyonların pek çoğunda niçin bazı objeler temel rolü oynamak üzere seçiliyorlar?" suali ile "Herhangi bir kognitif organizasyonun hizmet ettiği fonksiyon nedir?" suali aynı şey oluyor. Bu suale verilecek cevap sadece idrakî organizasyon için hangi objelerin seçileceğini değil, fakat idrak edilen objelerin mânâsını da bildirir.

İdrakin fonksiyonel seçiciliği ve davranışın dinamiği. İdrakte bazı nesnelerin başlıca rolü oynayacak şekilde seçilmeleri üzerine ihtiyaçların, tutumların, ruhî hallerin vs. yaptığı tesirlere ait misaller her yerde bulunabilir. Bu, dinamik süreçlerin, idraklere verilen mânâ üzerindeki tesirlerini gösteren misallere de her yerde rastlayabiliriz.

İhtiyaçlar (Needs): Bir lokantada oturup duvardaki yemek listesine bakan iki insanı misal olarak alalım. Bunlardan biri çok aç, diğeri ise sadece susuzdur. Her ikisinin karşısında da aynı fizik objeler vardır, fakat birincisi hamburgerlere ve domatesli-marullu sandöviçlere gözünü dikecek, "çay, kahve, bira, pepsi-kola" gibi maddelere pek dikkat etmeyecektir. İkinci adam ise bunun tam zıddına hareket edecektir. Her ikisine de, menüde neler gördüklerini soracak olursak, birinci adam yiyecek maddelerini ve "başka şeyler" gördüğünü söyler, ikincisi ise içilecek maddeleri ve "diğer şeyler"i sayacaktır. Birinci halde yiyecek maddeleri, "başka şeylere" nisbetle hususî bir şekilde idrak ve organize edilmiştir. İkinci halde ise bu şekil-zemin münasebeti tersine çevrilmiştir.

⁴⁰ Unutmamalı ki bu ifade sadece şu veya bu fonksiyonu ifa eden uyarıcılara dikkat edeceği veya deneğin bunları göreceği mânâsına gelmez. Burada diğeri uyarıcılar da teferruat kabilinden idrak edilmekle beraber, fonksiyonel bakımdan önemli olanların daha büyük bir rol oynayacağını söylemek istiyoruz. Bruner ve Goodman (1947), seçme alışkanlığı dolaısıyla, asıl dikkat mevzuu olarak seçilen uyarıcıların gittikçe daha canlı bir karakter taşıdıklarını ve daha vazıh bir hale geldiklerini de söylüyorlar.

İhtiyaçlar, mükâfatlar ve cezaların basit idrak hadiselerinde görme sahasının hangi yönlerinin şekil, hangi kısımlarının zemin olarak seçileceğini dahi tayin etmesi, Schafer ve Murphy(1943)'nin bir tecrübesinde gösterilmiş bulunmaktadır. Bu tecrübeye deneklere bir anlık bir müddet içinde iki müphem şekil gösterilmiştir. Her şekil o şekilde çizilmiştir ki resmin bir tarafı bir insan yüzünün dış hatları olarak görülebilmektedir. Her defasında bu yüzlerden biri verilmiş ve denek bunu bir yüz olarak görünce para ile mükâfatlandırılmıştır. Diğer figür gösterilip de bir insan yüzü olarak görüldüğü her defada ise verilen paranın bir kısmı geri alınmak suretiyle denek cezalandırılmaktadır. Başka bir ifade ile, burada kullanılan teknik muayyen şekiller ve mükâfatlar arasında, keza diğer şekillerle cezalar arasında kuvvetli bir çağrışım meydana getirmektedir. Bu iş yapıldıktan sonra, "mükâfatlandırılan" örnekle "cezalandırılan" örnek bir tek resim halinde birleştiriliyor. Bu resimde insan yüzünü hem şekil, hem de zemin olarak görmek mümkündür. Daha evvel insan yüzü idrak edince mükâfatlandırılan, ceza görenlere nisbetle, insan yüzünü daha çok *şekil* olarak idrak etmişlerdir. (Altmış yedi idrakten kırkdördü, mükâfata sebep olan çehrelerin şekil olarak idraki idi.)

İdrakte asıl dikkati çeken şeylere verilen mânâ üzerinde ihtiyaçların tesiri de açıkça görülebilir. Daha önce Levin, Chein, ve Murphy'nin ve Bruner ve Goodman'ın tecrübelerinde müphem objelerin anlık idrakinin deneklerdeki açlık ihtiyacı ile şekillendiğini, keza bir paranın büyüklüğü üzerinde yapılan tahminlerin de zengin ve fakir çocuklar için paraların hedef olma hususiyetindeki farklarla belirlendiğini görmüştük. Sanford (1936, 1937) daha karmaşık bir seviyede, çocuklarda ve kolej çağındaki yetişkinlerde yiyecek ihtiyacının kelime çağrışımı, nötr resimlerin yorumu (meselâ yemekle veya yiyeceklerle doğrudan doğruya alâkası olmayan resimler), bağlantı çağrışimleri, resim tamamlama, ve kelime tamamlama (bir ke-

limenin sadece ilk iki harfi veriliyor) üzerinde önemli bir tesir yaptığını göstermiştir. Meselâ elinin bir parmağı uzanmış olan bir bebek resmini, aç deneklerden biri şöyle yorumluyor: "Parmağını böreğe daldırıyor". Buna karşılık, aç olmayan deneklerden bazıları bu resmi "bir oyuncağa işaret ediyor" diye tefsir etmişlerdir.

Kitabın ikinci bölümünde zikredilen "projektif teknik" vasıtasıyla fertteki ihtiyaç yapılarını başarılı bir şekilde tanımak, burada münakaşasını yaptığımız önermelere somut birer misal temin eder. Bu tekniğin çok kullanılması, ferdin resim ve kelimelere verdiği cevaplara esas olan spesifik idrakî ve kognitif organizasyonların onun temel ihtiyaçlarını aksettirdiği gerçeğine dayanmaktadır.

Zihnî Tutum (Mental Set). Burada da hergünkü tecrübelerden misaller bulunabilir. Hergün, çeşitli elbiseler giyen yüzlerce insan görüyoruz. Bu elbiseler malzeme, renk, biçim, düğme adedi vs. itibariyle birbirinden farklıdır. Fakat biz umumiyetle sadece hepsinin bir elbisesi olduğunu idrak ederiz, neticede meydana gelen idrakî organizasyon pek vazıh ve farklılaşmış değildir. Meselâ, bir arkadaşımızın dün giymiş olduğu elbise hakkında zihnî-mizde nasıl bir intiba kalmıştır? Fakat eğer biz elbise almak üzere yola çıkmışsak, arkadaşlarımızın, hatta yabancıların giydikleri elbiseler hakkındaki idraklerimiz belirli bir şekilde değişir. Elbiselerin renklerine dikkat ederiz, ceplerin biçimini, yakaların şeklini, cep kapaklarının bulunup bulunmadığını görürüz, ki bunları daha önce hiç idrak etmemişizdir. Zihnî durumumuzdaki değişme yüzünden, çeşitli nesneler idrak edilmek üzere seçilmiştir, ve neticede meydana gelen kognitif yapılar da daha çok teferruatlı, farklılaşmış olur.

Murray (1933)'in yaptığı basit bir tecrübe, ferdin zihnî durumunun idrak edilen şeyin mânâsı üzerine nasıl tesir ettiğini göstermektedir. Denek olarak kızları seçen Murray bunlara bir insanın resmini tasvir etmelerini söylemiştir. Denekler, konusu cinayet olan bir oyun oynu-

yorlar. Birinci tecrübe bu oyundan önce, ikinci tecrübe de sonra yapılmıştır. İkinci tecrübeye denekler adamın çehresinde, birinci haldekine nazaran daha çok "kötü niyetlilik" görüyorlar.

Bir gecekondu semtinden yürüyerek geçen polis, sosyal yardımcı, mahalle politikacısı ve yabancı bir ziyaretçi sadece gördükleri şeyi farklı şekillerde tesfir etmekle kalmazlar, fakat gerçekte hepsi de başka başka şeyleri idrak etmişlerdir. İdrak eden ferдин zihnî durumu bazan seçici idrakin tayininde mutlak bir önem kazanır.

Ruhî durum (Mood). Leuba ve Lucas (1945)'ın yaptıkları dahiyane bir tecrübe bir fertteki ruhî durumun veya mizaç halinin idrak organizasyonu için çeşitli uyarıcıların seçilmesine nasıl tesir ettiğini ve böylece seçilen uyarıcıların mânâsını nasıl belirlediğini göstermiştir.

Bu tecrübe, üç denegın üç ayrı mizaç halinde iken kendilerine verilen altı tane resmi tasvir etmelerinden ibarettir. Bu mizaç halleri mesut, tenkidçi, ve sıkıntılı ruh halleridir. Deneklerin hepsi de önce hipnotize ediliyor. Uygun hipnotik telkinlerle birinci ruh hali denekte yaratılıyor; sonra resimler gösteriliyor. Denek her resmi müşahade ettikten sonra kendisinden ne gördüğünü anlatması isteniyor. Altı resim hakkında da ifadeler toplandıktan sonra denek bir müddet istirahatata bırakılıyor, sonra yine hipnotize edilerek gördüğü resimleri ve bunlar hakkında söylediği şeyleri unutmuş olduğu telkin ediliyor. Bu noktada ikinci ruh hali yaratılıyor ve resimler tekrar veriliyor.

Bahis konusu ruh hallerini yaratmak için yapılan son hipnotik telkinler şunlardır:

MESUD (MUTLU) HAL: "Şimdi kendinizi çok mesud hissediyorsunuz, neşeli, sevinçli bir haldesiniz. Herşey size toz-pembe görünüyor, çok iyimsersiniz. Kendinizi son derece rahat hissediyorsunuz, sizi sıkın hiçbir şey yok. Herşey ve herkesle tam bir uzlaşma ve sükûnet için-

desiniz. Son derece mesut, neşeli ve sevinçli bir haldesiniz.

TENKİDCİ HAL: "Şimdi çok tenkitçisiniz; hata bulmak ve yere batırmaya hazır haldesiniz. Başkaları hakkındaki hükümlerinizi çok sert ve şiddetli. Hataları ve başarısızlıkları açıkça görüyorsunuz. Pek tenkitçi ve hata bulucusunuz."

ENDİŞE HALİ: "Şimdi gayet endişelisiniz. Bazı olağan talihsizlikler sizi çok bozmuş. Sükûnetiniz kaçmış, istikbaldeki şeylerle alâkadar oluyorsunuz. Biraz korkulu ve şöyle-böyle şaşkın bir haldesiniz. Hoşunuza gitmeyen bir hadisenin olmasını bekliyor, fakat bunun olacağından da pek emin görünmüyorsunuz. Çok endişelisiniz."

Güneşli bir çayırda daktilo yazan ve radyo dinleyen dört kolej talebesini gösteren bir resim hakkında deneklerden biri şu tasviri vermiştir:

Mesut halde:

"Tam gevşeme hali. Yapacak pek birşey yok. -Otur, dinlen, istirahat et. Düşünecek hiçbir şey yok."

Bu denek tenkitçi ruh haline sokulduğu vakit farklı şeyler müşahade etmiş, farklı şeylere dikkat veya idrak etmiştir. İşte bu haldeki ifadesi:

"Birisi şöyle uzanıp yatarak pantolonunu berbat ediyor. Çalışmaya uğraşıyorlar, fakat başaramıyorlar."

Endişeli halde ise bambaşka şeyler idrak edilmiştir:

"Bir futbol oyunu veya dünya haberlerini dinliyorlar. Muhtemelen çekişmeli bir oyun. Bir tanesi, kendi tarafı kazanıyormuş gibi bakıyor."

Mesut halde teferruata ne kadar az dikkat edildiği açıkça görülüyor. İdrakî yapı oldukça basit ve farklılaşmamış bir haldedir. Tenkitçi halde bir teferruat -birisinin pantolonunu kırıltırması- idrakî sahada merkezî bir yer işgal eder hale gelmiştir. Bu madde ilk tasvirde hiç dikkate alınmamıştır. Son durumda, yani endişe halinde adamlardan birinin yüz ifadesindeki teferruat gayet dikkatle gözlenmiş ve yorumlanmıştır. Yine burada kognitif

saha, fizik bakımdan mevcut olmayan birşeyi dahi ihtiva etmektedir-bir futbol veya beyzbol oyunu.

Deneklerin ruh halleri sadece gözlenen şey üzerinde değil, fakat ondan daha da kuvvetli olmak üzere, idrak edilen şeyin mânâsına yön verici bir tesir yapmıştır. Bu yüzden, deneklerden elde edilen ifadeleri tahlil ederken yazar şunları söylüyor:

Resimlerde görülen faaliyetlere bağlanan hisler ve mânâlar ve bu faaliyetlerin muhtemel sebep ve neticeleri bir ruhi halden diğerine değişmektedir. Mesut ruh halinde denekler üçüncü resimde, diğer askerler tarafından sedye ile uçağa taşınan bir yaralıyı "çok ihtimam edilmiş", "emniyete alınmış", veya "bir nakliye uçağı" şeklinde görüyorlar. Endişe halinde ise aynı denekler askerin "kötü vaziyette" olduğunu, "yaşayamayacağı"nı, bunun bir "tehlikeli hal" olduğunu, kendilerini "korkuttuğu"nu söylemişlerdir.

Eşyanın olduğu gibi görüldüğü haller pek nadirdir. İnsanların heyecanları, ruh halleri, şahsiyetleri ve mizaçları onların etraflarında gördükleri şeyleri renklendirir ve tayin eder. Güvenliğe son derece ihtiyacı olan bir ferдин bütün kognitif dünyası, devamlı emniyet aramayan bir ferdinkinden çok daha farklı bir temel üzerinde organize olacaktır. "Arzulu düşünce" ve "arzulu idrakin" birbirine benzer kaynakları vardır. Savaştan korkan ve barışı arayan bir adam siyasî hadiseleri, insanları, nutukları, diplomatik temasları ve üretim şemalarını savaştan hoşlanan bir insandan çok farklı bir şekilde idrak eder. İdrakin seçiciliği, geniş ölçüde, davranışın dinamiğiyle belirlenmektedir.

İdrakin fonksiyonel seçiciliği ve kültür. İdrak ettiğimiz şeyleri tefsir tarzımız gibi, neyi idrak ettiğimiz de motivasyonel şeyler olarak bildiğimiz süreçlerin bir fonksiyonu olmaktan ibaret değildir. Bizim anlık idraklerimiz aynı zamanda "yüksek seviye"deki kognitif organizasyonların -inançlar, sosyal idealler, ahlâkî telâkkiler, ve kültürel

atıf sisteminin- da bir fonksiyonudur. Bu yüksek seviye-deki kognitif organizasyonların tesiri, üçüncü önermenin münakaşası esnasında teferruatıyla görülecektir, fakat bahsi tamamlamak için burada da basit bir misal vermek faydalı olur.

Meselâ, Meksika'da boğa güreşi seyreden bir yerli Meksikalı ile bir Amerikan turistini ele alalım. Amerikalı daha ziyade hayvanın çektiği acıyı, sahnenin kargaşalığını, ve sinekleri idrak edecektir. Diğer taraftan Meksikalı da güreşçinin maharetini, cesaretini, güreşte teknik bakımdan güzel olan noktaları, hatta boğanın böyle güzel bir kavgada gösterdiği güzel ruh haletini idrak eder ve bu noktalara ehemmiyet verebilir.

İdrak etmek üzere seçilen şey sadece bizim fizyolojik idrak cihazımızın bir fonksiyonu değil, kısmen de kültürümüzün renk ve şekil verdiği bir idrak cihazının eseridir.

İdrakin Fonksiyonel Seçiciliği ve Yapı Faktörleri: Şurasını daima hatırd tutmalıyız ki, yukarıda bahsedilen çeşitli faktörlere ilâveten, uyarıcıların kaliteleri ve fizikî dağılımları da duyu organlarımıza çarpan bir sürü uyarıcıdan hangilerinin idrak için seçileceğini tayine yardım eder. İdrak laboratuvarında her zaman görülen "zemin üzerindeki şekil" veya "tecrid" tecrübesi bu faktörün işleyişine bir misaldir. Birçok siyah noktalar arasında tek bir kırmızı nokta derhal idrak edilecektir. Beyazlardan müteşekkil kalabalık içinde tek bir zenci, bir zenci kalabalığı içinde bulunduğu hale nazaran, tarafsız bir gözlemcinin dikkatini daha çok çekecektir. Sık sık (ve çok defa gürültülü bir şekilde) tekrar edilen bir slogan, daha az söylenen bir slogana nisbetle, ferdin dikkatini daha çok çeker.

Propaganda ve eğitim malzemesinin yaratılmasında ve tatbikinde mevcut bulunan yapı faktörleri, propaganda yapılan fertlerin veya talebinin idraklerinin tayininde bazen çok mühim bir rol oynar. Fonksiyonel faktörlere hususî bir alâka gösterirken bu yapı faktörlerini ihmal etmemek için daima uyanık olmalıyız. Fizikî uyarıcıların

zaman ve mekân içindeki dağılımlarının mahiyetine göre sinir sisteminde meydana gelen faaliyet, idraki seçici yapmak hususunda da görülür.

Umumiî Netice: İkinci önermenin, yani idrakin fonksiyonel seçiciliği, önermenin ifade ettiği mânânın anlaşılabilmesi öğretmenlerin, ebeveynlerin, dinî misyonerlerin ve liderlerin çok defa hatalı hareket etmelerine ve hayâl kırıklığına uğramalarına yol açmıştır. Bir çocuğa sosyal hayata ait gerçekleri öğretmek için onu alıp bir gecekondu mıntıkasına götürün ve oradaki çocukların ne kadar zayıf, cılız, gıdasız olduklarını gösterin. Çocuk burada ne "görecek"tir? O ancak kendi mıntıkasındaki temiz, mikropsuz, alâka çekmeyen oyun yerlerine nisbetle buradaki çocukların oyun sahalarının ne kadar cazip olduğunu idrak edebilecektir. Huzursuz ve hasım bir Amerikalı'ya Rusya'daki hayata ait bir dökümanter film gösterin. Bu filmde tıpkı Detroit fabrikasında işçilerin yaptığı şeyleri yapan Rus fabrika işçileri, Iowa'daki bir çiftlikte rastlanan işleri gören Rus çiftlik amelesi, New York'taki trafik polislerine pek benzeyen jestler yapan Rus trafik polisleri bulunsun. Amerikalı bütün bu benzerlikleri idrak edecek midir? Muhtemelen hayır. Büyük traktör fabrikalarının kolayca tank fabrikası haline çevrilebileceğine dikkat edecek, polislerin "askerce" tavırları ile ve filmde bir an görünen Rus generalinin çehresindeki azgınlıkla alâkadar olacaktır.

Upton Sinclair'ın "*The Jungle*" adlı eserinin 1946'da yeniden basılması münasebetiyle "*The New York Times*"in 13 Ekim 1946 tarihli nüshasında kitab hakkında bir yazı yazan R. L. Duffus, sosyal reformcunun en iyi niyetlerinin idrakteki bu fonksiyonel seçicilik dolayısıyla nasıl tersine çevrildiğine dair güzel bir misal veriyor:

Bu kitabın çıkışından sonra, bundan kırk yıl evvel, birçok Amerikalılar yavaş yavaş et yemekten vazgeçtiler... Mr. Sinclair'ın Şikago mezbahalarında et kesiminin nasıl yapıldığı hak-

kında yazdığı muhayyel şeyleri okuduktan sonra artık ete bakmaz oldular. Halbuki Mr. Sinclair'in kasdı bu değildi. O bir sosyalistti ve çok çalışıp az para alan işçilerin hararetili bir müdafii idi. Romandaki Litvanyalı kahramanın başına gelenleri okuduktan sonra Amerikalıların, işçileri koruyan bir kanun yetine, temiz gıda kanunu için gürültü koparacaklarını kestirememişti... Genç Mr. Sinclair, asrın başında büyük bir ümitle memlekete akın eden işçi kitlelerine hayranlık duyuyordu. Bunların sonradan istismar edildiğini görünce nefret etti. Adamların hayatlarını mahveden barbarlıktan nefret etti. Çocukların çalıştırılmasından nefret etti. İşçilerin kendi durumlarını daha iyi kılmak için teşkil ettikleri sendikalara karşı gösterilen despotluktan ve hazırlanan kara listelerden nefret etti. Masum insanlara yapılan hile ve sahtekârlıklardan nefret etti. Ve nihayet bu kitabı yazdığı zaman, yedi hafta müddetle bu mezbahalarda çalışan insanların nasıl yaşadıklarını müşahade etti... Olan işlere karşı öfkesini belirtti, ve sosyalizmin kurtaracağı bir dünya hakkındaki ümitleriyle meseleye ışık tuttu, sonrada kitabı bastırdı... Kitab yüzbinlerce nüsha satıldı, yirmiyedi lisana tercüme edildi, et üzerinde yapılan işlemlerde reformlara yol açtı.

Upton Sinclair bir sosyalistti, ve idrak ettiği vakıalar ona bir sosyalizm ihtiyacını göstermişti. Hadiseleri böyle gördü ve böyle yazdı. Maamafih okuyucularının büyük bir kısmı sosyalist değildi, fakat et yedikleri için onlar da gerçekleri kendi bakımlarından idrak ettiler ve kendilerine göre bir ders çıkardılar. Esas dikkat edilecek nokta olarak ambalaj kısmında çalışmaya zorlanan küçük Stanislovlar veya haftada ortalama 6.65 dolar olan Jurgi'ler hakkındaki hikâyeleri değil de, daha başka şeyleri seçtiler -domuz yağı fiçılarına işçilerin ve mezbaha farelerinin düşmesinden sonra bunların "saf domuz yağı" diye piyasaya sürülmesi-. Yine aynı şeklide, okuyucular Sinclair'in anlattığı olaylardan, dünyanın sosyalizmle kurtulacağı neticesini çıkaracak yerde, yeni bir saf gıda kanununa ihtiyaç gördüler.

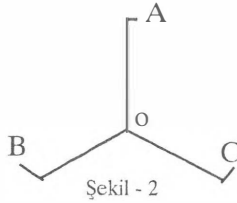
Tarafsız "olgu" diye birşey yoktur. Bizim elde ettiğimiz veriler, herkesin aynı şekilde idrak etmesi ve bilmesini neticelendirecek şekilde bir mantığa sahip değildir. Bunlar ancak idrak eden ferdin ihtiyaçları, heyecanları, şahsiyeti, daha önce teşekkül etmiş kognitif örneklerine göre idrak ve tefsir edilir.

Önerme III

Bir alt-yapının idrakî ve kognitif özellikleri, geniş ölçüde, onun ait olduğu yapının özelliklerine göre belirlenir.

Yaşantının tabîî halde organize ve mânâlı olduğunu, bu organizasyonun da fonksiyonel bakımdan belirlendiğini bilmek kâfi değildir. Bizim ruh âlemimiz yapılanmış ve organize olmuştur, fakat o birtakım yapılar hiyerarşisine ayrılmış olarak da görülebilir. Kognitif sahamız tamamen bağımsız organize yapılardan müteşekkil değildir; idraklerimizin herbiri de "kendi hayatını yaşayan" bir yaşantı olarak görülemez. Her idrak, diğer idrak unsurlarından meydana gelmiş bir organizasyon içindedir -spesifik bir kognitif yapı meydana getirecek olan bütün." Bu kognitif yapılardan herbiri birbirine bağlı birçok altyapılara ayrılabilir. Bu yüzden, biz bir politikacıyı idrak ettiğimiz zaman bu politikacı hakkındaki idrakimiz, politikacıları ihtiva eden bütün diğer idraklerimizin tesiri altındadır. Fakat temel yapı, yani politikacılar, birtakım alt-yapılardan meydana gelmiş olabilir: Demokrat politikacılar, namuslu politikacılar ilh. Herhangi bir idraki iyi anlayabilmek için kognitif sahalarımızdaki yapılar ve alt-yapılar arasındaki münasebetleri bilmemiz lâzımdır. Üçüncü önerme bu noktada ortaya çıkan suallere cevap teşkil etmek üzere düzenlenmiş bulunuyor. Bu önermeye göre, tek bir nesnenin veya bir nesneler grubunun idrakî, bu nesnelere ait idrak parçalarının ait bulunduğu kognitif bütünün mahiyetine göre belli olur.

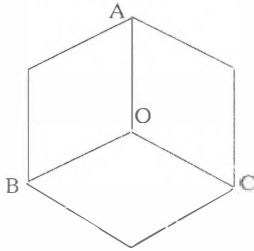
Basit Görme İdraki Hadiselerinden Misaller: Şekil 2, merkezî bir O noktasında birleşen üç çizgiden mürekkep basit bir şekil olarak idrak edilir. Herhangi iki çizgi arasında kalan bir açı, meselâ AOC açısı, şeklin bir alt-yapısı diye tarif edilebilir. Bu açının idraki, "kendi yolunda" organize olmuş bir şekil olmakla beraber, daha geniş bir şeklin -bütün şeklin- bir parçası olarak da idrak edilir. Bu açılardan herbiri genellikle bir geniş açı şeklinde idrak edilmektedir. AOC açısını teşkil eden çizgilerde hiçbir değişiklik yapmaksızın, bu "bütün" yapı hakkındaki idrakimizi değiştirecek şekilde birkaç çizgi daha ilâve ettiğimiz takdirde vaziyet ne olacaktır? Şekil 3'e baktığımız zaman buna hemen bir cevap bulabiliriz. Şimdi alt-yapıyı, yani AOC açısını, bir dik açı olarak idrak ediyoruz! AOC açısına hiç dokunmamış olduğumuz halde, bu açı farklı "görünmektedir." Farklı görünüyor, çünkü AOC'nin ait olduğu "bütün" şekil farklı görünmektedir.

Bir parçanın idrakî hususiyetlerinin bütüne bağlılığı, görme idrakindeki *kontrast* ve *asimilasyon* tecrübelerinde de görülür. Bu tecrübelerin neticeleri şöylece hülâsa edilebilir: (1) Bir temel yapıya ait yapılar ya mümkün olduğu kadar "benzer" (asimilasyon), ya da mümkün olduğu kadar zıt (kontrast) görünür. (2) Temel yapı ile alt-yapılar arasındaki farklar ufak olduğu zaman asimilasyon meydana gelir; farklar büyük olduğu zaman kontrast görülür. Bu yüzden, tek bir hat üzerindeki bir seri siyah noktalar, aralarında ufak gölge farklarının mevcudiyetine rağmen, eşit derecede siyah görünür. Her nokta,

noktalar dizisinin bir alt-yapısı olarak, asimile edilmiş ve ufak siyahlık farkları genellikle idrak edilmemiştir. Tersine, eğer noktalardan biri diğerlerinden çok daha parlaksa, bu takdirde kontrast yapan bir seri siyah noktanın arasında bulunduğu için açık gri olarak idrak edilecektir.

Şimdi farzedelim ki siz sadece şekil 2'deki AOC açısını veya bu son misaldeki tek bir noktayı görmüş bulunuyorsunuz, ve size bir şahsın AOC açısını dik açı, başka bir şahsın da o tek noktayı açık gri olarak idrak ettiği söylenir. Ya bu adamların idraklerinde bir bozukluk olduğuna, ya da kendi idraklerini doğru bir şekilde ifade edemediklerine kanaat getirirsiniz. Şekil 2'nin bütünü veya diğer misaldeki bütün noktaları görmediğiniz zaman varacağınız mantikî netice budur. Basit görme idrakii için doğru olan bu vakıa diğer idrakî organizasyon halleri için de doğrudur. Bir insanın idrakini, veya daha geniş bir bütünün parçası olarak gördüğü bir vaka hakkındaki yorumunu, bu daha geniş organizasyonun mahiyetini bilmedikçe anlayamayız. İnsanların dış görünüşte anlaşılamayan idraklerine, hükümlerine, ve bizim böyle insanları "anlayamamamıza" sebep de budur.

Şekil-3

Fertlerin ve Grupların Vasıflarının İdraki: Parça-bütün münasebetinin sosyal psikoloji bakımından daha hususî bir ifade ile yeniden formüle edilmesi burada faydalı olacaktır. *Bir fert bir grubun mensubu olarak tanındığı takdirde, ferdin o gruba ait özelliklere tekabül eden bütün karakteristikleri onun üyelik durumunun tesiri altındadır, ve*

bu tesir de ya asimilasyon, yahut kontrast şeklinde ortaya çıkar. Bu ifade bilhassa bizim insanları ekseriya niçin doğru ve objektif bir şekilde idrak edemediğimizi anlamamıza yardım edecektir.

Asimilasyon ve Kontrast: Farzedin ki size Ahmet'in komünist partisinde aza olduğu söylendi. Yine farzedelim ki, sizin "Komünistler" hakkındaki kognitif sahanız şu özelliklerden ibaret olsun: Komünistler yabancı aksanla konuşurlar, daima kavgaya hazırdırlar, dış görünüşleri ve kıyafetleri hırpanîdir. Ahmet de gerçekten pejmürde bir kıyafete sahip olsun. Onun kıyafetini nasıl idrak edeceksiniz? Pek muhtemeldir ki (eğer komünistler hakkında böyle basit ve basmakalıp bir intibainız varsa) onun kıyafetini de "hırpanî" olarak idrak edeceksiniz; buna karşılık eğer Ahmet'i "fakir fakat kibar" tabakaya mensup bir insan olarak tanıyorsanız, onun elbisesini yıpranmış -fakat temiz ve muntazam bir şekilde yamalı- idrak edersiniz. Birinci misalde sizin yaptığınız şey Ahmet'in elbisesini onun mensub olduğu daha geniş grubun (komünist) kılık-kıyafete ait özellikleri çerçevesinde idrak etmiş olmaktadır. Burada, asimilasyon yoluyla, gruba ait hususiyetleri bir ferde yüklediniz. İkinci misalde ise, sizin idrak süreçleriniz yine aynı düzen içinde işledi, fakat bu defa Ahmet'in kıyafeti daha farklı özelliklere sahip bir grup içinde asimile edildi.

Diğer taraftan, farzedelim ki Ahmet sizin tanıdıklarınızın pekçoğu gibi temiz, muntazam bir elbise giymiş olsun. Şimdi Ahmet'i nasıl idrak edeceksiniz? Pek muhtemelen, "fevkalâde giyinmiş bir komünist" diyeceksiniz. Eğer Ahmet'i Cumhuriyetçi Meclisin bir üyesi olarak tanısaydınız "fevkalâde giyimli" ifadesini kullanmak aklınıza gelmezdi. Bu takdirde onun "itinalı" giyindiğini söylediniz. Fakat madem ki Ahmet'i Komünist partisi üyesi olarak tanıdınız, onun kıyafetini mensup olduğu daha geniş bir gruba ait kıyafet özelliklerine göre idrak edersi-

niz; bu defa da o, kontrast yoluyla, "fevkalâde giyinmiş" görünür.

Yahudi, Cumhuriyetçi, Zenci, Katolik, Rus vs. fertlerin şahsiyet vasıfları ve motivasyonları hakkında da aynı şekilde hükümler veririz. Amerikalıların pekçoğu bu gruplara karakteristik şahsiyet vasıfları yakıştırdığı için, aynı gruplara mensup fertler hakkındaki idraklerinde de böyle tipik tarafgirlikler görülür. Böylece, Amerikalıların birçoğu asimilasyon hadisesi dolayısıyla, bir Yahudinin kurnazlığı veya oldukça ketum bir Rus'un sır saklayıcı halini olduğundan daha fazla kıymetlendirirler, çünkü Yahudiler kurnaz ve Rusların ve Rusların da ketum olduklarına inanmaktadırlar. Kontrast yoluyla, normal zekâya sahip bir zencinin zekâsını olduğundan daha fazla görmeye, dinî görüşlerinin bazılarında liberal olan bir katoliğin dinî muhafazakârlığını da olduğundan daha az tahmin etmeye mütemayildirler. Burada da sebep, zencilerin aptal olduğu ve katoliklerin de son derece muhafazakâr birer mümin olduğu hakkındaki basmakalıp fikirlerdir. Harp zamanında Amerikan askerinin normal olarak iyi bir Alman için "pek iyi bir arkadaş" demesine çok rastlanmıştır, Zira Amerikan askerlerinin birçoğu Nazilerin çok barbar, vahşî kimseler olduğuna inandırılmış ve bu vasıfları bütün Almanlara yakıştırmışlardı.

Burada akılda tutulacak önemli nokta, insanları bu şekilde idrak etmenin sadece peşin hükümlü kimseler arasında rastlanan bir hata olmayışdır. Bu hadiseye dünyanın her tarafında ve herkeste rastlanır, zira bizim idrakî ve kognitif süreçlerimizin mahiyeti buna sebep olmaktadır. İnsanları bazı farazî "Şahsiyet vasıfları"na göre gruplar halinde organize ettiğimiz müddetçe fertler hakkındaki idraklerimiz de "bozulmaya" ve böyle temel kognitif yapıların tesirinde kalmaya yönelecektir. İnsanları kendi kognitif sahamızda gruplar halinde organize etmekten kaçınamayız (Prensip I), fakat bu gibi organizasyonların deri rengi, din, veya milliyet esasına göre yapıl-

ması için sebep yoktur. Şüphesiz, ancak belli şahsiyet vasıflarının bu gibi farklanmalara dayanan herhangi bir gruplandırmaya "ait" olarak idrak edilmesi de şart değildir.

AOC açısını dik açı olarak idrak edişimiz, Ahmet'in kılık-kıyafeti hakkındaki hükmümüz, muayyen bir Rus'un şahsiyet bütünü hakkındaki değerlendirmemiz ve bir iş adamının motivasyonları hakkındaki takdimimiz hep bu genel önermenin, yani bir alt-yapıya ait özelliklerin, büyük bir nisbette, o yapının ait olduğu bütün'e ait özellikler tarafından tayin edildiği önermesinin birer misalinden ibarettir.

Kognitif Sahanın Sabitliği (Constance). Parça-bütün münasebeti hakkındaki bu genel önerme bizim kognitif ve sosyal hayatımıza öyle dal-budak salmıştır ki, bu önermeyi başka bir açıdan tekrar ifade etmek çok faydalı olacaktır. Çok defa, bizde mevcut idrak yapılarına uymayan, hatta onlarla tezat teşkil eden olgulara dikkat etmek zorunda kalıyoruz. Bazen bu dikkat, bizim kognitif sahamızda mevcut bulunan temel yapılarda kökten bir reorganizasyon yapılmasını gerektirir, fakat birbirine zıt olgular idrak etmiş olmamıza rağmen ekseriya böyle bir reorganizasyon meydana gelmez. Meselâ, eğer bizde Yahudilerin kötü kimseler olduğuna dair kuvvetle yapılanmış bir kognitif saha varsa, herhangi bir Yahudi ne kadar insancıl faaliyetlerde bulunursa bulunsun, onu kolayca bir insaniyet dostu olarak göremeyiz. Esas idrak yapısını bozan bu Yahudi, bizim katı bir şekilde yapılanmış organizasyonumuz içinde şu veya bu şekilde "asimile" edilmiştir. Mamafih, bu gibi olgular üzerinde sıkı bir tahlil yaptığımız takdirde, bunların bizim orijinal tamimimizle tamamen çevrilmiş olduğu ortaya çıkar. Birbirine "zıt" idrak olayları görüldüğünde ekseriya ne gibi bir durum hasıl olacağını anlamak için, üçüncü önermeyi şu şekilde yeniden ifade etmek gerekiyor. *Psikolojik sahaya sokulan bir değişme, diğer faktörler sabit kalmak şartıyla, kuvvetle*

bir yapı üzerinde en ufak çapta bir değişiklik yapacak şekilde asimile edilir.

Parça-bütün prensibinin konstans hadisesine göre ifadesi, bizim basit görme idrakimizde daima aynı şekilde yaşadığımız tarafı tasvir etmek için faydalı bir yol oluyor. Kuvvetli bir şekilde yapılanmış sahalardaki bu temayüldür ki, "yeni" olguları asimile ediyor ve bizde mevcut bulunan yapıya uygun bir hale sokuyor. Bu sayede nesneleri tanımak imkânını buluyoruz. İnsanlar, otomobiller, ağaçlar, kitaplar, köpekler ilh. hemen her bakışımızda farklı açılardan, farklı mesafelerde ve farklı aydınlıklarda görülür. İdrak dünyamızda "nesne sabitliği" (object constancy) olmasaydı, etrafımızdaki bütün nesneler baktığımız zaman tamamen farklı şekilde görünecek ve bunların "aynı" nesneler olduğunu farkedemeyecektik.

İnsanlara ait vasıfların idrakinde bu prensibin nasıl bir rol oynadığını göstermek için Asch'ın daha önce bahsettiğimiz tecrübesinden bazı verileri misal olarak verebiliriz. Asch, tecrübelerinin birinde, iki ayrı denek grubuna iki vasıf listesi okuyor. Listelerdeki ilk üç vasıf birbirinin zıddı, son iki vasıf da her iki listede aynidir. A grubuna liste şu sıra ile okunuyor: A listesi: Nazik, akıllı, namuslu, *sakin, kuvvetli*. B grubundaki deneklere ise şu liste okunuyor: B listesi: Kaba, kurnaz, vicdansız, *sakin, kuvvetli*.

Dikkat edilirse, her iki listede de italikle yazılı vasıflar birbirinin aynidir. Her iki gruba da aynı talimat verilmiştir. Listelerin okunmasından sonra, deneklere şu talimat veriliyor: "Farzedin ki bu şahsı şu listede olduğu gibi, fakat listedeki tabirleri kullanmadan tasvir etmeniz gerekiyor. Hangi kelimeleri kullanarak bu tasviri yaparsınız?" Başka bir ifade ile, deneklerden işittikleri vasıfların sinonimlerini (müteradif) bulmaları isteniyor.

A grubun bulduğu sinonimlerle B grubunun buldukları birbirinden çok farklı olmuştur. Meselâ *sakin* (calm) kelimesi, listeyi kaba, kurnaz... ilh. sırasına göre dinleyen B grubundaki denekler tarafından yirmi defa "ciddî", "so-

ğuk", "hesapçı" gibi tabirlerle karşılanmıştır. A grubunun cevaplarında bu kelimelere hiç rastlanmamaktadır. Diğer taraftan, listeyi nazik, akıllı, namuslu, sakın, kuvvetli sırasıyla dinleyen A grubu "sakın" kelimesi için şu sinonimleri bulmuştur: "Mülâyim", "sulhçu", "kibar", "müsamahakâr", "mutedil". "Kuvvetli" (strong) tabiri için elde edilen cevaplar da buna benzemektedir. A grubunun "korkusuz", "yardımcı", "dürüst", "kudretli" gibi sinonimler bulduğu bu vasıf için B grubu "barbar", "mütehakkim"; "katı", "bükülmez", "küstah" gibi kelimeler bulmuştur.

Üçüncü önerme hakkında son defa kullandığımız ifadeye bakınca, A ve B gruplarındaki deneklerin idraklerinde ortaya çıkan hadiseyi anlayabiliriz. Denek ilk iki veya üç vasfı dinler dinlemez bunları derhal tam bir şahsiyet halinde organize ediyor (birinci önerme hakkında verdiğimiz izahata bak). Sonra sakın ve kuvvetli kelimeleri listeye girince bunlar da eski yapıya uyuyorlarsa, alışılmış mânâlarıyla idrak ediliyor, bu yapıya uymuyorlarsa daha önce kurulmuş yapı üzerinde en ufak tesir yaratacak bir şekilde idrak ediliyor, yani "yeniden tefsir" ediliyor. Böylece B listesinin birinci kelimesi, yani "kaba" vasfı kendisinden sonra gelecek kelimelerin idrak edilış tarzını önceden tayin eden bir organizasyonun başlangıcını teşkil etmektedir. Bu suretle "sakın" kelimesinin idraki, mevcut orijinal yapıda kökten bir reorganizasyon meydana getirmemiştir.

Bizim hergünkü sosyal yaşantılarımızdan buna benzer birçok misaller bulmak kabildir. Farzedin ki, Rusya'nın dış siyasetinin emperyalizm ve tecavüz politikası olduğu hakkında bir idrakiniz mevcuttur. Sonra Rus Dışişleri Bakanının bütün dünya için bir barış ve iyi niyet temennisinde bulunduğunu okuyorsunuz. Rusya'nın dış siyaseti hakkındaki idrakinizi değiştirecek misiniz? Yahud, okuduğunuz şey mahiyet itibariyle sizdeki orijinal organizasyona hiçbir tesir yapmayacak mıdır? Belki de bu ikincisi olacak. Dışişleri bakanının beyanını bir "yalan"

veya "diplomatik ikiyüzlülük" olarak tefsir edeceksiniz. Yine farzedelim ki, bütün Almanların barbar ve güvensiz olduklarına samimiyetle inanan bir Fransız, nazik ve namuslu bir şekilde davranan bir Almanla karşılaşılıyor. Bu hadise Fransızın Almanlar hakkındaki umumî kanaatını değiştirecek midir? Burada da belki bir değişiklik olmayacak. Bu Almanın davranışlarının arkasında bir gaye görülebilir ve onu "Almanları namuslu göstermeye çalışan" bir insan olarak idrak edebilir. Bu da Almanların tabiatı hakkında kendisinde mevcut bulunan temel kognitif yapıyı değiştirmez.

Yukarıdaki misallerde temel kognitif yapıların değişmesi, bu yapıların kuvvetine ve katılığına bağlanabilir. İkinci bölümde görmüş olduğumuz gibi, kuvvetli bir ihtiyaç ve heyecan katı bir kognitif yapının doğmasına yol açabilir. Ve hatırlanacağı üzere, üçüncü prensibin kons-tans bakımından ifadesi de bu "kuvvetli" yapıları belirtmektedir.

Temel kognitif yapı ekseriya yeni alt-yapıların doğmasıyla eski sabitliğine (konstans) devam eder. Meselâ yukarıda nazik ve namuslu bir Almanı rastlayan Fransız misalinde, Fransız bu Almanı bir "istisna" olarak idrak edebilir. Böyle bir vakada yeni bir "yapılanma" meydana gelmiş ve bu yapı içinde yeni bir "alt-yapı" (istisna hali) ortaya çıkmıştır. Fakat Fransızın esas kognitif yapısı, yani "genellikle Almanlar" hakkındaki kanaatı değişmeksizin devam eder.

Nesne sabitliğinin (değişmezlik) görme idrakinde bir kaide olması ne kadar talih eseri ise, açıkça birbirine zıt olgu ve yaşantılara rağmen bizdeki daha karmaşık kognitif sahanın kendi temel organizasyonlarını devam ettirme temayülü de böyle bir talih eseridir. Eğer böyle olmasa idi, en merkezî inanç ve tutumlarımız bakımından bizim kognitif sahamızda pek az bir istikrar mevcut bulunacaktı. İstikrar, şüphesiz, katılık ifade edebilir; böyle bir katılık meydana gelince de, davranışın dinamiği ve heyecanın

intibak üzerine tesirini incelerken görmüş olduğumuz gibi, gerçek dünya ile sık sık uyuşmazlığa düşeriz -idraklerimiz realite imtihanında katiyen başarılı olamaz.⁴¹

Atıf Sistemleri (Frames of Reference): Parça-bütün münasebeti bir başka şekilde daha özetlenebilir. Herhangi bir uyarıcı, kendisiyle birlikte organize olan diğer uyarıcılara nisbetle idrak edilir. Bu izah, Sherif ve Cantril (1947)'in işaret ettikleri gibi, *atıf sistemi* tabirinin temel tarifidir. Sherif ve Cantril bu tarifi şöyle yapıyorlar: "Atıf sistemi tabiri, belli bir anda bir psikolojik hadisenin özel unsurlarını (idrak, hüküm, teessüriyet gibi) belirlemek üzere faaliyette bulunan ve fonksiyonel bakımdan birbirine bağlı (halihazırda veya geçmişte) bulunan faktörleri göstermek için kullanılır."

Sherif (1935, 1936) bizim üçüncü prensip olarak verdiğimiz ifadeyi kendi sosyal psikoloji görüşünün temel kavramı haline getirmiş ve bunu daha birçok değişik süreçlere genellemiştir. Yukarıda zikredilen eserde Sherif ve Cantril'in işaret etmiş oldukları gibi.

Aynı türden ardarda uyarıcıların değerlendirilmesinde esas olan büyüklükler ölçeği (Scale of magnitudes), kendi içindeki parçaların kendilerine mahsus nisbî özelliklerini belirleyen organize idrak bütünü, diğer fertlere ve gruplara yaptığımız reaksiyonlarda dayanmış olduğumuz sosyal mevki yapısı hep bu atıf sisteminin özel hallerinden ibarettir.

Psikofizik tecrübeler, atıf sistemini gösteren misallerle doludur. Meselâ Wever ve Zener (1928) göstermişlerdir ki, deneklerden bir seri nesneleri "hafif", "ağır" vs. olarak değerlendirmeleri istenince, her bir ağırlık hakkında verilen hüküm bütün serinin bir fonksiyonu olarak verilmektedir. Hafif seriden sonra ağır bir seri verilecek olursa, daha evvel "ağır" hükmü verilen aynı nesne bu defa "hafif" olarak değerlendirilmektedir.

⁴¹ Problem çözme davranışı bakımından kognitif organizasyondaki katılık hakkında bir sonraki bölümde daha geniş bilgi verilmiştir.

Verilecek hükümlerin daha karmaşık olduğu ve doğrudan doğruya sosyal meselelerle ilgili hükümlerin verildiği tecrübelerde de buna benzer neticeler elde edilmiştir. Bu çeşit tecrübelerle bir misâl olmak üzere McGarvey (1943)'in çalışmasını gösterebiliriz. McGarvey deneklerine çeşitli meslekleri "sosyal itibar" bakımından sıraya koydurmuş, ve herhangi bir meslek hakkında verilen hükmün, hüküm verilen bütün meslek serisi tarafından tayin edildiğini bulmuştur.

Helson (1947), idrak ve hüküm vermedeki bu nisbîlik hadisesini kendi kurmuş olduğu adaptasyon nazariyesine göre izaha çalışmış ve "mukayese uyarıcısındaki değişme neticesinde ölçek kıymetinde de daima bir değişme olduğu" olgusunun izahına yardım etmek maksadiyle gayet dikkatle tertip edilmiş bir matematik formül teklif etmiştir. Bu nazariye, tek bir uyarıcının idrakinde diğer ilgili uyarıcıların değişmesiyle birlikte bir değişiklik olacağı hadisesinin gözlenmesinden daha da öteye gitmekte, ve belli uyarıcıların idrakindeki bazı spesifik hususiyetleri önceden tahmin etmek gayesiyle kurulmuş bulunduğu için Sosyal Psikoloji bakımından doğurduğu neticelerin önemini gözden geçirmek faydalı olacaktır. Helson'un nazariyesi kısaca şöyle ifade edilebilir:

Uyarılmanın tesirleri, organize bir idrak meydana getirir (bizim birinci önermemiz). Böylece, her organize idrak halinde bu idraki doğuran bütün uyarıcıların en çok belirgin tesirini temsil eden bir uyarıcının mevcudiyeti kabul edilir. Ferdin, bu merkezî uyarıcıya kendisini adapte ettiğinden bahsedilebilir. Yani, bu kıymete (şiddet, teessüriyet vs. kıymetleri) en yakın olan uyarıcılar "önemsiz, nötr, şüpheli, sitüasyona bağlı, eşit veya benzer..." uyarıcılar olarak idrak edilir. Bu şekilde idrak edilen uyarıcılara "adaptasyon seviyesinde"ki uyarıcılar denir. Bu seviyenin üstündeki uyarıcıların, adaptasyon seviyesindeki uyarıcılar bakımından "pozitif gradyanlar meydana getirdiği" farzedilir ve "iyi", "sesli", veya "kuvvetli"

uyarıcılar diye idrak edilirler. Aynı şekilde, adaptasyon seviyesinin altındaki uyarıcılar da zıt türden idrakler meydana getiren "negatif gradyanlar" hasıl ederler. Eğer bu vaziyette adaptasyon seviyesindeki uyarıcının yukarısında yeni bir uyarıcı verilirse, yavaş yavaş yeni bir adaptasyon seviyesi meydana gelir ve daha sonra gene bütün uyarıcılar bu yeni seviye çerçevesinde idrak edilirler.

Yukarıdaki izahın sosyal psikoloji bakımından önemi, insanların hükümlerini değiştirmek için tertip edilmiş propaganda tekniklerinin tahliline bu teoriyi uygulamak suretiyle görülebilir. Herhangi bir sosyal meseleye ait aşırı derecedeki ifadeleri yaydığımız zaman bunlar ne gibi bir tesir meydana getirecektir? Meselâ ırk peşin hükmünü ele alalım, ve farzedelim ki bir yerde uygun gelen kanaat ve inançlar (yani diğer insanlar tarafından açıkça tutulan inanç ve kanaatler) son derece peşin hüküm halinde oldukça hoşgörücü bir noktaya doğru derece derece değişmektedir. Bu ferdin adaptasyon seviyesi, daha ziyade, zayıf bir demokratik (demokrasi lehinde) ifadeyi "uygun", "kabul edilebilir", veya "makul" şeklinde idrak etmesine yol açacaktır. Eğer son derece demokrasi lehinde ifadeler ilâve etmek suretiyle bu yayılma sahasını (range) değiştirecek olursak, pek mümkündür ki bu fert yeni bir adaptasyon seviyesi kazanacak ve daha öncekinden çok kuvvetli bir demokratik ifadeyi de "kabul edilebilir", "makul" diye değerlendirecektir. Başka bir ifade ile, demokrasi lehindeki ifadelerin sırf tekrarı veya açığa vurulması ölçekte veya atıf çerçevesinde (framework) bir değişme meydana getiriyor, bu suretle de şahsın hükümleri demokrasi istikametinde değişiyor.

Önerme IV

Zaman ve mekân bakımından birbirine çok yakın olan veya birbirine benzeyen nesneler veya olaylar ortak bir yapının parçaları olarak idrak edilme eğilimindedir.

Birtakım idraklerin tek bir kognitif yapı meydana getirmek üzere diğer idraklerle birarada organize olmalarının sebebini anlamak için, bir şahsın A nesnesinin idraki niçin C'nin idrakiyle değil de B'nin idrakiyle ortak bir yapı içinde organize ettiğini belirleyen faktörleri anlamalıyız. Meselâ niçin bazı insanlar sosyalizm ve Hristiyanlığı bir arada organize eden bir kognitif yapıya sahiptir de bazılarında sosyalizm ile ateizm birarada bulunur? Dördüncü önerme, tek bir yapının muhtevasını tayin eden temel faktörlere işaret etmektedir.

Yakınlık ve Benzerlik: Görme idraki sahasındaki tecrübe literatürü, yakınlık ve benzerliğin önemli organizasyon faktörleri olduğunu gösteren çalışmalarla doludur. İdrakteki yapı faktörlerini belirtmek için kullandığımız I-a şekli, basit idrak hadisesinde mekân itibariyle birbirine yakın nesnelerin birarada organize olma temayülünde bulunduğunu gösterebilir. A noktası C'den ziyade B noktasına ait olarak idrak edilir, çünkü A, C'den ziyade B noktasına yakındır. Çeşitli noktalar arasındaki fizikî mesafeyi ölçersek, diğer şartlar sabit kalmak üzere, hangi noktaların birarada organize olduklarını, büyük bir doğruluk derecesiyle, tahmin edebiliriz. Burada A noktası C'den ziyade B noktasıyla birlikte organize olmaktadır, çünkü A, şekil itibariyle, C'den ziyade B'ye benzemektedir.

Bu açıklamaya bakarak, dördüncü önermenin sırf yapı faktörlerine ait bir önerme olduğu, ve bizim sadece uyarıcılar arasında bulunan fizikî münasebeti veya fizikî tenbihin mahiyetini bulmak kognitif sahada hangi organizasyonun doğacağını önceden kestirebileceğimiz mânâsını çıkarmamak lâzımdır. *Benzer* ve *yakın* tabirlerini daima psikolojik mânâda, meselâ ferdin idrak ettiği şekilde bir yakınlık veya benzerlik olarak anlamalıyız. Bir fert tarafından benzer olarak idrak edilen iki nesne, başka birisi tarafından da mutlaka benzer görülmez, böylece onda aynı kognitif yapı doğmayabilir. Daha önceki pren-

sipleri ele alırken bahsettiğimiz bütün faktörler, bir nesnenin idrakine ve dolayısıyla meydana gelen yapının mahiyetine tesir eder. Bu halde, meselâ bir hayvanat âlimi, kendi zihnî tavrı ve daha önceki organizasyonları dolayısıyla, yeni bir hayvan türünü gördüğü zaman burada idrak bakımından memelerin mevcut olup olmayışına dikkat eder. Bu anatomik hususiyete sahip bütün hayvanlar "benzer" olarak idrak edilir; ve böylece, hayvanatçının kognitif sahasında, atlar, insanlar, ve balinalar birarada organize edilir. Başka insanlar bu kara hayvanları arasında, insanla tohum veya insanla balık arasında bir benzerlik görmeyebilir. Yahut başka bir misâl alalım: Babası tarafından tokatlanan bir çocuk babalar, zorbalar ve hintyağını hep birlikte bir "kötülük" yapısı içinde organize eder, zira bu üç nesne de ortak bir özelliğe sahip olarak, idrak edilmiştir. Fakat babası onu hiç tokatlamamış olsa böyle bir organizasyon katiyen meydana gelmezdi. Nazilerin ırk nazariyeleri hakkında birşeyler okuyan ve Amerikan mahkemesinde de bir ırk peşin hükmüne rastlayan bir şahıs, nazilerle Amerikan polislerini "benzer" olarak idrak edecektir.

Benzerlik İpuçları ve Kültür: Bizim esas dikkat noktası olarak seçtiğimiz ve dolayısıyla kognitif yapılarımızı tayin edecek olan spesifik ipuçları, netice itibarıyla kültürümüzün bir fonksiyonudur. Bu yüzden, eğer bizim kültürümüz ve yetişme tarzımız servet belirtisi olan hususlara daima idrak için birer ipucu olarak önem vermişse, biz bu hususları daha çabuk ve kolay idrak edecek ve insanları "servet alâmetleri"nin benzerliğine göre gruplandıracağız -yaşadıkları evin türü, bindikleri otomobiller, çocuklarını gönderdikleri okullar ilh.- Eğer kültürümüz ve terbiyemiz derinin rengine önem veriyorsa, insanları zenciler ve beyazlar diye gruplandıracağız; eğer Maori kültürü vücuttaki dövmelelere önem veriyorsa, benzer dövme işaretlerine sahip olan kimseler benzer olarak idrak edi-

lecek ve idrak eden şahsın kognitif sahasında birarada organize edileceklerdir.

Görülüyor ki, benzerliklerin sadece görünen alâmetlere dayanması şart değildir. Eğer çeşitli kimselere aynı isimler veya sıfatlar verilmişse, bunları bir arada organize ederek idrak etmeye doğru bir temayül belirecektir. Çeşitli insanlar veya nesneler bizim yaşantımızda aynı engelleyici (frustrating) rolü oynuyorsa, bunları da birarada idrake yönelebiliriz.

Yakınlık: Zaman ve mekânda yakınlık da hemen hemen aynı şekilde bir tesir yapar. Şiddetli bir seylapla birlikte ikiz buzağı doğması, şeytanın eseri olarak birarada organize edilebilir. Bir memleketteki boşanma hızının artması, bir harbin patlaması ile aynı zamana tesadüf ederse bunlar da ilâhî bir ceza olarak birarada organize edilir.

Sebeb ve Neticenin İdraki. Kognitif yapıların belki de en önemli türü, bir illiyet, yani sebep-netice organizasyonundaki yapılardır. Meselâ bir nesne veya olayı diğer bir nesne veya olayın "sebeb"i olarak idrak etmemiz halinde. Bazı kimseler Yahudileri çöküntü ve buhranların sebebi olarak görür; bazıları silah ve cephane imalcilerini harbin sebebi olarak idrak eder; bir kısmına göre de milletin çektiği her belâ ve müşkülâtın sebebi mevcut siyasî idaredir. Bizim kognitif sahamızda hangi sebebin hangi netice ile birlikte organize olacağını tayin eden faktörler nelerdir? Bu çok önemli bir sualdir, zira bizim sosyal faaliyeti-miz, büyük bir nisbette, sebep ve neticeyi idrak tarzımıza göre şekillenmektedir.

Sebeb ve Neticenin İdraki ve Yakınlık Faktörü: Duncaker (1945), düşünme sürecini tahlil ederken, yakınlığın illiyet idraki üzerinde nasıl belirleyici bir tesir yaptığını gösteren çok güzel misaller vermiştir:

Bir adam akşam üzeri evine geliyor. İçeri girer girmez rüzgâr kapıyı arkasından kapatıyor. Aynı anda, koridorun öbür

ucunda kapısı aralık bulunan bir odada ışık yanıyor. Rüzgârın kapıyı kapatmasıyla ışığın görünmesi arasında hiçbir illiyet bağı olmadığını insan pekâlâ bilir; tesadüfen aynı anda o odadaki lâmbayı yakmış olabilir. Fakat adam burada kapının kapanması ile lâmbanın yanışı arasında bir sebep-netice münasebeti görmekten kendini alamıyor... Sebebin zamanı ve yeri, neticenin zaman ve yeri ile fenomenal bir şekilde birlikte vukua geliyor.

Burada önemli olan nokta, sebep ve netice hakkındaki nihaî ve incelikle düzenlenmiş ifadelerimizin hepsinin de iki olayın zaman bakımından birlikte meydana gelmesiyle belirlenmesi değil, fakat yeni veya müphem bir durumda o andaki sebep-netice idrakimizin geniş çapta bu "birlikte oluş" (coincidence) faktörüne bağlı kalmasıdır. Bu nokta bilinince, çocukların ve cahil kimselelerin idrak ettikleri illî münasebetleri -bunlar ister dayak atmanın, ister harbin veya iktisadî buhranların sebepleri olsun- doğru bir şekilde önceden kestirebiliriz.

Sebeb-Netice İdraki ve Benzerlik Faktörü. İlliyet idrakinde benzerlik faktörünü göstermek için yine Duncer'den bir parça iktibas ediyoruz:

Sebeb ve netice arasındaki birtakım şekil münasebetleri de, insanın illiyet idraki bakımından, en azından duruş (position) hususundaki zaman ve mekân tekabüliyetleri kadar önemlidir... Zaman bakımından şekil tekabüliyetine bir misal: Kapıyı vururken çıkan seslerin ahengi (ritm), vuruş hareketlerinin ahengine tekabül eder... Ağır cisimler "ağır" sesleri çıkarır, hafif cisimler hafifçe hareket eder.

Fritz Heider (1944), illiyet idraki üzerinde yaptığı değerli bir tahlilde, insan hareketlerindeki illiyet münasebetinin idraki hadisesi gibi daha karmaşık bir seviyedeki münasebetleri ele alıyor. Heider'in işaret ettiğine göre sorumluluğun idraki (meselâ bir suçun bir şahsa atfı hadisesi) çeşitli tiplerdeki benzerliklerden ileri gelebilir:

Bir şahıs fizikî bakımdan "sanki o suçu işlemiş gibi göründüğü" için bir suçla itham edilebilir. Yahut, "ruhî" (spiritüel) benzerlik, yani bir ahlâkî hadise olarak cürüm ile sorumlu şahsın tabiî eğilimi arasındaki benzerlik dolayısıyla de bir insan mesul tutulabilir" ..

Heider bu noktayı izah ederken, Zillig (1928)'in yapmış olduğu meşhur bir araştırmaya müracaat ediyor. Bu tecrübeye iki grup çocuk, kendi sınıf arkadaşlarının önünde jimnastik hareketleri yapmaktadırlar. Gruplardan biri hemen tamamen sınıf arkadaşları tarafından sevilen tiplerden, diğer grup da seilmeyenlerden teşekkül etmiştir. Tecrübeci sevilen grubu bile bile yanlış hareketlerle alıştırıyor, öteki gruba ise bütün hareketleri mükemmel bir şekilde öğretiyor. İki defa bu jimnastik gösterilerinin yapılmasından sonra tecrübeci görüyor ki, seyirci çocuklar seilmeyen grubu "hatalı" hareket yapmış olarak idrak ediyorlar. Burada hata, sevilen insanlardan ziyade seilmeyenlerle birlikte organize olmaktadır. Heider'in dediği gibi, "kötü bir hareket kötü bir şahsa kolayca bağlanır". Başka ifade ile, sebep ve neticenin idrakı, belirli bir şekilde, bizim kıymet hükümlerimize, ihtiyaçlarımıza ve heyecanlarımıza bağlıdır.

Umumî Netice: Politikacı ve propagandacının hareketlerine bakacak olursak, bunlar genellikle bizim dördüncü önermeyi biliyormuş gibi görünür. Kritik bir siyasî veya iktisadî vaziyette, politikacı iktidara gelmekten kaçınmaya veya hükümete katılmayı reddetmeye çalışabilir. Niçin? Zira o biliyor ki, kendi idaresi felâketli bir hadise ile aynı zamana rastladığı takdirde bu olayların ikisi de (kendisinin iktidarı ile bu millî felâket) birçokları tarafından illî bir münasebet halinde idrak edilecektir. Hadisenin kendi kabahati eseri olmadığına onları ne kadar ikna ederse etsin, netice pek değişmez. Duncker'in misalindeki adam nasıl kapının kapanmasıyla ışığın yanıışı arasında bir münasebet görüyorsa, bunlar da politikacıyı askerî mağlûbiyetin veya iktisadî buhranın yegâne sorumlusu

olarak idrak ederler. Eğer o "kötü" insan olarak tanınmışsa, ister yahudi, ister katolik veya cumhuriyetçi olsun, kötü hadisenin sebebi diye idrak edilir.

Nesneleri veya olayları benzerlik veya yakınlığa göre organize etme temayülü evrensel bir hâdisedir. Bunu sadece zayıf mantıklıların yaptığı birşey olarak kabul edemeyiz. Mamafih burada illiyet idrakimizi katiyen değiştiremeyeceğimizi veya aslında ayrı şeyler olarak idrak edilmiş olay ve nesneleri tek bir yapı halinde bütünleştireceğimizi söylemek istemiyoruz. Ancak, bizim kognitif yapılarımız, herhangi bir düzeltmeye uğramadan önce, yakın veya benzer olarak idrak edilen nesneler veya olaylar halinde organize olacaktır demek istiyoruz.

Özet

İnsanın molar davranışının, onun dünyayı kavrayış şekline göre belirlendiğini anladığımız zaman, idrak hadisesinin Sosyal Psikoloji bakımından ne kadar önemli olduğunu açıkça görüyoruz. Bu hakikat Sosyal Psikologu iki temel problemle karşılaştırıyor. (1) Sosyal davranışını anlamaya çalıştığımız ferden (veya fertlerin) idrak tarzına göre tasvir etmek, ve (2) İdrak ve tanımanın genel prensiplerini keşfetmek.

Yukarıda 1 numara ile gösterdiğimiz tasvir işini yapmadığımız takdirde, incelediğimiz insanın (veya insanların) ifade ettikleri inanç ve tutumları (bunlar ister sözlü bir şekilde, ister faaliyetin gözlenmesi yoluyla tesbit edilsin) doğru bir şekilde yorumlayamayız. Bugünkü "tutum" ve "kanaat" incelemeleri bu bakımdan ancak dar bir sahada kullanılmaya müsaittir.

İkinci problem ise, insanların inançlarının gerisindeki psikolojik süreçleri kökünden kavramak isteyen sosyal psikolog için birinci derecede bir önem taşımaktadır. Bu gibi prensipleri elde edebilmek için "basit" idrakin tecrübe yoluyla incelenmesi neticesinde keşfedilen kanunlara

başvurmak lâzımdır. Bu bölümün esas gayesi de, bu organizasyon kanunlarını diğer sahalara olduğu kadar sosyal meselelere, keza hem idrakî hem de kognitif süreçlere uygulamaktır.

Bunu yaparken verdiğimiz önermelerin isbatına girişmiyoruz. Okuyucu bunların basit idrak olaylarındaki geçerliğini gösteren sayısız tecrübelerle müracaat edebilir. Mamafih bu önermelerin sosyal problemlere tatbik edilebileceğini göstermek için sosyal sahadan birtakım misaller, tecrübeler ve tahliller de verilmiştir. İdrakî ve kognitif süreçleri tayin eden unsurlar olarak yapı faktörleri ve fonksiyonel faktörler arasında bir ayırma yapmaya da girişmedik. Bu faktörlerden birincisi sadece fizikî uyarcıların mahiyetiyle ve bunların ferdin sinir sisteminde uyandırdığı reaksiyonlar (Gestaltçilerin "otokton" dediği faktörler)'dan çıkan faktörlerle ilgilidir; fonksiyonel faktörler ise ferdin ihtiyaçlarından ve geçmiş yaşantılarından çıkmaktadır. Vaziyet gösteriyor ki, bu iki grup faktörler de birbiriyle sıkı bir ilişki halinde olup her idrak bu ikisinin bir fonksiyonudur. Cemiyet içindeki ferdi ele aldığımız zaman idrakte *fonksiyonel* prensipleri sabit tutup *yapı* faktörlerini incelemek, yahut yapı prensiplerini sabit tutup fonksiyonel prensipleri incelemek mümkün değildir. Bu bölümde ifade edilen önermeler, iki faktör grubunu da çerçeveleyecek tek ifadeler halinde düzenlenmiştir.

Önerme I: İdrakî ve kognitif saha, normal olarak, mânî ve organize olmuş durumdadır. Bu ilk önerme idrakin anlaşılmasında bir temel teşkil eder. İnsanın yeni ve yabancı şeyleri nasıl idrak ettiği; bir ferdin sadece birkaç olguya dayanarak diğer bir şahsın şahsiyeti hakkında tam bir intibaa varış tarzı; insanların hemen neticeye varma temayülü; birçok kimselerin ilim, din, iktisad, ve siyaset sahalarında isbatı yapılamamış bir teoriyi, bunların yerine geçecek bir başka teori bulunmadığı müddetçe bırak-

mak istemeyişlerine dair misaller vererek bu önermeyi izah etmeye çalıştık.

Önerme II: İdrak fonksiyonel olarak seçicidir: Bu ikinci önerme hiç kimsenin görme sahasındaki herşeyi idrak etmeyeceğine, fakat insanın idrakî organizasyonunda ancak bazı nesnelerin temel bir rol oynadığına işaret ediyor. Bu şekilde idrakî organizasyonda önem verilen nesneler genellikle idrak eden fert bakımından fonksiyonel ehemmiyeti olan şeylerdir. İdrak organizasyonu için nesnelerin seçilmesinde ihtiyaçları, zihnî tutumların ve ruh hallerinin tesirine dair misaller verdik. Ferdin kültürünün ve nesnelerin fizik dağılımının kognitif organizasyon üzerindeki tesirleri de ayrıca münakaşa edildi. Bu önermenin propaganda ve eğitim sahalarındaki ehemmiyetine kısaca işaret edildi ve, genellikle rastlandığı şekilde, elde edilen neticelerin herkeste aynı idrak ve tanımalara yol açan kendine mahsus bir mantığı olmadığı gösterildi.

Önerme III: Bir alt-yapının idrak ve tanımayla ilgili özellikleri, geniş ölçüde, onun ait olduğu yapıya ait özelliklere göre belirlenmektedir. İdraklerimizin herbiri kendine ait kadere sahip değil, fakat diğer idraklerden müteşekkil bir organizasyon -hususî bir kognitif yapı meydana getiren bütün- içindedir. Önerme III, belli bir idrak ile ona ait kognitif yapı arasındaki münasebete işaret ediyor. İdrake ait bu temel önermeyi genelleştirirsek, daha özel sosyal tabirlerle aynı şeyi iki defa yeniden ifade edebiliriz:

1. *Bir fert bir grup mensubu olarak tanındığı takdirde, ferdin o gruba ait özelliklere ve tekabül eden bütün karakteristikleri onun üyelik durumunun tesiri altındadır, ve bu tesir de ya asimilasyon, yahut kontrast şeklinde ortaya çıkar.* Bizim insanları dinî, millî veya ırkî gruplar halinde gruplandırma temayülümüzün o fertleri idrak edişimiz üzerine nasıl tesir ettiğini inceleyerek bu ifadeye ait misaller verdik.

2. *Psikolojik sahaya sokulan bir değişme, diğer faktörler sabit kalmak şartıyla, kuvvetli bir yapı üzerinde en ufak çapta bir değişiklik yapacak şekilde asimile edilir.* Bu ikinci ifade de, inançlarla tezat teşkil eden gerçeklere ve bu gerçeklerle olan şahsî yaşantılara rağmen en kuvvetli inançlarımızın bir istikrar gösterdiğini belirtmektedir. İnsanların motiv ve faaliyetleri hakkındaki kanaatlarımızın değişmesinde bu zıt olguların niçin her zaman etkili olmadıklarını izaha çalışarak bu önermeye ait misaller verildi.

Nihayet bu III. önermeye göre sosyal psikolojideki mânâsıyla "atıf sistemi" kavramını ele aldık. "Adaptasyon seviyesi" teorisinin atıf sistemi kavramı altında incelenen hadiselerle tatbiki bakımından kıymetini, propagandaya ait misaller vererek gösterdik. Bu teoriye dayanarak, mübalâğalı halleri yaymak ve sırf lâf canbazlıkları göstermek suretiyle bir ferдин doğru ve makul bildiği hükümlerin nasıl değiştirilebileceğine işaret ettik.

Önerme IV: Zaman ve mekân itibariyle birbirine çok yakın olan veya birbirine benzeyen nesneler veya olaylar ortak bir yapının parçaları olarak idrak edilme eğilimindedir. Bu son önerme, birtakım idraklerin niçin diğer idraklerle tek bir kognitif yapı meydana getirmek üzere birleştiğini göstermektedir. Benzerlik ve yakınlığı iki büyük belirleyici faktör olarak ayırırken, bunları ferдин nasıl idrak ettiğine göre belirtmek lâzımdır. Nelerin "Benzer" olarak idrak edileceğinin (ve dolayısıyla idrakte neyin ne ile organize edileceğinin) tayininde kültür ve yetişmenin rolünü inceledik. Sonra bu prensibe göre illiyetin idrakini tahlil ettik. İnsanların sosyal olaylara ait sebepleri nasıl idrak edeceklerini ve bu hadiselerin sorumluluğunu kimlere yükleyeceklerini anlamak ve önceden kestirmek bakımından bu önermenin doğurduğu neticeleri belirttik.

BİBLİYOGRAFYA

- ASCH S. E.: 1946. Forming impression of personality. *J. abnorm. soc. Psychol.*, 41, 258-290.
- BRUNER, J. S., and GOODMAN, C. C.: 1947. Value and need as organizing factors in perception. *J. abnorm. soc. Psychol.*, 42, 33-44.
- DUNCKER, K.: 1945. On problem-solving, *Psychol. Monogr.*, 58 No: 5.
- ELLIS, W. D.: 1938. *A source book of Gestalt psychology*. New York: Harcourt Brace.
- HEIDER F.: 1944. Social perception and phenomenal causality. *Psychol. Rev.* 51, 358-374.
- HELSON, H.: 1947. Adaptation-level as a frame of reference for prediction of psychological data. *Amer. J. Psychol.*, 60, 1-29.
- KOFFKA, K.: 1935. *Principles of gestalt psychology*. New York: Harcourt Brace.
- KÖHLER, W.: 1947. *Gestalt Psychology*. New York: Liveright.
- KRECHEVSKY, I.: 1938. An experimental investigation of the principle of proximity in the visual perception of the rat. *J. exp. Psychol.*, 22, 497-523.
- LEUBA, C. and LUCAS C.: 195. The effects of attitudes on descriptions of pictures, *J. exp. Psychol.*, 35, 517-524.
- LEVINE, R. CHEIN, I., and MURPHY, G.: 1942. The relations of intensity of a need to the amount of perceptual distortion. *J. Psychol.* 13, 283-293.
- MACLEOD, R. B.: 1947. The Phenomenological approach to social psychology. *Psychol. Rev.* 54, 193-210.
- McGARVEY, H. R.: 1943. Anchoring effects in the absolute judgments of verbal materials, *Arch. Psychol.*, No. 281.
- MUENZINGER, K.: 1942. *Psychology: The science of behavior*. New York: Harper.
- MURRAY, H. A.: 1933. The effect of fear upon estimates of the maliciousness of other personalities. *J. soc. Psychol.*, 4, 310-329.
- SANFORD, R. N.: 1936. The effects of abstinence from food upon imaginal processes. *J. Psychol.*, 2, 129-136.
- SCHAFER, A., and MURPHY, G.: 1943. The role of autism in a visual figure-ground relationship. *J. exp. Psychol.* 32, 335-343.
- SHERIF, M.: 1935. A study of some social factors in perceptions. *Arch. Psychol.*, N. 187.
- SHERIF, M.: 1936. *The psychology of social norms*. New York: Harper.
- SHERIF, M., and CANTRIL, H.: *The psychology of ego-involvements*. New York: Wiley.
- TOLMAN, E. C.: 1933. Gestalt and sign-Gestalt *Psychol. Rev.*, 40, 391-411.
- WEVER, E. G., and ZENER, K. E.: 1928. The method of absolute judgment in psychophysics. *Psychol. Rev.*, 35, 466-493.
- ZILLIG, M.: 1928. Einstellung und Aussage. *Z. Psychol.*, 106, 58-106.

D Ö R D Ü N C Ü B Ö L Ü M

İdraklerimizin Yeniden Düzenlenmesi

İkinci bölümde incelediğimiz motivasyon ve heyecan gibi temel süreçlerle, üçüncü bölümde incelediğimiz idrak ve tanıma süreçleri bütün insanlar ve sosyal düzenler için aynidir. Fakat insanların en ortak bir özelliği de, ihtiyaçları, hedefleri, idrakleri, tanımaları ve faaliyetleri itibariyle birbirlerinden geniş bir şekilde ayrılmalarıdır.

Bir tarafta motivasyon ve idrake ait temel kanunların evrensel ve sabit olması, diğer taraftan insanlar arasında gerçekte görülen motiv ve idraklerin birbirini tutmaz ve değişen bir mahiyete sahip olması arasında bir tezat yoktur. Farklı malzeme ile veya farklı bir ortamda meydana gelen aynı sürecin farklı neticeler doğuracağı gerçeğini görünce, bu görünüşteki tezada bir çözüm yolu bulabiliriz. Farklı çevreler içinde bulunan insanların davranışlarındaki farkların izahını arıyor, birbirinden farklı temel iç özellikleri bulunan insanların gösterdiği farkı araştırmıyoruz. İnsanların yaşadıkları fizik çevrelerin farklılığını çözmek mecburiyetinde kaldıkları problemlerin çeşitliliği, karşılaştıkları eğitim tarzlarının farklı olması dolayısıyla bunların inanç ve hedefleri itibariyle de ayrılacağını kabul ediyoruz. Başka ifade ile, insanlar -beyaz, siyah veya sarı; Rus, Amerikalı veya İsviçreli; Katolik, Yahudi veya Müslüman- arasındaki davranış farkları

bu insanların şahsî hayat tarihçeleri arasındaki farklardan ileri gelmektedir.

İnsanlar arasındaki farklara dair söylediğimiz bu şeyler bir tek insan için de bahis konusudur. Her ferdin idrak ettiği dünya yapılanmış olmakla beraber aynı zamanda mütemadiyen değişen bir mahiyet arzeder. Geometriye ilk başlayan bir talebe için bir açının idraki, bir sümestre okuduktan sonra yapacağı idrakten çok farklıdır. Bir seçmenin "siyasî saha"sının idrakî özellikleri, seçmenin belediye işlerinde faal bir rol oynaması, bir siyasî partiye girmesi, daireye girmesi, daireye gitmesi, ve oy hesaplanmasındaki bir hata neticesi seçimi kaybetmesi gibi hallerde kökten bir değişikliğe uğrar. Küçük bir oğlan çocuk, kendi sosyal dünyasını "küçük oğlan çocuklar", "küçük kızlar", ve "yeni yetişenler" halinde yapılanmış olarak idrak eder. Daha sonraları bu dünya "kuvvetli oğlanlar", "korkaklar", "kızlar", "beyzbol oyuncular", ve "diğerleri" şeklinde yapılanabilir. Zaman geçtikçe bu sosyal dünya son derece karmaşık ve farklılaşmış bir hale gelebilir. Çocuk ırkî, dinî, siyasî, iktisadî, millî ve kültürel boyutları öğrenerek insanları bunlara göre gruplandırır. "Bu nasıl oluyor - ferdin kognitif yapısı niçin özellikleri ve karmaşıklığı itibariyle değişiyor?" şeklindeki suale "fart öğreniyor" veya "çünkü o düşünüyor" diye cevap verilir - yani ferdin yaşantılarının tarihçesine müracaat edilir.

Mamafih, bizim sosyal davranışla alâkımızı davranıştaki farkların listesini çıkarıp fertlerin hayat tarihçelerindeki farklardan bunlara birer karşılık bulmaktan ibaret değildir. Gerek nazariyatçı, gerekse tatbikatçı bir ilim adamı olarak bu münasebetlerin (davranış farkları ile mazî farkları arasındaki münasebetler) gerisindeki temel süreçleri bilmek isteriz. Tatbikatçı sosyal psikolog, kognitif yapıları önceden belirlenen istikametlerde nasıl değiştirebileceğini bilmek isteyebilir. Meselâ "İyi Amerikalılar"la "kötü yabancılar" şeklindeki kognitif yapıyı bir tek

dünya haline nasıl sokacağını bilmek isteyebilir. Sosyal psikolog, bunu yapabilmek için, davranıştaki değişimin temel prensiplerini anlamalıdır.

Davranışın Değişmesi ve Kognitif Reorganizasyon

Davranışın değişmesi tabiri *öğrenme*, *eğitim* veya *yetişme* ile aynı mânâyâ gelmez. İkinci bölümde görmüş olduğumuz gibi, öğrenme veya talim olmaksızın da bir ferдин hedefleri ve ihtiyaçları değişebilir. Binaenaleyh, araştırmalara para veren milyoner misalinde, bu adamın ihtiyacı geçirdiği tecrübeler yüzünden şahsiyetinde meydana gelen bir değişimin neticesi olarak anlaşılabilir, fakat özel bir alışkanlık teşekkülünün neticesi olarak izah edilemez. Hamile bir kadının kalsiyum ihtiyacı ise kadının fizyolojik durumundaki değişme ile izah edilebilir, fakat muhakkak ki bu ihtiyaç öğrenilmiş değildir. Fizyolojik durum değişirken ihtiyaç da ortaya çıkmıştır.

Şu halde *davranışın değişmesi* tabiri öğrenmeden daha fazla şey ihtiva eder. Ferdin davranışı şu hallerde değişebilir: (1) bir problem sitüasyonu ile karşılaştığı zaman, (2) Fizyolojik durumunda önemli değişmeler olduğu zaman, ve (3) Hatırlama sürecindeki dinamik faktörler faaliyette bulunduğu zaman. İlk iki türlü değişme arasındaki farklara daha önce işaret etmiştik. Üçüncü tipe de bir hadisenin gerçekte vuku bulduğu zaman onu idrak edişimizle sonradan hatırlayabildiğimiz şeyler arasındaki farkları misal gösterebiliriz. Bu türlü bir davranışın değişmesi bu bölümün sonunda da göreceğimiz gibi, şayia hadisesinin anlaşılmasında özellikle önemlidir.

Kognitif reorganizasyon prensipleri: Yukarıda sıraladığımız çeşitli değişme-yaratan şartlar arasında yine de ortak bir taraf mevcuttur. Bunların hepsinde de *kognitif reorganizasyon* meydana gelir. Düşünme, problem çözme,

öğrenme,⁴² unutma, bir anda yeni hedefler ve sezgilerin ortaya çıkışı, hep bu kognitif reorganizasyon olayının birer özel halinden ibarettir.

Davranış değişmesi problemini bu açıdan gördüğümüz zaman, çok çeşitli öğrenme sahalarını bir bütün haline sokmak imkânı da açıkça ortaya çıkar. Tecrübî psikolog, davranış değişmesi problemini birçok farklı kısımlara ayırmıştır. Bazı tecrübî psikologlar elde etme (acquisition) ile *fixation* arasında, bazıları *hatırlama* ile *muhakeme* arasında, bazıları da *alışkanlık teşekkülü* ile *düşünme* arasında ayırım yaparlar. Bütün bu ayırmalar laboratuvar çalışmalarında faydalı olduğu gibi, yukarıdaki süreçlerin herbiri de nisbeten bağımsız olarak tarif edilebilir ve ayrı ayrı incelenebilir. Bununla beraber, önce de işaret ettiğimiz gibi, hepsinde de kognitif reorganizasyon vukua geldiği için bunları ortak bir görüş açısından ele alabiliriz.

Bu bölümde inceleyeceğimiz prensipler sadece öğrenme prensiplerinden ibaret olmayıp, kognitif reorganizasyon hakkında genelleştirilmiş ifadelerdir. Davranıştaki değişme problemini kognitif *reorganizasyona* göre ifade etmek, ele alacağımız prensiplerin çoğunun son bölümdeki kognitif *organizasyon* prensiplerine benzer şeyler olacağını hatıra getiriyor. Bu benzerlik büyük bir dereceye kadar mevcuttur, zira kognitif değişme hakkındaki bir kanun birçok bakımlardan *bir seri sitüasyonlar içinde cereyan eden* bir kognitif organizasyon kanunu demektir. Yalnız burada kognitif organizasyon kanunlarına bir de zaman boyutu ilâve edilmiştir. Aşağıdaki prensipleri incelerken bu nokta daha çok vuzuha kavuşacaktır. Prensiplere geçmeden önce bir noktanın daha aydınlatılması gerekiyor. Biz bu bölümde harekî öğrenme veya harekî maharetlerin elde edilmesi meselesini münakaşa etmeye-

⁴² Kognitif sahadaki bir reorganizasyon olarak öğrenme vetiresi hakkında teferruatlı bilgi için D. K. Adams'ın "A Restatement of the Problem of Learning" (1931) adlı kıymetli tetkikine müracaat edilebilir.

ceğiz. Harekî öğrenmedeki psikolojik problemler sosyal psikologu pek az alâkadar eder.

Önerme I

Hedefe giden yolda bir engel ile karşılaşıldığı müddetçe kognitif reorganizasyonun meydana gelmesi eğilimi vardır: Reorganizasyonun niteliği ise, engel durumunun yarattığı gerginliği giderecek şekildedir.

Birinci önerme şu iki temel gayeye hizmet eder: (1) Bu önerme, kognitif reorganizasyonun meydana geldiği en karakteristik sitüasyonlardan birini göstermektedir; (2) Kognitif reorganizasyonun büyük bir nisbette ferдин hedefleri, ihtiyaçları ve gerginliklerine bağlı olduğu gerçeğini kuvvetle belirtmektedir. Şüphesiz bu önerme, bir mânâda, ikinci bölümdeki dördüncü önerme⁴³ etrafında münakaşa edilen şeylerin yeniden ifade edilmesidir, fakat hedefler, engeller, ve davranış değişmesi arasındaki münasebet o derece girift ve mühimdir ki, kognitif reorganizasyonu sistematik bir şekilde formüle edebilmek için önce bu münasebete ait vazih ifadelerle işe başlamak gerekiyor.

Reorganizasyonun Mahiyeti. Hedefi tıkayan engeller çok çeşitli olabilir. Bu engel fizikî bir engel olabilir, uzun bir bekleme devresi olabilir, çeşitli hedeflerin elde edilmesine mâni olan tatminsiz bir şahsî münasebet olabilir. Adams (1931)'ın söylediği gibi, "vurulup karşı tarafa düşen bir keklîği alma ihtiyacı halinde dikenli bir tel örgüden tutun da, ilmî bir meseleyi yeniden ele almak ihtiyacı karşısında geleneğin ağır basmasına kadar her türlü şey bir engel teşkil edebilir." Aynı şekilde, ferдин engeli aşmasını ve hedefi elde etmesini mümkün kılan kognitif re-

⁴³ Bak: Sahife 86., Önerme IV: "Hedefin elde edilmesinde engellenme ve gerginliğin giderilmesindeki başarısızlık intibaka veya kötü intibaka götürücü birçok davranışlara yolaçabilir."

organizasyonun mahiyeti çok basitten çok karmaşığa kadar da değişebilir. Meselâ, Adams'ın verdiği misalde, hedefle kendisi arasında bir dikenli tel örgü gören avcının mekânî münasebetler üzerindeki idraki öyle bir şekilde yeniden organize olur ki, tel örgünün etrafındaki metrelerce uzun dolambaçlı yol, keklîge doğrudan doğruya varan bir patika halinde idrak edilir. Ancak bu reorganizasyon sayesinde avcı bu problemi çözebilir. İlim adamı misalinde ise, daha önce itibar edilen ilmî teoriyi meselâ Einstein-öncesi safdil bir düşünce olarak idrak edecek şekilde o ilme ait bütün kavram sisteminin yeniden organize olması gerekir.

Reorganizasyon halinde ekseriya temel bir yapı birçok yapıcı unsurlarına *ayrılır*. Meselâ farklılaşmış bir yapı halinde Demokratik Partinin bütün üyelerini tanımak, Demokrat Partiyi iktidara geçirmek isteyen bir seçmen için kâfi gelebilir. Bununla beraber, muayyen hedeflerin elde edilmesi halinde, meselâ işçilerle dost olan bir milletvekili seçmek için bu kognitif organizasyon kâfi gelmez, o zaman Demokrat Partiyi New Deal Demokratları, Güneyli Demokratlar ilh. gibi altyapılara ayıran bir reorganizasyon ortaya çıkar.

İhtiyaçlar, engeller, ve bozulmuş kognitif organizasyonlar: Bir hedefin ve bu hedef yolundaki bir engelin mevcudiyeti bir kognitif reorganizasyon meydana getirmekle beraber, bu reorganizasyonun daima intibak istikametinde olacağını kabul etmemeliyiz. Çok defa gerginliklerin kognitif reorganizasyon üzerinde bozucu tesirleri olur, yani meydana gelen kognitif organizasyon realiteden köklü bir şekilde ayrılır. Bu yüzden, ikinci bölümde görmüş olduğumuz gibi, ihtiyaçların engel ile karşılaşması ferdin sîtuasyona intibakına yaramayan birtakım hayaller ve garip düşüncelere yol açabilir. Fakat kognitif reorganizasyon ne kadar tuhaf ve "irreel" olursa olsun, fert bunu kendi açısından daima gerginliği giderici istikamette birşey olarak görür.

Engellenmiş bir hedefin bozuk bir kognitif organizasyona, veya uygun ve faydalı bir organizasyona yol açıp açmaması birçok faktörlere bağlı görünüyor. İhtiyaç gerginliğinin şiddeti, ferдин engellenmeye karşı karakteristik tepki tarzı ve hedefi kapatan engelin idraki bu faktörler arasındadır.

İhtiyacın şiddeti: Biri şempanzelerin problem-çözme davranışı ile, diğeri de insan deneklerle ilgili iki tecrübe ihtiyaçların şiddeti ile bu ihtiyaçlara cevap olarak meydana gelen kognitif reorganizasyonun uygunluğu arasındaki münasebeti belirten önemli neticeler vermiştir.

Birch (1945) çeşitli derecelerde gıdadan mahrum bırakılan altı genç şempanzenin problem-çözme kabiliyetlerini tetkik etti. Bu hayvanlara verilen problemler, şempanzelerle yapılan tecrübî çalışmalarda umumiyetle kullarılan sicim ve değnek problemleridir. Bir çözüm bulmak için, sicimlerin birine bağlı gıda maddeleri ile düğümlü ipler arasındaki münasebeti idrak etmek; dolambaçlı yolları görebilmek; değnekleri tırmık gibi kullanarak yiyecek maddesini çekmek için bunları hedef objelerden uzağa götürmek ilh. gerekiyor. Hayvanlar 2, 6, 12, 24, 36, ve 48 saat yiyecekten mahrum bırakılarak ihtiyaç durumları değiştirilmiştir.

Tecrübenin neticeleri açıkça gösteriyor ki, uzun müddet gıdadan mahrum bırakılmanın yarattığı gerginlik dolayısıyla hayvanların idrak süreçleri, problem çözme kabiliyetlerini azaltacak şekilde değişmektedir. Birch, neticelerini şöyle hülâsa ediyor:

Motivasyon çok düşük olduğu zaman hayvanlar, harici faktörlerin tesiri ile, problemden kolayca ayrılıyorlar... Çok şiddetli motivasyon halinde hayvanlar sityasyonda problemin hali için esas olan noktaları nisbeten bir tarafa bırakarak kendilerini hedefe teksif ettiler. Keza tepinme ve çığlık... gibi frustrasyon tepkilerinin sık sık vukuu da hayvanların problem-çözme gayretlerini engelledi. Orta derece bir motivasyon halindeki... hayvanların davranış tarzları gösterdi ki, yeni tepki örneklerinin

organize olma istikametini tayin eden esas unsur gıda olmakla beraber, bu gıda onlara problem s tuasyonundaki diğ er önemli tarafları ihmal ettirecek derecede bir rol oynamadı.

Dembo (1931)'nın şimdi klâsik olmuş tecrübesinde insan deneklere bir    eğ e yetişme vazifesi verilmiştir.    ek, deneğ in bulunduğu zemindeki işaretli bir yerden dört kadem ötededir ve deneğ e de bu noktadan ileriye hareket imkânı verilmemiştir.    eğ e ancak iki yoldan erişmek mümkün olmakla beraber, deneklere    türlü     m şeklinin bulunduğu söylenir. Denekler mümkün olan iki yolu denedikten sonra frustrasyona düşüyorlar. Tecr becinin    yol üzerindeki  srarı dolayısıyla çok şiddetli bir gerginlik hasıl oluyor. Gerginliğ in yarattığı öfke birçok denekte şiddetli kognitif bozulmalara yol açıyor. Zaman ilerledikçe bu bozuk idrakin her türlüsüne rastlanıyor. Meselâ bir denek odayı su ile dolmuş,    eğ i de kendisine doğru yüzer vaziyette "görüyor." Bulundukları yerin yakınındaki birtakım halkaları, problemin     m nde bunların pek az bir kıymeti olduğu açıkça görüldüğü halde, tekrar tekrar toplayıp bunlarla bir     m bulmaya çalışıyorlar. Reorganizasyon imkânsızlığı olmakla beraber tecrübe s tuasyonunun mahiyeti dolayısıyla hiçbir kognitif organizasyon hedefe erişmeye yardım edememiştir.

Yukarıdaki iki tecrübenin neticeleri, daha önce görmüş olduğumuz prensiplere göre, şu şekilde özetlenebilir: (1) Ferdin sahasında engellenmiş bir hedef mevcut olduğu takdirde kognitif reorganizasyon meydana gelir; (2) Muayyen bir anda, problem s tuasyonu içinde idrak edilen ve dolayısıyla kognitif reorganizasyon için uygun bulunan nesneler, ihtiya a göre ( nerme II) seçilecektir; (3) şiddetli ihtiyaç halinde meydana gelen kognitif reorganizasyonlar uygun ve doğru olmayabilir; (4) Kognitif reorganizasyonun mahiyeti ne olursa olsun, bu reorganizasyon daima gerginliği gidermeye yönelmiş olarak görülür.

Frustrasyona karşı karakteristik ferdî tepki tarzları. Engellenmiş bir hedefin tesiri altında meydana gelen kognitif reorganizasyonun mahiyeti, aynı zamanda fert için karakteristik olan gerginlik giderme süreçlerinin tarzına da bağlıdır. Hatırlanacağı üzere, ikinci bölümde ferdin belli bir kültür ve çevre içinde yetişmesi, gerginliği azaltıcı çeşitli intibak vasıtaları ile, başarı ve başarısızlıklarla dolu bir hayat tarihçesine sahip bulunmasının neticesi olarak, karşılaştığı frustrasyon hallerine "saldırgan", "otistik", "gerileyici" veya "yüceltici" vs. şekillerde tepki yapacağı belirtilmişti. Bu tepki tarzlarının herbiri de herhangi bir problem vaziyetinde ferdin idraklerindeki fonksiyonel seçiciliğin belirlenmesine, ve dolayısıyla ondaki kognitif reorganizasyonun mahiyetine tesir eder. Bu yüzden, meselâ, frustrasyon hallerine karşı saldırgan bir tepki şeklini benimsemiş bulunan bir ferd, hedefe giden yoldaki engelli "hücum edilecek birşey" olarak idrak eder, ve onun kognitif reorganizasyonu yüceltici bir tepki tarzına sahip ferdinkinden geniş çapta ayrılır. Bazı problem stüasyonlarında bu tepki tarzlarından biri faydalı ve intibakî kognitif reorganizasyonlara, başka stüasyonlarda ise intibaksızlıklara yol açabilir.

Herhangi bir iktisadî faaliyeti kendi iktisadî güvenliğinin önünde engel olarak gören bir ferd, bu faaliyeti "hücum edilecek birşey" olarak idrak eder ve saldırmak için belli fertler veya gruplar arar (ve bulur). Aynı stüasyonda bir başka şahıs da "yüceltici" bir tarzda tepki yapabilir, ve aynı hedefi elde etmek için etrafta başka yollar arar. Onun kognitif reorganizasyonları devrimci olmaktadır ziyade tekâmülcü tipte olabilir. Bazen bu kognitif reorganizasyonlardan biri, bazen de bir başkası daha uygundur. Burada asıl mühim nokta, kognitif reorganizasyonun stüasyona uygunluğu sadece engellenmiş bir hedefin mevcudiyeti ve ihtiyaçtaki şiddetin değil, fakat aynı zamanda fert için karakteristik olan gerginlik-giderme sürecinin de bir fonksiyonudur.

Engeli idrak etme: Hedefin önüne bir engel çıktığı takdirde meydana gelecek kognitif reorganizasyonun mahiyetini belirleyen çok mühim bir husus da, ferдин engeli idrak tarzıdır. Birinci prensipte, engellenmiş bir hedefi kognitif reorganizasyonun şartları arasında saymış-tık. Hedef, tarif icabı, fert tarafından daima idrak edilmekle beraber, engelin idraki ekseriya birtakım güçlükler arzeder. Fert bazan *engeli hiç idrak etmez*. Meselâ kendisini niçin işine veremediğini katiyen bilmez. Engel olarak daha ziyade yanlış şeyler idrak edilmektedir. Meselâ bazı iş adamları sendikaların "tahakküm temayülü"nü millî servete karşı bir engel halinde görebilir. Hal ne olursa olsun, meydana gelecek kognitif reorganizasyonların (hepsi de engellenmiş hedefi elde etme istikametinde) uygunluk derecesi, engelin doğru olarak idrakindeki isabet derecesini aksettirecektir.

Engelin idraki ne kadar yanlış olursa, kognitif reorganizasyonun uygunluk derecesi de o kadar azalır. Bu bölümde ele alacağımız diğer prensiplerin teferruatlı bir münakaşasını yaparken bu münasebetin önemini de göstereceğiz.

Özet. İhtiyaçlar, gerginlikler, engeller, ve kognitif reorganizasyonlar arasındaki münasebetin sosyal davranış bakımından önemi daima akılda tutulmalıdır. İnsanların öğrenme ve düşünmelerini anlamaya çalışırken daima hatırlamalıyız ki, *öğrenme veya düşünme bağımsız değil, fakat davranışın dinamiği ile sıkı münasebeti olan bir süreçtir*. İhtiyaçlar ve heyecanlar öğrenme veya düşünmeye sadece sebebiyet vermekle kalmaz, fakat öğrenme ve düşünmenin neticelerini tayin etmekte de rol oynar.

Meselâ bir ferde millî hâkimiyetle alâkalı yeni bir tutumu öğretmek zordur, ancak onun millî hâkimiyet anlayışının kendi hedeflerine erişmekte kâfi ve uygun gelmediği bir sitüasyon yaratmak suretiyle bunu yapabiliriz. Önce bu sitüasyon yaratılmadan verilecek eğitimin müesir olup olmayacağı şüphelidir. Eğitim bir tesir yapmaz,

zira işin içine bir gerginlik girmedikçe ferдин kognitif yapıları reorganizasyona direnir. Diğer taraftan, motivin çok kuvvetli olduğu hallerde de fertlerin kendi sosyal anlayışlarını uygun bir şekilde yeniden organize edeceklerini kabul etmek tehlikeli olur. Öfkeli adam iyi bir sosyal plâncı olamaz. Şiddetli açlık çeken insanlardan yeni ve işe yarar iktisadî faaliyet örnekleri bekleyemeyiz. Yeni dünya, eski dünyadan hayal kırıklığına uğramış insanlarla kurulamaz. Böyle insanlar, Birch'ün 48 saat aç kalan şempanzeleri gibi, öfkeli ve saldırgan olabilirler; Dembo'nun talebeleri gibi hayalâta dalarlar ve kognitif reorganizasyonları bozuk bir şekilde meydana gelir; fakat kendi temel problemleri için kullanışlı ve etkili bir çözüm bulmaları pek muhtemel değildir.

Cemiyet içinde yaşayan insanda pek çok öğrenme ve düşünme süreçleri meydana gelir. Bu süreçler ister onun dine karşı yeni bir tutumu benimsemesi, ister hayatını tehdit eden yeni harp tehlikelerini görememesi ister kendi "ben"i içine yeni kıymetleri sokamaması, ister "birçok ayrı devletler"den müteşekkil dünyasını "tek dünya" halinde yeniden organize edememesi olsun, her temel reorganizasyonu veya reorganizasyon yokluğunu ancak ihtiyaçlar, engeller, ve kognitif reorganizasyon arasındaki sıkı ilişkiyi hatırdı tuttuğumuz müddetçe en doğru bir şekilde anlayabiliriz.

Önerme II

Kognitif reorganizasyon olayı, tipik olarak, aralarında hiyerarşik ilişki bulunan bir dizi organizasyonlardan meydana gelir.

Bu prensip idrak organizasyonu hakkındaki birinci ve ikinci prensipleri genişletiyor, ve aynı zamanda öğrenme, düşünme, ve diğer kognitif reorganizasyonların ekseriyetle ihmal edilen çok önemli taraflarına işaret edi-

yor.⁴⁴ Bu önermede evvelâ bütün kognitif reorganizasyon süreci bir *dizi organizasyonlar* halinde tasvir edilmek suretiyle öğrenme ve düşünme süreçlerindeki birbirini takip eden her safhanın mânâlı bir şekilde organize olduğu belirtilmektedir. Ayrıca bu birbirini takip eden merhaleler arasında mevcut bulunan ilişkinin maiyeti de belirtiliyor. Bu münasebet hakkındaki bilgi *ilk* kognitif organizasyonun mahiyetini bilmek suretiyle *son* organizasyonun ne olacağını önceden kestirmemize yardım edebilir.

Kognitif reorganizasyonun oluşu ve devamlılığı. Şimdiye kadar hep kognitif reorganizasyon sürecinden söz ettik. *Kognitif reorganizasyon*, veya *öğrenme olayı*, bir zaman safhası kaplayan devamlı bir hadisedir. Böylece meselâ bir çocuğun çarpma tablosunu veya dua kaidelerini yahut insanlarla nasıl geçinileceğini, veya cemiyetteki çeşitli fertlerin aldıkları "mevki rolleri"ne dikkat etmenin önemini öğrenmesinden bahsettiğimiz zaman, ondaki kognitif organizasyonun daha önce bu şeylere olan tek tek yaşıntılarının hemen tamamen bu yeni organizasyona dahil olacağını kabul ediyoruz. Çocukta öğrenme süreci onun ilk dersi ile başlar ve son dersi ile de nihayete erer:

Devamlılık hakkındaki "Üç merhale" görüşü. Kognitif reorganizasyon sürecinin devamlılığı hakkında iki ayrı görüş vardır. Birinci görüş nazaran her ders, deneme veya tecrübe neticesinde fert, gelişmekte bulunan kognitif yapısına birşeyler daha katar ve neticede bu yapı tam, mânâlı, ve organize bir hale gelir. Bu anlayışa göre reorganizasyon olayında fert kendi inanç veya görüşlerini yeniden organize ederken sanki şu üç safhadan geçmektedir: (1) Kognitif yapının mânâlı ve organize olduğu bir safha (Orijinal kognitif yapı); (2) Organize olmamış, mânâsız kopuk çağrışımlar ve idrakler safhası, ve (3) İdrak

⁴⁴ Bu önermeler, hatırlanacağı gibi, şunlardır: I. "İdraki ve kognitif saha, normal olarak, organize ve mânâlı bir şekildedir" (s. 135), ve III. "Bir alt-yapının idrakî ve kognitif özellikleri, geniş ölçüde, bu yapının ait olduğu bütünün özelliklerine göre belli olur" (s. 149).

ve çağrışımların devamlı yaşantılar neticesinde organize ve mânâlı yapılar (yeni fikirler, kanaatler veya inançlar) haline gelme safhası. Bir analogi yapacak olursak, kognitif reorganizasyon olayı bir tuğla binayı yıkarak bu tuğlaları tamamen farklı bir başka binanın inşasında kullanmaya pek benzer. Her tuğla ilâvesinde yeni bina bir şekil kazanmaya başlar, fakat ancak hemen bütün tuğlalar yerine konduğu zaman yeni bina bir şekil ve biçim alır ve tam bir yapı haline gelir.

Devamlılık hakkındaki "Organizasyon serileri" görüşü. Kognitif reorganizasyonun devamlılığı hakkındaki ikinci görüş de, bu reorganizasyonu bir dizi mânâlı organizasyonlardan oluşmuş bir süreç olarak izah etmektedir. Burada bu organizasyonlardan herhangi biri üzerine tesir eden birtakım spesifik vak'alar, en son meydana gelen yeni yapı ile pek az alâkalı olabilir. Bir başka analogi yapacak olursak, kognitif süreç bir kızın pek önemli bir toplantıda giyeceği elbise için karar verme durumuna çok benzer. Kız önce üzerinde birkaç beyaz çizgi bulunan sade bir siyah elbise giymeyi düşünebilir, fakat böyle bir kıyafeti uygun görmediği için siyah giymekten vazgeçer. Sonra başka birini dener, fakat ev sahibesinin kısa etekli elbiselerden hoşlanmadığını düşünerek ondan da vazgeçer. Eğer gardrobu müsaitse, daha birçok elbise deneyerek nihayet "tam uygun" olanında karar kılar. Bu genç kızın vardığı nihaî çözüm şekli birbirinden farklı, fakat hepsi de tam olarak birçok safhalardan geçmiştir. Yani son reorganizasyon, yukarıdaki tuğla misalinde olduğu gibi parça parça şeylerden teşekkül etmemiştir.

İlk defa Koffka (1925) bu görüşü kısaca şöyle anlatıyor:

Kısacası, başlangıçta en ilkel reaksiyonlarımızda... öğretim ve eğitimde, ve zekâlı faaliyetlerde tek, düzenli ve mânâlı bütünler buluruz... Yapıların teşekkülü ile organizasyon meydana gelmeye başlar, bu türlü yapıların değişimi ile de devam eder.

Yavaş yavaş, birçok sıçrama ve atlamalarla, farklı nizamlar, farklı terkipler ve farklı mânâlar elde ederiz.

Mamafih, bu görüş açısından dahi, son organizasyona varmadan önce birbirini takiben meydana gelen muhtelif kognitif organizasyonların bir tek sürece ait olduğu söylenebilir. Zira bunların hepsi de aynı problemi çözmeye çalışan aynı fertte tek bir hedefe erişmek arzusunun yarattığı faaliyetleri göstermektedir.

Öğrenme olayının şu şekilde tasvirine delil olarak gerek insan, gerekse hayvanlar üzerinde yapılmış birçok tecrübî araştırmalar gösterilebilir.⁴⁵ Kognitif reorganizasyon olayı düzenlilik ve karışıklık hallerinin birbirini takip etmesi değil, fakat bir düzenden başka bir düzene geçiş hallerinden ibarettir. Yukarıdaki iki görüş arasında önemli farklar meydana geliyor, çünkü herbiri de bizi şimdi ele alacağımız çok değişik neticelere götürmektedir.

Tekrar ve Tesir Kanunları. Kognitif reorganizasyon süreci bir dizi bağımsız organizasyonlardan müteşekkil olarak görüldüğü takdirde, spesifik kognitif organizasyonlarda da olguların birbirini takip ettiğini ve bir neticenin ortaya çıktığını inkâr etmiş oluyoruz. Zira bu ikinci faraziyeye göre, ancak bir sürü tekrardan sonra kognitif organizasyon bir şekil almaya ve hedefe yönelmiş bir mânâ kazanmaya başlar. Şu halde bizim bu ikinci prensibimiz, tesir ve tekrar kanunlarının geçerliliğini kabul etmiyor.⁴⁶ En sondaki organizasyon bir dizi organizasyon içinde bir tanesi olduğuna göre, burada idrak edilen ve

⁴⁵ Farelerde ayırdetmeli öğrenme hakkında Krechevsky (1932 a, 1932 b)'nin; şempanzelerdeki öğrenme hakkında Spence (1934) in; köpeklerdeki şartlı öğrenme hakkında Girden (1938)'in; insanlarda kavram teşekkülü hakkında da Heidebreder (1924)'in, Hanfmann ve Kasanin (1937)'in tecrübeleri vardır.

⁴⁶ Bu kanunların çürüklüğünü gösteren tecrübî deliller ve teorik düşünceler hakkında bilgi için bak: Tolman, (1932). Bu kanunların bazı mahdut öğrenmesi stüasyonlarına tatbik edilebilecek şekilde yeniden gözden geçirilmiş şekilleri hakkında bak: Spence (1937, 1943).

organizasyona şekil veren illiyet olayları daha önceki yapılara şekil veren vakalardan nisbeten bağımsız olabilir. Birşeyin tekrarı, kognitif reorganizasyonların tekrar tekrar vukuuna imkân verir, fakat en son yapı bir birikme neticesinde yavaş yavaş meydana gelmez. Birbirini takip eden her yapı, şahsın o anda idrak ettiği şeylerin bir fonksiyonudur ve organizasyon da bu idraklere göre olur. Yatağını her ıslatışında cezalandırılan bir çocuk, yatağını ıslatmanın kötü bir şey olduğunu mutlaka öğrenecek değildir. Aksine, annesinin hep ceza verici, uzlaşmaz bir şahıs olduğu kanaatine varması da mümkündür. Kendi dünyası içinde ıslak bir yatağı önemli bir idrak unsuru olarak görecektir çağa gelmemişse, hadiseyi bu şekilde anlayacaktır. "Islak yatak" ile "ceza"nın birbirini takip etmesi çocuktaki sosyal öğrenmenin bir safhasında "odadaki anne" ve "ceza" şeklinde idrak edilir. Ancak ıslak yatağı idrak etmeye başlayınca "Islak yatak" ile "ceza"nın birbirini takip etmesi bir tesir yapabilir.

Hayat Tecrübesiyle öğrenme. Kognitif organizasyonu tayin eden şey bir olayın tekrarı veya sebeple neticenin birbirini takip etmesi değil, fakat yeni organizasyonlarda idrak edilen, dikkat edilen şeylerdir.⁴⁷ Bu kanaatı genişletecek olursak, insanların hayat tecrübesinden niçin birşeyler öğrenemediğini anlayabiliriz. Farzedelim ki tekelci bir iktisadî sistemin tatbik edilmesi memlekette bir iktisadî buhrana yol açmış olsun. Bir insan kendi hayatı içinde tekelci iktisat politikası ile buhranın birbirini takip edişini ne kadar çok görmüş olursa olsun, neticede onun muhakkak "tekelcilik iktisadî buhrana yol açıyor" şeklinde bir kognitif reorganizasyona varacağını söyleyemeyiz. Eğer buhran çok derin, ve onun hedefleri de bu yüzden engellenmiş ise, fertteki kognitif yapılar tekrar tekrar or-

⁴⁷ Bu noktada tesadüfî öğrenme meselesi, yani neticede öğrenilen şeye dikkat edilmeksizin meydana gelen öğrenme meselesi ortaya çıkabilir. Postman ve Senders (1946) böyle dikkatsiz öğrenme hadisesi hakkında yapılan sıkı bir tahlil neticesinde dikkat eksikliğinin gerçek (reel) olmaktan ziyade görünüşte olduğunu görebileceğimizi söylüyorlar.

ganize olur, fakat yine de doğru bir organizasyona erişemeyebilir. İlk defasında Cumhuriyetçi Parti'nin buhrana sebep olduğunu "öğrenebilir"; ikinci defa Demokrat Parti'nin buna sebep olduğunu zanneder; üçüncüsünde kabahati Yahudilere bulur, ilh. Her defasında da onun kognitif sahası yeniden organize olmuştur -"öğrenmiş" ve hayat tecrübesinden "istifade etmiş"tir.- fakat her defasında da yanlış bir neticeye varmıştır. *Çünkü onun kognitif yapısı idrak sahasında o anda hakim bulunan belli olaylara göre organize olmaktadır.* Ancak tekerci tatbikatın önemli bir idrak unsuru olduğunu gördüğü zaman bu hayat tecrübesinden (yaşantı) birşey öğrenebilir. Böyle bir idrak olmazsa, aynı hadiselerin arka arkaya gelişini ne kadar çok görürse görsün, doğru bir kognitif organizasyona erişemez. (Bu münasebet hakkında bak: Düşünme ve öğrenmede engeli idrak etmenin rolü, s. 153 ve illiyetin idraki, s. 137-8).

Bu olgunun anlaşılmaması, insanların sosyal davranışı ve öğrenme kabiliyetleri hakkında pekçok yersiz tenkidlere ve şüphelere yol açmıştır. "İnsan hayat tecrübesinden birşey öğrenemez mi?" Sosyal değişmeyi araştıran ümitsizler bu feryadı daima tekrar ederler. Propagandacıların çoğu da "bir yalanı mümkün olduğu kadar çok tekrarlayın, halk ona inanır" sözünü kendilerine prensip yapmışlardır. Bunların hiçbirisi de doğru değildir. İnsanlar hayat tecrübesinden birşey öğrenebilir, fakat bu öğrenme siyaset âliminin, iktisatçının, veya sosyal reformcunun yaptığı gibi olayların ardarda gelişini gözlemek suretiyle değildir. İnsanlar ancak olaylar arasında idrak edebildikleri devamlılıklardan birşey öğrenebilirler. Bu idrakler de tekerciliği, emperyalizmi, veya sahtekârlığı ihtiva etmeyebilir. İnsanlar bir yalana sırf fazla tekrarlandığı için inanmazlar. Eğer bir yalana inanıyorlarsa, bunun sebebi yalanın bir ihtiyacı karşılar görünmesi, devamlı tekrarla dikkati çekmesi, ve o yalandan daha başka bir izah tarzının o anda bulunamayışdır.

İster bir hayvanın ayırdetmeli öğrenmesini, ister çocukların tuvalet alışkanlığı kazanmalarını, ister bir memleketteki vatandaşların siyasî problemleri çözmelerini, ister milletlerarası münasebetler üzerinde yeni bir görüş tarzının benimsenmesini veya herhangi başka bir kognitif reorganizasyon sürecini ele alalım, şunu unutmamalıyız ki, bütün reorganizasyon süreci, her safhada, organize olmuş yapılardan meydana gelmiştir ve ortaya çıkacak belli organizasyon da ferdin o anda idrak ettiği şeylerin bir fonksiyonu olacaktır.

Eğitim ve rehberliğin rolü: Maksatlı bir şekilde yönetilen eğitim faaliyetleri, öğrenme ve yeniden eğitim bakımından bu noktada büyük ve hayatî bir önem kazanıyor. Temel kognitif yapılar yeni olgular karşısında mutlaka değişmiyordu. Fakat bu demek değildir ki, davranışın değişmesinde propagandacı veya eğitimcinin bir rolü yoktur. Yeni kognitif reorganizasyonları teşvik edecek olan şartlar mevcutsa (meselâ engellenmiş bir hedef, ferdin fizyolojik durumunda önemli bir değişme ilh.) o takdirde yeni kavramların verilmesi ve dikkatin yeni münasebetlere yöneltilmesi mutlak bir önem kazanır. Rehberlik, öğretim, eğitim yeni münasebetleri ferdin şuuruna çıkarmak veya onu bunlardan haberdar etmek suretiyle kognitif reorganizasyonun mahiyetini belirleyebilir. Kognitif reorganizasyon sürecinin tam bir şekilde anlaşılması halk eğitimcisine ve propagandacıya büyük bir rol verir.

Reorganizasyon Sürecinde Kognitif Organizasyonlar Arasındaki Münasebet: Bu noktaya kadar ikinci önermenin yalnız bir tek neticesini ele aldık. Kognitif reorganizasyon süreci organize olmuş ve intibaka yarayacak şekilde tertib edilmiş bir seri yapılardan meydana gelmiştir. Fakat bu çeşitli yapılar birbirinden tamamen bağımsız değildir. Meselâ, görmüş olduğumuz gibi, bunların hepsi de tek bir sürecin parçalarından ibarettir. Daha belirli bir şekilde ifade edersek, her yapı gayet belirli ve sistemli bir şekilde, dizideki diğer yapılarla ilişki halindedir. İkinci

önerme bu münasebeti tarif ve kognitif reorganizasyonların ard arda gelişini de daha genelden daha özele doğru bir gidiş şeklinde tasvir ediyor.

Hayvanlar üzerinde yapılmış bir tecrübe. Tolman ve Krechevsky, Krechevsky'nin faredeki ayırdedişli öğrenme tecrübesinin neticelerini tahlil ederlerken (1933) şu tasviri yapıyorlar: Fare, aydınlatılmış bir kapının yemek mânâsına geldiğini öğrenirken burada şöyle bir şema hasıl olmaktadır: (1) Hayvan ilk defa ayırdetme kutusuna sokulunca, problemi çözmek için *genel bir hipotez* kuruyor. Bu genel hipotez ekseriya keşif, ve yoklama faaliyetlerini ihtiva eder, meselâ hayvan kutunun içinde uyumak veya bağırmaktan ziyade kutuyu muayeneden geçirir. (2) Hayvanın kognitif, reorganizasyon sürecindeki ikinci merhalede, bu genel hipotez içinde *özel bir hipotez* meydana gelir. Bu özel hipotez de kutuyu çeviren duvarlar veya zeminden ziyade çıkış yollarının yoklanmasını ihtiva eder. Fakat "ancak çıkış yolları yiyeceğe götürür, onun için bu yollar keşfedilmelidir" şeklindeki bu reorganizasyon ilk genel hipotezi aksettirmektedir. Eğer birinci genel hipotez tamamen farklı mahiyette olsaydı, bu sonraki hipotezde çıkış yollarının keşfi bulunmazdı. Herbiri bir önceki hipoteze dayanan ve önceki hipotezdeki dikkat sahasını "daraltan" bu yeni kognitif reorganizasyonlar, "doğru" hipotez bulununcaya veya yeni bir genel hipoteze varıluncaya kadar devam eder. Yeni benimsenen genel hipotezin ardından yine özel hipotezler meydana gelir.⁴⁸

İnsan düşünmesi üzerinde bir tecrübe. Duncker'in insandaki problem çözme süreci üzerinde yaptığı tahlile göre (1945) burada meydana gelen ilk kognitif organizasyon genel bir saha (range) halinde tasvir ediliyor. Problemin çözümü bu saha içinde aranmaktadır. Bu sahada ya araştırma sonunda bulunan çözüme ait genel bir nokta,

⁴⁸ Farenin davranışından bahsederken "hipotez" gibi kelimeier kullanmanın tecrübi ve nazari bakımdan doğruluğu hakkında bak: Krechevsky (1932 a)'nin orijinal tetkiki.

veya çözüme götürecek genel bir metod idrak edilmiştir. Böyle bir saha içinde çeşitli fonksiyonel çözümler bulunuyor ki, Duncker bunları aranan çözüm şeklinde bulunması beklenen şeyleri hususîleştiren birer merhale olarak tasvir ediyor. Duncker'in "hususî çözüm" dediği en son kognitif reorganizasyon, fonksiyonel çözümün o sitüasyona uygun bir şekilde tatbikatından ibarettir ve insanın geçirmiş olduğu belli yaşantılar bu neticeye yardım eder.

Duncker'in verdiği bu genel tasviri, deneklerin birinden alınan bir protokolü misal göstermek suretiyle açıklığa kavuşturabiliriz.⁴⁹ Duncker tecrübeyi yaparken Berlin Üniversitesi'nde talebe olan deneklerine şu problemi vermiştir: "*Problem*. Midesinde ur bulunan bir şahıs, mide dokularını tahrib edebilecek kudrette birtakım şualarla tedavi edilecek. Şu halde buradaki mesele bu uru, etrafındaki sağlam dokuya zarar vermeden tahrib etmekten ibarettir." Deneklerden birinde şöyle bir kognitif reorganizasyon meydana gelmiştir: (1) *Genel saha*. Burada çatışmanın, yani şuaların hem faydalı hem de zararlı oluşlarının mahiyetini anlamak, (2) *Fonksiyonel çözümler*. Şuaları sağlam dokulardan onlara zarar vermeyecek şekilde geçirmek, (3) *Nihaî çözüm*. Vücudun dışında çeşitli dokulardan zayıf şualar göndererek bunların hepsini de urun bulunduğu noktada toplamak.

Maier (1931)'in düşüncedeki "istikamet" mefhumu, Duncker'in "fonksiyonel çözüm" kavramına çok benzetmektedir. Gerçekten, Maier'in "muhakeme" üzerinde yaptığı tahlil ile buradaki kognitif reorganizasyon hakkında verdiğimiz tahlil birbirine uyuyor.

Sosyal problemler üzerindeki düşünmeden misaller. İkinci önermede kognitif reorganizasyon sürecindeki ardarda yapıların karşılıklı münasebetlerini genelleştiren

⁴⁹ Bu tasviri Duncker ve Krechevsky (1939)'nin birlikte hazırlamış oldukları bir tetkike dayandırıyoruz. Bu tetkikte müellifler farelerdeki problem çözüme davranışı ile insanlardaki "yaratıcı düşünce" arasındaki benzerliği gösteriyorlar.

kısım, aynı zamanda idrak hakkındaki üçüncü önermeyi de reorganizasyon sürecine doğru genişletiyor. Üçüncü önermeye göre, bir alt-yapının özellikleri, geniş nisbette, ait oldukları yapının özelliklerine göre belirlenmektedir. Birbirini takip eden her kognitif reorganizasyon da temel bir organizasyonun bir alt yapısı olarak görülebilir. Şu halde, tıpkı bir ferdin şahsiyet vasıflarını onun mensup olduğu grup hakkındaki kognitif yapıımıza göre idrak ettiğimiz gibi, bizdeki çeşitli kognitif reorganizasyonlar (hipotezler, fonksiyonel ve spesifik çözümler ilh.) da kendilerinden önceki daha genel kognitif yapıların tesiri altında kalmaktadır.

Bu prensip, sosyal meseleleri çözme teşebbüslerinde sık sık rastlanan düşünce tarzını anlamamıza büyük nisbette yardım edebilir. Farzedelim ki, memleketteki iktisadî sıkıntılarla uğraşan bir siyasî liderin düşüncesini anlamaya ve bu düşüncüyü önceden tahmin etmeye çalışıyoruz. Eğer bu liderin herşeyin kötü insanların maksatlı faaliyetlerinden ileri geldiğine inandığını biliyorsak, ondaki kognitif reorganizasyonların nasıl bir sıra takip edeceği hakkında güvenilir tahminlerde bulunabiliriz. Bu en genel kognitif organizasyonun bir neticesi olarak, politikacı lider, memleketinin meselelerine bir çözüm bulmaya çalışırken kendi sahasını meselâ "komünistleri" suçlandıracak şekilde organize edecektir. Eğer bu tutmazsa yeni bir organizasyona geçip "Yahudilerin kabahatlı oldukları"nı düşünecek; daha sonra belki İngilizleri ilh. kabahatli bulacaktır. Böyle bir kognitif organizasyondan hareket ederek asıl kabahati memleketinde mevcut iktisadî münasebetlere veya dünya ticaretinin gidişatına bağlayacak bir neticeye varması pek beklenemez.

Birbirini takip eden organizasyonları belirleyen temel yapı ekseriya gözden kaçacak derecede temelli ve sağlam bir şekilde kurulmuş olabilir. Fert kendi düşüncesini tenkitçi bir gözle yoklayarak kendi kurduğu hipotezleri araştırmaya kadar gitmeyebilir. Bu gibi temel farazi-

yeler de, farkında olmaksızın, kendi düşüncelerine tesir edebilir. Meselâ felâketli bir dünya harbinden sonra çeşitli memleketlerin diplomatları sulh masası etrafında toplanıyorlar. Hepsi de savaş probleminin çözüm şeklini arıyor. Bunların hepsi de zeki ve hakikaten barışı arayan insanlar olabilir. Diplomatlar bu mesele ile uğraşırken birçok çeşitli kognitif organizasyon meydana gelir. "Benim memleketim diğer milletlerin veya milletler topluluğunun hücumu cesaret edemeyeceği kadar büyük bir ordu ve donanmaya sahip olursa savaşın önüne geçilebilir". Bu çözüm mümkün görülmediği zaman da "En büyük iki veya üç devletle ittifaka girersek sarsılmaz bir birlik teşkil ederiz.", denir. Bunun da gerçeğe uymayan bir hal çaresi olduğu gösterilirse, "Daha sonraki büyük bir savaştan kaçınmak için şimdi önleyici bir savaş yapalım." ilh. diye bir teklif ortaya atılır. Bütün bu kognitif organizasyonların hepsi de organize birer çözüm yoludur ve içlerinden bazıları da uygulanabilir gibi görünebilir. Hata nerededir? Bu diplomatların ya aptal, ya da kötü niyetli olduklarını söylersek birşeyler anlayacağız. Fakat onlar ne aptal, ne de kötü niyetli olabilir. Sadece, koydukları spesifik hipotezler kendi temel kognitif yapılarına göre tayin ve tahdid edilmektedir. Önce üzerinde düşünülmemiş genel bir kognitif yapı ile -hırslı, mütehakkim ve tamamen bağımsız devletler var, her biri kendi hükümlanlığını kıskançlıkla koruyor ve kendi tesir sahalarını genişletmek arzusu ile mütemadiyen kıvrınıyorlar- başlarsak, sonraki kognitif organizasyonlar her noktada bu ilk yapıyı yansıtır. Bu temel kognitif organizasyonu yeniden gözden geçirseler veya şöyle bir genel kognitif organizasyonla problemi çözmeye teşebbüs etselerdi başka tekliflere ve çözüm tarzlarına varılabilirdi: Çeşitli coğrafî mıntıklarda yaşayan, farklı diller konuşan, fakat birçok ortak hedefleri, ihtiyaçları, ve inançları olan insanlar mevcuttur, ve bu hedef ve ihtiyaçların da hükümlanlık veya tesir sahası ile hiçbir alâkası yoktur.

İkinci prensip müsbet taraftan şunu gösteriyor ki, insanların düşünme sürecini kontrol veya buna tesir etmek istersek "oldukları yerden başlamalı" ve düşüncelerini bu noktadan itibaren yönetmeye çalışmalıyız. Burada biz bir özel inancı değiştirmeden önce bazı temel inançları değiştirebiliriz, veya vermek istediğimiz inancı onların temel inançları çerçevesinde ifade ederiz. Fakat bu insanların temel, genel organizasyonları hakkında birşeyler bilmiyorsak, daha sonraki düşüncelerini ne anlayabilir, ne de önceden tahmin veya kontrol edebiliriz. Düşünme süreci bir dizi kognitif organizasyonlardan meydana gelmiş olmakla beraber, birleştirilmiş ve birbirine bağlı unsurlardan meydana gelmiştir.

Önerme III

Kognitif yapılar, zamanla, organizasyon prensiplerine uygun olarak progresif değişmelere maruz kalırlar.

Birinci önerme esas itibariyle engellenmiş bir hedefe tepki olarak meydana gelen kognitif reorganizasyonları ele alıyordu. Mamafih bu bölümün başındaki giriş kısmında da işaret edildiği gibi, bütün değişmeler böyle engellenmiş bir hedefin doğurduğu gerginliği azaltıcı faaliyetler dolayısıyla meydana gelmiş şeyler değildir. Pek önemli bazı reorganizasyonlar, kognitif organizasyonun teşekkülü ile bu organizasyonun ferdin davranışında bir rol oynadığı an arasına bir zaman fasılası girdiği zaman meydana gelir. Bu şekilde meydana gelen reorganizasyonları izah ettiğimiz takdirde şayia, şahitlik, ve "unutma" psikolojisini anlayabiliriz. Yukarıdaki önerme işte bu türlü kognitif reorganizasyonları belirtmektedir. Önermede "zaman" kelimesi geçmekle beraber, aslında zamanın hiçbir tesiri yoktur. Zaman sadece orijinal kognitif yapıya tesir edecek ve onu değiştirecek başka olayların doğuşuna imkân veren bir unsur oluyor.

Akılda tutma, unutma, ve kognitif reorganizasyon. Meseleyi zamana göre ifade etmek burada bilhassa akılda tutma veya unutma süreçleriyle ilgilendiğimizi akla getiriyor. Bu bir mânâda doğrudur, fakat "unutma" kavramı bazen görüldüğü gibi, kendisiyle birlikte birçok yanlış neticeler de getirmektedir. Bu sürecin mahiyeti hakkında şöyle genel bir ifadeye varılabilir: Akılda tutma (retention), ferдин sinir sisteminde, zamanın geçmesiyle meydana gelen fizyolojik olayların bir fonksiyonudur. Bir defa bir kognitif organizasyon meydana gelince, bu organizasyon bir zaman için devam etmeye yönelir. Fakat çeşitli olaylar ve tesirler dolayısıyla, bu organizasyon örneği yavaş yavaş çözülür ve parçaları da tedricen kaybolur. Şu halde bu tasvire göre, meydana gelen değişmelerin hepsi de aynı istikamettedir, yani kognitif yapı tedricen kaybolur veya bu yapıya ait parçalar dağılır. Unutma süreci hakkındaki bu görüş "inhilal" (çözülme, dağılma) mefhumu ile karakterize edilmektedir. Bir hadisenin oluşundan hemen sonra hatırladıklarımıza nisbetle, aradan uzun bir zaman geçtikten sonra hatırladıklarımız daha azdır.

Yukarıdaki izahı destekleyecek birçok geçerli olgular bulunabilir. Meselâ ezberlenen bir şiir parçasının veya bir isim listesinin unutulması halinde öyle görülüyor ki, bir zaman geçtikten sonra yapabileceğimiz şey nihayet bir veya iki mısraı veya bir iki ismi hatırlamaktan ibarettir -diğer mısralar ve isimler hatırdan çıkmıştır-. Mammafi, her zaman bu türden değişmeler olmaz. Okul sıralarında ezberlediğimiz bir şiiri hatırlamaya çalışırken ekseriya iki ayrı şiirin mısralarını birbirine karıştırır, isim listesini de yanlış bir şekilde hatırlayabiliriz. Başka bir ifade ile, unutmanın tesirleri sadece hıfzetme hataları halinde değil, fakat ekseriya hatırlanacak şey yerine bir başkasını koyma hataları şeklinde tezahür eder.

Unutma sürecinin üçüncü önermeye göre ifade edilmesi yukarıdaki tasvire nazaran daha kullanışlıdır; zira bu önerme, şimdi göreceğimiz gibi, zamanın geçmesiyle

kognitif organizasyonlarda vukua gelen şeyler hakkında genel bir ifade teşkil etmektedir. Bu ifadeye göre, unutma olayının genel izahı çerçevesinde ele alınabilecek olgular zaman içindeki kognitif reorganizasyonun bir özel hali olarak görülebilir. Üçüncü önerme, bir kognitif yapıda pek çok değişmeler meydana gelebileceğine işaret ediyor, fakat orijinal yapının tedricen kaybolacağını belirtmiyor. Şu halde burada değişmenin mahiyetini tayin eden şeyin organizasyon faktörleri olduğu ifade edildiğine göre, belli hallerde orijinal kognitif yapının zamanla meydana gelecek unutmaya karşı daha istikrarlı veya daha dirençli olabileceğini (bu organizasyon prensiplerine ve orijinal yapının mahiyetine dayanarak) önceden kestirebiliriz. Yine belli hallerde, orijinal kognitif organizasyonun tamamen farklı bir hale -orijinal yapıda hiç mevcut olmayan özelliklere sahip bir yapı haline- gireceğini tahmin edebiliriz. Ve bazı şartlar altında da orijinal organizasyonun tamamen kaybolabileceğini kestirmek mümkündür. Bizi şu veya bu tahmine götüren özel şartlar bu bölümün sonlarında teferrutiyla ele alınacaktır. Fakat önce zamanla meydana gelen değişmelerin mahiyeti hakkındaki fikirlerimize delil olacak bazı tecrübeleri gözden geçirmek ve şayiaların fertten ferde geçerken maruz kaldığı sistemli, düzenli değişmelerin anlaşılması bakımından bu fikirlerimizden çıkacak bazı neticelere işaret etmek istiyoruz.

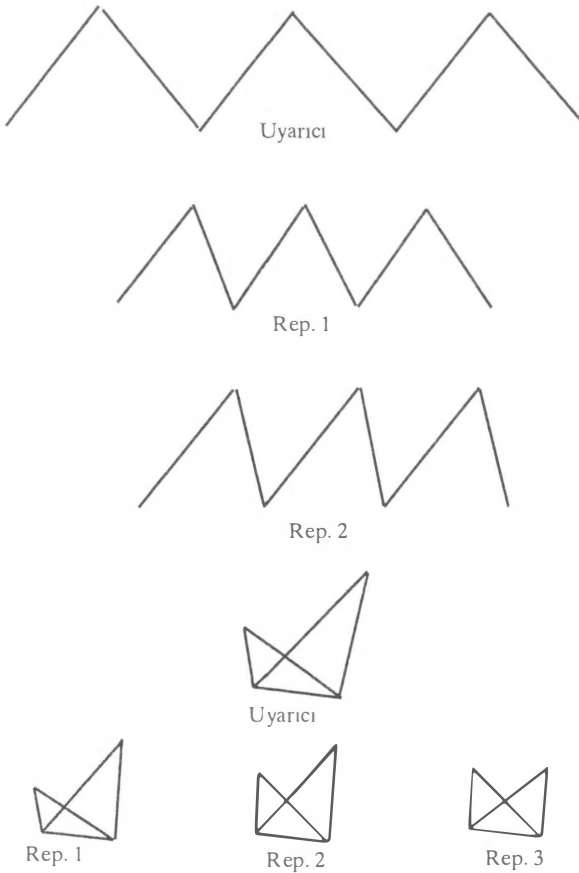
Görülen şekillerin hatırda tutulması: Misal olarak vereceğimiz ilk tecrübe, Friedrich Wulf'un (1922) basit görme idraklerinin hatırlanma gücü hakkındaki çalışmasından alınmıştır. Wulf bu tecrübeye malzeme olarak beyaz karton kâğıtlara çizilmiş 26 şekil kullanıyor. Deneklere, bir zaman sonra hatırlamak üzere bu resimlere bakmaları (her resim ayrı ayrı ve beşer saniye müddetle gösterilmiştir) söyleniyor. Karton ortadan kaldırıldıktan 30 saniye sonra ilk hatırlama (reproduction) yoklaması yapılmıştır. Sonra deneğe laboratuvardan çıkınca artık şe-

killer hakkında birşey düşünmemesi tenbih ediliyor. Aradan 24 saat geçince denek ikinci bir hatırlama testi için tekrar çağrılıyor. Bir hafta sonra üçüncü test, ve iki ay sonra da bazı denekler için dördüncü bir test yapılıyor. Deneğin vazifesi bütün resmi hatırladığı gibi çizmektir.⁵⁰ Deneklerden alınan bu reproduksiyonların tahlilinde görülüyor ki, sekiz tanesi hariç olmak üzere hepsinde de, aslında intizamsız çizilmiş olan şekillerin "daha yuvarlak", "daha keskin" hatlı şekillere doğru sistemli ve progresif bir değişme temayülü, mevcuttur (bak. şekil 4). Başka ifade ile, basit bir şekil idraki, zamanla, daha basit veya daha keskin belirtili şekiller halinde değişiyor. Şu halde buradaki değişme gelişigüzel olmadığı gibi, parçalı da değildir. Yani orijinal yapının bazı unsurları hatırlanmış, bazıları unutulmuş halde eksik bir resim ortaya çıkmıştır. Bütün idrak bir organizasyondan diğerine geçiyor. Burada bilhassa üzerinde durulması gereken nokta, bu değişmenin ihtiyaçlar veya engellenmiş hedeflerden ileri gelmemesidir. Organizasyon faktörleri (bilhassa yapı faktörleri) zamanla bir tesirde bulunuyor ve tıpkı o andaki idrak üzerinde tesir icra eden faktörlerin yaptığı gibi bir değişme meydana getiriyor.

Wulf'un tecrübesi, muhtelif değişikliklerle, pek çok defa tekrarlanmıştır. Gibson (1929) ve Carmichael, Hogan, ve Walter (1932) idrak edilen şekillere verilen isimlerin bu şekillerin hatırlanması üzerindeki değiştirici tesirlerini araştırdılar. Bu tecrübelerin verdiği neticelere göre, idrak edilen bir şekile verilen isim bu şeklin hatırlanmasını, verilen isimle daha uygun olacak şekilde değiştir-

⁵⁰ Bu tecrübe, Wulf'un her denekten muayyen bir zaman fasılası sonunda reproduksiyonları tekrar etmelerini istemek suretiyle "pure" hafızayı değil, fakat mümarese tesirinde kalan hafızayı tetkik ettiği söylenerek haklı bir tenkide uğramıştır. Mamafih, bu mümarese de düzeltici mahiyette değildi, zira denek herhangi bir testte ne nisbette doğru yaptığını katıyen bilmiyordu. Buradaki hadise "gerçek hayatta" vukubulanlara, yani mazide geçmiş bir vakanın tesadüfen hatırlanmasına (hatırlamanın doğruluk derecesini kontrol etmeksizin) çok benzemektedir.

mektedir. Burada da yine organizasyon faktörlerinin (ve kelimelerin mânâsı ferdin yetiştirme tarzına, hayat tecrübesine bağlı olduğu için de bilhassa fonksiyonel faktörlerin) işleyişini görüyoruz. Organizasyon faktörleri, zaman geçtikçe, anlık idrakte değişiklik yapan faktörlerin yaptığı tesirlerin aynısını icra etmektedir (Bak. Şekil 5).

Şekil 4- Yukarıdaki seri, zamanla meydana getirilen reproduksiyonlardaki "keskinleştirme"yi, aşağıdaki seri ise "düzleştirme"yi gösteriyor. (Wulf'dan alınmıştır).

Sözlü (verbal) malzemenin akılda tutulması. Barlett, hatırlama hakkındaki kitabında (1932) ilk defa bu gözlemleri genelleştirmiş ve bahis konusu prensibi daha karmaşık malzemenin hatırlanmasını da içine alacak şekilde genişletmiştir. Barlett'in kitabı bu tesiri gösteren tecrübelerle doludur. Cambridge Üniversitesi'ndeki talebeleriyle yaptığı hatırlama tecrübelerinden birinde, yaklaşık 300 kelimelik bir hikâyeyi malzeme olarak kullanıyor. "Hayaletler Savaşı" adındaki bu hikâyeye, deneklere yabancı olan bir kültürün folklorundan alınmış olup ayıbalığı avcılığı, savaş partileri, kanolar (sal), hayaletler vs. ile alâkalıdır. Barlett'in deneklerinden herbiri bu hikâyeyi iki defa okuyor, ve muhtelif zaman fasıllarından sonra hikâyeyi mümkün olduğu kadar doğru bir şekilde yeniden yazmaları isteniyor.

Barlett'in aldığı neticeye göre, zamanın geçmesiyle reproduksiyonların hepsi de keskinleştirme ve düzleştirme temayülleri dediğimiz sistemli ve düzenli değişmelere uğramaktadır. Bu değişimler deneklerin kültürel atıf sistemleri, Cambridge talebelerinin konuşma tarzları vs. yüzünden meydana gelmektedir. Konuşma tarzının tesirine misal olarak, hikâyenin aslındaki Canoe (bir çeşit sal) kelimesinin yerine alışılmış bir kelime olan Boat (sandal) kelimesi geçmiş; "ayıbalığı avı" ise "balık avı" olmuştur. "Ben gitmeyeceğim, beni öldürebilirler, yakınlarım nereye gittiğimi bilmiyorlar" ifadesinin yerine "aile bağları dolayısıyla red" gibi modern ve gazeteci tarzında ifadeler konuyor. Bunlar unutma sürecine bağlı gerçek hatalardır, çünkü Bartlett'in talebeleri hikâyeyi aynı ifade ile yeniden yazmaya çalışıyorlar.

Şekil. 5- Uyarıcının şekli ve iki ayrı denegin reproduksiyonları. Birinci deneye uyarıcı verildiği zaman bunun "gözlüğe" benzediği söylenmiştir; ikinci deneye de "halter" gibi birşey olduğu söylenmiştir. (Carmichael, Hogan, ve Walter'den)

Düzleştirici veya keskinleştirici tesire -hatırlanan reproduksiyonların daha basit ve daha organize olma temayülü- misal olarak, deneğin yaptığı reproduksiyonlarda gittikçe ilerleyen değişimler ekseriya öyle bir noktaya varıyor ki, burada malzemenin şeklinden başka geriye hiçbir şey kalmamıştır. Barlett bu tesiri kısaca şöyle ifade ediyor:

Hakikatte genel şema, şekil, nizam, ve malzemenin düzenleme tarzına yapılan tepki hakim görünüyor... Hikâye, şu veya bu tipte olduğu söylenir söylenmez takdim edildi.. diğer teferruat atıldı, yeniden düzenlendi, veya değiştirildi... Hikâyedeki şekil, plân, tip veya şemanın vasat ve tahsilli bir yetişkin şahıs için, bu nevi malzemede en hakim ve dayanıklı faktörü teşkil ettiği görülmektedir.

Mamafih, orijinal kognitif yapının geri kalan şekli -teferruat düzleştirildikten ve muhtevanın büyük bir kısmı da kaybolduktan sonraki şekil- çok defa orijinal yapı ile bir münasebet halindedir. William James (1890) unutulmuş bir ismin hatırlanmaya çalışılması hakkında yaptığı canlı bir tasvirde bu noktayı şöyle belirtiyor:

Şuurluluk halimizin kendisine has bir durumu vardır. Burada bir boşluk mevcuttur, fakat sırf bir boşluk değil. Bu son derece faal bir boşluktur. Burada hayal-meyal bir isim vardır, bizi muayyen bir istikamete götürür, bazen çok yaklaştığımız, hemen bulacağımızı zannederiz. Eğer karşımıza yanlış isimler çıkarsa bu belirli boşluk bu yanlış isimleri reddedecek şekilde hemen faaliyete geçer. Yanlış isimler bu boşluğa uygun bir şekilde yerleşmez. Bir kelimenin meydana getirdiği boşluk da bir başkasının boşluğuna benzemez... Kayıp bir kelimenin ritmi, onu örtecek bir ses bulunmaksızın, şuurumuzda mevcut olabilir, yahut baş taraftaki bir sesli veya sessiz harfin fazla uzaklaşmaksızın gözümüzden kaybolmasına takılabiliriz.

Şayia üzerinde yapılan bir tahlilden misal: Şayanın yayılması esnasındaki bozulma örneklerini tahlil eden

Allport ve Postman (1947) idrakte çeşitli yapı faktörleri ve fonksiyonel faktörlerin basit, masum bir hadisenin idrakini nasıl heyecanlı bir hikâye haline çevirdiğini gösteriyorlar.

1945 yazında, Japonların yenilmesinden biraz önce, bir taşra kasabasında anlatılan harbe ait hikâyeler arasında birini hemen hemen gelişigüzel bir şekilde seçtik.

Yalnız başına seyahat eden bir Çinli öğretmen, otomobiliyle kasabaya giriyor ve bir turist rehberine rastladığı güzel manzarayı görebilmek için çıkacağı bir tepenin yolunu soruyor... Birisi ona yolu gösteriyor, fakat bir saat içinde halk arasında şu hikâye yayılıyor: *Bir Japon casus, mıntıkanın resimlerini almak için tepeye çıktı.*

Bu şayiye ile gerçek olayı mukayese ettiğimiz zaman aşağıdaki faktörlerin tesirlerini görüyoruz:

1- *Düzleştirme.* Şayiada teferruatın çoğu atılmıştır... Ziyaretçi nazik ve utangaç, bununla beraber namuslu bir tavırla yaklaşıyor... Şarklı (Doğulu) olduğu muhakkak olduğu halde milliyeti kat'î bir şekilde bilinmiyor... Ziyaretçi yolda halk tarafından kolayca tanınabilecek bir vaziyette bulunuyor... Kimse onun yanında bir fotoğraf makinesi görmüyor.

2- *Keskinleştirme.* Şayia unsurları bazı noktaları küçültüyor, bazı noktaları da bilhassa belirtiyor... Orijinal sitüasyonda şarklı olan şey Japon olarak hususileştiriliyor; sadece adam olan birşey burada... bir "casus" oluyor. Ziyaretçinin elinde bir resim bulunması (turist rehberi) "resim almak" hareketi şeklinde keskinleştiriliyor.

3- *Asimilasyon.* Maine kasabası sakinlerinin şarklılarla pek az temasları vardı... Şarklılar hakkında ancak harp haberleri ve hikâyeleriyle kafalarında teşekkül etmiş bir tek kalıp vardır: "Japonlar casus olurlar"... Bu yeni durum da, en uygun atf sistemlerine göre asimile edilmiştir.⁵¹

⁵¹ Bu noktada III. bölümde idrakteki parça-bütün münasebeti hakkında verilen bilgiye bak.

Allport ve Postman, yaptıkları tahlili özetlerken, burada unutmaya ve bozma süreçlerine de tesir eden dinamik veya motivasyonel faktörlerin mevcudiyetine işaret ediyorlar. Savaş bu halk için önemli birşeydir, zira Japonlardan şiddetle nefret ediyorlar. Amerika'yı koruma arzusu duyuyorlar, umumiyetle yabancılar için şüphe besliyorlar. Ve hepsi de kendilerini muhtemel bir tehlikeden uzak tutmaya mütemayildirler. Gerek bu gibi motivasyonel faktörler, gerekse bizim bundan önceki bölümde ve bu bölümde ele aldığımız çeşitli idrak süreçleri dolayısıyla, orijinal olay bir harp şayiası haline gelmiştir.

Bir an içindeki idrak, "görme sahasında bulunan şeyler"in hakikî bir yansıması olmadığı gibi, hatırlanan bir olay da orijinal yapının "renksiz" bir tekrarından ibaret değildir. Orijinal yapı daima değişir, yeni mânâlar kazanır, yapı faktörleri ve fonksiyonel faktörlerin tesiriyle yeni biçimlere girer.

Üçüncü önermeden daha birçok alt-önermeler çıkarılabilir. Bu alt-önermeler orijinal kognitif yapının hatırlanmasında meydana gelen değişimin hakiki mahiyetini anlamamıza yardım edebilir.

Orijinal Yapı ile Reorganizasyon Süreci Arasındaki Münasebetler. İlk alt prensip orijinal kognitif yapının hususiyetleri ile bu yapıda zamanla meydana gelen değişim arasındaki münasebetlere dairdir. Bu alt prensip, en genel şekilde şöyle ifade edilir: *Bir kognitif organizasyonun, hatırlama halinde uğradığı spesifik değişimler, orijinal organizasyondaki yapı özellikleri ile fonksiyonel hususiyetlerin bir fonksiyonudur.*

Bu prensibe birçok misaller verebiliriz. Yapıya ait organizasyon prensiplerinden birine göre, bir obje, mümkün olan en istikrarlı organizasyona göre idrak edilmektedir. (Düzeltilme ve keskinleştirme). Eğer orijinal idrak iyi organize olmuş ve basit ise, düzleştirme ve keskinleştirme yönünde belirli bir değişim meydana gelmez. Böylece, Wulf'un tecrübesinde düzensiz bir şekilde çizilmiş

şekiller yerine basit şekiller verilmiş olsaydı, denekler tecrübe situasyonundakine nazaran bu orijinal şekilleri çok daha doğru olarak hatırlayacaklardı. Diğer taraftan, orijinal idrak, şekil ve organizasyondan mahrum olsaydı bu defa düzleştirme ve keskinleştirme temayülü görülecekti. Aynı şekilde, bir kavga, kaza, veya bu türden bir başka olay hakkında karmaşık bir hikâye okuyacak olsak, bunu dinleyenler hikâyeyi daha basit, daha organize ve mânâlı bir bütün haline dönüştürürler. Hikâyenin aynen tekrar edilmesini istiyorsak, onu ancak esaslı unsurları ihtiva eden insicamlı, basit bir şekle sokmalıyız. Burada asıl mesele hatırlanacak miktar değil, fakat hatırlanacak şeyin mahiyetidir. Allport ve Postman deneklerin gördükleri resimler hakkındaki beyanlarının hatırlanması ve intikali üzerinde yapmış oldukları tecrübeleri şöyle özetliyorlar:

Çok defa şayiaların anlatılırken işlendiği veya bir çığ gibi büyüdüğü kabul edilir. Bu yanlış bir telâkkidir. Gerçi biz asıl hikâyeye birçok düşüncelerin veya ahvale ait teferruatın sokulduğunu görüyoruz, fakat bunlar "keskinleştirme" temayülü dolayısıyla vukua gelmektedir. Ne insicam gayesi güden, ne de hikâyenin ana hatları üzerinde duran bir işlenme bahis konusudur- bizim tecrübelerimizde katiyyen rastlamadık.

Yapı faktörleri hakkında söylediklerimiz *fonksiyonel* faktörler için de doğrudur. Üçüncü bölümde gördük ki, objeler ve olayları bizdeki ihtiyaçlar, ruh halleri, kültürel atıf sistemleri ilh. çerçevesinde idrak etme eğiliminde bulunuyoruz. Eğer orijinal kognitif yapı bu faktörlere uygun düşen birşeyse, o zaman meydana gelecek organizasyonlar çok küçüktür; fakat böyle bir uygunluk olmadığı takdirde nisbeten daha geniş bir reorganizasyon meydana gelir. Başka ifade ile söylersek, ihtiyaçlarımız ve ruh hallerimiz orijinal idrak esnasında yapmadıkları tesiri hatırlama esnasında yapıyorlar. Bu süreç hatırdan tutma esnasında birtakım olayların icadına ve teferruatın yutul-

masına yol açıyor. Meselâ bir grup grevci ile polisler arasında bir kavgaya şahit olmuşsanız ve sizde de daima hücumla başlayanın polis olduğu hakkında bir inanç varsa, bu kavga sahnesini yeniden anlattığımız zaman, olayın orijinal idraki çok karışık birşey dahi olsa, ilk defa polisin hücum ettiğini hatırlarsınız. Böyle bir icat veya uydurma, "unutma"dan ileri gelen masum bir hatadır. Sizdeki kognitif yapı, başlangıç hakkındaki belirleyici fonksiyonel faktörlere uyacak şekilde değişmiş, ve zihninizdeki tertip içinde devam edip gelmiştir. Mübalağa (abartma) da ekseriya aynı sürecin bir neticesidir. Grevcilere nazik davranmadığını gördüğünüz polisten nefret ediyorsanız, onu bilhassa "kaba" olarak hatırlayacaksınız.

Davranışın Dinamiği ve Seçici (selective) Hafıza. İhtiyaçların hafıza üzerindeki tesiri bir başka şekilde daha kendini gösterir: Seçici hatırlama veya seçici unutma, tıpkı insandaki ihtiyaçların *idrak için* seçilen şeyleri belirmesi gibi, idrak edilen şeylerin *hangilerinin* *akılda kalacağını* belirleyen de bu ihtiyaçlardır. Bu sahada ilk tecrübelerden birini Zeigarnik (1927) yaptı. Bu tecrübelerde Üniversite talebeleri, öğretmenler ve çocuklar olmak üzere 164 denek kullanılmıştır. Deneklere şu talimat veriliyor: "Mümkün olduğu kadar süratle ve doğru bir şekilde tamamlayacağınız bir dizi vazifeler vereceğiz." Bir defada 18-22 vazife veriliyor. -kartonlardan kutu yapma, çamurdan şekiller inşa etme vs. gibi el işleri-. Vazifelerin yarısı gelişigüzel bir sıra ile, denekler bunları tamamlamadan önce toplanmıştır. Vazifelerin hepsi de (yarıda kalmış ve tamamlanmış) toplandıktan sonra tecrübeci soruyor: "Lütfen bana, tecrübe esnasında hangi vazifeler üzerinde çalıştığınızı söyler misiniz?" Ayrıca deneklerden iç gözleme dayanan raporlar alınıyor, ve hangi vazifelerin en çok alâka çektiği, hangilerinin en az alâka gördüğü, hangi vazifenin en çok hoş gittiği, ilh. soruluyor.

Zeigarnik'in neticeleri göstermiştir ki, yarıda kalmış vazifeler, tamamlanmış olanlardan yaklaşık iki misli daha

çok hatırlanmaktadır. Zeigarnik daha sonra yaptığı kontrol tecrübelerine ve deneklerden aldığı raporlara dayanarak şu neticeye varıyor: Tamamlanmamış bir vazifenin hatırlanma kıymeti daha yüksektir, çünkü hatırlama yoklamasında bu yarıda kalmış vazifeden dolayı hâlâ boşalmamış bir gerginlik mevcuttur. Bunlar zor ve önemli olduğu için yarıda kalmıyor, fakat denek bu vazifeler üzerindeki başarısından da memnun kalmıyor ve bunlardan dolayı kendisinde devamlı bir gerginlik hasıl oluyor. Alper (1946)'in daha sonraları yapmış olduğu bir tecrübeye görülmüştür ki, ben'i çok yakından ilgilendiren (ego-involved, yani ben'e ait ihtiyaçları tatmin eden vazifelerin tamamlanması) şartlar altında öğretilen meseleler, ben'i değil de vazifeyi alâkadar eden şartlarda yapılan (task-involved, yani vazifenin gayri şahsî birşey olarak, tecrübeyi tatmin etmek için yapılması) aynı vazifelerden çok daha iyi hatırlanıyor.

Birçok kimselerin kognitif dünyalarını ve onların kendi inanç ve tutumlarını kuvvetlendirmek için kullandıkları verilerin mahiyetini anlamak bakımından, hatırlamadaki bu seçicilik özellikleri bilhassa önemlidir. Üçüncü bölümün başlangıcında işaret etmiş olduğumuz gibi, ferdin kognitif dünyası sadece idrak ettiği şeylerden değil fakat aynı zamanda hatırladığı ve hayal ettiği şeylerden oluşmuştur. Fakat burada görülüyor ki, fert idrak ettiği herşeyi, hatta yaşadığı olaylardan temsili ve gelişigüzel almış bir örneği dahi hatırlamıyor. Sadece seçilmiş bir örneği hatırlıyor. Meselâ hayal kırıklığına uğradığı veya yabancılar tarafından hakarete maruz kaldığı veya dolandırıldığı durumları aklında tutar, fakat yabancıların böyle kötü roller oynamadığı olayları unuttur; kendisini son derece yakından alâkadar eden olayları aklında tutar, diğerlerini unuttur. Yaşantılardaki bu "örnek seçme hatası" (sampling error) da bozulmuş, tahrif edilmiş bir kognitif sahanın doğmasına sebep olur.

Araya Giren Olaylar ve Kognitif Reorganizasyon. Şimdiye kadar unutmama hadisesini, orijinal kognitif yapıya tesir eden çeşitli organizasyon faktörlerine bağlı olarak meydana gelen devamlı, düzenli hatta yaratıcı bir değişme süreci halinde izah ve tasvir ettik. Fakat bu süreç, yeni idrakler araya girmedikçe pek devam edemez. Biliyoruz ki, orijinal bir idrak, *ferdin hayatında daha yeni yaşantılar meydana gelmeksizin*, sistemli değişmelere uğrar. Fakat orijinal idrak ile hatırlama arasına giren zaman fasılası, boş bir fasıla değildir. Kognitif reorganizasyonlar kendi akışları istikametinde devam etmekle beraber, fert yeni objeler ve olaylar idrak etmekte, yeni ihtiyaçlar ve hedeflere sahip olmakta, yeni heyecanlar ve hisler yaşamaktadır. Bu yeni yaşantılar, birçok hallerde, yukarıda tasvir ettiğimiz düzenli değişmelere tesir eder. İdrak hakkındaki temel anlayışımızdan da görüleceği gibi, hiçbir idrak (eski veya yeni) kendine mahsus bir hayat yaşamaz, fakat hemen hemen bütün diğer benzer idraklerle karşılıklı tesir halinde bulunur. Bu süreçlerin özelliğini belirtmek için, üçüncü önermeyi şu şekilde bir alt-önerme olarak ifade edebiliriz: *Bir kognitif organizasyonun hatırdan tutma esnasında uğradığı değişmeler, orijinal yapının özellikleri ile araya giren idrakler arasındaki münasebetin bir fonksiyonudur.* Bu ifade, kolayca görüleceği üzere, laboratuvar da geriye dönüşlü ket vurma (retroactive inhibition) tabiri altında araştırılan olayları içine almaktadır.

Bu tesiri göstermek için düzenlenen tipik bir laboratuvar tecrübesinde iki grup deneğe meselâ bir mânâsız hece listesi ezberletilir. (A listesi). Sonra tecrübe grubuna ikinci bir liste (B listesi) ezberletilir. Kontrol grubu ise bu devre zarfında istirahat eder. Daha sonra iki grupta da A listesinin ne kadar hatırlandığı araştırılır. Tecrübe grubu ile kontrol grubunun başarıları arasında bulunan herhangi bir farkın, B listesinin öğrenilmesindeki zihni olaylar tarafından A'nın hatırlanması üzerine yapılan bir tesirden ileri geldiği kabul edilir.

Ekseriya, araya giren bir idrakin eski idrak üzerine yaptığı tesir tamamen yeni bir kognitif organizasyon meydana getirir. Birbirine benzer iki idrak sadece birbirine bağlanmış değil, fakat birbiriyle karşılıklı tesir halindedir. Bu yüzden bazan "yaratıcı unutma"dan bahsediyoruz. Bizim sosyal hafızamızda bu duruma çok defa rastlanır. Farz edelim ki Ahmet'in cüzdanı A şehrinde bir yankesici tarafından çarpılmış olsun. birkaç dakika sonra Ahmet bunun farkına varıyor ve çok üzülüyor. Kısa bir zaman sonra o şehrin İtalyan mahallesinde bir zaman kalmak fırsatını elde ediyor. Cüzdanın kaybı ile bir alâkası olmaksızın, şu veya bu sebeble oradaki İtalyanlardan hiç memnun kalmıyor. Bir yıl sonra Ahmet para cüzdanının şehirdeki İtalyan mahallesinde çalındığını "hatırlayabilir". Başka ifade ile, A şehrinin bir noktasındaki *nahoş* bir yaşantı şehrin başka bir mıntikasında daha sonraki bir "nahoş" yaşantı ile organize edilir, ve nahoşluk itibariyle birbirine benzeyen bu iki yaşantının karşılıklı tesiri neticesinde yeni bir kognitif yapı meydana gelir. Ahmet İtalyanlar aleyhine bir peşin hükme sahip olsaydı bu hadisenin olması daha çok muhtemeldi, fakat masumane bir şekilde hatırlanan olayların birçoğu orijinal peşin hükümleri bu şekilde takviye etmektedir.

Araya giren olayın, kelimenin dar mânâsiyle, bir idrak olması şart değildir. Yeni hedeflerin, yeni gerginlik ve ihtiyaçların meydana gelmesi de kognitif yapının hatırlanma gücüne tesir edebilir. Başka bir ifade ile, orijinal idrak veya kognitif yapı sadece başlangıçta mevcut bulunan ihtiyaçlara göre değil, fakat daha sonra meydana çıkan ihtiyaçlara göre de değişir. Binaenaleyh aynı olayı bir zaman şu şekilde, bir başka zaman da tamamen farklı bir şekilde hatırlayabiliriz.

Önerme IV

Kognitif organizasyon sürecinin kolaylığı ve sürati, orijinal kognitif yapıdaki farklılaşma, soyutluk, ve katılığın bir fonksiyonudur.

Bundan önceki üç önerme, kognitif reorganizasyon meydana getiren bazı şartlarla (birinci önerme), birbirini takip eden çeşitli yapılar arasındaki münasebetle (ikinci önerme), ve araya giren olaylar ve zaman içinde organizasyon faktörlerinin yaptığı tesirin bir fonksiyonu olarak meydana gelen değişmelerin niteliği ve yönü ile (üçüncü önerme) ilgili idi. Fakat reorganizasyon sürecine ait daha birçok önemli özellikler bu prensiplerin dışında kalmış bulunuyor. Meselâ biliyoruz ki, kognitif reorganizasyonun sürati sadece şahıstan şahsa değişmekle kalmıyor, aynı şahsın iki ayrı problem karşısındaki reorganizasyonları da birbirinden farklı oluyor. "Pekçok şeylere süratle alâka gösterir, fakat Demokrat Parti bahis konusu olunca düşüncesini değiştirmekte pek yavaştır" gibi cümleleri sık sık işitmişizdir. Engellenmiş bir hedef mevcut olduğu halde kognitif reorganizasyonun meydana gelmediği hallerde de çok rastlayabiliriz. Başka ifade ile, kognitif reorganizasyon sürecinin bütün diğer özelliklerine ilâveten, değişmenin kolaylığı ve sürati hakkında da birşeyler bilmemiz gerekiyor.

Zekâ bahsinde ferdî farklar kavramı ekseriya insanlar arasında kognitif reorganizasyonun sürati bakımından mevcut farkları izah etmek için kullanılır. Özel doğuştan kabiliyetler kavramı ise aynı fertte kognitif reorganizasyonun süratinin çeşitli hallerde gösterdiği farkları belirtir. Şu halde kognitif reorganizasyonun temposundaki farklar biyolojik bakımdan belirlenmiş (ve ekseriya doğuştan) olan ve organizmanın faaliyette bulunduğu psikolojik sahadan ziyade fizyolojik bünyenin kendisinde mevcut olan bazı kabiliyetlerin yansıması olarak görül-

mehtedir. Meselâ bir vatandaş siyasî faaliyetin mahiyeti hakkında diğeri bir vatandaştan daha süratli bir sezgide bulunursa, bazılarımız bunu çok defa birinci vatandaşın ikinciden daha zeki olmasıyla izah ederiz. Diğeri taraftan birinci vatandaş da ikincinin süratle çözdüğü birtakım mekanik problemleri daha yavaş çözüyorsa, birincinin ikinciye nazaran daha az mekanik istidada sahip olduğu söylenebilir.

Şüphesiz biyolojik olarak tayin edilmiş kabiliyetler (capacity) birçok hallerde, kognitif reorganizasyonlar arasındaki sürat farklarının izahında önemli bir rol oynar, fakat bütün mesele bundan ibaret değildir. Bu izah bizi birçok hallerde hatalı bir neticeye götürür. Dördüncü önermeye göre, fertteki kognitif yapıları besleyen bir biyolojik tabiat farzetmekten ziyade, bizzat bu yapıların özelliklerini tahlil ettiğimiz takdirde bu sürat ve kolaylık problemini daha iyi anlayabiliriz.⁵²

Kognitif Sahanın Farklılaşması ve Soyutlanması. Kognitif yapı kavramının izahına yaptığımız girişte görmüş-tük ki, kognitif sahalarda karmaşıklık itibariyle de birbirinden ayrılırlar. Meselâ bazı fertler dinî obje ve olaylara karşı basit, farklılaşmış bir kognitif yapıya sahip olabilir. Bütün dinleri birbirine benzer şeyler olarak idrak eder; bütün dindar insanları herhangi bir farklılaşma yapmadan bir arada gruplandırabilir. Diğeri taraftan, bazılarındaki din bahsinde hayli farklılaşmış ve karmaşık kognitif yapılar bulunabilir. Bunlar "iyi" ve "kötü" dinler arasında, katolikler, protestanlar, yahudiler, müslümanlar vs. arasında farklılaştırma yaparlar. Bir teşkilât olmak itibariyle kilise ile herhangi bir dine karşı duyulan manevî inancı birbirinden ayırabilirler; din mensubu ile ruhban sınıfı arasında fark gözetirler. Bu karmaşıklık ve farklılaşma özelliğine ilâveten bir de kognitif yapıları karakter-

⁵² Frustrasyon tesirlerinin kognitif kabiliyet üzerindeki tesirleri ve bu tesirlerin yazarı "entellektüel kabiliyet ferdin psikolojik durumuna göre değişir" hükmüne götürüşü hakkında ilgi çekici bir tahlil için bak: Barker (1938).

rize eden soyutluk özelliği vardır. Bu özellik kognitif sahadaki çeşitli yapılar arasında mevcut bulunan karşılıklı münasebetler ve bağılıklarla alâkalıdır. Bu hususiyeti ifade etmek için *intercommunication* tabiri teklif edilmektedir. Kognitif sahadaki hiçbir yapı diğer yapılardan tamamen soyutlanmış olmamakla beraber, yine de bu yapılar arasındaki karşılıklı münasebetin veya bağlantının derecesi değişmektedir. Meselâ bir fertte dinî hadiselerle ilgili kognitif yapılar onun iktisadî meselelere ait kognitif yapısından nisbeten soyutlanmış olabilir. Onun iktisadî düşüncesinde meydana gelebilecek değişmeler dinî düşüncesine pek az tesir edebilir. Diğer taraftan başka bir ferdin dinî ve iktisadî kognitif yapıları arasında yüksek derecede bir bağlantı bulunabilir, ve bunlardan birindeki reorganizasyon derhal diğerindeki reorganizasyona akseder.

Yukarıdaki misallerden açıkça görüldüğü gibi, kognitif yapıların bu özellikleri kognitif reorganizasyonun, yaratıcı düşüncenin, ve problem çözmedeki maharetin süratine tesir edecektir. Mamafih bu münasebet basit birşey değildir.

Din konusundaki kognitif yapıları birbirinden ayrı olan iki fert misaline yeniden dönelim. Farzedelim ki bunların herbirine dinle ilgili çok önemli yeni bir delil gösterilmiş olsun. Her kognitif organizasyon kendi parçaları arasında mevcut münasebet tarafından belirlendiğine göre bu yeni ve tek bir idrak fertteki basit, farklılaşmamış, ve diğer yapılardan soyutlanmış bulunan bir temel kognitif yapı üzerinde nisbeten belirli bir tesir yapar. Aynı tek idrak, diğer yapılarla bağlantı halindeki hayli farklılaşmış bir yapı üzerinde ise daha az bir tesir gösterir. Meselâ dinin iyi olduğuna inanan fakat daha fazla bir farklılaşmaya gitmeyen ve dinî hadiselerle siyasî ve iktisadî hadiseler arasındaki bağları görmeyen bir insanı, bir tek önemli delil göstererek veya kilise idaresiyle nahoş bir münasebete sokarak, yahut da bir dinî tatbikat örneği

göstererek bütün dinlerin kötü olduğuna kolayca inandırabilirsiniz. Diğer taraftan, çok farklılaşmış bir dinî kognitif yapıya sahip olan ve bu yapıyı da kendi iktisadî ve siyasî yapılarıyla münasebete getirmiş bulunan bir şahıs, kuvvetli bir delil veya nahoş bir yaşantıyı kolayca temsil (asimile) eder ve bunlar onun temel dinî yapısında bir değişiklik yapamaz. Bu yeni idrak, dinî alt-yapıların (ruhban sınıfı veya "dini merasimler") birine tesir edebilir, fakat temel yapı nisbeten tesirsiz kalır. İkincisi ferdin dinî yapısı diğer yapılardan soyutlanmadığına göre, bu yapı sadece ferdin dinî idrakleriyle değil, fakat aynı zamanda siyasî ve iktisadî idrakleriyle de belirlenmiştir. Böylece bu yeni, tek iddia veya yaşantı dinî organizasyon üzerinde nisbeten az bir tesir meydana getirebilir. Bu tesir karmaşık bir yapı içinde "kaybolmuş"tur. Şu halde, misalimizdeki birinci şahıs bu şartlar altında ikinci şahsa nazaran daha süratli bir kognitif reorganizasyon göstermektedir.

Yaratıcı düşünce ve deha: Dinî olmayan bir delil veya yaşantının ileri sürülmesi neticesinde meydana gelen kognitif reorganizasyonun süratini gözden geçirdiğimiz zaman yukarıdakinin tam tersine bir tesir beklenir. Bunun sebebi açıkça bellidir ve yukarıdaki tahlilden çıkarılabilir. Dinî yapısı diğer yapılardan soyutlanmış olan bir şahıs için iktisadî veya siyasî bir idrak dinî yapıda bir reorganizasyon meydana getiremez. Çünkü bu iki idrak bütününü arasında bir bağlantı yoktur. Mamafih, misaldeki ikinci şahıs için böyle bir reorganizasyon ihtimali mevcuttur. Zira onun için dinî yapıya giden pek çok yol vardır. Siyasî veya iktisadî bir hedefi kapayan bir engel onun dinî inançlarında bu yüzden bir reorganizasyon yaratabilir. Neticede ekseriya tuhaf, şaşırtıcı reorganizasyonlar meydana gelir. Fakat bir problem çözme vaziyetinde dahiyane reorganizasyonların meydana gelmesi de muhtemeldir.

Soyutlanmış bir yapı ile soyutlanmamış bir yapı arasındaki farkı şöyle de ifade edebiliriz: Birincisinde *dikkatin toplandığı nokta* ikincisindekinden daha dardır. Burada pek az farklı meseleler olup bunlar da sahanın geri kalan kısmından daha belirli bir şekilde ayrılmıştır. Meselâ şempanzelerle yapılan tipik bir problem-çözme tecrübesinde gıda hayvanın kafesi dışına ve onun erişemeyeceği bir yere konur, ve hayvan bunu ancak kafesin arka tarafından tavandan sarkan bir değneği kullanmakla elde edebilir. Eğer hayvan burada dikkatini yiyeceğe ve araya giren demir parmaklıklara teksif ederse, dikkat sahasının dar olduğu söylenebilir. Problem vaziyeti hakkındaki kognitif yapısı basit ve kesindir: Karşıda yiyecek var, kendi önünde demir parmaklıklar var, ve problem vaziyeti ile ilgili herşey bundan ibarettir. Diğer taraftan hayvanın dikkati yukarıdaki iki maddeden daha fazla şeyler (biraz ötedeki tecrübeci, pencere yanındaki tavanda bulunan ampul, kafesin arkasında asılı duran değnek) ihtiva ederse, kognitif yapısı daha az basit ve dikkat sahası da daha geniştir. Şempanzenin basit yapılarla varabileceği çözümlerdeki maharet derecesi ile daha geniş bir dikkat sahasına sahip olan farenin çözümleri kıyas edilirse, birinciler daha zayıf ve daha az intibak ettiricidir. Birinci halde şempanze parmaklıklar arasından yiyeceğe ulaşmaya çalışır, ve muvaffak olamaz. Tekrar tekrar aynı şeyi dener. Hedefin önünde bir engel vardır, fakat orijinal kognitif organizasyonu hemen yeniden organize olabilecek mahiyette değildir. Sanki ortada yeni bir organizasyon meydana getirecek "malzemeler" yok gibidir. Diğer taraftan, problem vaziyeti hakkında daha geniş ve daha az soyutlanmış bir yapıya sahip olan şempanze ilk hipotezi, yani parmaklıklar arasından yiyeceğe varma hipotezini daha çabuk reorganize eder. Eğer ilk teşebbüsünde başarılı olamazsa, tavanda asılı değneği tırmık gibi kullanmayı ilh. deneyebilir.

İster şempanzenin problem çözme davranışını, ister insanın çeşitli sosyal problemler karşısındaki davranışını ele alalım, genellikle herhangi bir kognitif yapı ne kadar çok basit, farklılaşmamış, ve soyutlanmış olursa reorganizasyon imkânı da o kadar az ve çözüm teşebbüsleri de daha az yaratıcı ve mahirane olur.

Farklılaşma ve Soyutlanmayı Belirleyen Faktörler. Bir ferдин kognitif yapılarının basit veya farklılaşmamış olup olmaması, diğer yapılarla ayrı kalması veya onlarla bir bütün teşkil etmesi son derece önemlidir. Kognitif yapıların bu özelliklerini belirleyen faktörler nelerdir? Şüphesiz burada birçok özel faktörler sayılabilir, fakat bunların en önemlileri şu dört ana kaynaktan çıkmaktadır: (1) Ferdin biyolojik olarak belirlenmiş kapasiteleri, (2) Organizasyon prensiplerinin işleyişi, (3) Orijinal yapının yaşanma tarzı ve tekrerrü, ve (4) davranıştaki motivasyon ve heyecan faktörleri.

Biyolojik olarak belirlenmiş kapasiteler. Çeşitli karmaşıklık derecelerine sahip kognitif yapıları organize ve devam ettirmek kapasitesi bakımından ferdlar arasında farklar olduğu muhakkaktır. Bir fare, birçok farklı idrakleri bir tek yapı halinde organize etmekte bir insan kadar kabiliyet gösteremez. Aynı türden canlı varlıklar arasında da böyle bir fark vardır. Bazı insanlar diğerlerine nazaran daha fazla itemleri bir arada daha karmaşık ve bağıntılı yapılar halinde organize edebilirler. Bu farklar ekseriya sinir sisteminin yapısında veya işleyişinde irsî verasetle ortaya çıkan farklardan ileri gelmektedir. Bütün insanlar eşit yaratılmamıştır. Engellenmiş bir hedefin mevcudiyeti halinde bütün insanlar aynı derecede tesirli veya süratli bir kognitif reorganizasyona gidemezler.

Düşünme sahasında başkalarından önde bulunan insanlar daima bulunacaktır. Hiçbir eğitim veya psikoloji prensiplerinin mahirane tatbiki, kognitif yapılardaki karmaşıklık ve karşılıklı bağıntı bakımından biyolojik farklar dolayısıyla meydana gelen farkları ortadan kaldıramaz.

Mamafih, daha önce işaret edilmiş olduğu gibi, kognitif yapıların bu özelliklerindeki farkların hepsi de biyolojik faktörlere bağlı değildir, ve belki de, cemiyetin karşılaştığı güçlüklerden pekçoğu diğer faktörlere bağlanabilir. (Kognitif reorganizasyondaki gecikme dolayısıyla).

Organizasyon prensiplerinin işleyişi. Kognitif reorganizasyonun düzenli, ahenkli bir süreç haline getiren organizasyon prensiplerinin faaliyeti, yapıdaki basitliği ve bir yapı ile diğer yapı arasındaki ayrılığı fazlalaştıracak şekilde olabilir. Bu yüzdendir ki, çok defa en zeki insanlar arasında dahi kognitif reorganizasyona bir direnme görülür. Hataların tekrarı sadece aptallara has birşey değildir, herkeste aynı şey görülebilir.

Organizasyon faktörlerinin tesirine ait en belirli netice, yapılanmış, farklılaşmış, ve mânâlı bir kognitif sahanın doğmasıdır. Benzerlik ve yakınlık prensiplerinin faaliyeti farklı yapılar ve alt-yapılar meydana getirir, ve bu yapıları birbirinden soyutlar. Organizasyon, bir başka ifade ile, iki taraflı bir kılıçtır. Böyle bir organizasyon olmasaydı, zihnî dünyamız muhakkak bulanık, karmakarışık olurdu; organizasyon sayesinde zihnî hayatımız istikrar bulmaktadır. Mamafih, kognitif reorganizasyonun sürati ile orijinal organizasyonun meydana geldiği şartlar arasındaki münasebete ait bilgilerimizi genişletirsek, organizasyon faktörlerinin bazı geciktirici tesirleri ortadan kaldırılabilir. Şimdi bu önemli münasebetin münakaşasına geçiyoruz.

Orijinal yapının doğuşunu belirleyen şartlar. Burada iki şart önemlidir: (1) Orijinal kognitif organizasyona yol açan uyarımın veriliş tarzı, (2) Bu uyarımın verilme frekansı.

Öğrendiklerinden başka herşeyden kendini soyutlamış bir halde iktisat okuyan bir talebeyi ele alalım. İktisat kanunları bu talebeye basitleştirilmiş, vazıh, iyi yapılanmış bir tarzda ve onun diğer alâkaları ve bilgileriyle hiç münasebeti olmayacak bir şekilde verilmişse, bu tale-

bede nisbeten soyutlanmış bir kognitif yapı meydana gelmesi kuvvetle muhtemeldir. Bu kognitif yapı basit ve farklılaşmamış bir yapı olmayabilir, fakat onun diğer kognitif yapılarla pek az bağlantısı vardır. Sırf denk bir bütçe meydana getirmek arzusuyla teklif edilmiş bir vergi programının lehinde ve aleyhindeki iddialar, soyutlanmış bir kognitif yapı doğurabilir. Bu yüzden de bir memleketin vergi politikasını ele almak suretiyle diğer sosyal problemlerin çözümü güçleşir.

İkinci faktör, yani frekans (tekerrür) belki birincisinden daha önemli değildir, fakat onun tesirleri ekseriya daha belirgindir. Genellikle belli bir organizasyon ne kadar sık yaşanırsa, bu organizasyonun basitleşme ve kognitif sahadaki diğer yapılardan soyutlanma eğilimi o kadar kuvvetli olmaktadır. Talimin mekanizasyon üzerinde yaptığı tesiri incelemek için Luchins (1942)'in vardığı neticeye göre, problemleri çözmekte özel bir metod kullanarak yapılan talim sonunda öğrencinin problem üzerindeki idraki çok daha dar ve soyutlanmış bir hadisenin idraki haline geliyor, meselâ "bu da eski metodun bir başka örneği" diyorlar.

Bu vaziyette, daha evvel "bir yalanı kâfi derecede tekrarlayın, halk ona inanacaktır" prensibi hakkında verdiğimiz izaha bir başka yorum tarzı daha ekleniyor. Halk her yalanı devamlı tekrar edildiği için kabul edip benimsemez; fakat bir defa kabul edince de (daha önce bahsettiğimiz sebebler dolayısıyla) yapılan tekrarların tesiri görülür. Farzedelim ki, yabancı bir memleketteki bir propagandacı gazeteler, radyo, sinema, ve dedikodu yoluyla, Birleşik Devletlerin kendi memleketine karşı iktisadî bir abluka yaptığı haberini yaymak istiyor. Eğer o memleketin iktisadî durumu oldukça kötü ve bu durum için mümkün olan başka bir izah tarzı da bulunamamış ise, o memleketteki insanların bazıları bu yalanı kabul edebilir. Mamafih o esnada Birleşik Devletler de bu iktisadî buhranın mevcut olmayan bir ablukaya bağlanmasının yanlış

olduğunu belirten ve başka sebepler gösteren bir karşı-propagandaya girişirse, bazı insanlar yalana inanmaktan vazgeçebilirler. Fakat böyle bir karşı-propagandaya engel olunup eski yalan mütemadiyen tekrarlandığı takdirde, nihayet, tekrarın bir neticesi olarak, yalana karşı orijinal inanç ferdin zihnî hayatında basitleştirilmiş, soyutlanmış bir kognitif yapı haline gelir. Bu inanca karşı muhakeme yalanla diğer olgular arasındaki aşikâr ahenksizliği görmesi neticesinde meydana gelebilecek bütün reorganizasyonlara karşı koyar. "Kendi hayatını yaşama"ya başlar. Bu noktada ancak yalanın kendisi üzerine yapılan ısrarlı hücumların bir tesir yapması beklenebilir. Kognitif yapılar basitleşip soyutlanana kadar mantıkî hücumlardan uzak kalamaz, devamlı tekrar ise bu soyutlama ve basitleştirmenin yollarından biridir.

İhtiyaçlar, heyecanlar, ve kognitif yapının katılığı. Kognitif reorganizasyon hakkındaki birinci önermenin ele alınışında görmüştük ki, bir ihtiyacın şiddeti kognitif reorganizasyonun karakterine tesir edebilir. Bu tesirlerden biri de, organizasyonu basitleştirme ve soyutlama istikametinde olabilir. Hatırlanacağı üzere, Birch'ün tecrübesinde çok aç olan şempanze yiyeceğin bulunduğu görme sahasını terketmiyor, ve bu yüzden de arkasındaki çubukla önündeki yiyeceği bir arada organize etmesi hemen hemen imkânsız bir hale geliyordu. Büyük bir ihtiyacın şiddetli baskısı altında, hedef obje ile bu objeye giden en aşikâr ve derhal idrak edilebilen bir yolu ihtiva eden organizasyon basitleşir ve ferdin yaşantı sahasındaki diğer bütün nesnelerden ve olaylardan soyutlanır. Hedefin önünde derhal idrak edilen bir engel gittikçe daha hakim bir obje haline gelir ve dikkat de bu obje üzerinde toplanmaya yönelir, neticede gayet dar, soyutlanmış, katı bir organizasyon doğar. Gerginlik ne kadar şiddetli ve si-tüasyonun heyecan tonu da ne kadar kuvvetli ise kognitif reorganizasyonun vukubulma ihtimali daha az olur. Ümitsiz bir yiyecek ihtiyacı çeken bir adam, yiyeceğin na-

sıl elde edileceği hakkındaki ilk düşüncesinde sebat eder -yeni çözüm şekilleri düşünmeye ve yeni yollar bulmaya muktedir değildir. "Zaruret icadın anasıdır." prensibi ancak bu zaruret çok büyük olduğu zaman doğrudur.

Umumî Netice. Dördüncü önermenin doğurduğu neticeleri gözden geçirdiğimiz zaman, insanların birçok si-tüasyonlarda hatada ısrar etmelerinin ve "kafalarını du-vara çarpmaları"nın sebebi açıkça görülür. Bir ihtiyaç mevcut olduğu müddetçe insan bunun tatminine çalışır, faaliyette bulunur. Fakat biliyoruz ki, insanların faaliyetlerini belirleyen şey onların kognitif yapılarıdır. Eğer kognitif yapılar soyutlanmış ve katı oldukları için değiş-miyorlarsa, faaliyetler de değişmez. Hedefe erişmek için sarfedilen boş gayretleri "stereotype" tabiriyle ifade ede-biliriz. Bir adam, yaptığı teşebbüsleri mütemediyen en-gelleyen bir siyasî ve iktisadî sistemin sınırları içinde ada-let ve güvenlik aramakta devam edebilir, çünkü zeki de-gildir; bir başkası da, bu sistemin her yönü hakkında ayrı ayrı düşüncelere sahip olduğu ve bunlar arasındaki mü-nasebetlerde yapılması gerekli olan değişiklikleri gö-remediği için aynı çıkmaza düşer; bir başkası ise sistem hakkındaki hissî düşüncesi yüzünden kendisindeki görüş-lerin katılığı dolayısıyla hedefine erişemez. Mevcut sitü-asyonun tahlili, pek çok hallerde, bir insanın kognitif re-organizasyon yapıp yapmayacağını ve eğer bu reorgani-zasyonu teşvik etmek istersek, ne yapmamız gerektiği hakkında bir fikir verecektir.

Özet

Biliyoruz ki, insanlar arasındaki sosyal davranış fark-ları onların kognitif yapılarındaki farkları gösterir. Kog-nitif yapı farkları da, netice itibariyle, insanların içinde yaşadıkları fizikî dünyaların türü, karşılaştıkları problemlerin cinsi ve onların yetiştirme tarzları arasındaki farklar-dan ileri gelmektedir. İnsanlar arasındaki farklar hakkın-

da söylediğimiz şeyler, bir ferдин davranışındaki farklar için de söylenebilir. Kognitif yapılar statik şeyler değildir. Ferдин bulunduğu durumlardaki değişmeye (öğrenme), fizyolojik durumundaki değişmelere ve hıfzette sürecindeki dinamik faktörlerin tesirine (unutma) bağılı olarak bu yapılar da mütemadiyen değişir. Davranış değişmesi meselesini kognitif reorganizasyona göre ifade ettiğimiz zaman, bu bölümde ele aldığımız prensiplerle kognitif organizasyon bahsindeki prensipler arasında bulunan benzerlik bilhassa beliriyor. Kognitif reorganizasyona ait bir kanun, birçok bakımlardan, bir dizi olaylar boyunca cereyan eden kognitif organizasyona ait bir kanun demektir. Bu bölümde gözden geçirilen dört prensip de, böylece, kognitif reorganizasyonun bütün türlerini içine alıyor -organizmanın fizyolojik durumundaki değişmeler ve unutma sürecinde olduğu kadar öğrenme, düşünme ve problem çözmedeki reorganizasyonlar da buna dahildir. Mamafih, burada harekî maharetlerin kazanılması meselesini ele almamış bulunuyoruz. Oradaki psikolojik sosyal psikologu doğrudan doğruya alâkadar etmemektedir.

Önerme 1. Hedefe giden yolda bir engel ile karşılaşıldığı müddetçe kognitif reorganizasyonun meydana gelme eğilimi vardır. Reorganizasyonun niteliği ise engel durumunun yarattığı gerginliği giderecek şekildedir. Bu önerme, kognitif reorganizasyonun meydana gelmiş olduğu en karakteristik situasyonlardan birini belirtmekte ve kognitif reorganizasyon süreci ile ikinci bölümde gördüğümüz davranışın dinamiği arasındaki sıkı münasebet üzerinde durmaktadır. Meydana gelen kognitif organizasyonların intibak açısından kıymetini tayinde rol oynayan birçok faktörleri gözden geçirdik. İhtiyacın şiddeti, ferдин engellenme durumuna karşı gösterdiği karakteristik tepki tarzı ve hedefi kapayan engelin idraki bu faktörler arasındadır. Neticede görülüyor ki, şiddetli ihtiyaçlar idrak sahasını bozmak ve daraltmak suretiyle acayip, gerçeğe uymayan

ve intibaksız reaksiyonlara yol açmaktadır. Engel durumuna karşı karakteristik bir tepki tarzının intibak açısından kıymeti, problemin mahiyetine göre değişir. Engeli hiç idrak edememek veya yanlış bir engel idrak etmek de intibaksız kognitif yapılanmalara sebep olabilir.

Önerme II: Kognitif reorganizasyon olayı, tipik olarak, aralarında hiyerarşik ilişki bulunan bir dizi organizasyonlardan meydana gelir. Bu önerme bütün kognitif reorganizasyon sürecini bir dizi organizasyonlar halinde tasvir etmek suretiyle, öğrenme sürecinde birbirini takip eden her merhalenin mânâlı bir şekilde organize olduğunu iddia ediyor. Tekrar ve tesir kanunları, hayat tecrübesinden edinilen öğrenme, eğitim ve rehberliğin rolü gibi hususlarda bu önermeden çıkacak neticeler münakaşa edildi ve şu noktalara işaret edildi: (1) Tekrarlanan sítüasyonlar devamlı bir kognitif reorganizasyonun teşekkülüne imkân verir, fakat sırf tesirlerin birikmesi suretiyle yavaş yavaş bir nihaî yapı meydana gelemez. -Frekans ve tesir kanunlarının yaptığı gibi. (2) Meydana gelen kognitif reorganizasyonların mahiyetinin belirlenmesinde ancak idrak edilen ve takip edilen şeyler önemli bir rol oynar- İnsan kendi yaşantılarından birşeyler öğrenebilir, fakat ancak idrak ettiği yaşantılardan. (3) Böylece, şuurlu bir şekilde yönetilen bir eğitim tarzı, insanların kognitif reorganizasyonlarına şekil vermekte hayatî öneme sahiptir.

İkinci önerme ayrıca şunu da ifade ediyor: Reorganizasyon süreci birbirinden ayrı olarak organize olmuş bir dizi yapılardan meydana gelmiş olmakla beraber bu yapılar çok defa yine birbirlerine ahenkli bir tarzda bağlıdır, ve daha genelden daha özele doğru birbirini takip ederler. Hayvan tecrübelerinden ve yetişkin insanlar üzerinde yapılan yaratıcı düşünce incelemelerinden bu münasebeti gösteren bazı misaller aldık. Ayrıca, kritik sosyal sítüasyonlarda çok rastlanan problem çözme sürecinden de misaller gösterildi. Bütün bu izahlarda bilhassa şu

nokta üzerinde duruldu: Düşünme süreci bir dizi kognitif yapılardan müteşekkil olmakla beraber, bu yapılar birbirine bağlı ve birleştirilmiş bir bütün teşkil etmektedir.

Önerme III: Kognitif yapılar, zamanla, organizasyon prensiplerine uygun olarak progresif değişmelere uğrarlar. Bütün kognitif yapılar, hedefin engellenmesiyle doğan gerginlik giderici davranıştan ileri gelmez. Bir kognitif yapının doğuşu ile bu yapının ferdin daha sonraki davranışında ortaya çıkması arasındaki zaman içinde, ihtiyaçların tesiri haricinde, pek önemli bazı değişmeler meydana gelir. Üçüncü önerme, bu değişmelerle alâkalıdır. Bu önerme unutma sürecini, çeşitli türde ve yönde değişimleri ihtiva eden bir kognitif reorganizasyon olayı olarak tasvir etmektedir. Bütün unutma hadiselerinde itemlerin ortadan kalkması veya orijinal yapının çözülüp dağılması şart değildir. Unutma olayının bu şekilde izahını desteklemek için basit şekillerin ve sözlü malzemenin akılda tutulması hakkında veya şayia tahlili üzerinde yapılmış tecrübelerden verilen misaller gösteriyor ki; zamanla faaliyette bulunan organizasyon süreçlerinin meydana getirdiği tesirler bir anlık idrakte rol oynayan faktörlerin tesiriyle aynidir.

Akılda tutma esnasında kognitif yapının maruz kaldığı özel organizasyon örneğini belirleyen şartları inceleyen (1) Orijinal yapı ile reorganizasyon süreci arasındaki, ve (2) araya giren olaylarla reorganizasyon süreci arasındaki münasebetleri gözden geçirdik. Birinci münasebet şu şekilde ifade edildi: Bir kognitif organizasyonun akılda tutma (retention) esnasında uğradığı spesifik değişmeler, orijinal kognitif organizasyondaki fonksiyonel ve yapıya ait özelliklerin bir fonksiyonudur. Gerek seçici hafıza ile ilgili tecrübelerden, gerekse şayia tahlilinden, şayanın gelişmesindeki mübalâğadan, işleme ve icadette gibi hadiselerden bu prensibin tesirine ait misaller verildi. Akılda tutulan yaşantılardaki örnek seçme hatası-

nın (sampling error) bizim kognitif dünyamızın yapısı üzerine yaptığı tesir de münakaşa edildi.

İkinci münasebeti de şöyle ifade ettik: Bir kognitif reorganizasyonun, akılda tutma esnasında uğradığı spesifik değişimler, orijinal yapının özellikleri ile araya giren olaylar arasındaki münasebetin bir fonksiyonudur. Öğrenme laboratuvarında retroaktif ket vurmaya ait klâsik tecrübelerden, keza sosyal peşin hükümleri çok defa kuvvetlendiren ve destekleyen "yaratıcı unutmama" hadisesinden de buna ait misaller gösterildi.

Önerme IV: Kognitif reorganizasyon sürecinin kolaylığı ve sürati, orijinal yapıdaki farklılaşma, soyutlanma ve katılığın bir fonksiyonudur. Bu prensip kognitif reorganizasyonun sürati meselesi ile alâkalıdır. Reorganizasyonun sürati meselesini ve bu sürecin kolaylık ve sürati bakımından fertler arasında görülen farkları daha iyi anlayabilmek için bu yapıları besleyen ferdin biyolojik tabiatından ziyade kognitif yapılardaki özelliklerin tahlilini yapmak gerektiğine işaret edildi. Kognitif sahanın farklılaşması ve soyutlanması gibi hususlar tarif ve izah edildi, ve kognitif reorganizasyonun kolaylığı ile bu hususiyetler arasındaki münasebet yeniden ifade edildi. Bütün bu izahlardan şöyle bir netice çıkarıldı: Basit ve soyutlanmış yapılar, doğrudan doğruya hücum suretiyle meydana getirilecek bir reorganizasyona daha müsaittir, buna karşılık farklılaşmış ve birbirine bağlı yapılar dolaylı bir hücumla yeniden organize olmaya daha müsaittir. Ayrıca, bu son durumda kognitif yapının yeni ve yaratıcı terkiplere daha müsait olduğuna işaret edildi.

Sonra kognitif yapılardaki farklılaşma ve soyutlanmayı belirleyen faktörlerin münakaşası yapıldı ve bu faktörler gözden geçirildi: (1) Ferdin biyolojik olarak belirlenmiş kabiliyetleri, (2) Organizasyon faktörlerinin faaliyeti, (3) Orijinal yapının doğuşunu belirleyen şartlar, (4) İhtiyaçlar ve heyecanlar. Üçüncü faktörle alâkalı olarak, en önemli iki durumun tasviri yapıldı: (a) Orijinal kogni-

tif yapıyı meydana getiren uyarıcıların verilış tarzı, ve (b) bunların verilışindeki tekrar sayısı. Bu son şart, propaganda hadisesinin bazı önemli neticeleri ile alâkalı olarak gözden geçirildi.

Nihayet, ihtiyaç ve heyecanların kognitif yapılardaki katılığa yaptıkları tesir kısaca münakaşa edildi. Birinci önermede verilen malzemeye atıflar yapıldı ve bilhassa şu nokta üzerinde duruldu: Fertteki gerginlik ve heyecan ne kadar şiddetli olursa (problem çözme halinde) onun kognitif yapısı da o kadar katı, dar ve soyutlanmış olacaktır.

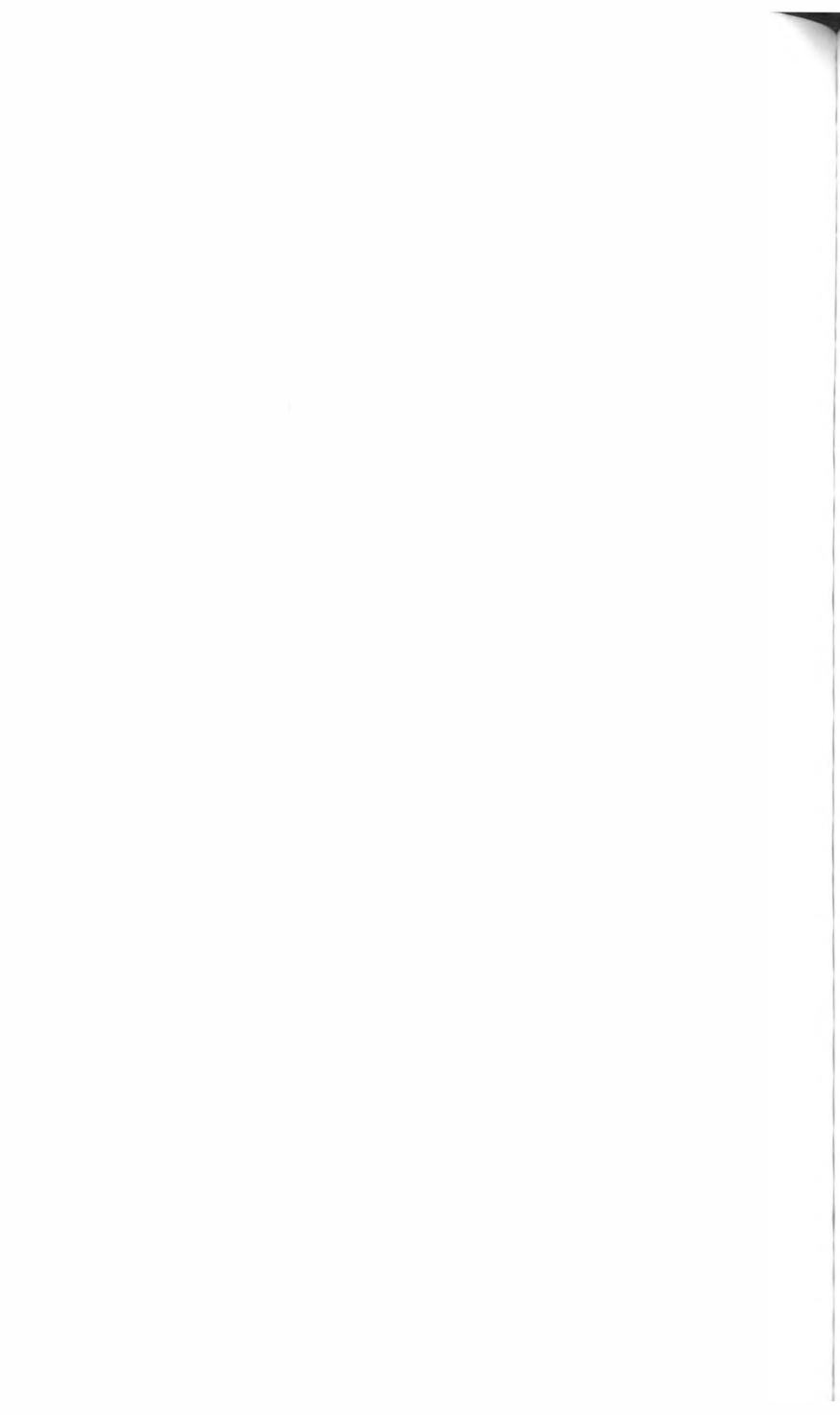
Dördüncü önermenin neticelerine dair yapılan izahlarda ise, insanların birçok sitüasyonlarda hatalarını tekrar edip durdukları ve karşılardaki problemi çözmeye çalışırken "kafalarını duvara çarptıkları" belirtildi. Bu hadise sadece aptallara mahsus birşey olarak görülemez, fakat çeşitli şartlar altında meydana gelen kognitif yapıların niteliği hakkında yapılacak bir tahlile göre izah edilebilir.

BİBLİYOGRAFYA

- ADAMS, D. K.: 1931. A restatement of the problem of learning. *Brit. J. Psychol.*, 22, 150-178.
- ALLPORT, G. W., and POSTMAN, L.: 1947. *The psychology of rumor*. New York: Holt.
- ALPER, T. G.: 1946, Task-orientation vs. ego-orientation in learning ad retention. *Amer J. Psychol.*, 59, 236-248.
- BARKER, R. G.: 1938. The effects of frustration upon cognitive ability. *Character and Pers.*, 7, 145-150.
- BARTLETT, F. C.: 1932. *Remembering*. London: Cambridge.
- BIRCH, H. G.: 1945. The role of motivational factors in insightful problem-solving. *J. comp. Psychol.* 38, 295-317.
- CARMICHAEL, L., HOGAN, L. P., and WALTER, A. A.: 1932. An experimental study of the effect of language on the reproduction of visually perceived from. *J. exp. Psychol.*, 15, 73-86.
- DEMBO, T.: 1931. Anger as a dynamic problem. *Psychol. Forsch.*, 15, 1-144.
- DUNCKER, K. and KRECHEVSKY, I.: 1939. On solution-achievement. *Psychol. Rev.*, 46, 176-185.

- GIBSON, J. J.: 1929. Reproduction of visually perceived forms. *J. exp., Psychol.*, 12, 1-39.
- GIRDEN, E.: 1938. Conditioning and problem-solving behavior in dogs. *Amer. J. Psychol.*, 51, 677-686.
- HANFMANN, E., and KASANIN, J.: 1937. A method for the study of concept formation. *J. Psychol.*, 3, 521-540.
- HEIDBREder, E.: 1924. An experimental study of thinking *Arch. Psychol.*, 11, No. 73.
- JAMES, W.: 1890. *Principles of Psychology*. 1. New York: Holt.
- KOFFKA, K.: 1925. Mental development. In Murchison, K. (ed.) *Psychologies of 1925*. Worcester: Clark Univ. Press.
- KRECHEVSKY, I.: 1932 a. Hypotheses in rats. *Psychol. Rev.*, 6, 516-532.
- KRECHEVSKY, I.: 1932 b. "Hypotheses" vs. "chance" in the pre-solution period in sensory discrimination learning. *Univ. Calif. Publ. Psychol.*, 6, 27-44.
- LUCHINS, A. S.: 1942. Mechanization in problem-solving. *Psychol. Monogr.*, 54 No. 6.
- MAIER, N. R. F.: 1931. Reasoning and learning. *Psychol. Rev.*, 38, 332-346.
- POSTMAN, L. and SENDERS, V. L.: 1946. Incidental learning and generality of set. *J. exp. Psychol.*, 36, 153-165.
- SPENCE, K. W.: 1934. Systematic versus random responses in the solution of multiple choice problems by the chimpanzee. *Psychol. Bull.*, 31, 688-689.
- SPENCE, K. W.: 1937. Discrimination habits in chimpanzee. *J. comp. Psychol.*, 23, 77-100.
- SPENCE, K. W.: 1945. An experimental test of the continuity and non-continuity theories of discrimination learning. *J. exp. Psychol.*, 35, 253-266.
- TOLMAN, E. C.: 1932. *Purposive behavior in animals and men*. New York: Century.
- TOLMAN, E. C., and KRECHEVSKY, I.: 1933. Means-end-readiness and "hypotheses." *Psychol. Rev.* 40, 60-70.
- WULF, F.: 1922. Über die Veränderung von Vorstellungen. *Psychol. Forsch.*, 1, 333-373.
- ZEIGARNIK, B.: 1927. Über das Behalten von erledigten und unerledigten Handlungen. *Psychol. Forsch.*, 9, 1-85.

İKİNCİ KISIM
Sosyal Süreçler

BEŞİNCİ BÖLÜM

İnsanların İnançları ve Tutumları

Gerek Katolikler, gerekse Yahudiler, Tanrı'ya ibadet ederken başa konulacak örtü hakkında birer inanca sahiptirler. Bu inançlar dolayısıyla, Ortodoks bir Yahudi, sinagoga girerken şapkasını veya başlığını muhafaza eder, buna karşılık bir Katolik kiliseye giderken başını açar. Rusya'da da Amerika'da da siyasî liderler siyasî demokrasiye inandıklarını iddia ederler. Bir Rus için bu inanç, diğer hususlar meyanında, bir ferdin bir devlet daireesi için istediğı adaya oy verme hakkını ihtiva eder, fakat listede ancak bir tek isim ve bir tek parti (Bütün halkın menfaatlerini temsil ettiğı iddiasında olan bir parti) bulunmalıdır; Amerikalı için ise aynı inanç, diğer hususların yanısıra, her biri ayrı bir partiye mensup bulunan ve her biri de herkesin menfaatini temsil iddiasında olan birçok adaylardan birine oy verme hakkını ifade eder.

Almanlara karşı çok şiddetli tutumları bulunan bazı Fransızlar vardır; Almanlardan nefret ederler, onların barbar ve namussuz olduklarına inanırlar ve bazı hallerde, Almanlara karşı harekete geçebilirler. Bazı Amerikalılar da kendi memleketleri hakkında kuvvetli tutumlara sahiptirler; memleketlerini severler, onun güzel olduğuna ve diğer memleketlerle dürüst münasebetlerde bulunduğuna inanırlar, bazı hallerde de bu memleketi tehlike-

den korumak için çok aşırı hareketlere kalkışmayı dahi arzu edebilirler.

İnsanlar, bir başka şekilde ifade edecek olursak, hareket ve faaliyetlerini -bu hareketler ve faaliyetler ister dinî merasimler, ister hayatını kazanma yolları, ister siyasî faaliyet veya saldırganlık olsun- kendi inançları ve tutumlarına göre yönetirler. İnanç ve tutumların fert için böyle büyük ve önemli görülen bir rol oynaması, sosyal davranışı tahlil ederken inanç ve tutumlardan vazgeçemeyeceğimize bir delil teşkil ediyor.

İnançlar ve Tutumların Tarifi

Birinci kısımdaki dört bölümde ele alınan meseleler şu temele dayanıyordu: Ferdin sosyal davranışı motivasyon, idrak, heyecan ve öğrenme süreçleri çerçevesinde izah ve ifade edilebilir. Mamafih, ferdin sosyal davranışını sadece bu temel süreçlere dayanarak tasvir, tahlil, ve tahmin etmeğe kalkmak uygun bir yol olmadığı gibi, belki mümkün de değildir. Davranış aynı zaman içinde faaliyet gösteren bütün bu süreçlerin dinamik bir neticesidir. Sadece halihazır uyarıcılar ve bunların o ana mahsus idraklerine değil, fakat daha devamlı dispozisyonlara, istidatlara bağlı bir fonksiyondur. Şu halde ihtiyaçlar veya idraklerden daha yüksek seviyede bir psikolojik üniteye dayanmak daha kârlı ve daha realist bir hareket olur. Bu daha yüksek seviyedeki birimler ise *inanç* ve *tutum* dediğimiz duygusal faktörler, idrak ve motivasyon organizasyonlarıdır. İnsanın inanç ve tutumlarının tam bir tasviri, onun çeşitli sosyal sınıtyasyonlardaki davranışı hususunda hayli güvenilir bir tahmin verebilir.

İnanç ve tutumlar muhakkak ki bir psikolojik "vakum"da (boşlukta) bulunmazlar. Belli bir sınıtyasyondaki davranışı önceden kestirmek için o sınıtyasyonla alâkalı önceki inanç ve tutumları bilmek kâfi değildir. O anda mevcut spesifik ihtiyaç ve idrakleri de hesaba katmak

mecburiyetindeyiz. Fakat burada yine psikolojik sahanın dinamik karakteri üzerinde kuvvetle durmak gerekiyor. O anda faaliyet gösteren ihtiyaç ve idrakler ferдин inanç ve tutumlarına alâkasız bir şekilde bağlanmış değildir. Anî bir sitüasyonun idraki kısmen ferдин önceden mevcut inançları ile belirlenmektedir. Sitüasyonda faaliyet gösteren ihtiyaçlar ise, kısmen, ferдин önceden mevcut tutumlarının tesirindedir. Bu yüzdendir ki, daha önceki bölümlerde daima inançlara ve tutumlara atıflar yapmayı uygun bulduk. Yine aynı sebeple, inanç ve tutumların mahiyeti üzerindeki münakaşalarımızın büyük bir kısmı, o bölümlerde bahsedilen önermelere bağlanacaktır.

İnanç ve tutumlar idrak ve motivasyonel süreçleriyle öğrenme sürecinin en son neticeleri olmak itibariyle birbirine benzemekle beraber, aralarında önemli farklar vardır. Bunlar davranış bakımından farklı vasıflar ve neticeler ihtiva ederler, bu yüzden her iki kavramın da sağlam bir ilmî mânâ kazanması için aradaki farkı vazıh bir şekilde belirtmek çok önemlidir. Bu bölümün başlangıç kısmında verdiğimiz misallerle, bahis konusu farkların bazılarına işaret etmiş olduk. Tutumlar, motivasyonel ve duygusal faktörler (mes. Fransızın nefreti, Amerikalının sevgisi) ihtiva etmeleri itibariyle, çok defa, şiddetli veya saldırgan davranışın zirvesinde görülür.

İnançlar (Beliefs): İnançlar, psikolojik sahalarımızın derin ve ayrılmaz birer parçası oldukları için bunların incelenmesine mantıkî bir başlangıç noktası bulmak güçtür. Önce bir tarif ile başlayalım; bu tarifi önemi, bu ve bundan sonraki bölümde inançların spesifik karakterlerini ele aldığımız zaman belli olacaktır: *Bir inanç, ferдин dünyasının bir yönüne ait idrak ve bilgilerin devamlı bir organizasyonudur.* Bir inanç, bir şeyin ifade ettiği mânâlar bütünüdür, ferдин eşya hakkındaki bilgisinin toplamıdır. Bir idrak veya bilgi bizatihi bir organizasyon olduğu nisbette, inanç da bir *organizasyonlar organizasyonudur.* Dolayısıyla, tamamlanmış ve yapılanmıştır. Orijinal idrakle-

rin, idraklerin maruz kaldığı reorganizasyonların, böyle reorganizasyonların yarattığı bilginin vs. bir mahsulüdür. Meselâ bir insan dünyanın küre şeklinde olduğuna inanır. Bu inanma, onun inancının çeşitli birçok alâkalı bilgileri ihtiva ettiğini gösterir. Dünyanın birtakım biçim unsurlarına sahip olduğunu görür; onu hiçbir zaman küre şeklinde görmemekle beraber, fezada dünyadan çok uzak bir yere gittiği takdirde bu şeklin bir top, portakal veya ay gibi kürevî olduğunu göreceğini bilir, veya buna inanır. Dünya yüzeyinde düz bir çizgi boyunca mütemadiyen gittiği zaman nihayet başladığı noktaya döneceğini bilir, yahut inanır. -Hatta bunu yapmıştır.- Eğer o bir matematikçi ise, yer kitlesinin çeşitli parçalara bölünmesi hususunda birtakım hesaplar yapıldığında bu hesapların ancak kitlenin kürevî tarzda bölündüğünü farzedilmek suretiyle tatminkâr olacağı meselesi de onun bilgi ve inancına dahildir.

Bir başka misal alalım. Bir çocuk "Noel Baba"nın mevcudiyetine inanabilir! Bu da, çocuk inancının birçok değişik türden alâkalı bilgiler ihtiva ettiğini söylemekle aynıdır: Çocuk, muayyen bir şekilde, beyaz sakal, kırmızı bir yüz ve püsküllü şapka şeklinde görünen bir varlık bulunduğunu düşünür: Bu varlık belli bir tarzda hareket eder ve çocuk tarafından spesifik hükümlere bağlanır; meselâ çocuk iyi davranırsa Noel Baba onu Noel'de mükâfatlandırarak, kötü davranırsa onun evinden uzak kalacaktır.

Genel bir tabir olarak inanç: İnanç tabiri bilgi, kanaat ve imanı ifade edecek şekilde kullanılacaktır. İman, bilgi ve kanaat dediğimiz şeyler arasında göze çarpar farklar vardır. Fakat bunları idare eden ortak bir faktörler bütünü ve bunların tasviri hususunda da ortak bir karakteristikleri grubu mevcuttur. İnanç tabirinin bu genel kullanılışı günlük lisandaki kullanılışına çok yakındır. Hepimiz de bir bilgi, kanaat, veya iman sahibi olduğumuzu daha iyi anlatabilmek için "inanıyorum" deriz. Meselâ dünya-

nın küre şeklinde olduğuna, atom bombasının milletlerarası kontrol altında daha güvenli bir hale sokulabileceğine, Tanrı'nın bizim faaliyetlerimize rehber olduğuna "inanırız."

Tutumlar: Tutumlar insanın sosyal davranışının pek çok önemli ve dramatik örneklerinin arkasında bulunur. Bu yüzden birçok psikologlar tutumların incelenmesini sosyal psikolojinin asıl problemi olarak görürler. Tutumlar, inançlarla ortak olarak, temel psikolojik süreçler ile davranış arasında aracı entegrasyonlar halinde bulunurlar. Daha belirli bir mânâda söylersek, *bir tutum, motivasyon, heyecan ve idrak süreçleriyle öğrenme sürecinin, ferdin dünyasının bir yönüne göre devamlı bir organizasyondur.* Bu tarif ile inançlar için verilen tarif arasındaki benzerlikler ve ayrılıklar açıkça görülüyor. Bütün tutumlar, tutum objesi hakkında önceden sahip olunan inançlarla karışır. Fakat, bunun aksine, bütün inançlar tutumların birer parçası değildir. Motivasyonel kuvvetler inançların teşekkülünde bir rol oynayabilmekle beraber, inançlar gerek motivasyonel bakımdan, gerekse heyecan bakımından nötrdürler. Fakat tutum şeklinde ortaya çıktıkları zaman, hususî dinamik baskılara maruz kalırlar.

Bir tutumun objesi, belli şartlar altında, ekseriya, belli hedefi olan, arzu edilen bir hareket ve faaliyet olarak görülür. Alman aleyhtarı tutumu olan bir Fransız, bir Almanı "kötü" olarak idrak eder. Almanın görünüşü Fransız'a kendi hakkında birşeyler yapmayı ilham edebilir. Bu obje nötr olmaktan uzaktır. Başka tabirle tutum objelerine ait karakteristiklerin birçoğu heyecan objelerinin özellikleriyle aynıdır. Tutumlara dinamik, devamlı, teşvik edici, güdücü karakteri veren taraf da işte budur.

Fakat biliyoruz ki bir heyecan objesi kendi başına değil, ancak bütün psikolojik saha çerçevesinde tarif edilebilir. Bu yüzden meselâ bir kaplana ormanda rastladığımız takdirde bizde bir korku uyanabilir. Aynı kaplan bir kafesin demir parmaklıkları arasında ise, gözlemcide

aynı derecede bir gerginlik yaratmaz ve aynı heyecan unsurları çerçevesinde idrak edilmez. Kaplan burada farklı "görünür". Ondan ancak belli şartlar altında korkulur ve kaçılır. Aynı şey tutum objesi için de söylenebilir. Tutum dediğimiz devamlı organizasyonun objesi de ancak belli hedefi olan veya istenen bir faaliyet veya bir heyecanı ihtiva eder. Böylece, şiddetli zenci aleyhtarı tutuma sahip bir güneyli (Amerikalı) belli şartlar altında, bir zenciyi gördüğü zaman nefret veya korku heyecanı duyabilir. Bununla beraber, aynı güneyli bir berber koltuğuna oturmuş ve sakalını traş eden de bir zenci berber ise, burada muhakkak yukardaki heyecanlar duyulmaz. Herhangi bir kuvvetli tutumu bulunan bir şahıs tutum objesi karşısında daima bir gerginlik halinde bulunmaz, tutumun sevkedici bir kuvvet olarak karakterize edilmesi mutlaka böyle bir gerginliğin doğması mânâsına gelmez. Meydana gelecek gerginlik, objenin idrak edildiği sitüasyona bağlıdır.

Tutumların alâmeti: Bazı durumlarda tutumların bir gerginlik (tension) taşıması ve tutum objesinin fert bakımından istenen bir faaliyet şeklinde idraki olgusu, tutumlarla inançlara arasında mühim bir fark meydana getirir. İnançlar nötr oldukları halde tutumlar ya "Pro" (lehinde) ya da "Anti" (aleyhinde) dirler. İngiliz taraftarı (Pro-British) veya Rus aleyhtarı (Anti-Russian) bir tutumdan bahsedilebilir, fakat dünyanın küre şeklinde oluşu hakkındaki inançtan bahsederken böyle bir taraftarlık veya aleyhdarlık bahis mevzuu değildir.

İnançların ve Tutumların Fonksiyonel Önemi

İnançsız bir insanın psikolojik varlığı düşünülemez, zira bu insan devamlılığı olmayan bir varlık demektir. İnançların ferdî şahsiyette oynadığı temel rollerden biri de, onun psikolojik dünyasına bir yapı ve devamlılık kazandırmalarıdır. İnançlar, ferdin dünyasını inşa eden birer blok gibidir; pratik bakımdan inanç ve tutumların ör-

neği, ferдин psikolojik dünyasının tipine eş sayılabilir. Bir psikolojik sitüasyondan diğerine devamlılığı temin eden esas unsur bu devamlı inanç ve tutumlardır. En önemli inanç ve tutumlar da ferдин kendisi hakkında sahip olduklarıdır. Böyle devamlı yapılar mevcut olmadığı takdirde, fert her sitüasyonda yeni bir insan olur; davranışları sadece o andaki ihtiyaçları ve o anda gelen uyarıcılara göre organize edilir.

İnanç ve tutumlar bu genel organizasyon rolünden başka, insanın genel ihtiyaçlarıyla de fonksiyonel bakımdan sıkı bir münasebet halindedirler.

İnanç ve Tutumlar ve Mânâ Arama: Kognitif organizasyon ve reorganizasyon gibi temel süreçler, inançların doğuşu ve gelişmesini kaçınılmaz bir hale koyar. Bu süreçler insanın kendisi için mânâlı bir dünya kurmasına fırsat vermez. İnsan, idrakleri itibarıyla, organize edici bir hayvan ise, onun inanan bir hayvan olduğu da doğrudur. Organize idrakleri meydana getiren aynı kuvvetler, idraklerin ogranizasyonlarına da yol açar. Bu inançlar ve tutumlar ekseriya, ve göreceğimiz gibi adeta zarurî bir şekilde, objektif gerçeklere uymaz, fakat yine de organizasyon ve reorganizasyon süreci devam eder - yani inançlar doğar ve değişir.

İnançların meydana gelmesi kaçınılmaz bir hadise olmakla beraber, fert kendi isteğiyle bu süreci kolaylaştırabilir. Birçok psikologlar, insanın mânâ arama gayretlerine işaret etmişlerdir. Meselâ Barlett (1932) "İnsanın her kognitif reaksiyonundun -idrak, tahayyül, düşünme, ve muhakeme- bir mânâ arama gayreti olarak bahsedebiliriz" diyor. İnsanı daha iyi bir anlayışa doğru sevkeden gerginlikler, şuur dışı oldukları kadar şuurulu da olabilirler. Bu yüzden, bir insan, ancak müphem bir şekilde yapılanmış olan psikolojik dünyasına ait sahalardaki inançlarının gelişmesi için, aktif bir şekilde mânâ arayabilir. Belli bir sahaya ait inançlarını bile bile değiştirmeye çalışması da mümkündür. Fakat inançlar için böyle faal, şu-

urlu bir mânâ arama ancak bazı fertlerde ve belli bazı hal ve şartlarda görülen bir derin düşünce alâmetidir. İdeal olarak, eğitim (education) faaliyeti ferdi yeni ve daha uygun mânâ ve izahlar aramaya sevk etmek gayesini güder. Eğitimde belli bazı safhalar vardır ki, burada inanç için şuurlu bir gayret sarfedildiği çok görülür. Bir kolej talebesi, karşılaştığı yeni fikirler, yeni olgular ve münasebetlere tepki olarak, hayatında ilk defa birçok inançları hakkında sualler sormaya ve kendi psikolojik dünyasının geniş sahaslarındaki boşluğu görmeye başlar. Bir ideoloji veya hayat felsefesi arayan insan, aynı zamanda, belirli bir anlama ihtiyacının da tesiri altında kalır.

Anlama ihtiyacı ve şahsî buhranlar (bunalımlar): Bizim cemiyetimizde, anlama için şuurlu bir gayret sarfetme halleri nisbeten az görülür. Daha ziyade, inançlarımız ferdin hayatında o andaki sîtuasyonun gerektirdiği bir asgarî dereceye kadar ve organizasyon ve reorganizasyon hallerindeki "otomatik" faktörlerin tesiriyle gelişir ve değişir. Fert için zarurî olan şey, günlük idraklerinin ve faaliyetlerinin bir mânâ ve bütünlüğe kavuşmasından ibarettir. Mamafih, ferdin her zamanki inançları onun yeni yaşantılarını izah edemediği, veya idrakleri "muntazam, mânâlı, kullanışlı" kategorilere -Allport ve Postman (1947)'ın inanç tariflerinde olduğu gibi- uymadığı zaman, yeni inançlar aranır. İşinden atılan bir insan, ilk defa olarak, iktisadî sistemin çalışmasını anlama ihtiyacı duyabilir. Bu gibi buhranlar bazı fertlerde de hiç görülmeyebilir, zira bunlardaki inançların pek çoğu şuurlu bir araştırma ile değil, fakat kendi kültürlerinin koyduğu oldukça düzenli bir örneğe göre ve nisbeten heyecansız, basit bir şekilde inkişaf etmiştir.⁵³

⁵³ Buhranların inanç teşekkülü ile münasebeti ve bunların mânâ ihtiyacı bakımından ifa ettiği fonksiyon hakkında daha fazla bilgi ve misal için Cantril (1941)'in "kritik sîtuasyon" üzerinde verdiği bilgiye bakınız. Cantril'e göre bu sîtuasyon "ferdin tefsir edemediği, fakat tefsir etmek (anlamak) istediği kaotik bir dış muhitte karşılaştığı" zaman ortaya çıkar.

Diğer İhtiyaçlara Hizmet Eden İnançlar ve Tutumlar: Ferdin inanışları ve tutumları, onun çeşitli hedeflere varmasına yardım edebilir. Fert bu inanç ve tutumları, problem situasyonlarına tepki olarak meydana getirir; ve bunlar, devamlı kognitif organizasyonlar olarak, kendisiyle birlikte devam eder ve birçok çeşitli problemlerin çözümünde kullanılır. Meselâ yetişkin bir insan ilmî teoriler, CIO, Katolik Kilisesi, veya Zenciler hakkında inanç ve tutumlara sahip olduğu zaman bu inançları gruba kabul edilmek, pratik meseleleri çözmek veya iktisadî güvene kavuşmak gibi ihtiyaçlarını tatmin etmek üzere kullanabilir. İnançlar, tutumlar ve ihtiyaçlar arasında bu tipte bir fonksiyonel münasebeti gösteren birçok araştırma vardır.⁵⁴

Beynelmillelçilik (Internationalism) hakkındaki inanç ve tutumlar üzerinde yapılmış bir tetkikten misaller: Queener (1947)'in beynelmillelçilik hakkındaki inanç ve tutumlar üzerinde yaptığı inceleme, barış ve beynelmillelçilik hakkındaki inanç ve tutumlarının fonksiyonel kıymetini gösteren fertlerin vak'a tarihçeleriyle doludur. Queener, elli kadar yetişkin erkek üzerinde geniş mülâkatlar yaparak bu malzemeyi toplamıştır. Mülâkat esnasında, deneklerin beynelmillelçilik hakkındaki inanç ve tutumlarının tarihçesine ilâveten, deneklerin umumî hayat hikâyeleri üzerinde de psikolojik bir sezgi elde etmeye çalışıyor. Aldığı neticelerle şu genellemeleri yapıyor:

1- *Beynelmillelçilik hakkındaki inançlar, grup tarafından kabul edilme ihtiyacına tepki halinde meydana gelen birer kognitif reorganizasyon olarak görülebilir.* Queener, deneklerden birinin, elli dört yaşında bir iş adamının hayat hikâyesini veriyor. Bu denğin bütün meslek hayatında, grup tarafından kabul edilmek için kuvvetli bir ihtiyaç hakim olmuştur. Queener bu zatın beynelmillelçilik

⁵⁴ Tutum probleminin nazarî ve tecrübî neticeleri bakımından öğrenme psikolojisinde bunun bir problem olarak formüle edilmesi hakkında yapılan bir teklif için bak: Krech (1946).

hakkındaki inanç ve tutumlarının tarihçesini özetlerken şu noktalara işaret ediyor:

Kendisiyle mülakat yapılan 35'inci şahsın hayatında hakim olan kıymetin hakim gruba intibak etmek olduğu doğru ise ve kendisi de bu intibakı bir maharet olarak telâkki ediyorsa ("ben intibaka pek kabiliyetliyim" diyor), bu adam bir gruptan diğerine geçerken pek çok dalgalanmalar olması beklenir. Gerçekten, ev muhitindeki tecridcilikten (isolationism) kolej hayatının beynelmilelciliğine, oradan Mormon'lar arasındaki yarı-tecridciliğe (semi-isolationism) ve şimdi de "liberal, tahsilli" insanların beynelmilelci zihniyetine dönüş hallerinde böyle dalgalanmalar olmaktadır.

Şüphesiz ki, bu dalgalanmalar kanaat, inanç veya tutumlarda mutlaka değişiklik yapmaz, fakat temel bir ihtiyacın tatmininde sağlam birer kognitif reorganizasyon halinde rol oynayabilirler.

2- *Beynelmilelcilik hakkındaki inançlar, her çeşit dış mükâfatlarla desteklenebilir.* Queener'in deneklerinden biri, beynelmilelciliğe kuvvetle inanan bir şahıs, şöyle tasvir edilmektedir:

... (Denek) kendisine tesir eden birçok meslekî engellemelerden (frustration) sonra, en nihayet şahsî maharetlerini ve iktisadî istiklâlini beynelmilel bir barış organizasyonunda gösterebileceğini anlıyor, o tarihten beri de kendisini tamamen bu işe veriyor. Bu çalışma esnasında bir çok "ilgi çekici insanlar"la rastlıyor, hasımları da ekseriya avukatlar arasından çıkıyor. Zira avukatlar ancak kendi meslekî ("Siyasî" olarak düzeltilmiş) meseleleriyle alâkadar olmuyorlar, ...ve bizim denek daha evvel hiç kimsenin bulunmadığı bir organizasyonu terketmekten korkuyor.

3- *Beynelmilelcilik hakkındaki inanç ve tutumlar, ferdin birtakım "şahsî motiflerini" kullanmasına imkân bırakarak, mükâfatla takviye edilebilir.* Bir inanç veya tutumun bu tür bir fonksiyonel kıymeti bilhassa önemlidir,

zira bu fonksiyon, inanç ve tutuların bazı şuur dışı gerginlikleri gidermeye yaradıklarını da göstermektedir. Mese-lâ Queener, "hemen hemen barışçı" dediği bir denegin inanç ve tutumlarını şöyle tasvir ediyor:

Bu tutumun muhtevası... saldırganlık motiflerini bir başka şahsa (Kanun yoluyla barışa inanmayan şahıslara) aksettirmesi, sonra denegin kendine ait saldırganlığı kontrol vasıtalarını onlara aksettirmesi ("Korku"nın kullanılışı) ve nihayet dünya-daki durumun kendi intibakına göre tefsir edilmesi... ile vasıf-landırılabılır.

Sanford (1946) bir "Amerikan Kuizlingi" hakkındaki psikoanalitik incelemesinde aynı nokta üzerinde ehem-miyetle duruyor, ve şuna işaret ediyor: "Bu tek vak'ada, önemli ve her zaman rastlanan bir sosyal tutum sistemi-nin, şahsiyetteki en derin faktörlere dayandığı görülmek-tedir."

Umumî Neticeler. İnançlar ve tutumlar, ferdin birçok önemli fonksiyonlarına hizmet eder. Bunlar ferdin şahsi-yetine bir devamlılık, onun günlük idrak ve faaliyetlerine bir mânâ verir, ve çeşitli hedefleri elde etmesine yararlar. Herhangi tek bir inanç veya tutum çeşitli hedeflere hiz-met edebilir, ve farklı ihtiyaçlar da aynı devamlı organi-zasyonların doğuşuna yol açabilir. İkinci bölümde ele al-dığımız fikirlerle birlikte bu fikir -bilhassa, insandaki bir-çok gerginliklerin şuurda birer karşılığı olmayışı, insanın çok defa, birbiriyle çatışan bir sürü ihtiyaç ve isteklere aynı zaman içinde tepkide bulunması, motiflerin davranı-şa yansıyan taraflarının insanı ekseriya yanlış anlayışa gö-türmesi gibi düşünceler- gösteriyor ki, inanç ve tutumla-rın fonksiyonlarını belirlemek katiben basit bir iş de ğil-dir. İnsanın ihtiyaçları, inançları ve tutumları arasında mevcut görünen sathî bağlantılar, ekseriya gerçek fonksi-yonel bağlar değildir. Son derece önemli olan bu belirle-me işi (zira inanç ve tutumlarımızı değiştirmek istedi ği-miz zaman bunların fonksiyonlarını bilmemiz gerekiyor)

için birçok psikologların meseleyi değişik yönlerden ele almaları ve gayretlerini bir bütün haline getirmeleri lâzımdır. Burada "öğrenme" psikologları ve sosyal psikolog kadar klinik psikologlarının görüş ve tekniklerine de ihtiyaç vardır. Tutum testleri ve kanaat anketleri (opinion polls) kendi başlarına, sosyal davranışın gerisindeki inançlar ve tutumlar hakkında pek az bilgi verebilir. Mafih, ikinci bölümdeki motivasyon bahsinde bilhassa belirttiğimiz ihtiyat tedbiri burada da alınmalıdır. İnanç ve tutumların fonksiyonel mahiyetini tahlil ederken tarihçi veya genetik metodun hatasına düşmemeliyiz. Bugünkü bir inanç veya tutuma maziye ait bir fonksiyon yakıştıramayız.

Hükümler

İnanç ve tutumların karakteristikleri, objektif vakıalarla ilgisi, değişmeye mukavemetleri vs. hakkında teferruatlı bilgiye geçmeden önce davranışın yine inanç ve tutumlarla yakından ilgili önemli bir yönünden, hükümlerden bahsetmek yerinde olur.

İnanç ve tutumların devamlı birer organizasyon olduğunu görmüştük. Dolayısıyla bunlar bir ana mahsus her psikolojik vak'a'ya girer ve onda mevcut bilgi ve idraklerin yapılandırılması için değişmez bir temel verirler. O andaki bilgi ve idraklerin belli bir anda organize oluş tarzı ekseriya hükümlerde kendini gösterir. Hüküm, en iyi bir şekilde, *objeleri belli kategoriler içinde vasıflandırma süreci* olarak tarif edilebilir. Meselâ bir kimse şu çizginin *kısa* olduğu, şu adamın *samimi* olduğu veya falan hükümet politikasının *iyi* olduğu şekilde bir *hüküm verir*.

Hükümler, İnançlar ve Tutumlar: Üçüncü bölümde de gördüğümüz gibi, idraklerimizi ve dolayısıyla hükümlerimizi belirleyen unsur sadece hüküm konusu olan uyarıcılar değildir. Bize tesir eden bütün bir uyarıcılar sahası (atıf sistemi-Frame of reference) herhangi belli bir hük-

mü belirler. Daha önce bu münasebetle, atıf sistemlerinin kognitif yapılarla eşdeğerli sayılabileceğine işaret etmiştik. Şu halde inanç ve tutumlar, ferdin hükümlerini idare etmekte ekseriya aslî bir rol oynadıkları için bunlarla hükümler arasında sıkı bir bağlantı vardır. Ferdin birşey hakkındaki inançları veya birşeye karşı tutumu, o şey için çeşitli hal ve şartlarda verdiği hükümlere geniş çapta tesir eder. Bir kimse iş adamlarının reaksiyoner olduğuna inanırsa, bir iş adamının herhangi bir hareketine daha ziyade "reaksiyoner davranış" hükmünü verir.

İnanç ve tutumlar arasındaki münasebet bilhassa yapılacak araştırmalarda mühimdir. Bir ferdi, o ana mahsus birtakım hükümler vermeyi gerektiren çeşitli sitüasyonlara koymak suretiyle onun inanç ve tutumlarına dair bir görüş kazanabiliriz. Bu türlü sitüasyonlar kolayca bulunabileceğine göre, şahsın inanç ve tutumlarının araştırılmasında çok faydalı olur. İleride göreceğimiz gibi, inanç ve tutumların ölçülmesiyle uğraştığımız zaman bu tecrübî araştırmaların pekçoğunda şahsın inanç ve tutumlarını bu şekilde gözlemek yoluna gideriz.

Hüküm ve kanaat tabirleri ekseriya birbirinin yerine geçecek şekilde kullanılmaktadır. Fakat bu kullanılış, bizim tabirlerimiz ve bu tabirlerle anlattığımız iki tarz davranışa ait karakteristiklerle uzlaşmaz. Hüküm, işaret etmiş olduğumuz gibi, idrak, inanç ve tutumların bir ana mahsus bileşimidir. Kanaatlar ise, inançların özel bir türü olarak, bu bileşimler muayyen bir zaman çerçevesi dışında ferd için istikrarlı bir tarzda devam ettiği takdirde bahis konusu olur. Bir insanın kanaatları, onun anlık bir hükmünde kendini gösterecektir, eğer bir "hükümler grubu" varsa bunlar da nihayetle sabit fikirler haline dönüşebilir.

İnanç ve Tutumların Karakteristikleri

Sosyal davranışın tetkikinde inanç ve tutumları birer tahlil unsuru olarak kullanmak için, bunların sadece fert için ifade ettiği fonksiyonel kıymeti ve hüküm dediğimiz anlık davranışlardaki tesiri değil, diğer birçok özelliklerini bilmemiz lâzımdır. İnanç ve tutumlar psikolojik sahadaki devamlı organizasyonlar olduğuna göre, bunlara ait özelliklerin de 3. bölümde ele aldığımız idrakî organizasyonlara ait özelliklere benzemesi beklenir. Mamafih, oradaki özellikleri bu daha yüksek seviyedeki yapılara doğrudan doğruya tatbik edilebilecek şekilde yeniden ifade etmekte fayda vardır.

İnanç ve tutumların karakteristikleri dört kategori içinde gruplandırılabilir: (1) İhtiva ettikleri objelerin niteliğine ait karakteristikler, (2) İhtiva ettikleri kognitiv yapının mahiyetine ait olanlar, (3) İnanç veya tutumun kuvvet ve önemine ait olanlar, ve (4) İsbat edilebilir oluş derecelerine ait karakteristikler.

İnanç ve Tutumların Objeleri: Burada sadece çeşitli inançların ihtiva ettiği muhtelif objeleri değil aynı zamanda birbirinden farklı inançların muhtevalarını da göreceğiz. Bir inancın objesi onun türünü belli eder; inançların muhtevası ise belli bir obje türü etrafında organize olan çeşitli bilgileri verir.

İnanç ve tutumlar türleri bakımından ayrılırlar: İnsanın inanç ve tutumları, onun psikolojik dünyasındaki objeler kadar çeşitlidir. Böylece insan, etrafını çeviren fizik âlemle alâkalı olmak üzere geniş bir inançlar manzumesine sahip olur -İnsanın mahiyeti, eşya arasındaki zaman ve mekân münasebetleri, fizikî objelerin hareketlerine ait kanunlar ilh. hakkında-. Bazı şartlar altında (nazariyeleri hücumu uğrayan ilim adamlarının halinde görüldüğü gibi) bu objeler ve münasebetler üzerinde tutumları da bulunabilir. İçinde yaşadığı sosyal âlem hakkında belki de daha da kuvvetli inanç ve tutumları vardır. Diğer

milletler ve insan grupları, sosyal organizasyonlar, siyasî vak'alar; san'at, felsefe, Tanrı ve ahiret hakkında çeşitli inançları mevcuttur. Keza bu psikolojik sahanın bir objesi olmak itibariyle kendisi hakkında birçok inanç ve tutumlara sahiptir.

Hiç kimse şimdiye kadar tek bir ferдин bütün inançlarını saymak gibi neticesiz bir işe girişmemiştir. Bir insanın inanç ve tutumlarının ne kadar çeşitli ve geniş olduğunu görmek için, bu işin ne kadar büyük olduğunu tasavvur etmek kâfidir. Fakat herhangi bir ferдин inanç ve tutumlarının sayısı sınırlıdır. Zira bir *fert ancak kendi psikolojik dünyasında mevcut bulunan objelere göre* inanç ve tutumlara sahip olabilir. Psikolojik dünya ne kadar sınırlı ise, ferдин sahip olduğu inanç ve tutumlar da o kadar sınırlı olacaktır. Meselâ atom bombasının tesirleri hakkında her Amerikalı inanç sahibi değildir. Bütün Amerikalıların ticarî sınırlamalar ve altın standardı hakkında inançları da yoktur. Fakat tutum testi yapanlar ve kamuoyunu yoklayanların birçoğu (inanç ve tutumların ölçülmesi hakkındaki bölümde göreceğimiz gibi) bu basit vakıayı ekseriya unutmaktadırlar. Elimizde güvenilir bir tutum -veya inanç- ölçme aleti vardır diye herhangi bir inanç veya tutum bakımından bütün insanların inançlarını ölçmeye kalkamayız. Bu gerçeği bilmemek yüzünden bu testlerin neticeleri çok defa yanlış tefsir edilmektedir. İnsanlar herhangi bir teste şu veya bu şekilde bir cevap verebilir, fakat bu demek değildir ki bu adamlar araştırıcının alâkadar olduğu inanç veya tutuma sahiptir.

İnanç ve tutumlar muhteva bakımından ayrılırlar: Bir kimsenin su hakkındaki idrak ve bilgileri, çelik hakkındaki inançlarından ayrıdır. Keza Rusya'ya karşı olan tutumlarındaki idrakleri de İngiltere'ye karşı tutumlarındaki idraklerden ayrı olabilir.

Değişik inanç ve tutumların farklı muhtevaları bulunduğu hususunda yaptığımız bu genelleme, birçok kimsenin aynı objeye karşı bahis konusu olan tutum ve

inançlarının muhtevası hususunda da doğrudur. Meselâ dindar bir Yahudi ile dindar bir Katoliği ele alırsak, bunların ikisi de Tanrı'ya inanırlar. Fakat Yahudinin Tanrı hakkındaki bilgilerinin mahiyeti aynı meselede Katolik şahsın bilgi ve idraklerinden çok farklıdır. Yahudi ve Katolik arasındaki bu fark, aynı derecede olmamakla beraber, iki dindar Katolik ve iki dindar Yahudinin kendi aralarında da görülür. Bu vaziyete göre, çeşitli kimselerde "aynı" inanç ve tutumları ölçmeğe kalktığımız zaman, değişik inanç ve tutumları tahlil ediyoruz demektir. Mafih, aynı mantıkla, bu farklı inançları "aynı" imiş gibi de görebiliriz. Zira bunlar önemli bir bakımdan aynıdır. Tanrı hakkındaki inançların spesifik muhtevası şahıstan şahısa değişebilmekle beraber, yukarıda verilen misallerden görüyoruz ki, inançların daha genel olan tarafı bunların hepsinde de "aynı"dir. Şu halde bütün dindar Katolik ve Yahudilerin inançları, kendi hayatları üzerinde tabiat-üstü kudret ve tesire sahip tabiat-üstü bir üluhiyet hakkında birtakım duygu ve düşünceleri ihtiva eder. İnançları çoğu zaman aynı kılan taraf işte bu genel muhtevadır. Yine de bir insan grubundan Tanrı hakkındaki inançların teferruatlı bir tahliline girişmek istediğimiz zaman bu özel muhtevalardaki ferdi farkları ehemmiyetle gözönünde tutmamız lazımdır.

İnsan gruplarındaki inanç ve tutumların tahlili bakımından bu son noktanın önemi bilhassa Birleşik Devletlerdeki iktisadî, ırkî ve siyasî inançları ve bunların geniş insan kitlelerinin faaliyetleriyle olan münasebetini ele aldığımız zaman daha iyi belirecektir.

İnanç ve Tutumların Yapısı: İnançlar da bütün kognitif yapılar gibi *kesinlik* ve *hususîlik* itibariyle de birbirinden ayrılır. Bunlardan birincisi, inançların iki değişik vasıf ile alâkalıdır: (1) Herhangi tek bir inancın taşıdığı ferdî bilgi ve idraklerin vuzuhu. (2) İnancın yapısındaki farklılaşma derecesi. (Bak. sahife 206 Yapı farklılaşması) İkinci karakteristik, bir inanç ve tutum ile diğer inanç ve

tutumlar arasındaki münasebetlerle ilgilidir. (Bak: sahife 207 yapıların soyutlanması).

İnanç ve tutumlar kesinlik itibariyle ayrılırlar: İnançlardan bazıları da bazı idrakler gibi vazih, açık ve farklılaşmış; diğerleri ise zayıf ve müphem bir yapıya sahiptir. Aynı şeyi tutumlar için de söyleyebiliriz. İnsan, meselâ, piyasanın nasıl işlediğine, otomobilin hareketini sağlayan şeyin ne olduğuna, yahud dinin modern hayattaki rolüne ait kesin ve açık görüşlere sahip olabilir. Diğer taraftan demokrasi, iktisadî hayat ve kadın tuvalet eşyası hakkındaki bilgisi müphem ve karışıktır. Her inanç tam bir vuzuh halinden son derece vuzuhsuzluğa kadar giden bir hat üzerine yerleştirilebilir. Meselâ iki kere ikinin dört etmesi son derece açık-seçik, tekâmül nazariyesinin maymunlarla veya böyle birşeyle alâkalı olduğu "hissi" ise son derece müphemdir.

Aynı şekilde, bir insanın ilim hakkında hayli farklılaşması, Tanrı hakkında ise zayıf bir inancı olabilir. Bu yüzden insan ilim ile alim, ilmî verilerle ilmî kanunlar, eza insan hayatının bir cephesine ait ilmin rolü ile öbür cephesine ait ilmin rolü arasındaki farkları ayırdedebilir. Buna mukabil, Tanrı hakkındaki inançları pek farklılaşmamıştır -Teşkilâtlı bir müessese olarak kilise ile bir hayat tarzı olan din arasında, ibadetin şekli ile ruhu arasında, keza bir din ile diğeri arasında bir ayırma yapmaz. Böylece her inanç sadece bir açık-seçik çizgisi üzerinde değil, aynı zamanda yapılanma derecesi itibariyle de bir devamlı çizgi üzerinde yerleştirilebilir. Önümüzdeki bölümde görüleceği gibi, inançların bu iki yönünü de inceleyen bazı araştırmalar mevcuttur. (Bilhassa bak: French (1947)'in araştırması).

Eğitim ve propagandanın tesirlerini önceden kestirebilmek için inanç ve tutumların kesinlik derecesini bilmek çok önemlidir. Bugün elimizdeki bir inanç ve idrakin vuzuh derecesi ile bunun "telkin"e direnme derecesi arasındaki münasebeti ele alan pek çok araştırma vardır.

Mamafih, bir inanç veya tutumun kesinlik ve müphemliği meselesini bu inancın fert için ifade ettiği kuvvet ve önemle karıştırmamak gerekir. Bu iki husus birbiriyle alâkalıdır; fakat göreceğimiz gibi, her ikisi de kognitif yapıların başka başka özellikleriyle ilgilidir.

İnanç ve tutumlar hususîlik (specificity) itibariyle ayrılır: İnanç ve tutumlar vuzuh dereceleri ve tek bir inanç yapısı içinde görülen teferruat ve farklanma dereceleri ile olduğu kadar hususîlik itibariyle de ayrılırlar. (Soyutlanma, genelleşmeme, diğer inanç ve tutumlara bağlanmama gibi özellikler).

Bir insan, çöküntülerin daima savaşlardan sonra vukua geldiği şeklinde kuvvetli bir kanaata sahip olabilir, fakat bu inanç onun diğer iktisadî inançları ile mutlaka bir bağlılık göstermez. Belki de vazih ve kuvvetli bir şekil tek başına durabilir, fakat kognitif bakımdan diğer inançlardan henüz ayrılmamıştır. Buna karşılık, aynı ferдин bir başka inancı son derece genelleştirilmiş, bütün alâkalı inanç ve tutumlarla uzlaştırılmış ve ferдин dünyasının psikolojik yapısı içinde birçok istikametlere tesir etmiş olabilir. Meselâ Katolik dininin yegâne hakikî din olduğuna inanabilir, ve bu inanç diğer birçok alâkalı inanç ve tutumlarla -siyasî sistemler, ilim, şiir, san'at, aile münasebetleri vs. hakkında- desteklenmiş olabilir. Psikolojik dünyanın bu sahaları, onun Katolik kilisesi hakkındaki inancı ile uzlaşacak şekilde organize olmuş ve yapılanmıştır. Bu hususîlik vasfının yaratıcı problem çözme bakımından ne derece önemli olduğunu daha önce etraflıca ele almıştık, fakat şimdi bu vasfın inanç sistemleri ve insan şahsiyetinin bütünlüğü bakımından doğuracağı neticeleri gözden geçireceğiz.

İnançlardan ancak birkaç tanesi diğerlerinden soyutlanmış durumdadır. Pekçoğu diğerleriyle bağlantı halinde bulunur. Meselâ bir kimsenin Türklere karşı tutumu ekseriya onun diğer milletler, genellikle yabancılar, göç

politikası, haremle, İslâmiyet vs. hakkındaki inançlarıyla sıkı bir bağıllık gösterir.

Bir şahsın inanç ve tutumlarının ahenkli bir bütün haline girme derecesi, onun şahsiyetindeki birlik derecesini gösterebilir.

İnanç ve tutumların bir tek bütün haline gelmesi ideoloji veya hayat felsefesi dediğimiz şeyi meydana getirir. Bir ferdin böyle bir tek ideolojiye sahip olduğu hükmüne vardırarak şekilde yüksek bir inanç ve tutum birliğine erişmesi pek nadir görülür. Genellikle siyasî, dinî, artistik ve ilmi ideolojiler birbirinden ayrılabilir. Fakat bu ifade izaha muhtaçtır. İnsan düşüncesinin her sahası için, bu sahalara ait inanç bütünlerinin mevcudiyetinden bahsetmek hatalı olur. Böyle yaptığımız takdirde bir "uyarıcı hatası"na düşmüş, yani objektif uyarıcı ile bu uyarıcının meydana getirdiği idraki birbirine karıştırmış oluruz. Daha ziyade, belli bir insanın dinî, siyasî ve ilmî inançlarından bazıları bir bütün teşkil eder diyebiliriz. Meselâ, Stagner'in (1936) dediği gibi, Faşist ideoloji sadece bir siyasî ideoloji değil; milliyetçilik, militarizm, ırkî husumet ve "orta sınıf şuuru" üzerindeki inanç ve tutumların bir bütünleşmesidir.

İnsanların ekserisinde inanç organizasyonu daha aşağı bir seviyededir ve bunlarda ideolojiden bahsetmek güçtür. Bu bütünlük eksikliğinin birçok sebebi bulunabilir. Hemen bütün organizasyon süreçleri, çeşitli yapıları ahenkli ve basit sistemler halinde birleştirmeye doğru gider. Fakat içinde yaşadığımız fizikî ve sosyal âlemin son derece kompleks oluşu bu işi güçleştirir, hemen hemen imkânsız kılar. Ferdin inançlarının karışık, ahenksiz ve terkitten mahrum olmasının sebebi, daha ziyade, kendisinden beklenen şeylerin çok büyük oluşudur. Kendisinin karşılaştığı bir sürü hayat hadisesine tam bir mânâ verecek derecede zekâ ve malûmata sahip değildir. Yüksek derecede bir inanç ve tutum birliğine vardığı zaman bu hal ya onun fevkalâde yüksek kabiliyeti ve motivasyo-

nu ya da nisbeten basit bir dünyada yaşaması ile izah edilebilir. Bu sonuncu durum iki şekilde görülür: Ya şahısdar, kısır, sınırlı bir hayat içinde yaşamakta ve dünyadaki karmaşıklıklardan kaçınmakta; ya da hayli organize ve istikrarlı bir cemiyet içinde yaşayıp bu cemiyetin resmî ideolojisi vasıtasıyla kolayca bir bütünlüğe ulaşmaktadır. İdrak âlemi son derece sınırlı olan cahil insanın veya sadece seçilmiş bir vak'a yığınına idrak eden kör mutaassıbın tamamiyet gösteren inançlarını bu ilk duruma misal gösterebiliriz. Yukarıdaki ikinci halde ise ferdin hayatı çok sıkı kontrollü ve entegre bir durumdadır ve burada musikî, siyaset, tarih, iktisadiyat ve ilim hep bu resmî ideoloji çerçevesinde ele alınmaktadır.

İnanç ve Tutumların Kuvvet ve Önemi. Bütün inanç ve tutumlar fert için fonksiyonel bir fayda ifade etmekle beraber bunlar ne eşit bir önemdedir, ne de şahsın değişen arzu ve ihtiyaçlarına karşı eşit bir cevap kabiliyeti taşır. Burada bu kuvvet ve önem farkını meydana getiren unsurların izahı yerine bu boyutlardan ne anlaşıldığını anlatacağız.

İnanç ve tutumların kuvveti. Bir inanç, uzun bir zaman fasılası içinde ve ferdin çeşitli tecrübeleri boyunca değişmeksizin sürüp gidebilir ve zıt inançlara mukavemet edebilir. Aynı şahsın başka bir inancı da nisbeten geçici, kolayca değişmeye ve motivasyonel baskılara yol açmaya müsaittir. Bunlardan birincisine *kuvvetli*, ikincisine de *zayıf* bir inanç diyoruz. Kognitif bir organizasyondaki katılığın, kendisinde bulunan duygusal gerginlik derecesine bağlı olduğunu daha önce görmüştük. Buradan şu neticeye varıyoruz ki, tutumların katılığı veya kuvveti de inançlarınkinden genel bir şekilde ayrılır. Tutumlar nisbeten zayıf veya nisbeten kuvvetli olmakla beraber, birçok tutumlar birçok inançlardan daha şiddetli ve kuvvetlidir. Zira tutumlar, yapıları itibarıyla, ihtiyaçları, istekleri ve gerginlikleri ihtiva ederler.

İnanç ve tutumların önemi. İnsanın bütün inançları, kuvvetli veya zayıf oluşları bir tarafa, günlük davranışta aynı önemi taşımazlar. Bir insanın iki kere ikinin dört ettiğine dair inancı kesin ve kuvvetli olabilir, fakat dünyadaki davranışlarının pekçoğu hesaba katıldığı zaman bunun fazla bir değeri yoktur. Diğer taraftan bir insanın demokrasi hakkındaki inancı pek kesin olmamakla beraber, bu inanç onun birçok siyasî ve sosyal davranışları bakımından büyük bir önem arzedebilir. Ekseriya, inançların dışa yansıyan tarafları bunların önem derecelerine bir işaret olarak ele alınır. Bu usul bazan geçerli olsa dahi her zaman böyle değildir. İnançların dışa vurulma derecesi, bunların hepsinin de ferdin kognitif sahasında eşit bir görünüşe sahip olmadığını gösterir. İnsan bazı inançlarının daha çok farkındadır, bunlar kendi düşüncesine daha kolaylıkla girebilir, sözle ifadeleri kolaydır, kısacası bir kelime ile, dışa vurulabilirler. Bununla beraber, inançların en önemli ve en fonksiyonel olanlarından birçoğu dışa vurulma bakımından daha aşağı bir seviyededir. Bunlar o kadar derin bir şekilde temellenmiş ve o kadar uzun bir zamandanberi yerleşmiştir ki, insanın dünyasının temel unsurları mahiyetindedirler. Bunlardan her zaman bahsedilmez, zaten bahse sebep de yoktur. Böyle olduğu halde yine de insanın hemen bütün düşüncesinde ve hareketlerinde önemli bir rol oynarlar.

Tutumlar önem ve dışa vurumla veya dikkati çekme bakımından bir fark gösterirler. İnançlarla tutumlar arasındaki korelasyon bu noktada da mükemmel değildir. Tutumların dışa vurulması hususunda farklı eşikleri bulunan farklı tutumlar düşünülebilir. Tutum objeleri ancak belli şartlar altında istek-karakteri arzettiğine göre, bu şartlar hangisinde nisbeten daha kolay bir şekilde karşılanırsa o tutum daha çok dışa vurulabilir. Tersine, bu şartları nisbeten daha az yerine getiren tutumlar dışa vurulma bakımından zayıftır. Her iki tutum da fert için kıymetli ve önemli olabilir. Meselâ bir insan çok belirgin bir

siyasî tutuma, buna karşılık pek dışa vurulmayan bir dinî tutuma sahiptir. Ancak bazı hususî ve etkili olayların çıkışında bu dinî tutumları ifade fırsatı bulur -Gayet dramatik bir cennet veya cehennem tasviri karşısında, veya bağlı bulunduğu din tahkir edilince-. Bu şartlar altında, eğer onun dinî tutumu önemli ise, hayatının geri kalan kısmı için çok önemli olacak bir harekete geçebilir. Diğer taraftan, eşit surette önemli olan bir siyasî tutum da zihninin baş köşesinde bulunup hemen her siyasî vaziyette kendini gösterebilir. Yani bu siyasî tutum son derece açık ve belirgindir.

İnanç ve tutumlar, umumiyet itibariyle, ferdin şahsiyet yapısındaki merkezî karakteristiklere bağlantılı oldukları zaman büyük bir önem taşırlar. Keza iyi yapılanmış ve genelleşmiş, diğer gruplarla ve insanlarla aynîleşme ihtiyacına dayanmış olmaları halinde de önemlidirler. Yeni teşekkül etmiş, değişme halinde olan, başkalarının hücumuna uğrayan veya yeni gelişen diğer inanç ve tutumlarla apaçık bir mantıkî ahenksizlik içinde bulunan tutumlar da daha dikkati çekebilir.

İnanç ve Tutumların Tahkik Kabiliyeti (verifiability). İster bilgi, ister kanaat veya iman şeklinde olsun, bütün inançlar tür, muhteva, kesinlik, hususîlik, kuvvet ve önem boyutları çerçevesinde tasvir edilebilir. Bilgi, kanaat ve imanların aynı boyutlar boyunca değişir olmaları gerçeği, inanç tabirinin genel mânâda kullanılmasını haklı gösterebilir. Mamafih inançların bir başka önemli vasfı daha vardır: Tahkik kabiliyeti. İnançların (ve tutumların inanç kısmının) tahkike müsait olması iki bakımdan önem taşır: (1) İnançlarla objektif olgular arasındaki münasebet meselesinin belirlenmesine yardım eder, (2) Bilgi, kanaat, ve iman arasındaki bazı önemli farklara işaret eder. Birinci problem ileride ele alınacaktır. İkincisi, yani muhtelif tip inançlar arasındaki farklar, burada asıl ilgi konumuzu teşkil etmektedir. Zira inançların bu

buudu sayesinde *bilgi, iman, ve kanaat* tabirleri arasında bir ayırım yapabiliyoruz.

İnanç, bilgi ve tahkik kabiliyeti. Fert, kendi inanç objesi hakkında bu objenin nisbeten isbata müsait olup olmadığı, veya ispat mevzuu teşkil edip etmeyeceği hususunda bir kanaate sahip olduğu zaman *tahkike elverişlilik*-ten bahsedilir. Meselâ ölümden sonraki hayat hakkında inançlar pekçok kimsenin tahkikini imkânsız bulduğu bir meseledir. Bunun isbatı yoluna gidilemez ve hiçbir zaman da isbat edilememiştir. Diğer taraftan, meselâ suyu teşkil eden ilkel maddeler tahkik edilebilir. Ferdin tahkike müsait saydığı ve tahkik ettiği inançlar onun *bilgisi* içine girer. İnanır -veya bilir- ki, dayanaksız kalan bir cisim düşer, zira bu hadiseyi defalarca tecrübe ve müşahede etmiştir. Aynı şekilde, Kanada diye bir memleketin mevcut olduğunu bilir, çünkü bu memleket hakkında çok şey okumuş veya başkalarından dinlemiştir. Keza orada yaşayan bir kimse ile mektuplaşmış, birçok resimler görmüş, hatta bizzat Kanada'ya seyahat etmiş olabilir. Yine meselâ İngiliz İşçi hükümetinin sol temayüllü olduğunu "bilir". Zira İngiltere'de hafta sonu geçirmiş bir konferansçıdan buna dair birçok şeyler dinlemiş, işçi partisinin bu türlü icraatına dair birtakım gazete makaleleri okumuş, nihayet kendisine bunu isbat edecek basılı dökümanlar gösterilmiştir. Görülüyor ki, bilgi halinde bulunan inançların ayırdedici vasıfları, bunların isbat konusu teşkil etmeleridir.

Elbette ki bu türlü isbatı ilmî ve objektif isbatla karıştırmamak gerekir. Burada sadece *inançlarını yokladığımız ferde* göre bir kabul ve isbat bahis konusudur. Fert için, kendi bildiği şey, kendini tatmin edecek şekilde isbatladığı şeydir. Bunu birtakım gözlemlerle, muhakeme ile, sezgi yoluyla veya "mütehassıs" olarak bildiği kimsele-
rin söylediklerini kabul etmek suretiyle yapar. Bu gibi id-
rak konusu olgularla, üzerinde inanç sahibi olduğumuz
hakikî objektif olgular arasında zarurî bir münasebet

yoktur. Gerçekten, ileride göreceğimiz gibi, birçok zorlayıcı faktörler vardır ki idrak edilen olgularla objektif olgular arasında önemli farklar meydana getirir. Burada mühim olan husus, *bilgi olan inançların sadece ferdin tahkikini mümkün gördüğü ve tahkik ettiği* meselelerden ibaret bulunduğunu akıldan çıkarmaktadır.

İnanç, iman, ve tahkik kabiliyeti. Bizzat ferdin tahkikini imkânsız bulduğu inançlar "iman" mevzuunu teşkil eder. İnsan inanır -veya iman eder- ki, herşeyi bilen ve herşeye kaadir olan bir Allah vardır. Gerçi Allah hakkındaki sahip olduğu kavramların mahiyeti icabı, bu inancı tatminkâr bir şekilde isbat edemez, fakat iman eder. Aynı şekilde, ideal bir sosyalist cemiyetin dünyaya saadet getireceğine inanabilir. Fakat bunun için gerçek bir isbat bulunamayacağını bildiğine göre, bu inanç bir imandır. Tabiatıyla her iki inanç da bir başka insanın kafasında "bilgi" konusu olabilir. Yani her iki halde de, fert "Allah" ve "ideal sosyalist cemiyet" hakkındaki düşüncelerini kendini tatmin edecek şekilde isbat ettiği kanaatine sahip olabilir.

İman olarak inancın bir karakteristiği daha vardır. Fert, iman ettiği şeyleri gayet sarıh bir şekilde kabul eder. İsbat edemeyeceğini bilmesi bu inancın kuvvetini azaltmaz, fakat, tabiatıyla, tahkik edilemeyişi yüzünden başka inançlara karşı ileri sürülemez ve yanlışlığını ispat imkânı da daima vardır.

İnanç, kanaat, ve tahkik. Tahkik (veya isbat) imkânı bakımından mikyasın tam ortasına düşen inançlara *kanaat* diyoruz. Kanaatlar ne isbat edilen bilginin, ne de tahkik edilemeyen imanın bir parçasıdır. İnancına "kanaat" diyen bir fert için bu inancın tahkik imkânı bakîdir. Keza bir inanca kanaat demekle başkalarının da aynı meselede farklı kanaatlarının bulunabileceğini ve çeşitli inanç (veya kanaat)ların geçerliğinin henüz tamamen belirlenmemiş olduğunu kabul ediyoruz. Fert bakımından bir kanaat tahkik edilip doğruluğu anlaşılınca bu artık bir "bilgi"

olur. Bu kanaatı tahkik etmeksizin benimser ve artık zıt kanaatların da aynı derecede geçerli olabileceğine inanmazsa, bu kanaat bir iman konusu olur.

Kanaatlar ekseriya böyle tahkik edilmemiş bir halde bulunur, çünkü bunların isbat edilmeleri güçtür. Meselâ, istikbaldeki olaylara ait inançlar birer kanaat mahiyetindedir, çünkü fert istikbali bilmenin mümkün olamayacağını hisseder. Atom bombasına karşı tam bir savunma silâhının bulunup bulunmayacağı veya gelecek seçim devresinde kimin Cumhurbaşkanı olacağı hakkında herkesin aynı bir kanaatı olabilir. Keza, kanaatlar birbirine zıt meselelerle alâkalıdır. Bu meselelerde ekseriya çeşitli şıklardan birinin seçilmesi bahis konusudur, ki bunlardan herhangi birinin doğruluğu veya yanlışlığı istikbalde belli olur, yahut da, mahiyetleri icabı, hiçbir zaman tahkik edilemez. Meselâ bir adam gelecek iktidar devresinde son iktisadî bunalımı Cumhuriyetçilerin Demokratlardan daha başarılı bir şekilde giderebilecekleri, veya Demokratların ülke meselelerini Cumhuriyetçilerden daha iyi halledecekleri kanaatını besleyebilir. Bu kanaatların kuvvetli ve dayanıklı olması da mümkündür, fakat insanın bizzat bunlara "kanaat" demesi gösteriyor ki, bu düşünceler bilgi veya imanla aynı değildir.

Umumî Neticeler. Bilgi, iman ve kanaatların üçü de birer inanç olmak itibariyle insanın sosyal davranışı üzerinde tayin edici bir rol oynar. Bununla beraber, belli bir inancın bilgi mi, yoksa iman veya kanaat mı olduğunu bilmek önemlidir. Zira hepsi de insan davranışına başka başka tesirler yaparlar, ve bunları değiştirmek için kullanılan metodlar da inancın tipine göre değişir.

İnançlar, Tutumlar ve "Olgular". İnançların ve tutumların özelliklerini incelerken, bunları sadece fert için psikolojik mevcudiyetleri bakımından ele aldık. Fakat sosyal tahlil yapmak için bu psikolojik taraftan daha çok şeylerin bilinmesine ihtiyaç vardır. İnanç ve tutumların

ferdin yaşadığı "gerçek" dünya ile münasebetlerini de bil-meliyiz.

İnançlar ve objektif gerçekler arasındaki uygunluk de-recesi: Üçüncü bölümdeki idrak meselesinde söylediği-miz herşey, uyarım objesi ile bu objenin meydana getirdi-ği idrak arasında tam bir uygunluk bulunmadığını göste-riyordu. Bu hakikati gözönüne alarak yapabileceğimiz en kolay ve en geçerli genelleştirme şudur: *İnançlarla objek-tif olgular arasında tam bir korelasyon yoktur.* Tarihin bir devresinde insanlar dünyanın düz olduğuna dair vazıh ve kuvvetli bir inanç taşıyorlardı. Dünyanın düz oluşu onlar için bir "vakıa" -doğrudan doğruya bir müşahede ve bilgi mevzuu- idi. Bugün Amerika'da, birçok kimseler, zenci-lerin doğuştan zihin kabiliyeti bakımından beyazlardan aşağı oldukları inancını vazıh, apaçık bir "vakıa" olarak kabul etmektedirler. Bu misallerde, insanların "bildikle-ri" ile o meseleye ait gerçek olgular arasındaki uyumsuz-lığa işaret etmeye lüzum görmüyoruz.

Objektif gerçeklerle uyuşmayan inançlar da en az gerçeğe daha çok uyan inançlar kadar kuvvetli olabilir ve onlar kadar yüksek bir kesinlik ifade edebilirler. Bu nok-ta bilhassa önemlidir. Zencilerin zekâ itibariyle aşağı ol-duklarına inanan bir insan yarın güneşin doğacağından ne kadar eminse, bu inancından da o kadar emin olabilir. Keza bir insan 13 rakamının uğursuzluğuna, bu rakamın 12 ile 14 arasına düştüğü hakkındaki inancı kadar emin bir surette inanabilir. Meselâ Carlson (1931) 357 kolej öğrencilerinin 1928 seçimlerindeki başkan adayları hak-kında bildikleri objektif vakıalarla, onların bu olgularla ilgili kanaatlarına olan itimat dereceleri arasında ancak 20'lik bir korelasyon bulmuştur. Gerçekten, en iyi bilgisi olan öğrenciler kanaatlarından emin olma bakımından ortanın altına düşmüşlerdir. Siyasî davranış bakımından tek partiyi tutan talebeler, diğer talebelere nisbetle, ken-di inançlarından çok daha emin görünmektedirler. Hal-buki objektif vakıalar hakkındaki bilgileri itibariyle on-

lardan daha üstün değildirler. Bu ikinci genelleştirmeyi şöyle ifade edebiliriz: *Bir inancın kuvveti onun mutlaka objektif gerçeklerle uygunluk derecesine bağlı değildir.*

İnançların akliliği: Yukarıdaki genel hükümler, insanın inançlarındaki "aklılık" bakımından ne gibi neticeler ortaya çıkarıyor? İnsanın "akıldışı" bir hayvan olduğu hakkındaki popüler telakkilerin birçoğu, birçok inançlarla gerçekler arasında görülen bu türlü ayrılıklara dayanmaktadır. Fakat bir inancı "akıl dışı" (irrational) olarak vasıflandırmak, *sosyolojik* bir kriteri *psikolojik* bir hadiseye tatbik etmek olur ki, tahlil seviyeleri arasında meydana gelen böyle bir karışıklık bizim anlayışımızda da karışıklığa yol açar. Çok defa akıl dışı olarak görülen inançlar, dışarıdan bir gözlemci (fizikçi, iktisatçı, siyasî ilim mensubu, sosyolog) nazarında, bizzat bu inançları taşıyan fert bakımından son derece aklî şeylerdir.

Psikolojik bakımdan, insan şüphecilerin ve propagandacıların söyledikleri kadar irrasyonel bir varlık değildir. Onun inançlarının değişmeye direnmesi, kendisine faal bir şekilde gerçekleri aratan ve insan hayatında önemli bir özellik teşkil eden derin bir vuzuh ihtiyacının var olması da bu fikrimizi destekliyor. Başka ifade ile söylersek, insanın olguları daha akla yakın hale getirmek üzere seçmesi ve tarif etmesi, kognitif süreçlerdeki bu akliliği göstermektedir. Bu şekilde seçilen ve tahrif edilen vakıalar, daha intibakî ve daha başarılı düşünme hallerindeki kadar makul bir duruma sokulur. Bu hususu göstermek için aklileşme, batıl itikatlar, hezeyanlar, peşin hükümler, ve basmakalıp hükümler (stereotypie) gibi bazı zihnî süreçlerin mantık bakımından sağlam taraflarını gözden geçireceğiz.

Mantıken sağlam bağlantılar. Zıt unsurları bozmak veya dışarıda bırakmak suretiyle inanç ve tutumları kendi içlerinde tutarlı bir hale getirme temayülü, mantıkî tutarlılık gösteren bir aklileştirme sürecinin mevcudiyetine işaret etmektedir. İnsan zihni, ekseriya mantıkî bağlantı-

lardan meydana gelmiş bir mekanizma olarak vasıflandırılır. Bu tarifte hakikat vardır, zira insan gerçekten tezat halindeki birçok inançlara sahip olabilir. Murphy, Murphy ve Newcomb (1937), inançlar arasındaki münasebetler üzerinde yaptıkları araştırmaları özetlerken şu noktaya işaret ediyorlar:

Elde edilen neticeler gösteriyor ki, bir fert çeşit çeşit en acayip, en birbirini tutmaz inanç ve kanaatlar taşımaktadır. Kolej tahsili yapanlar arasında dahi akıl dışı inançların bulunması çok defa görülen bir hakikattir. Muhtelif fal ve işaretlere, bil-hassa kötü talihe işaret eden şeylere ilmin çeşitli sahalarındaki bilgi testlerinde yüksek not alanlar dahi inanmaktadırlar. Akıl ve akıl dışı fikirler pekâlâ bir arada bulunabilmektedirler.

Fakat unutmamalıyız ki, bu açıkça tutarsız ve acayip mantıkî bağlantıların herbiri içinde (yani her inanç sisteminde) insan bir mantıkî tutarlılık ihtiyacı göstermektedir. Birbirine zıt unsurlar ihtiva eden inançların yanyana bulunabilmeleri şu olguya atfedilebilir: Bu çeşitli inanç sistemleri birbiriyle münasebette değildir, zıt unsurları değiştirecek veya bertaraf edecek olan daha belirli bir inanç sisteminin alt-bölümleri olarak bir arada organize edilmemişlerdir. Mamafih böyle bir bütünleşmeye tamamiyle varılınca da inançlarda ekseriya köklü bir değişme meydana gelir.

"Aklilik" mânâsında "Aklileştirme": Aklileştirme (rationalization) hadisesinin mânâsı çok yanlış anlaşılmaktadır. Bu hadiseye insandaki akıldışılığın bir delili nazarıyla bakılmıştır, halbuki o daha ziyade insanın akıllı bir varlık olduğuna delâlet eder. İnsan aklileştirmeye doğru böyle kuvvetli temayüller göstermemiş olsaydı (yani inançlarını ve faaliyetlerini sebeplerle izah etmeseydi) asıl o zaman irrasyonel bir varlık olurdu. Aklileştirme sürecinin mevcudiyeti, ferdin kendisi için uygun gelen yegâne mantığa (kendi psikolojik dünyasının mantığı) ihtiyaç duyması ve onu aramasını en açık bir şekilde göstermektedir. Bu sü-

reç, temel kognitif ve idrakî süreçlerin dinamik karakteri-muhtelif zihnî organizasyonların, yani inançların, tutumların, ihtiyaçların, heyecanların, ve idraklerin intibakî ve tamamlayıcı bir şekilde birbirine uyması- bakımından bil-hassa önemlidir.

Batıl itikatlar, hezeyanlar, peşin hükümler ve basmakalıp (stereotype) hükümler: Psikolojik süreçlerin (inançlar) objektif tahlillere (vakıalar) göre tasvirinden doğacak karışıklık, birbirinden farklı birçok inanç tipinin (hezeyanlar, batıl itikatlar, peşin hükümler, basmakalıp hükümler) yanlış anlaşılmasına yol açmıştır. Göreceğimiz gibi, bazı hallerde bu tabirlerin objektif tarifleri, bazan psikolojik tarifleri bazan da her ikisinin birleşimi halinde tarifleri verilmiştir. Önce bu tabirlerin kullanışları üzerinde vuzuha varmalıyız.

1. *Batıl İtikatlar:* Batıl itikat dediğimiz şeyler a) objektif olgulara uymayan, b) cemiyetteki fertlerin birçokları arasında ortak olan, ve c) ekseriya tabiî hadiseleri talih, kader veya şeytan gibi tabiat-üstü sebeplerle izaha çalışan inançlardır. Bu kavramın esas itibariyle objektif ve istatistik bir kavram olduğunu, bir cemiyetteki yanlış inançlara işaret ettiğini; ve bunların sihirli eşyanın alınıp satılması, onüçüncü katı olmayan oteller, piyango oyunları için rüya kitaplarına bakma vs. gibi kültürel hadiselerle ölçtüğünü daha önce de söylemiştik.⁵⁵

Sırf psikolojik zaviyeden baktığımız zaman böyle inançların tek, yegâne olmadığını görürüz. Batıl inançlar da diğer bütün inançlar (bilgi, kanaat, iman) gibi tarif edilirler. Onlardan farklı olarak *hususî bir isim almaları, daha ziyade dışarıdan bir gözlemci tarafından görülmelerinin neticesidir*. Bu yüzden psikolojik değil, fakat birtakım sosyolojik tahliller için kullanışlı olabilirler. Başkalarının eline geçtiği takdirde kendisine kötülük yapabilecekleri korkusuyla kesilmiş tırnaklarını saklayan bir iptidaî in-

⁵⁵ Üniversite talebesi arasında görülen batıl itikatlar hakkında bir tetkik için bak: Lundeen ve Caldwell (1930).

san, bu inancını, zehirli gıda aldığı takdirde öleceğine olan inancından farklı birşey olarak görmeyebilir. Keza patateslerini ayıdığında eken bir çiftçi, bu tedbirin münavebeli mahsul ekmekten daha acayip olmadığını düşünebilir. Ona göre münavebeli ekim kadar ayıdığında yapılan ekim de geçerlidir. Meselâ komşusunun mahsulünün kıtlığını görünce onun bunları gündüz diktiğini hatırlayarak bu inanca varmış olabilir.

2. *Hezeyanlar*. Hezeyanlar kökleri gayet derin ve ekseriya marazî olan birtakım inanç ve tutumlardır ki, objektif gerçeklerden geniş çapta bir sapma gösterirler. Hezeyanlar da, batıl itikatlarda olduğu gibi, diğer inanç ve tutumlarla aynı psikolojik terimler dahilinde izah edilebilir. Bir şahsın kendi davranışının büyük bir kısmını idare edecek şekilde etkili olan şiddetli bir inanç veya tutumdan zevk alabilmesi, dışarıdan bakan bir insan için imkânsız görülebilir. Meselâ adam kendisine tuzak kurulduğuna, devamlı takip edildiğine, plânlı bir zulmün kurbanı olduğuna inanır. Dışarıdan baktığımız zaman bu inançlar için objektif bir temel bulamayız. Fakat bizzat hezeyan eden şahsın nazarında bu köklü inanç, onun idrakleriyle desteklenmektedir. Bu yüzden işini kaybeder, arkadaşları artık onu bir toplantıya davet edemez olurlar. Sokaktaki adamların hep kendisini takip ettiklerini zanneder, etrafına şüphe ile bakar. Ona göre bu insanlar hep "komünistler", "yahudiler", veya "katolikler", hülâsa hep kötü insanlardır. Bütün bu idrakleri, kendi kanaatlarını teyid eden birer vakıa olarak kabul eder.

Böyle hezeyanlar tipik inanç örnekleridir. Kendi içlerinde ahenkli olup birçok doğrulayıcı olgulara dayanırlar. Hezeyanlı şahıs, inançların geçerliğini araştırarak her olguda bununla alâkalı hususlar bulmaya çalıştığına göre, bu hezeyanlara irrasyonel düşünce demek bir çelişki yaratır. Psikiyatrların hezeyan eden hastaları bir türlü ikna edemeyişleri, bu inançların bir mantikî münasebet içinde bulunduğuna gayet canlı bir misal teşkil ediyor. Heze-

yanlarından biri çürütüldü mü hasta hemen inancını doğrulamak için bir yeni olgu ortaya atmaktadır.

3. *Peşin Hükümler*. Peşin hüküm, önceden hüküm verme mânâsına gelir; peşin hüküm sahibi bir adam, o hükme ait objektif gerçeklerin meydana çıkmasından daha önce benimsenmiş inançlara sahiptir, ve bu inançların kuvveti yeni idrakleri de önceden tayin eder. Fakat hadisenin mahiyeti icabı, bütün inançlarda bir dereceye kadar peşin hüküm payı vardır. Başka türlü olmasına da imkân yoktur. Üçüncü bölümde işaret ettiğimiz gibi, "İnsan organize edici bir hayvandır... Kendi kendimize diyemeyiz ki 'bütün gerçekleri toplamadan önce bir tefsirde bulunma'. Gerçekleri yaşadığımız zaman, bunlar hemen mânâlı bir bütün içinde organize edilmiş olarak idrak edilirler. Bu hal, kognitif süreçlerin evrensel bir özelliğidir". Bir defa böyle bir organizasyon meydana gelince her yeni idrakin özellikleri de önceden belirlenmiş olacaktır.

Fakat sosyal psikolojide genellikle peşin hüküm tabiri daha ziyade tutum ve inanç objelerini avantajlı veya avantajsız bir duruma sokan inanç ve tutumlarla alâkalı olarak kullanılır. Meselâ bu kitabın XII. ve XIII. bölümlerinde ırk peşin hükmünü incelerken göreceğiz ki, peşin hükümlü inançlar ve tutumlar kavramı, objektif gerçeklerle bu gerçeklerin idrakleri arasında hep aynı istikamette vukubulan ayrılıkları belirtmektedir. İnsanların Katoliklere veya Ruslara karşı peşin hükümlü olmaları şu mânâyâ gelir: Bu adamların Katolikler veya Ruslar hakkındaki idrakleri objektif gerçeklerden uzaklaşma, sapma eğilimi göstermektedir. Psikolojik bakımdan düşünecek olursak, herhangi bir vak'ada bunların peşin hükümleri de bilgi, iman, veya kanaat konusu olan bütün inançlar gibi -yegâne bir psikolojik hadise olarak değil- anlaşılmalıdır.

4. *Basmakalıp Hükümler (Stereotypes)*. Birçok sosyal ilimcinin düşüncesinde tesirli olmuş bulunan basmakalıp

hüküm kavramı iki ayrı şeye işaret eder: (1) Bir cemiyette belli bir inancın yaygınlaşma temayülünü belirtir. Basmakalıp hüküm bu mânâda sosyolojik ve istatistikî bir kavram olduğu için, ona inanan insanların sayısını tesbit eden araştırmaları misal olarak gösterebiliriz. Meselâ sarışınların esmerlerden daha az zeki veya işçilerin kapitalistlerden daha namuslu olduğuna inanan insanları saymak suretiyle bu inançların yaygınlık derecesi bulunabilir. (2) Aynı kavram, bir inancın muhtevâ itibarıyla son derece basitleştirilmesi ve objektif olgulara bir uygun düşmeyişi eğilimini gösterir. Bu ikinci mânâda basmakalıp hüküm, psikolojik bir kavramdır. Fakat ileride göreceğimiz gibi, bütün organizasyonlar "düzleştirme" ve "keskinleştirme" tesirlerine sahip oldukları için, her inanç bir dereceye kadar bir basmakalıp hüküm teşkil eder.

Basmakalıp hüküm (stereotype) kelimesinin bu iki ayrı mânâsı birbiriyle tamamen ilgisiz değildir. Bir inanç ne kadar basitleşme temayülü gösterirse, cemiyetteki fertler arasında da, muhtevasında köklü bir değişme olmaksızın, o kadar çok kabul görür (şayiaların fertten ferde intikal ederken geçirdikleri değişikliğe bak. (s. 197). Mamafih, sosyal tahlil bakımından bu iki mânânın birbirinden iyice ayırılması lâzımdır; aksi takdirde, basmakalıp hüküm haline gelmiş bir inancın her fertte nasıl doğduğu ve ona nasıl tesir ettiği gibi psikolojik süreçleri anlayamayız. Meselâ Amerika halkının ekseriyetle Yahudilerin "hilekâr"lığına inandıkları istatistik bakımdan doğrudur, fakat yalnız başına bu vakıa, bu inancın belli bir fert için *o andaki fonksiyonel önemi* hakkında hiçbir bilgi vermez. Bu ferdin inancını değiştirmek istediğimiz zaman, daha birçok Amerikalı'nın aynı şeye inandığını bilmiş olmamız o ferdin bu inanca nasıl vardığı veya inancı nasıl terkedebileceği hakkında hiçbir şey bildirmez.

Problemin yeniden ifade edilmesi: Görülüyor ki batıl itikatlar, hezeyanlar, peşin hükümler ve basmakalıp hü-

kümler istikrarlı, devamlı birer kognitif organizasyondur ve idrak edilen olgu gruplarından meydana gelmiş olmaları itibariyle de kendi içlerinde ahenkli, mantıkî bir yapıları vardır. Psikolog bakımından bunlar birer bilgi, iman ve kanaat meseleleri olduğu için bu şekilde anlaşılmalı ve tahlil edilmelidirler. Fakat psikolog bunların temeldeki benzerliklerine bakarak, meselâ bir bilgi ile bir hezeyan arasındaki farkları gözönünde tutmaksızın açıklamalar yaparsa, batıl itikatlar, hezeyanlar peşin hükümler ve basmakalıp hükümlerle daha ince ve derin bir suretle meşgul olamaz. *Bu inançlar çok önemli sosyal meseleler ortaya çıkarır, zira sitiesasyonun gerçeklerinden çok geniş bir surette ayrılırlar ve cemiyetin geri kalan kısmı için zararlı davranışlara yol açabilirler.* Psikolog, bunların ilgi çekici birer inanç türü olduğundan ve insanın da aslında "rasyo-nel" olduğundan daha fazla birşeyler söylemelidir. Meselâ o, insanın "aklılığını" şu şekilde yeniden ifade edebilir: *Herhangi belli bir durumda inançlar ve objektif gerçekler niçin birbirine uymuyor?* Meselenin böyle ifade edilmesi psikologun dikkatini inançlarla objektif olgular arasındaki farkın daha büyük olduğu hususî hallere yöneltir, fakat onun bu inançları birer "sosyolojik" hadise olarak vasıflandırmasını gerektirmez (Psikolog yine kendi ilminin kavramları içindedir). Bu takdirde inançların psikolojik bakımdan yegâne, tek birer olgu olduklarına inanması ve tamamen yeni psikolojik prensiplere ihtiyaç duyması da şart değildir.

Bu şekilde ifade ettiğimiz probleme bir cevap bulabilmek için inançlar ve tutumların meydana gelişi ve bunların yeniden organize olmasına (veya organizasyona mukavemet etmelerine) tesir eden faktörler hakkında bilgi edinmemiz lâzımdır. Bu problemi önümüzdeki bölümde ele alacağız.

Özet

Birinci kısımda ele alınan motivasyon, heyecan, idrak ve öğrenme süreçlerini anlık tesirlerine dayanarak ferдин sosyal davranışını tahlil etmenin ne uygun, ne de mümkün bir yol olduğuna işaret ettik. Aksine, karmaşık bir bütünlük arzeden ve daha devamlı olan psikolojik ünitelerle -inançlar ve tutumlarla- bu işi daha iyi yapabileceğimizi söyledik. İnsanlar kendi faaliyetlerini -dua etme, çalışma, siyaset, sevgi veya düşmanlık- kendi inançları ve tutumlarına göre yönetmektedirler.

İnançlar ve tutumlar motivasyon, idrak ve öğrenme süreçlerinin devamlı ürünleri olmak itibariyle birbirlerine benzemekle beraber, insan davranışı üzerinde farklı tesirler yapar. Bu yüzden, bu mefhumları doğru ve ilmi bir şekilde kullanabilmek için aralarındaki farkları belirtmek lâzımdır.

Bir inanç, *ferdin dünyasının bir veçhesine ait idrak ve bilgilerin devamlı bir organizasyonu* olarak tarif edilmiştir. İnanç, şahsın bir obje hakkındaki idrak ve bilgilerinin bir yekûnudur; bir organizasyonlar organizasyonudur. İnanç tabiri, umumî mânâda, yukarıda tarif ettiğimiz devamlı organizasyonların bütün çeşitlerini, yani bilgi, iman ve kanaatları ihtiva edecek şekilde kullanılmaktadır.

Bir tutum, *ferdin dünyasının bir veçhesine ait motivasyonel, teheyyüci, idrakî vetirelerin ve öğrenme vetirelerinin devamlı bir organizasyonudur*. Sonra bu tarifi tutumlarla inançlar arasındaki farkı belirtmek suretiyle daha vazih bir hale getirdik. Bütün tutumlar inançların içine girer, fakat bütün inançlar tutumların birer parçası değildir; inançlar motivasyon bakımından nisbeten nötrdür, fakat tutum haline girdikleri zaman hususî birtakım dinamik baskılara maruz kalırlar. Bir tutumun objesi, muayyen şartlar altında hedef vasfı taşıyan bir obje olarak idrak edilir. Tutumların bütün bu dinamik hususiyetleri onla-

rın devamlı, dinamik ve hareketli olmalarına yardım eder.

Daha sonra, tutumların ve inançların fonksiyonel önemi ele alındı; bunların ferdin şahsiyetine devamlılık verdikleri, onun günlük idrak ve faaliyetlerine mânâ kazandırdıkları, ve çeşitli hedefleri elde etmek için yaptığı teşebbüslere hizmet ettikleri belirtildi. Bu izahların ışığı altında, inanç ve tutumları iyi bir şekilde tetkik edebilmek için sosyal psikolog ve öğrenme psikologu kadar klinik psikologunun da görüşlerine ve tekniklerine muhtaç olduğumuz anlatıldı.

İnançlar ve tutumlarla çok yakın alâkası olan diğer bir kognitif organizasyon örneği de hükümler -objeleri kategorilere ayırma vetiresi-dir. Hükümler inanç ve tutumların sevk ve idare edici tesirlerini aksettirirler, bu yüzden bir ferdin anlık (momentary) hükümlerinin tetkiki, inanç ve tutumların tetkikinde iyi bir teknik teşkil eder.

Nihayet, inançlar ve tutumların ortak özellikleri oldukça ayrıntılı bir şekilde gözden geçirildi, ve şu özellikler birbirinden ayrılarak misallerle anlatıldı: Tür, muhteva, kesinlik, hususîlik, kuvvet, önem, ve tahkik kabiliyeti. Bilgi, iman, ve kanaat arasında bu son özellik bakımından meydana gelen farklar ele alındı. Bu münakaşa inançlar, tutumlar, ve objektif olgular arasındaki münasebetin izahına kadar uzadı. Kitabın birinci kısmındaki prensiplerden çıkan iki genel hükme varıldı: (1)İnançlar ve objektif olgular arasında tam manâsiyle bir korelasyon yoktur, ve (2) İnançların kuvveti mutlaka onların objektif olgulara uygunluk derecesine bağlı değildir. Bu genel hükümlerin temellerini ve meydana getirecekleri neticeleri mütalâa ederken, insanın çok defa zannedildiği gibi akıl-dışı bir varlık olmadığına işaret ettik. Aklîliğin ölçüsü olarak inançlar ile idrak edilen olgular arasındaki münasebeti alırsak, bu hakikat ortaya çıkacaktır. Daha sonra bu görüş açısından batıl itikatlar, hezeyanlar, peşin

hükümler ve basmakalıp hükümler gözden geçirildi ve şu neticeye varıldı: Bütün bu organizasyonlar, psikolojik bakımdan, bilgi, iman ve kanaatlar olarak görülebilir; bunlar kendilerine mahsus kanunlar ve prensiplere ihtiyaç gösteren tek, yegâne psikolojik süreçler değildir. Mammafi, bu gibi inançlar önemli sosyal problemler yaratır, çünkü sitüasyonun gerçeklerinden çok geniş bir surette ayrılırlar ve böylece cemiyet için zararlı davranışlara yol açabilirler. Bu inançlara ve tutumlara sahip insanları anlamak ve "tedavi etmek" için, muayyen bazı inançlarla objektif olaylar arkasında görülen tutarsızlığın sebeplerini bulmaya çalışmalıyız. Bu da inançların doğuş ve gelişme süreçlerinin bilinmesini gerektirir. Bu süreçler gelecek bölümde ele alınacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

- ALLPORT, G. W., and POSTMAN, L.: 1947 *The Psychology of Rumor*. New York: Holt.
- BARTLETT, F. C.: 1932. *Remembering*. London: Cambridge.
- CANTRIL, H.: 1941 *Psychology of social movements*. New York: Wiley.
- CARLSON, H. S.: 1931. Information and certainty in political opinions. *Univ. Ia. Stud. Charact.*, 4, No. 1.
- KRECH, D.: 1946. Attitudes and learning: A methodological note. *Psychol. Rev.*, 53, 290-293.
- LUNDEEN, G. E., and CALDWELL, O. W.: 1930. A study of unfounded belief among high-school seniors. *J. Educ. Res.*, 22, 257-273.
- MURPHY, G., MURPHY, L. B., and NEWCOMB, T. M.: 1937. *Experimental social psychology*. New York: Harper.
- QUEENER, E. L.: 1947. The development of internationalist attitudes directed toward peace. Graduate School, Yale Univ. Ph. D. Dissertation.
- SANFORD, R. N.: 1946. Identification with the enemy: a case study of an American quisling. *J. Person.*, 15, 53-58.
- STAGNER, R.: 1936. Fascist attitudes: an exploratory study, *J. soc. Psychol.*, 7, 7, 309-319.

ALTINCI BÖLÜM

İnanç ve Tutumların Doğuşu ve Değişmesi

İnanç ve tutumların özelliklerini ve bunların insan şahsiyetinde oynadığı rolü bilmek çok şey ifade eder. Bu bilgi sayesinde insanın cemiyet içindeki faaliyetlerini anlayabiliriz. Fakat bu da yeterli değildir. Eğer geniş bir zaman içinde insanların davranışını önceden kestirmek veya faaliyetlerini kontrol etmek istersek, bu inanç ve tutumların meydana gelişlerini ve değişmelerinde cereyan eden süreçleri bilmek mecburiyetindeyiz. Tatbikatçı sosyal psikologun ve sosyal faaliyet gruplarının başlıca meşgalelerinden biri de budur. Terbiyeciler, idareciler, reformcular, politikacılar, azınlık grubu liderleri ve iş adamları tutumların genel mahiyetinden daha fazla şeyler öğrenmek, hatta insanların çok hususî inanç ve tutumlarını dahi bilmek isterler. Keza onlar, insanlarda şimdi bulunmayan inanç ve tutumların nasıl meydana getirileceği ve mevcut tutumların nasıl değiştirilebileceği meselesiyle de ilgilenirler. Millî İmalâtçılar Birliği, hükümetin sanayi üzerindeki kontroluna karşı geleneksel inanç ve tutumları kuvvetlendirmek ister; Sovyetler Birliği'nin dostları Amerikalıların Rusya lehine inanç ve tutumları benimsemesini ister; Amerikan Yahudileri Teşkilâtı Yahudi aleyhtarı inançların yerine hoşgörücü inanç ve tutumların geçirilmesini ister; terbiyeciler batıl itikat-

ların yıkılıp yerlerine daha akli inançların gelmesini arzu ederler.

Psikolojinin her sahasında olduğu gibi burada da davranışın kontrolü ve önceden tahmini meselesi sosyal psikologu hem bir nazariyeci hem de tatbikatçı olarak alâkadar eder. Zira, açıkça görüldüğü gibi, tutumları değiştirmek için hazırlanan herhangi bir faaliyet programı bu değişme hadisesindeki temel süreçlerin anlaşılmasına bağlıdır. Bu noktada nazariyeci ilim adamı problemin içine girer.

Bu bölümde inanç ve tutumların doğuşunu belirleyen ve bunların değişmesini kontrol eden çeşitli kuvvetleri gözden geçireceğiz. Bu gibi belirleyici kuvvetler arasında kültürel faktörler arasındaki münasebeti, inançların doğuşunda ve gelişmesinde olguların rolünü, kendilerini muhafaza ve değişmeye karşı direnme temayülü gösteren inanç ve tutumların özelliklerini inceleyeceğiz. Sonra bu tahlile dayanarak inanç ve tutumları değiştirmek ve kontrol etmek isteyenler için rehber olarak kullanılacak bazı temel program safhalarını ana hatlarıyla göreceğiz.

Kültürel Faktörler

Daha önce görmüştük ki, inanç ve tutumların teşekkülü, idrakî ve kognitif organizasyonu meydana getiren bütün faktörlerin tesiriyle meydana gelen kaçınılmaz bir hadisedir. Mamafih, bu psikolojik süreçler de bir boşluk içinde cereyan etmezler. Psikolojik sahanın niteliği, ikinci bölümde de işaret edildiği gibi, sistemli ve hatta basit bir şekilde insanın "gerçek" iç ve dış çevresinin mahiyetine bağlıdır. Sosyologlar, eğitimciler ve daha birçokları fertteki birtakım inanç ve tutumların doğuşunu izah için bu gerçek çevrenin bir tek yönüne, yani kültürel tesirlere büyük önem verirler. Meselâ belli inanç ve tutumların mevcudiyeti ile ferdin tahsili, dinî, içtimaî-iktisadî duru-

mu, ebeveynlerin, arkadaşlarının ve öğretmenlerinin inanç ve tutumları arasındaki münasebet üzerinde gerek psikologlar, gerekse sosyologlar tarafından araştırmalar yapılmıştır.

Bu türlü araştırmalara bir misal olmak üzere bir tanesini ele alalım. Carlson (1934) yaptığı bir araştırmada üniversite öğrencilerindeki dinî inançların onların birçok sosyal meseleler hakkındaki inançlarını belirleyen önemli bir faktör olduğunu bulmuştur. Aldığı neticelere göre, Tanrı, harp ve doğum kontrolü hakkındaki en liberal tutumlar Yahudi talebelerde görülüyor; protestanlar orta durumdadır, katolikler ise son derece muhafazakâr tutumlara sahip bulunuyorlar. Aynı şekilde Harris, Remmers ve Ellison (1932) da bir mezhebe alâka gösteren -yani daha muhafazakâr bir dinî tutum sahibi olan- talebelerin muhafazakârlığı ile dinî alâkası olmayanların muhafazakârlık derecesi arasında istatistik bakımından gayet güvenilir bir fark bulmuşlardır. Stagner'in pahalı kolejlere giden talebelerdeki faşist tutumlarla orta sınıf kolejlerindeki talebelerin tutumları arasındaki fark üzerinde yaptığı araştırmada (1936), zengin muhitlerden gelen çocuklar aşağı sosyo-ekonomik seviyedeki sınıflara mensup çocuklara nazaran daha çok faşist taraftarı görülmüştür. Kültürel tesirleri şahıslararası münasebetlere göre tarif eden Newcomb ve Svehla (1938) ebeveyn ve çocukların beynelmilelcilik hakkındaki inançları arasında müsbet bir korelasyon bulmuşlardır. Aynı tutum ve inançları araştıran Morgan ve Remmers (1935) öğretmenlerle öğrenciler arasında, Winslow (1937) da arkadaş olan insanlar arasında aynı müsbet korelasyonu buldular. Bu çeşit korelasyon araştırmaları sonsuz denecek kadar çoktur, hemen her kültürel faktör böyle bir araştırmaya konu olmuştur.⁵⁶ Gerçekten, hemen bütün kamuoyu ve tutum araştırmaları böyle korelasyon tahlilleri ihtiva etmekte-

⁵⁶ Bu tetkiklerin birçoğu hakkında yapılan iyi bir hülâsa için bak: Murphy, Murphy ve Newcomb (1937).

dir. "Social Science Research Council" in himayesi altında yönetilen bir araştırmada (1947) halkın atom bombasına ve dünya meselelerine karşı reaksiyonları incelenmiş, ve silâhlı bir emperyalizm hakkındaki kanaatlarla kültürel faktörler arasında aşağıdaki münasebet bulunmuştur:

TABLE: 1. SİLÂHLİ EMPERYALİZM HAKKINDAKİ
TUTUMLARLA ÇEŞİTLİ KÜLTÜR FAKTÖRLERİ
ARASINDAKİ MÜNASEBET
(SSRC, 1947, tablo 1-35'den)

Aşağıdaki suale cevap veriniz. Bazı kimseler, başka memleketleri istediğimiz vaziyete getirmek için, Ordu ve Donanmamızı Kullanmamız gerektiğini söylemektedirler. Siz buna ne dersiniz?

	Umumî Tasvib Yüzdesi	Umumî Red Yüzdesi	Hayır Cevabı Yüzdesi	Denek Sayısı
<u>Tahsil derecesi</u>				
İlkokul	19	57	24	500
Ortaokul	13	77	10	455
Kolej	8	83	9	213
<u>Yıllık kazanç</u>				
2000 Dolardan aşağı	8	58	23	440
2000-3999 Dolar arası	16	73	11	478
4000 ve daha yukarısı	19	86	6	216
<u>Din</u>				
Protestan	14	70	16	855
Katolik	18	68	14	245

Kültürel faktörlerin inançlar üzerinde önemli bir tesir yaptığı muhakkaktır, fakat yukarıdakiler gibi korelasyon araştırmalarına dayanarak inanç ve tutumların doğuşundaki temel süreçler üzerine bir ışık tutmak zordur. Bu araştırmalar ekseriya yanlış anlaşılmaktadır. Kültürel faktörlerin rolünü ve sınırını anlamak maksadıyla bu tür

araştırmaların önemini değerlendirmek için, buradaki temel süreçleri daha sıkı ve dikkatli bir şekilde tahlil etmek gerekir.

Kültürel ve Psikolojik Faktörler. Bir insanda meydana gelen inanç ve tutumların teşekkülünde o insanın mensub olduğu kültürün rolü yukarıdaki tecrübî çalışmalarla doğrulandığı gibi, birtakım temel teorik düşüncelerle de bu fikir desteklenmektedir. İnsanın kendine mahsus gerginlikleri, ihtiyaçları, istekleri, heyecan yaşantıları ve idrakleri, işaret etmiş olduğumuz gibi, onun gerçek dünyasının mahiyeti ve karşılaştığı uyarıcı örnekleri vasıtasıyla belirli bir şekilde şartlanmıştır. Fakat hiçbir kimsenin gerçek dünyası onu gelişigüzel uyarıcı örnekleriyle kuşatmış değildir. İnsan tipik olarak, belki de daima, tertipli ve düzenli bir dünyada yaşar. Bu dünya tipik uyarıcı örneklerinden meydana gelmiş ve ancak belli türden ihtiyaçlar, heyecanlar, hedefler ve belli idraklerin doğuşuna imkân verecek şekilde tertip edilmiştir. (Bu konuda hedefler ve gerginlik giderilmesi bakımından fertler arasında görülen farklar hakkındaki münakaşaya bakınız). Ferdin içinde bulunduğu ve ona karşı tepki olarak birtakım inanç ve tutumlar meydana getirmiş olduğu gerçek dünyaların pekçoğu belli bir kültür örneğinin özelliklerini gösterir, belli türden insanlar, objeler ve olaylarla doludur. Bu yüzden cemiyetler arasındaki kültür farklarının bu cemiyetlerdeki fertler arasında mevcut inanç ve tutum farkları halinde yansımaları beklenir.

Bununla beraber, karakteristik ve belirli bir uyarım sahası ile karşı karşıya bulunmak da insanda yeknesak bir inançlar sisteminin doğmasına sebep olmaz. Çünkü (1) idrak seçicidir (sahife 139, önerme II); (2) kognitif organizasyon esas itibarıyla ferdin idraklerine göre meydana gelir (sahife 181, önerme II); ve (3) belli bir kognitif organizasyonun teşekkülü ferdin ihtiyaçlarıyla sıkı sığa bağlıdır (sahife 175, önerme I). Bu sebeplerden dolayı, inançlar bir uyarıcı örneği veya kültür örneğini tam

bir şekilde aksettirmez. İnanç ve tutumlar, başka ifade ile, seçici bir şekilde meydana gelir. Ancak şahsın kendi ihtiyaçları bakımından çok önemli olan sahalarda birtakım inançlar ve tutumlar teşekkül eder ve yayılır. Bu inanç ve tutumların aldığı şekil de, belirli bir dereceye kadar, hizmet etmiş oldukları maksatlara göre belli olur.

İnanç ve tutumların böyle seçici bir şekilde teşekkül etmesi kültür örneğinin etki gücü üzerinde sınırlayıcı bir faktör olarak rol oynar; inanç ve tutumların sayısı, tür, ve muhtevasını sınırlandırır. Aynı zamanda, şüphesiz, insanın karakteristik bir şekilde karşısına çıkan uyarıcı örneğinin hususîleştirilmiş veya "düzenlenmiş" sahası da sınırlayıcı bir faktör olarak faaliyette bulunur. Bu sınırlamalar dolayısıyledir ki, inanç ve tutumlar üzerindeki kültür tesirleri basit ve doğrudan doğruya bir tesir değildir, bu yüzden fertlerin inanç ve tutumları ile kültürel tesirler arasında çok yüksek bir korelasyon bulamıyoruz. Yine aynı sebeple, bu gibi korelasyon çalışmaları yalnız başlarına alındığı takdirde insanlardaki inanç ve tutumların teşekkülü hususunda ilmî bakımdan pek az bir anlayış kazandırır. Kültürel tesirlerin, son tahlilde, fert tarafından idrak, yorum ve kullanılmaları ölçüsünde bir tesir yapabildikleri gerçeği dolayısıyla, bu tesirlerin bir fonksiyonu olarak meydana gelen inanç ve tutumları büyük bir doğrulukla önceden kestirmek imkânını katiyyen bulamıyoruz.

Cemiyet ve kültürün hep bir örnek olmayışı da inanç ve tutumların doğuşu bakımından fertler arasında geniş farklar meydana getirmektedir. Yani, inanç ve tutumlar insanın objektif uyarılmasını bir ayna gibi aksettirseler dahi, kültüre dayanmak suretiyle bu inanç ve tutumları önceden kestirmek zordur. Aynı kültür içinde de çok geniş ferdî farklarla karşılaşırız. Bunun sebebi, kültür dediğimiz örneğin tecanüssüzlüğünden (heterogeneity) ileri gelmektedir.

İnanç, tutum ve faaliyetlerdeki ferdî farkların ilkel dediğimiz cemiyetlerdeki nisbeten homojen kültürler arasında dahi bulunduğunu Hallowell (1937) gösteriyor:

Fertler, kendilerini bu istikamette zorlayan kuvvetlere rağmen ortak bir örneğe tamamen uymuş değillerdir... Düşünce ve davranışlardaki farkların teferruatını ortadan kaldıracak derecede büyük benzerliklere rastlanmaz... Şüphesiz, kültürün mahiyeti bu türlü çeşitlenmelere imkân vermektedir. Kültür, birbirini takip eden nesilleri bütün itiyadları ve inançları aynı olacak şekilde damgalayan bir kalıp değildir.

Kültür tesirlerinin heterojenliği. Çok defa, kültür veya kültür örneğinin diğer tek değişkenlerle birlikte değişen bir değişken olduğu kabul edilir. Fakat insanların maruz kaldıkları kültür tesirleri heterojen ve ekseriya birbirine zıttır. İster bir tek fert, ister aynı kültür içinde yaşayan bir fertler grubu bahis konusu olsun, bu gerçek değişmez. Meselâ tek bir ferdi ele alalım. Bu şahsın üzerindeki "eğitim tesirleri"nden bahsettiğimiz zaman neyi kastediyoruz? Belli ki, eğitim tesirleri denince sadece adamın gittiği formel mektepler anlaşılmaz. Bizim cemiyetimizde ve her cemiyette çok geniş sayıda resmî ve gayri resmî eğitim müesseseleri ve ajanları mevcuttur. Şahsın ebeveyni, arkadaşları, yakın komşuları, okuduğu kitaplar, gördüğü filmler, dinlediği radyo programları, gittiği kilise, diğer birçok insanlar, insan grupları, ve insan eliyle meydana gelmiş eserler onun eğitiminde rol oynar. Keza ferdin idrak sahasında faaliyette bulunan bu eğitim faktörlerinin herbirinin de aynı veya hatta birbirine zıt olmayan ihtiyaçları, heyecanları, ve dolayısıyla şahsın inanç ve tutumlarını meydana getirmesi çok ender rastlanan bir hadisedir.

Aynı cemiyet içindeki bir insan grubunu ele aldığımız zaman, kültür tesirlerindeki bu tecanüssüzlük daha çok belirir. Meselâ, Amerikalı fertler arasında geçerli olan Amerikan kültür tesirleri nelerdir? Cenuptaki "fakir

beyaz"a, New York'taki "Park Avenue" sakinlerine, Detroit'deki otomobil işçisine, Kansas'daki çiftçiye, Kolorado'daki gezginci işçiye tesir eden kültür unsurları nelerdir? Bu adamların okulları, arkadaşları, okudukları şeyler, eğlenceleri, ve kiliseleri hangi bakımlardan birbirinden ayrılır? Burada ortak birçok eğitim tesirleri -ve ileride göreceğimiz gibi, çok önemli tesirler- gösterebilmekle beraber, arada çok yüksek farklar mevcuttur.

Bir misal: İnançlar, tutumlar ve aile. Bizim cemiyetimizdeki kültürel tesirlerin en önemlilerinden biri de aileden gelendir. Murphy, Murphy ve Newcomb (1937)'un işaret ettikleri gibi,

... Ebeveynlerin tutumları geniş kültürel tesirlerin bir parçasını temsil eder ve bu tutumlara şekil veren de kültürel tesirlerdir. Ebeveyn, tutumların ve sosyal davranış örneklerinin doğrudan doğruya bir kaynağı olmakla beraber, bir bütün olarak kültürdeki kıymetlerin de taşıyıcısıdır. Bu kıymet taşıma ve nakletme fonksiyonlarının büyük bir kısmı son derece gayrişuurlu olabilir... Cemiyet, mektepler, kilise, oyun arkadaşları ve diğer hususî münasebetlerle ebeveynin faaliyeti üzerindeki nezaretini devam ettirerek onları hem normalin haricinde bir düzen meydana getirmekten alıkoyar, hem de çocuğu ebeveynin koyduğu kaideleri hemen kabul etmekten meneder. Bununla beraber, ebeveyn, yukarıdaki sebepler dolayısıyla, cemiyette doğrudan doğruya eğitim cihazı olarak rol oynar.

Bu yazarlar tutumların nakledilmesinde ebeveynin rolünü göstermek için Horowitz'ın bir araştırmasını zikrediyorlar. Horowitz (1936) kasabada yaşayan Tenessee'li çocuklar arasında ırk tutumlarının teşekkülünü araştırmıştır. Çocuklara "sizin ne yapmanız gerektiğini kimler anlatıyor?", "anneniz hangi çocuklarla oynamanızı istiyor?", "hangi tip çocuklarla oynamamanızı söylüyor?" gibi sualler soruyor. Aşağıda bu sorulara verilen tipik cevaplardan bazılarını veriyoruz:

Birinci sınıftan kız çocuk: Annem bana siyah çocuklarla oynama, onlardan uzak dur diyor.. Onlarla oynamamamı söylüyor...

İkinci sınıftan kız çocuk: Renkli çocuklar. Annem renkli (yani beyaz ırktan olmayan) çocuklarla oynamamı istemiyor... Bazen onlarla oynarım, annem beni döver.

İkinci sınıftan erkek çocuk: Annem ve babam renkli çocukları söylediler: Renkli kimselerle veya onların eşyalarıyla oynamamamı söylediler.

Üçüncü sınıftan kız çocuk: Annem bana onlarla oynama, çünkü bazan hasta ve mikrop lu olurlar, sana da hastalık geçer, dedi.

Bu türlü ferdî tahlile ilâveten, ebeveynlerin inanç ve tutumları aktarışına dair birçok korelasyon araştırmaları da vardır. Queener (1947) beynelmilelcilik ve barış hakkındaki inanç ve tutumlar bakımından aile fertleri arasındaki korelasyonu araştıran tetkikini özetlerken şöyle diyor:

Metodlar arasındaki büyük değişiklikler ve arasıra görülen tezatlar bir tarafa, bu araştırmalar gösteriyor ki, deneğin ebeveyni beynelmilelci ise... ebeveynden biri yabancı memlekette doğmuşsa, ebeveynin ikisi de yabancı menşeli ise... kız ve erkek kardeşler beynelmilelci ise... ağabey ve ablaların kolej tahsili varsa, denek de daha ziyade beynelmilelci (ve harp aleyhdarı) olmaktadır.⁵⁷

Şu halde sosyal ilimcilerin pekçoğunun aileyi en kuvvetli kültürel tesirlerden biri olarak görmeleri çok haklıdır. Bununla beraber eldeki veriler daha teferruatlı bir şekilde gözden geçirildiği takdirde, inanç ve tutumların şekli üzerindeki bu kültür tesirinin de çok sınırlı olduğu anlaşılabacaktır.

⁵⁷ Queener yukarıdaki neticeler için örnek araştırma olarak Newcomb ve Svehla (1938)'nın, Droba (1933)'nın, Kulp ve Davidson (1933)'un, ve Eckert ve Mills (1936)'in, tetkiklerini veriyor.

Aile tesirinin sınırları: Burada sınırlayıcı faktörlerden biri de ferдин kendi kültüründeki çeşitli tesirlere karşı seçici bir tarzda cevapta bulunmasıdır. Hirschberg ve Gilliland'ın (1942) ebeveyn ve çocuklar arasındaki inanç ve tutum münasebetleri üzerinde yaptıkları bir araştırmada bu faktöre ait birçok veri elde edilmiştir. Bu araştırmacılar Northwestern Üniversitesi'nden 200 talebeye üç ayrı tutum ölçeği⁵⁸ tatbik ettiler bu ölçeklerin birer örneği de ebeveynlere verildi. Neticede ebeveyn ve çocuklar arasında aşağıdaki korelasyonlar bulunmuştur: Tanrıya karşı tutum (veya inanç. Burada inançlar ve tutumlar arasında vazih bir ayırma yapılmamıştır) bakımından + .29; New Deal'e karşı + .59; İktisadî buhrana karşı + .42.

Bütün bu korelasyonlar müsbet, yani ebeveynlerin inançları ile çocukların inançları arasında bir münasebete işaret etmekle beraber, hiçbirisi de aslında yüksek bir korelasyon değildir. Burada bizim konumuz bakımından önemli olan taraf, ebeveyn ve çocukların inançları arasındaki *benzerliğin bir inançtan diğerine geniş bir şekilde* (+ .29'dan + .59'a) *değişmesidir*. Araştırmacıların da işaret ettikleri gibi,

Ebeveynlerin tutumları ile çocuklarıinki arasında bir münasebet mevcuttu; fakat münasebetin derecesi (1) aile sitüasyonuna, (2) test verilen deneklere, ve (3) tetkik edilen tutumun cinsine bağlı kalmaktadır. Ev, tutumun teşekkülü için bir kaynaktır, fakat evin tesirleri bazı hallerde daha kuvvetli ve bazı hallerde daha zayıf oluyor. Çocuktaki tutumun evin büyük tesiri altında kalıp kalmaması o tutuma ve o eve (aileye) bağlıdır... New Deal hakkındaki tutum ölçeğinde yüksek bir korelasyon görülmesi, müessese tesirlerinin aileyi bütün olarak âlâkadar etmesi ve dolayısıyla aile fertlerinin tutumlarına tesir etmesiyle izah olunabilir.

⁵⁸ Bunlar Thurstone'un *Tanrı'ya karşı tutumlara* ait ölçeği; Stagner'in *Buhranın hakkında kanaatlar* ölçeği; ve Lomas'ın *New Deal'e karşı tutum* ölçeğidir.

Başka bir ifade ile, tutum veya inançların doğuşunda ailenin önemli olduğunu söylemekle, çocuk tutumları ebeveyninden hazır bir şekilde alır demek istemiyoruz. Ailenin tesiri düşünülebilir, fakat çocuğun ebeveyni ile aynı inanca sahip olup olmaması o inancın bizzat çocuk için ifade ettiği mânâ ve öneme bağlıdır.

Sınırlayıcı bir başka faktör de, çocuğun karşılaştığı kültürel tesirlerin çok çeşitli ve heterojen olmasından ileri geliyor. Newcomb ve Svehla (1938)'nin araştırmalarında bu hususa dair teferruatlı bilgi mevcuttur. Araştırmacılar inanç ve tutumlar bakımından aile içindeki karşılıklı münasebetleri incelerken, kiliseye karşı inanç ve tutumlarda ebeveyn ile çocuklar arasındaki korelasyonu yüksek çıkan grupların diğer birtakım inanç ve tutumlarda da yüksek korelasyon verdiklerini görmüşlerdir. Demek ki aile, çocukların inanç ve tutumları üzerinde diğer kültürel tesirlerin de aynı istikamette işleme derecesiyle orantılı olarak, bir tesirde bulunur.

Umumî Netice. Kültürel faktörler, gerçek psikolojik dünyalar arasındaki münasebet dolayısıyla, ve tecrübî delillerle de gösterildiği gibi, ferdin inanç ve tutumları üzerinde bir tesir yapmaktadır. Fakat bu kültürel faktörler fertlere inanç ve tutum "vermek" suretiyle faaliyette bulunmaz. Aile, mektep, komşular, veya kilisenin tesiri de vasıtalı ve daha komplekstir. Her faktör kendi başına parça parça olarak değil, tesir örneklerine (pattern) göre çalışıyor. Bu kültürel tesirler, inanç ve tutumlar halinde organize olan ihtiyaçlar, heyecanlar ve idraklerin meydana gelmiş olduğu sitüasyonları yaratır ve bu sitüasyonları sınırlandırır. Kültürel faktörlerin tesiri ile bu faktörlerin meydana getirdiği inançlar arasındaki münasebet öyle karmaşıktır ki, bazı hallerde ebeveynin yaptığı tesir çocukta ebeveynin inancına zıt bir inancın doğmasına sebep olur. Şu halde ebeveynin davranışı ebeveynin otoritesine karşı isyan ihtiyacına yol açabilmektedir. Bu ihtiyaç, neticede, Tanrı, veya militarizm, veya alkol hakkında

ebeveyn tarafından gösterilenin tamamen (belki de kasten) aksine bir inancın benimsenmesi şeklinde ortaya çıkabilir. Bu inanç veya tutum bir defa benimsendi mi, artık şahsın diğer ihtiyaçlarına hizmet eden kuvvetli bir inanç olarak devam eder. Bu gibi hallerde ebeveynin inançları ile çocukların inançları arasındaki korelasyon negatif olacak, diğer hallerde ise pozitif olacaktır. Şu halde, düşük bir korelasyon veya hiç korelasyon olmaması, ebeveyne ait inançların çocukları üzerindeki tesiri hakkında pek az fikir verebilir.

Kültürel faktörlerin inanç ve tutum teşekkülü üzerindeki tesiri vasıtalı, karmaşık, ve ferдин ihtiyaçlarıyla sınırlı olmakla beraber, kültür örnekleri bu türlü inanç ve tutumlara tesir eder; ve bir ferдин inançlarını değiştirmeden önce yerine getirilecek şartları anlamak istersek bu tesiri iyice tanımamız lâzımdır. Bu bölümün sonunda, değişme meselesine ayırdığımız kısımda bu hususun önemi daha iyi anlaşılacaktır.

Fonksiyonel Faktörler

Bir önceki bölümde, inanç ve tutumların fert için ifade ettikleri fonksiyonel kıymete göre karakterize edildiklerini görmüştük. Fakat yukarıdaki münakaşadan anlaşılaçağı üzere, kültürel faktörlerle fonksiyonel faktörler arasında kesin bir ayırma yapmak güç, ve teorik bakımdan da imkânsızdır. Fonksiyonel faktörler tabiriyle ihtiyaçlar, istekler, heyecanlar gibi faktörleri kastediyoruz. Fakat ferдин bu ihtiyaçları, istekleri, ve heyecanları kültürel faktörlerle şartlanan sitüasyonlarda meydana gelir. Burada motivasyon bahsindeki üçüncü önermeyi yeniden ifade etmiş oluyoruz. Yani, ferдин psikolojik sahasındaki istikrarsızlıklardan ihtiyaçlar ve istekler doğar, ve istikrarsızlıklar, neticede, şahsın iç ve dış dünyasında değişmeler meydana getirebilir.

İnançlar, tutumlar, ve spesifik şahsiyet vasıfları. Bir

ferdin tatmin etmeye çalıştığı çeşitli günlük ihtiyaçları ve bu esnada meydana getirdiği belli inanç ve tutumlardan başka, (meselâ bak. Daha evvel zikredilmiş olan Queener'in tetkikinden alınan misal) psikologlar, inanç ve tutumların doğuşunda, içe dönüklük -dışa dönüklük, hâkimiyet- tabiiyet gibi spesifik şahsiyet vasıflarına da yer vermişlerdir. Bu sahadaki çalışmalara bir misal olmak üzere Dexter (1939) ve Vetter (1930)'in araştırmalarını ele alalım.

Dexter, bir grup radikal üniversite talebesinin (kadın) içe dönüklük - dışa dönüklük vasıflarını incelerken, bu talebe grubunun bütün denek grubuna nazaran daha içe dönük, daha kendine yeter, daha hakim temayüllü ve daha az aşağılık duygusuna sahip olduğunu görmüştür. Sonra bu şahsiyet vasıfları dolayısıyla, kadın talebe grubunun, kabul edilmiş grup normlarından çıkan inanç ve tutumları daha kolaylıkla benimseyeceklerini ve böylece radikal inanç ve tutumlara sahip olacaklarını söylüyor.

Diğer taraftan Vetter de kendi denekleri arasındaki radikal grubun diğer bütün deneklere nazaran daha tabi (submision) eğilimli olduğu ve aynı zamanda reaksiyoner talebeye nazaran daha çok içe - dönük olduğu neticesine varıyor. (Vetter burada Allport'un hakimiyet-tabiiyet testini kullanmıştır.) Vetter, Dexter'in daha sonraki neticelerinden ayrıca, kendi kadın denek grubunun daha hakim temayüllü olduğunu da bulmuştur.

Bu türlü çalışmaların önemi çok yanlış (bazan da kasıtlı) yorumlara uğramıştır. Hâkimiyet, içe - dönüklük ilh. gibi vasıfların bir şahsı karakterize etmekte geçerli vasıflar olduğunu kabul etsek dahi, elimizdeki verilere dayanarak, içe dönük bir şahsın muhakkak radikal siyasî inanç ve tutumlara sahip olacağını, veya dışa dönüklerin reaksiyoner olacağını söyleyemeyiz. Kültürel faktörler ferde belli inanç ve tutumlar vermediği gibi, şahsiyet vasıfları da fertlerin inanç ve tutumlarının spesifik mahiyetini belirlemez. Buradaki münasebet de yine karmaşık ve

dolaylıdır. Siyasî bakımdan radikal olan herkese nörotik içe - dönük, siyasî reaksiyonerlere de nörotik dışa - dönük demeye ne nazarî, ne de tecrübî bakımdan imkân vardır.

Ebeveynin inançlarının çocukta aynı veya aksi yönde bir inancın benimsenmesine yol açabileceğini, ve bir inancın doğuşunu anlamak için ebeveynin inancına bakmak gerektiğini görmüş bulunuyoruz. Aynı şekilde, inanç ve tutumların doğuşunda bu gibi şahsiyet vasıflarının tesir imkânını da hesaba katmalıyız. Bir fert, içe - dönüklük vasfının tesirleri neticesinde radikal inanç ve tutumlara sahip olabilir: Bir başkası da, aynı vasıf yüzünden, fakat başka kültürel tesirler altında, reaksiyoner inanç ve tutumları benimseyebilir. Gerçekten, yukarıda zikredilen araştırmada Vetter'in bulduğu gibi, radikal ve reaksiyonerler bir tek grup halinde birleştirildiği zaman, bu gruptaki denekler vasat (orta yolda) deneklere nazaran daha tabi ve daha içe dönük olmaktadırlar. Burada da yine basit korelasyon tetkikleri bize fazla birşey vermiyor. Asıl lâzım olan şey, bu şahsiyet vasıflarıyla ilgili olarak meydana gelen inanç ve tutumlar hakkında klinik vak'a tetkiklerinin yapılmasıdır.

Şimdi bu türlü çalışmalar, maalesef, ferdin topyekûn şahsiyet yapısı ile alâkalı olarak yapılmaktadır. Bu şekilde yapılmış iki araştırmadan -Queener ve Sanford'un araştırmaları- bahsetmiştik. Şimdi diğer yoğun çalışmalara dönelim.

İnançlar, Tutumlar ve Genel Şahsiyet Yapısı. İnanç ve tutumların gelişmesini klinik bakımdan inceleyen ilk ve öncü araştırma belki de Murray ve Morgan (1945) tarafından yapılmıştır. Bu araştırmada şahsiyet yapısı, kültürel faktörler, ve Tanrı, savaş, aile ve cinsiyete dair devamlı hisler (sentiment)⁵⁹ arasındaki münasebetleri bul-

⁵⁹ Murray ve Morgan bizim *tutum* dediğimiz şeye çok yakın mânâda olmak üzere McDougall'ın *sentiment* tabirini kullanıyorlar.

mak için 11 kolej talebesinin şahsiyet yapıları devamlı bir şekilde tetkik edilmiştir.

Genel şahsiyet yapısı ile belli inanç ve tutumlar arasındaki münasebete dair Robin (1945) ve French (1947)'in de araştırmaları vardır. Robin birçok aşırı barışçılar (harbe girmeyi vicdanen doğru bulmayanlar) Rorschach testi kullanarak tetkik etti. French de dinî hisleri (sentiment) araştırdı. Bu gibi araştırmalar (bilhassa Murray'le Morgan'ın ve French'in araştırmaları) inanç ve tutumların meydana gelişi hususunda genel şahsiyet yapısının önemine dair bir fikir vermesine ve keza genel şahsiyet yapısı ile inançlar ve tutumlar arasındaki sıkı dinamik münasebetin anlaşılmasına büyük bir yardım yapmış olmasına rağmen, şu nokta bilhassa belirtilmelidir ki, en genel şahsiyet yapıları ile spesifik inançlar arasında dahi değişmez ve basit korelasyonların araştırılması insanın hayâl peşinde koşması gibidir. Bu araştırmalar bir spesifik şahsiyet vasfı ile uğraşan çalışmalara nazaran daha ziyade faktörü hesaba kattıkları nisbette, kuvvetli korelasyonlar elde etme ihtimali çoğalır. Fakat, bazı klinikçilerin yapmak istedikleri gibi, bütün yahudi aleyhtarı veya zenci aleyhtarı insanları şu veya bu tür şahsiyete sahip kimseler olarak adlandırmak doğru olmaz.

French'in yukarıda zikredilen araştırması bu noktaya çok güzel bir misal teşkil ediyor. French kendi deneklerinin dinî inanç ve tutumlarındaki farklılaşma, şiddet, vuzuh, ve bütünlüğü karakterize etmek için yaptığı dikkatli bir çalışmaya ilâveten yirmiden fazla test kullanmak suretiyle bu deneklerin genel şahsiyet yapılarını da bulmaya çalışmıştır. Kullandığı testler arasında T.A.T., Kıymetlerin Tetkiki Mıkyası (Study of Values), yazılı otobiyografiler, ilmî kabiliyet testi ve çeşitli zekâ testleriyle diğer klinik teknikler bulunmaktadır. French, elindeki verilerin taraftarlık veya aleyhtarlık ifade eden tabirlerden ziyade, dinî inançların genel organizasyonuna göre en mânâlı şekilde tahlil edilebileceği kanaatine vardı. Yük-

sek derecede organize olmuş⁶⁰ dini inançlara sahip deneklerin şahsiyet yapıları, daha az yüksek seviyede organize inançlara sahip deneklerin şahsiyet yapılarından belirli bir şekilde ayrılıyordu. (Burada deneklerin *dindar*, *şüpheli* veya *ateist* olmaları önemli değildir). Yani çok dindar bir şahısla bir ateist tamamen aynı şahsiyet yapısına sahip olabilmektedir. Araştırmacı aldığı neticeleri şöyle özetliyor:

... Yüksek derecede organize olmuş dinî inançlara sahip denekler kuvvetli "ben" (ego) yapısına sahip bulunan, ve şahsiyetlerinin kuvvetli ve zayıf taraflarını şuurlu bir şekilde görüp bunları kabul eden kimseler olarak tasvir edilebilir. Bunlardan daha az yüksek derecede organize inançlara sahip olanların "ben" yapıları zayıf, üst-ben (super ego) yapıları kuvvetlidir; bunlar sadece "iyi" olan taraflarını kabul edip "kötü" taraflarını bastıran (repression) şahıslardır.

French'in araştırması bizim ele aldığımız bir noktaya daha misal teşkil ediyor. Daha önce, ihtiyaçlar ve inançlar arasında bulunması gereken dinamik münasebet üzerinde ısrarla durmuştuk. Bunların herbiri diğerine tesir eder. French bu münasebeti görerek, dinî inançtaki organizasyon derecesinin şahsiyet üzerine yaptığı tesiri araştırıyor:

Daha az organize olmuş felsefî-dinî hisler (sentiment) deneklerdeki temel ihtiyaçları yöneten kuvvetli üst-ben yapılarının bir eseridir. "İyi" ile "kötü" arasındaki, şuurlu bir şekilde kabul edilenle şuurlu dışı bırakılan arasındaki ayrılık, bu hislerde diğer hisler için de -meselâ ebeveyne karşı olanlar- bir örnek meydana getirmektedir... Diğer taraftan, yüksek derecede organize olmuş felsefî-dinî hisler, bu hislere sahip deneklerdeki

⁶⁰ "Yüksek derecede organize olmuş" bir sentiment'de "daha az yüksek bir seviyede organize olmuş" bir sentiment'e nazaran, inancın alt-yapıları arasında daha büyük bir farklılaşma, daha büyük bir tamamiyet, daha az gayrişuurlu unsurlar, daha az kesafet vs. vardır. Bu kriterleri bir evvelki bölümde verdiğimiz kriterlerle mukayese ediniz.

ben yapılarının tamamlayıcı bir parçasıdır. Bunları karakterize eden şuurlu ambivalence (çift değerlilik) ve ambitendency (iki-lik temayülü) diğer hisleri (tutumları) de karakterize eder... Şu halde, yüksek derecede organize olmuş felsefi-dinî hisler, bu hislere sahip fertleri müsbet istikamete götüren birer ego standardıdır. Buna karşılık daha az organize olmuş felsefi-dinî hisler ise ben'in korunmasına yarayan bir savunma vazifesi görürler.

İnanç ve Tutumların Doğuşu ve "Olgular"

Kültürel faktörler, inanç ve tutumların doğuşunda gerekli "olguları" temin eden faktörler olarak görülebilir. Fonksiyonel faktörler ise bu olguların kullanılma tarzına kısmen tesir eden faktörlerdir. Daha önce görmüş olduğumuz gibi, olgular ve inançlar arasındaki münasebet basit bir münasebet değildir. Bu sebeple, ferdin inanç ve tutumları ile olgular arasındaki uygunsuzlukları teferruatiyle gözden geçirmemiz gerekiyor. Zira bu meselenin de ayrıca önemi vardır. Bir evvelki bölümün sonunda işaret ettiğimiz gibi, insanlar arasında bazı inanç ve tutumlar (batıl itikatlar, hezeyanlar, peşin hükümler, basmakalıp hükümler) meydana gelmektedir ki, bunları karakterize eden husus, gerçek olgulardan geniş bir şekilde sapmış olmalarıdır. Bu inançlar ekseriya yanlış, zahmetli sosyal faaliyetlere sebep oldukları için, gerçek olaylarla bunlar arasındaki ayrılığın sebebini araştırmak çok faydalı olacaktır.

İnanç ve Tutumların Doğuşundaki Olguların Kaynakları. Ferd inanç ve tutum dediğimiz kognitif yapılara soktuğu olguları nerelerden alır, ve bu kaynaklar ne derecede sıhhatlidir? Bu meseleye kısaca bir göz attığımız zaman, inanç ve tutumlar ile bunların dayandığı farzolunan gerçek olaylar arasında niçin belli bir derecede ayrılık olduğunu gösterebiliriz.

Uygun Olgulardan nisbeten mahrum kalma. Bir inanç ile objektif olgu arasındaki ayrılıklara sebep olan ilk fak-

tör, ferdin kendi dünyasının o yönüne ait uygun (müsait veya yeterli) objektif bilgilerden mahrum oluşudur. Bu mahrumiyet hemen hemen kaçınılmaz birşeydir. İnsanların kabul ettiği inançların pekçoğu, sırf onların yeterli bilgiden mahrum kalmaları yüzünden hatalı olmaktadır. Bu şahısların görebildikleri olgular, o hadise hakkındaki bütün gerçekleri temsil edecek yeterlikte değildir. Şahsın bildiği birkaç olgu son derece doğru olsa bile, bununla ilgili gerçeklerin bilinmemesi, doğru bilgilerin önemini de azaltabilir. İnançlar birçok olgulardan meydana gelmiştir ve sık sık belirttiğimiz gibi, tek bir olgu, birlikte bulunduğu diğer olgulardan katiyyen ayrı bir mânâ ifade etmez. Şu halde, cahil veya yanlış bilgi sahibi bir şahsın bildiği şeyler o durum hakkındaki bazı temel gerçekleri ihtiva etmeyebilir, bu yüzden doğru bilinen şeyler de bozulur ve o inanç yanlış olur. Bu mânâda "az bilgi tehlikeli birşeydir" diyebiliriz. Meselâ bir araştırmada Güney Bölgesi zencilerinin zekâ testlerinde beyazlardan daha düşük puan aldıklarını bilmek, aynı zamanda o araştırma hakkında diğer esaslı noktaları -beyazların okul tahsilleri daha çok olduğu halde zencilerin pek az olması, veya beyazların teste karşı motivasyonlarının yüksek olmasına mukabil zencilerde motivasyon eksikliği gibi- bilinmediği takdirde, tamamen yanlış bir tefsire uğrar -netekim çok defa böyle oluyor- ve şahıs bu eksik bilgiye dayanarak yanlış bir inanca sahip olur. Zenciler hakkında peşin hükme kapılabilir.

Bilgi kaynağı olarak "otoriteler." Yaşadığımız bu karışık dünyada hiç kimsenin tek başına ve birinci elden belli bir konuya ait bütün bilgileri elde etmesine imkân yoktur. Mecburen, ve büyük bir nisbette, "mütehassıs"ların söylediği şeylere bağlı kalıyoruz. Çocuk için bu mütehassıslar anne ve babalar; talebe için öğretmenler ve kitaplar, çok dindar bir şahıs için papazlar, rahipler veya hahamlardır; ilim adamı için de o sahanın diğer mütehassısları birer otorite sayılır. Şu halde bilgiler ekseriya her

ferde, otorite sayılan başka kimselerin aracılığı ile intikal eder ve ferdin bu gerçekler hakkındaki idraki de, otoritelerin doğruluk derecesine bağlıdır. Otoriteler de olgular hakkında, bir kasıtları bulunmaksızın, yanılabirler. Yahut da, bir propagandacı olarak, kendi maksatlarını temin için kasıtlı bir şekilde olayları çarpıtarak verirler.

Mamafih, bütün bunlara bakarak, otoritenin söylediği şeyin fert tarafından bütünüyle, gözü kapalı, ve hazmedilmemiş bir şekilde kabul edildiğini söyleyemeyiz. Ferdin ihtiyaçları, otoriteden gelen şeyleri kabul etme ve benimseme tarzı üzerinde çok tesirli olduğu gibi, diğer bazı faktörler de bu meyanda sayılabilir. Bu faktörün büyük önemini daha ileride telkin ve propaganda bahsinde göreceğiz. Fakat bizi alâkadar eden genel noktayı şimdi bir misalle gösterebiliriz. *Atom Bombası ve Dünya Meseleleri* (SSRC, 1947) adlı araştırmadan daha önce de bahsetmiştik. Bu araştırmada halkın atom bombası hakkındaki bilgi kaynaklarının tesbitine çalışılmıştı. Bulunan neticeleri şöyle sıralayabiliriz: (1) Bir şahsın sahip olduğu bilgi kaynaklarının miktarı, onun tahsil durumu ve geliri ile yakından alâkalıdır; (2) Orta bir tahsil ve gelirin üstündeki insanlar dergileri en güvenilir kaynak olarak kabul etme temayülündedirler; (3) az bilgili olan kimseler radyoya gazetelerden daha çok güveniyorlar; iyi bilgi almış insanlar ise her ikisine de eşit surette itimat ediyor; (4) radyo, haberleri süratle, dergiler de teferruatıyla verdiği için güvenilir birer kaynak oluyor.

Yukarıdaki neticeler esas itibariyle sosyolojik ifadeler olup, otorite tercihinin psikolojik faktörlerinden ziyade kültürel faktörleri hakkında bilgi vermekle beraber, yine de böyle bir tercihte rol oynayan faktörlerin ne kadar karmaşık olduğunu göstermektedirler.

Burada asıl dikkat edilecek nokta, bizim karmaşık bir dünyada yaşamakta oluşumuz, diğer birçok bilgiler için otoritelere dayanmak zorunda kalışımız, ve dolayısıyla bizim inançlarımız ile objektif gerçekler arasında

ekseriya aykırılıklar meydana gelmesinin çok muhtemel oluşudur.

Olguların yaratılması veya icad edilmesi. Bir mesele ile alâkalı önemli gerçeklerin bilinmemesi ve çeşitli otoritelerden gelen bilgilerin de ekseriya birbirine zıt olması, çok defa, sitüasyonla gerçek bir alâkası bulunamayan bilgilerin yaratılmasına veya icadına yol açar. Uygun bilgi bulunmadığı zaman, inançları meydana getiren baskılar ortaya çıkar ve bunlar inançları destekleyen, onlara uygun düşen olguların çıkışına sebep olur.

Fakat bu türlü baskılar mevcut olmadığı zaman dahi, kognitif organizasyonların zaman geçtikçe değişmesi gibi, inançlar da değişir. Bunlar değişirken de, yaratıcı unutmaya olayının (creative forgetting) tesiri ile, yeni olgular yaratılır. Barlett'in zamanla değişen hafıza izler, gidip hayvanlara bakarak elde edebilecekleri objektif bilgiye inanç değişmesi üzerinde yapılmamış olması çok esef vericidir. Çeşitli şartlar altında belli inançların muhtevalarındaki mantikî değişmeler hakkında pek az şey biliyoruz. Katıyyetle söyleyebileceğimiz yegâne şey böyle bir değişmenin olduğudur. Dördüncü bölümde ele alınan genel motivasyon ve idrak prensipleri hakkındaki bilgi, çeşitli inançlardaki olgularda meydana gelen değişmelerin mahiyeti ve yönü hakkında kaba tahminler yapmamıza belki imkân verebilir.

Dış görünüş ve gerçek. Duyu organlarının verdiği bilgiye çok bağlı kaldığımız muhakkaktır. İnsanların, çok defa, görebildikleri, işitebildikleri ve dokunabildikleri şeylere inandıklarını söylemek doğru olur. Duyu organlarına bu kadar bağlı kalmak, pek çok hallerde, akılcıca bir rol olur. Zooloji bilgileri Aristo geleneğine dayanan skolastikler, gidip hayvanlara bakarak elde edebilecekleri objektif bilgiye inanç halinde sahip oluyorlardı. İnançların idrak üzerindeki tesirine rağmen, eşyanın fizikî niteliği ile onun hakkındaki idrakimiz arasında sıkı bir münasebet vardır. Tecrübî ilmin esas metodu, duyu organları

vasıtasıyla gözlem yapmaktır. Çinliler, Zenciler, Yahudiler, ve İngilizler hakkında yanlış inançları bulunan bazılarımız -bu inançlar çok sağlam ve kat'î değilse- bu insanların sadece gözlemek suretiyle inançlarını değiştirebilirler. İnanç ve tutum değişmelerinde "temas"ın rolünü gözden geçirdiğimiz zaman bu hadisenin mânâsını daha iyi anlayacağız.

Yukarıda söylediklerimizin hepsi de doğru olmakla beraber, yine de hadisenin dış görünüşü ekseriya aldatıcıdır. İnsanlar çok defa doğrudan doğruya idrak ettikleri şeylerin eşyanın gerçek niteliğini gösterebileceğini zannederler. Biz burada ihtiyaç faktörlerinin idrak üzerindeki bozucu tesirlerinden değil, eşyanın dış görünüşü ile gerçek mahiyeti arasında tam bir uygunluk olmadığından bahsediyoruz. Meselâ pekçok kimse bir çelik parçasını "katı" ve "yekpâre" bir madde olarak idrak eder. Buna karşılık, işi çok daha ince tutan bir ilim adamı bu vaziyette duyu organlarına itimad edemez. -Çelik gerçekte katı bir madde olmayıp, mekân içinde geniş bir şekilde birbirinden ayrılmış pekçok atomdan mürekkeptir.- Eğer ilim adamı bu basit idrake dayanarak nazariye kurmaya kalksaydı, madde hakkında yanlış bir inanca sahip olacaktı. Köhler (1937), inançlarını dış görünüşlere dayandıran birçok iptidai kavimlerin bu safdil realizmleri üzerinde ehemmiyetle duruyor. Bazı antropologlar [meselâ Levy Bruhl (1923)] ekseriya bu türlü inançların vahşilerdeki "mantık-öncesi zihniyet" (Prelogic)'in bir özelliği olduğunu söyler. Meselâ rüyasında cinayet işlediğini gören bir vahşî hakikaten bunu yaptığına inanır.

Şu halde eşyanın hakiki mahiyeti ile dış görünüş birbirinden farklı olduğu derecede, eşyaya ait gerçekler ile buna tekabül eden inanç da birbiriyle çatışacaktır -Tabiî şahıs bu dış görünüşün insanı yanıltma ihtimalini hesaba katmadığı müddetçe-. Nazik görünen ve öyle zannedilen bir şahıs hakikatte çok kaba olabilir: Asil davranışlı görünen ve öyle olması istenilen bir politikacı da adi davra-

nışlarda bulunabilir. İlim adamının dış görünüşlere şüphe ile bakmasındaki sebep budur. O yüzeyden daha derine inmeye çalışır, duyu organlarını her türlü vasıta ile kontrol eder, mümkün oldukça duyu organlarından daha hassas aletler kullanır ve bu aletler vasıtasıyla yalnız başına gözün, kulağın, veya tad yumrularının alamadığı idrakleri alır. Mamafih şurasını da belirtelim ki, ilim adamı veya ince eleyip sık dokuyan bir insandaki bu basit görünüşlerden kurtulma temayülü, her türlü olgu hakkında son derece bir şüphecilik de meydana getirebilir. Meselâ harp sıralarında pek çok kimse toplama kamplarındaki mezalime ait fotoğrafların propaganda eseri olduğunu zannediyordu. Çok defa bu dış görünüşlere aldanan ve bunlar hakkında şüpheli olmayı öğrenen insanlar, dış görünüşleri insanı hakikaten yanıltmayan olguları dahi kabul etmekten kaçınırlar.

Umumî Netice. Şu halde, gerçekler ile inançlar arasındaki bu uyuşmazlık, hem fonksiyonel ve hem de kültürel türden olmak üzere pekçok faktörlere bağlıdır. Uygun inanç ve tutumlara sahip olmak suretiyle şiddetli ihtiyaçlarını tatmin etmesi gereken insan, kendine uygun bilgileri nerede görürse alacaktır. Çok karmaşık bir dünyada yaşadığı için çeşitli inançlarının dayanacağı ham maddelerin çoğunu sağlayabilmek maksadıyla otoritelerin yardımına muhtaç kalmaktadır. Bu otoriteler ise cehalet veya kötü niyet dolayısıyla ekseriya itimada şayan olmazlar. Ayrıca, fert kendisi de çok defa eşya ve hadiselerin asıl özünü onların dış görünüşlerinden ayıracak bir bilgi ve tecrübe seviyesinde değildir; olguları bizzat kendisi topladıkça, aldanmış olmanın riskini de yüklenir. Nihayet, hiçbir bilgi bulamadığı zaman (ne otoriteler vasıtasıyla, ne de ilk elden), herhangi bir inanca sahip olması için fonksiyonel bir zaruret varsa, olguları bizzat icat edecektir. Bütün bunlar gösteriyor ki, batıl itikatların, hezeyanların, basmakalıp inançların ve peşin hükümlerin meydana gelişi, bizim dayandığımız otoritelerin (öğret-

menler, gazeteler, kitaplar, radyo, televizyon) güvenilirlik derecesine, ilmî metoda göre yetiştirme derecemize, şahsî tecrübemizin genişliğine, ve temel ihtiyaç ve arzularımızın tatmin olma derecesine bağlıdır.

İnanç ve Tutumlarda "Kendini Muhafaza Etme" veya "Değişmeme" Temayülü

Biliyoruz ki, inançlar ve tutumlar birçok özellikleri bakımından devamlı bir değişmeye uğramaktadırlar. Yine biliyoruz ki, inançlar ve tutumlar ferde uygun gelen olgular çerçevesinde izah olunan birçok kültürel ve fonksiyonel faktörlere cevap olarak meydana geldikleri zaman, bu inanç ve tutumlar değişmeye karşı ekseriya bir *mukavemet* (direniş) gösterirler. Bu hadise bilhassa bir tutumun "işareti"nde veya peşin inancın istikametinde görülmektedir.

Kognitif reorganizasyonu incelerken, bu gibi direnişlerin arkasında bulunan temel süreçleri ele almıştık. Fakat inanç ve tutumların kendilerini muhafaza temayülü o kadar önemlidir ki, bu kuvvetlerin işleyişini özellikle inanç ve tutumlar bakımından yeniden ifade etmek faydalı olacaktır.

İnanç ve tutumların kendilerini muhafaza temayülünü meydana getiren ortak faktörleri dört grup halinde toplayabiliriz: (1) İdrakin seçiciliği (2) "konstans" prensibinin işleyişi, (3) Bazı inanç ve tutumlar yüzünden sık sık meydana gelen "çekinme", veya "kaçınma" davranışı, (4) Birçok inanç ve tutumların sahip olduğu sosyal destek.

İnanç ve Tutumların "Değişmezliği" ve İdrak ve Hatırlamadaki "Seçicilik". İdrakin fonksiyonel bakımdan seçici olması ve inanç ve tutumların da bu seçiciliği belirlemedeki rolü dolayısıyla, bir ferde fizikî bakımdan uygun gelen, fakat onun inanç ve tutumlarına zıt olan veriler *idrak edilmeyebilir*. Kognitif reorganizasyon ekseriya yeni verilerin idrakine bağlı olduğuna göre, bu yeni verilerin üzerine bir "demirperde" çeken herhangi bir süreç, meydana

gelecek reaksiyona ket vuracaktır. Bu mânâda denebilir ki, inanç ve tutumlar kendi içlerinde, kendilerini muhafaza istikametinde çalışan bir mekanizmaya sahiptir.

Fakat çok defa insan kendi inanç ve tutumlarına zıt olan olguları idrake zorlanmaktadır. Çocuklar hoşgörülğe ait dersleri dinlemek veya "eğitici" filmler görmek zorunda kalırlar, ve bazı gerçekler en şiddetli peşin hüküm sahibi bir insanın dahi, hiç değilse bir an için, gözünden kaçmayacak kadar aşikâr olur. Kültürel tesirler bu demir perdeyi ortadan kaldırır. Fakat eğer kuvvetli bir inanç ve tutum bahis konusu ise, bu gibi idraklerin tesiri görülme-yebilir, zira idrak gibi unutmada seçicidir. İnançlarıyla zıt olan gerçekleri gören insanlar, hemen sonra bunları "unutabilirler." İnsanların inanç ve tutumlarına uygun gelen olguları, bunlara zıt gelenlere nisbetle daha iyi hatırladıklarını gösteren birçok tecrübe gösterilebilir. Levin ve Murphy (1943)'nin yaptıkları bir tecrübeyi misal olarak verelim. Bu tecrübeye komünizm hakkında hem lehte hem de aleyhte inanç ve tutumlara sahip olan deneklere bir kısmı Sovyetler Birliği lehinde, bir kısmı da aleyhinde olmak üzere bazı okuma parçaları verilmiştir. Verilen malzemedeki muhtevanın hatırlanma miktarı sonradan ölçülüyor. Tecrübeciler görmüşlerdir ki komünizm lehinde olan talebeler Sovyetler Birliği lehindeki parçaları diğerlerinden daha iyi hatırlıyorlar, komünizm aleyhtarı talebeler de aleyhteki malzemeyi daha iyi hatırlıyorlar. Şu halde, ilk idrak halinde olduğu gibi, hatırlamada da inançlar ve tutumlar kendilerini muhafaza temayülü göstermektedirler.

İnanç ve Tutumların Değişmezliği ve Kognitif Konstans. Hatırlanacağı üzere, idrakin üçüncü prensibini izah ederken orada bu prensibi şöyle ifade etmeyi faydalı bulmuştuk: "Diğer unsurlar sabit kalmak şartıyla, psikolojik sahaya sokulan bir değişiklik, kuvvetli bir yapı üzerinde en ufak bir tesir yapacak şekilde temsil (asimile) edilir." Orada bu temayülün inanç ve tutumlardaki muhafaza te-

mayülünü nasıl meydana getirdiğine dair misaller de verilmişti.

İnançlar devamlı kognitif yapılardır, ve fonksiyonel ve duygusal faktörleri ihtiva eden tutumlar da belki bu kognitif organizasyonların en kuvvetlisidirler. Şu halde, ümit edilir ki, inanç ve tutumlar bizim idraklerimizi sadece *seçmekle* kalmıyor, fakat aynı zamanda bu idraklerin mânâlarını da belirliyor. Kognitif sahaya yeni giren unsurlar şu veya bu şekilde asimile ediliyor ve dolayısıyla temel inanç ve tutumlar da değişmemiş oluyor.

İnanç ve Tutumlardaki Değişmezlik, ve "Çekinme" Davranışı. İnançlar ve tutumlar değişmeye karşı kendilerini bir başka şekilde de muhafaza ederler. Bunlar o ferдин kendisine has bir dünya meydana getirirler ki, burada birbirine zıt şeyler maddeten mevcut dahi olmayabilir. *Çekinme* veya *kaçınma* adını verdiğimiz davranış örneği vasıtasıyla bu hadise meydana gelmektedir. Belli bir inanç ve tutuma sahip bir insan, zıt verilerin ortaya çıkmasından bazan fizikî şekilde, yani maddeten kendini kaçırır, bunlardan uzak durur. Çekinmede muvaffak olabilirse, tabiatıyla bu zıt şeyleri de idrak etmeyecek ve onun inanç ve tutumları hücumdan korunmuş, güvenli bir halde kalacaktır. (buradaki temel bilgiler için bak. Bölüm II, s. 94-104).

Meselâ katolik aleyhtarı olan bir fert katoliklerin toplantılarına katılmaz, veya katolikler lehindeki yazıları okumaz. New Deal aleyhindeki bir fert de radyoda New Deal lehinde yapılan neşriyatı dinlemez. Başka ifade ile, inançlar ve tutumlar insanların hareket ve faaliyetlerine tesir ederken onların yaşantılarını sınırlamış olurlar ve böylece inançlar ve tutumlarda değişme meydana getirecek yeni hadiselerin yaşanması ihtimalini de azaltırlar.

İnanç ve Tutumların Değişmezliği ve "Sosyal Destek". Bu bölümün daha evvelki bir kısmında görmüştük ki, inanç ve tutumların doğuşu, ferдин içinde bulunduğu kültür örneğini aksettirmektedir. Herhangi bir kültürel sınıf

ve alt-sınıfın mensupları, çeşit ve muhteva itibariyle az çok birbirine benzer inanç ve tutumlara sahip olurlar. Meselâ Rus halkının Almanlara karşı olan tutumlarının nisbeten homojen olması ve meselâ Arjantinlilerin Almanlara karşı tutumlarından genellikle insicamlı bir fark göstermesi beklenir. Keza, Park Avenue sakinlerinin sendikalar hakkındaki tutumları, bir bütün olarak, bir maden kasabası sakinlerinin sendikalar hakkındaki tutumlarından ayrıdır.

Kültür örnekleri ile inanç ve tutum örnekleri arasındaki korelasyon, bir ferдин inanç ve tutumlarına sosyal destek verecek şekilde bir tesir yapar. Ferдин tutumları ekseriya sosyal tasvip ve kabul ihtiyacını tatmin etmek yolunda bir faaliyet gösterir (s. 234'de Queener'den alınan vak'a tahliline bak). Bu sítüasyon ise inanç veya tutumdaki değışmeye doğru giden herhangi bir temayüle ket vurur. Kenar mahallede oturan bir şahsın New Deal aleyhindeki tutumları, onun trende her gün gidip gelenlerin teşkil ettiğı briç klübüne üye olmasına yardım eder. Komünist Partisi mensuplarının Troçki aleyhindeki tutumları için de aynı şeyleri söyleyebiliriz. Sosyal bakımdan tasvip gören bir tutumu grup tarafından kabul edilme ihtiyacı dolayısıyla değıştirmek çok güç bir iştir. Ve bu, bazı hallerde, ancak ihtiyacın hedefini değıştirmek, yani ferдин kendisini aynileştireceğı grubu değıştirmek suretiyle mümkün olabilir.

Umumî Netice. İnanç ve tutumlarda kendini muhafaza yönünde çalışan kuvvetlerin birçoğı Cooper ve Jahoda (1947)'nın bir araştırmasında gösterilmiştir. Amerika Yahudi Komitesi İlmî Araştırma Bürosu ve Kolombiya Üniversitesi'nin Tatbikî Sosyal Araştırma Bürosu tarafından yapılan birçok tecrübeler ve araştırmalara dayanan bu inceleme, peşin hükümlü bir şahsın peşin hüküm aleyhindeki propaganda ile karşılaştığı zaman ne yapacağı sualine bir cevap aramaktadır.

Mr. Biggott tecrübesi adı verilen birçok tecrübeler yapıyor. Bu tetkiklerde peşin hükümlü inanç ve tutumlara sahip olan şahıs Mr. Biggott adı verilen bir tipe ait bir seri karikatürlerle temsil edilmektedir. Mr. Biggott, denekle aynı inanç ve tutumlara sahiptir. Denekler sonra mülâkata tabi tutuluyor ve karikatürlere karşı tepkileri tesbit ediliyor. Yazarlar şu noktalara işaret etmektedirler.

Karikatür yapanların maksatları kabataslak şu idi: Peşin hükümlü bir okuyucu, Mr. Biggott'un fikirlerinin... kendi fikrine benzer olduğunu idrak edecektir; Mr. Biggott ise saçma bir karakter sahibidir... Bu yüzden denek, tecrübenin son safhasında, muhtemelen Mr. Biggott'la kendisini aynileştirmemek için kendi peşin hükmünü reddedecektir.

Bu tetkik çok farklı bir netice verdi. Peşin hükümlü denekler kendilerini Mr. Biggott'la aynileştirmekten o derece kaçındılar ki,⁶¹ neticede karikatürün asıl maksadı yanlış anlaşıldı.

Cooper ve Jahoda daha sonra "anlayışın istikametini kaybetmesi" olayını gösteren pekçok misaller veriyorlar. Tecrübe serilerinden birinde deneye bir karikatür gösteriliyor. Burada Mr. Biggott bir hastahane yatağında yatmakta ve ona kan vermek isteyen doktora şöyle demektedir: "Ancak altı göbek saf Amerikan kanı olursa kabul ederim". Bundan sonra yapılan mülâkat, seçici dikkatin ve veriler üzerindeki yeni tefsirlerin temel tutumları nasıl muhafaza edecek şekilde işlediğini göstermiştir. Bazı denekler Mr. Biggott'un sosyal aşağılığına dikkatlerini tekşif etmişler, ve *ancak altı göbek saf Amerikan* olan bir şahsın sonradan görme bir *yeni zengin* olacağını, ve böyle birşey istemeğe hakkı olmayacağını söylemişlerdir. Bu da, karikatürdeki gerçek problemlerin gözden kaçmasına sebep olmuş ve denegin dikkati ırk peşin hükmünden ayrılıp "züppelik" meselesine çevrilmiştir. Diğer denekler ise Mr. Biggott'u bir yabancı veya Yahudi olarak idrak

⁶¹ İkinci bölümde "ben" in müdafaası hakkındaki verilen bilgiye bakınız.

etmişler ve böylece kendilerini onunla aynileştirmekten kaçınmışlardır.

Bir başka karikatürde, bir iş için müracaatta bulunan şahısla konuşan bir senatör görülmektedir. Müracaatçı şahıs kendisinin hapishanede yattığını, ırk kavgalarına karıştığını, bu arada pencereleri kırdığını belirten bir tavsiye mektubu getirmiştir. Senatör bunu görünce memnun oluyor ve "yeni partimde sizden istifade edebilirim" diyor. Denekler bu karikatür hakkında çok çeşitli ve mahirane izahlarda bulunmuşlar ve neticede kendi inanç ve tutumları hiç etkilenmemiştir. Bu ve buna benzer karikatürlere verilen cevaplardan bazılarını buraya aktarıyoruz:

Dalaveralı bir iş olabilir... Belki yeni bir işçi partisidir. Bu karanlık karakter aklıma bunu getiriyor.

Grev hakkında bir karikatür... Grevlerdeki gibi bir belâli iş hakkında... Adam yeni bir komünist partisi kuruyor.

Bu, yahudileri daha kudretli hale getirmeye yarayacak bir yahudi partisidir.

Yazarlar bu seri tecrübeleri şöylece özetliyorlar:

Deneklerin karikatürlerden yakaladıkları yegâne ipucu, karikatürün kötü bir politikacıyı göstermeye çalışmasıdır. Geri kalanlar ise karikatürdeki kongre üyesini kendilerince kötü olan politikacılarla aynileştirerek şahsî inançlarını doğruladılar. Böylece karikatüre kendi ideolojilerini aksettirdiler ve kendilerini tatmin edici bir yoruma vardılar.

Kendini muhafaza ve kendini takviye temayülleri. Açıkladığımız ve misal verdiğimiz çeşitli süreçler, inanç ve tutumları sadece kendini muhafaza edici hale getirmekle kalmıyor, aynı zamanda onların kendilerini takviye etmelerine de yol açıyor. Tutumlar ve inançlar, içinde yetişip geliştikleri bir mayı yaratırlar. İngilizler lehindeki bir tutum, ferdin ancak İngiliz milletine ait iyi ve kuvvetli tarafları idrak etmesini sağlayarak, bütün İngilizlerin iyilik ve fazilet nümunesi olduklarına dair daima yeni veri-

lerin idrakine sebep olur. Ferdi Rusya ile ilgili herşeyle temastan alıkoyan bir Rus aleyhtarı tutum ise, Ruslar hakkında gerçeğe aykırı ve bozuk bir düşünceye sevk edebilir. Bu otistik düşünce realite ile kontrol edilmeksizin devam edip gittikçe Ruslar günden güne daha kötü görülür ve Rus aleyhtarı tutum da gitgide şiddet kazanır. Fasit daireler meydana gelir. İnançlar ve tutumlar bizim idrak verilerimizin mânâsını değiştirmek ve bozmak suretiyle kendilerini muhafaza etmekle kalmaz, aynı zamanda kendi bünyelerine katılacak yeni veriler yaratır ve böylece daha çok şiddet kazanırlar.

İnançlar ve Tutumlar Nasıl Değişir?

İnançlar ve tutumların doğuşunda kültürel faktörlerin önemli tesirler yapmasına, keza birçok inanç ve tutumlarımızın gayet köklü fonksiyonel mahiyetlerine ve bunların kendilerini mahfaza temayüllerine rağmen, yine de bir değişme olabilir. Sosyal psikolojideki tecrübî çalışmalar bu değişmeye ait birçok başarılı tecrübe misalleri vermektedir. Sadece ırk münasebetleri sahasında Rose (1947) peşin hükümlerin giderilmesine ait tetkikleri gözden geçirirken, 26 ayrı araştırmanın bir listesini veriyor. Bu araştırmalar azınlıklara karşı tutumların değişmesinde okul derslerinin, hususî propagandaların, ve şahıslarası münasebetlerin yaptığı tesirleri göstermek maksadıyla yapılmıştır. Bunların ekserisi bir dereceye kadar başarılı olmuştur. Rose, en başarılı araştırmalar arasında Mapheus Smith (1939), Remmers (1936, 1938) ve F. Tredwell Smith(1943)'inkileri zikrediyor.

Mapheus Smith, Kansas Üniversitesi'nde zencilere karşı takınılan tutumlarda göç ve ırk meseleleri hakkında verilen derslerin tesirini inceledi. Tecrübe grubuna dersden önce ve sonra Bogardus ve Hinckley'in tutum testleri tatbik ediliyor ve neticede zenciler lehindeki tutumlarda bir artış görülüyor. Kontrol grubu ise ırk problemleri için

sarfedilen zamanın yüzde altısından daha az bir müddetle sosyolojiye genel bir giriş dersi gördü ki dersten sonra bu grupta bir değişmeye rastlanmıyor.

Remmers ve arkadaşları, Purdie Üniversitesi'nde birtakım okuma parçalarının⁶² zenci ve yahudiler hakkındaki tutumlar üzerine tesir derecesini araştırdılar. Remmers'in denekleri İndiana ortaokullarından gelen öğrencilerdi. Bütün okullarda bu seçilmiş parçaların okunmasından hemen sonra geniş ve önemli değişmeler görüldü. Daha sonraki araştırmaların verdiği neticeye göre, (bunlardan biri asıl araştırmadan iki ay, diğeri de 6 ay sonra yapılmıştır) tutumlardaki değişimin pek çoğu olduğu gibi kalmıştır.

F. Tredwell Smith'in yaptığı fevkalâde bir çalışmada, zenciler hakkındaki tutumlar üzerinde şahsî temasların tesiri araştırılmıştır. Kolombiya Üniversitesi Öğretmen Okulu'nda öğrenci olup iki defa hafta tatilini Harlem'e tertip edilen bir seyahatta geçirmek isteyen 26 kişi denek olarak kullanılmıştır. Kontrol grubundaki denekler tecrübe grubu denekleriyle tutum puanları (zenciler hakkında), yaş, cinsiyet ve coğrafi bölge bakımından birbirine eş hale getiriliyor. Harlem'e yapılan gezide aynı zamanda zenci ev sahipleriyle birçok çay partilerinde, yemeklerde beraber bulunuyorlar. Geziden sonra her iki gruptaki deneklere de birçok tutum testleri veriliyor. Geziden sonra yapılan ilk test tekrarında (retest) tecrübe grubundaki denekler arasında zenciler lehindeki tutumlarda büyük bir artış görülmüştür; kontrol grubunda hiçbir lehte artışa rastlanmıyor. Tecrübenin neticesinden onbir ay sonra ilk tecrübe grubunun kırk deneğinde test yine tekrar ediliyor. Bunlardan yirmi beşi daha evvel değişen tutumlarını muhafaza etmişler, ancak pek azı bu değişmeyi devam ettirememiştir.

⁶² Bunlar: 1) W. E. B. Du Bois'nın *Dark Water* adlı eserinden çıkarılmış parçalar; (2) G. W. Carver'in kısa biyografisi, ve (3) Charles Carson'un yazdığı "So Lucille went to College" adlı kısa hikâyesidir.

Başka türden inanç ve tutumlardaki değişme hususunda Sims (1938) bir araştırma yaptı. Bu araştırmaya göre yazılı propaganda, talebelerin TVA lehindeki veya aleyhindeki tutumlarının değişmesinde (kullanılan propagandanın mahiyetine göre) etkili olmuştur. Öğrencilere yapılan propagandadan 3 ay sonra dahi bu tesirler ölçülebilecek derecede bulunuyordu.

Rosenthal (1934) "kapitalist" bir memleketteki hayatla mukayeseli olarak Sovyetler Birliği'ndeki hayatı daha iyi gösteren bir propaganda filmi seyreden Üniversite talebelerinin sosyo-ekonomik meseleler karşısındaki inanç ve tutumlarında bir değişme olduğunu belirtmiştir. Rosenthal'a göre, ancak özel olarak bu filmle alâkalı inanç ve tutumlar üzerinde böyle bir tesir meydana gelmektedir.

Yukarıdaki tetkiklerin hepsinin sıhhat derecesi de çeşitli sebeplerle (değişen tutumların fert bakımından nisbeten önemsiz olması vs. gibi) sınırlı olmakla beraber, yine de inanç ve tutumları kontrol etmek isteyenlerin daima başarısız kalmayacağını göstermektedir. Bununla beraber, kullanılan herhangi bir usulün tesir derecesi sarfedilen gayretin değil, alınan ölçülerin teorik sağlamak derecesiyle orantılı olacaktır. Biz kitabın bu kısmında, böyle bir inanç veya tutum değiştirme planlamasında hatırd tutulacak temel noktaları ana hatlarıyla belirteceğiz. Daha sonraki bir bölümde ise (XIII. bölüm) bu esaslar belli türden bir inanç ve tutuma -Amerika'daki ırk peşin hükümü- müşahhas bir şekilde tatbik edilecektir.

Inanç ve Tutumların Kontrolündeki Hedefler. İnançlar ve tutumları kontrol etmek veya değiştirmekle uğraşanların gayretleri umumiyetle şu hedeflere yönelmiştir: (1) Muayyen inançları ve tutumları tamamen ortadan kaldırmak, meselâ zenci aleyhtarı bir tutumu değiştirerek ferdin artık zenciler hakkında objektif kalmasını, yani ne lehte ne aleyhte bir tutum sahibi olmasını temin etmek; (2) Bir tutumun işaretini değiştirmek, meselâ demokrasi

aleyhindeki bir tutumu demokrasi lehinde bir tutum haline sokmak; (3) Birtakım inanç ve tutumların meydana gelmesine engel olmak, meselâ çocuğu demokrasi aleyhtarı bir tutum kazandırmayacak şekilde yetiştirmek; (4) Bir inanç veya tutumun meydana gelmesini teşvik etmek, meselâ çocuğu demokrasi lehinde bir tutuma sahip olacak şekilde yetiştirmek; (5) Bir inanç veya tutumun muhtevasını veya özelliğini değiştirmek; meselâ Franko aleyhtarı bir tutumu daha genelleştirilmiş bir Faşist aleyhtarı tutum haline sokmak.

Yukarıdaki hedeflerin herbiri de farklı meseleler ortaya çıkarabilir ve farklı kontrol programları yapmayı gerektirir. İnançları ve tutumları kontrol etmek için ilk plânda esas hedefimizi açık olarak tahlil etmeliyiz. Bu hedef bir defa tayin edilince, artık asıl mesele bu değiştirilecek, değişmesine engel olunacak veya meydana gelmesi önlenecek olan inanç veya tutumun mahiyetini teşhis etmek olur.

Teşhis Problemi. Teşhiste cevap verilmesi gereken birçok mesele vardır: (1) Bu inanç ve tutumlar ferдин hangi ihtiyaçlarını karşılamaktadır? Yahut bu gibi inanç ve tutumlar, onlara sahip olacak fertlerin hangi ihtiyaçlarına hizmet edebilir? (2) Burada hangi heyecan durumları mevcuttur, veya mevcut olabilir? (3) Bu inançlar ve tutumların muhtevaları ve birbirleriyle olan münasebetlerin mahiyeti nedir? (4) Bu tutumlar ve inançların aldığı sosyal desteğin mahiyeti nedir?

Bu ve bundan önceki bölümde yaptığımız izahlara bakılınca, yukarıdaki meselelerin inanç ve tutumları teşhis bakımından ne derece önemli olduğu açıkça görülür. Bununla beraber, burada yine sosyal plân yapanların, propagandacıların ve eğitimcilerin inanç ve tutumları teşhis ederken düştükleri birçok ortak hatalar üzerinde durmamız faydalı olacaktır.

İhtiyaçlar ve heyecanların teşhisindeki hatalar. Birinci hata inanç ve tutumların önemli bir fonksiyonel kıymet

taşıdığını görmemekten ileri geliyor. Eğitimciler, çok defa, arzu edilmeyen inanç ve tutumların insan tabiatında mevcut bulunan "terslik"i, yahut sadece şartlanma ve kötü yetiştirilmenin tesirlerini yansıttığını zannederler; bu inanç ve tutumların fert için yaptığı hizmeti gözden kaçırmırlar.

Bir başka hata da, belli bir inanç veya tutuma sahip olan herkes için geçerli olan evrensel bir ihtiyaç veya heyecanın mevcudiyetini farzetmekten doğuyor. İnanç ve tutumlar üzerinde yapılan kontrolların tarihi bu türlü hatalarla doludur. Meselâ marksistlere göre zenci aleyhtarı tutuma sahip bütün insanlar, iktisadî güvenlik ihtiyacı yüzünden bu tutumu kazanmaktadır. Bazı psikiyatlara göre de, bütün bu insanlar bastırılmış cinsî ihtiyaçlardan muztariptirler. Aynı şekilde, bu gibi tahlilcilerin teklif ettikleri kontrol ölçüleri de karakter itibariyle basit ve tek olmuştur. İktisadî emniyetsizliği ortadan kaldırırsanız ırk peşin-hükmü kaybolacaktır; yahut, insanlara sıhhatli bir cinsî hayat öğretirseniz bütün saldırgan tutumlar ortadan kalkar. Bu türlü tahliller ve tedavi usulleri bazı insanlar için doğru olabilir, fakat bütün hallerde geçerli değildirler.

Nihayet, bu konudaki ortak hatalardan biri de, tarihî görüşten ileri geliyor. Bu telâkkiye göre, inanç ve tutumlara bağlanan ihtiyaçlar ve heyecanlar o andaki psikolojik sahadan ziyade tarihî bir perspektiften ele alınmaktadır. Tarihçi görüş şiddetli bir din aleyhtarı tutuma sahip olan bir şahsın çocukluk çağında diğer çocuklarla oynayacak yerde kiliseye gitmeye zorlanması yüzünden bu tutumu kazandığını iddia eder.

İnanç ve tutumların muhtevasını teşhiste yapılan hatalar: İnançlar ve tutumların muhtevasını teşhis ederken de buna benzer hatalar sık sık yapılmaktadır. Meselâ Rusya aleyhtarı tutum taşıyan herkesin bu (tutum) içinde ortak idraklere sahip olduğunu iddia edemeyiz. Bazıları için Rusya aleyhtarı bir tutumun muhtevasına ait önemli ta-

raflar, siyasî idrakleri ihtiva edebilir. Bazıları için burada dinî, bazıları için ırkî vs. idrakler vardır. Militarizm aleyhtarı bir inanç veya tutuma ait muhtevanın aynı fert için zaman geçtikte hep aynı kalacağını da söyleyemeyiz.

Sosyal desteğin mahiyetini teşhiste yapılan hatalar: Daha önce belirtildiği gibi, kültür örnekleri mütecanis (homojen) şeyler değildir. Bir ferdin Amerikan, Fransız veya Alman oluşunu bilmemiz, onun hangi inançlarının cemiyet tarafından tasvip görüp hangilerinin reddedileceğini anlamamıza kâfi gelmez. Bu ferdin ne biçim bir Amerikan, Fransız veya Alman olduğunu ve hangi sosyo-ekonomik gruba -işçi, idareci, serbest meslek sahibi ilh- mensup bulunduğunu da bilmemiz gerekir. Daha önemlisi, bu ferdin o andaki arkadaşlarının kimler olduğunu, ne çeşit bir mektebe gittiğini, kimleri "itibarlı şahıs" olarak gördüğünü bilmemiz lâzımdır. Bu şahsın öğretmenlerinin inançları ve tutumları nelerdir? Ebeveynlerinin ve iş arkadaşlarının inançları nelerdir?

Teşhis araştırması. XIII. bölümde görüleceği gibi, teşhis için belli başlı bir yol olmadığı gibi, bunun için yeter derecede genel prensipler de mevcut değildir. İyi bir teşhis belli fertler ve belli inanç ve tutumlar üzerinde yapılacak yoğun teşhis araştırmalarına ihtiyaç gösterir. Böyle bir araştırma için gereken özel vasıta ve teknikler bundan sonraki iki bölümde ele alınacaktır.

Değiştirme Programlarında Karşılaşılan Meseleler. İnanç ve tutumların iyi bir tahlilini yaptıktan sonra bunları ortadan kaldırmak, değiştirmek, veya teşvik etmek isteriz, sonra da kontrol ölçülerimizi plânlarız. Kontrol konusunda yapılacak en önemli ilk genelleme şudur: Yaptığımız program inanç ve tutumların muhteva ve fonksiyonlarındaki karmaşıklık ve farklılığı, keza bunların kazandığı sosyal destekler arasındaki farkları gözönüne almalıdır. Bir başka ifade ile, kötü tesir yapan herhangi bir inanç veya tutumu çok basit bir şekilde ele almaktan kaçınmamız lâzımdır. Gayet sert, keskin bir usul kullanma-

lıyız. Eğer inanç ve tutumların kontrol edilmesi lâzımsa, bunların bütün özelliklerini de ele almalıyız. Bu hususta başarılı bir program en azından, bu inançtaki ihtiyaçlar ve heyecanlar kadar idrakleri de kontrol etmeye çalışacaktır.

İnanç ve tutumlardaki idraklerin değiştirilmesi: Herhangi bir kontrol programının ana noktalarından biri de, inanç ve tutumlardaki idraklerin kontrol edilmesidir. Bu hedefe varabilmek için, idrakî ve kognitif organizasyondaki genel prensiplerin belli ve tesirli kontrol ölçüleri haline nasıl çevrilebileceğini bilmemiz gerekir. Peşin hükümlü bir insanın nazarında bir Meksikalı'nın bir başka Meksikalı'ya niçin benzediğini bilirsek, idrake ait genel prensiplerin tatbik hedefini de bilebiliriz; meselâ, benzerlik ve yakınlığın hangi özelliklerini değiştirmeye çalışacağımızı görmüş oluruz. Bu demek değildir ki, mutlaka sadece idrak eden şahıs veya peşin hükümlü şahsın idrakleri üzerinde birşeyler yapabiliriz. III. bölümde görmüş olduğumuz gibi, her idrakte *hem* yapı faktörleri, *hem* de fonksiyonel faktörler mevcuttur. Çevreye ait bazı faktörleri ortadan kaldırmak veya değiştirmek suretiyle de peşin hükümlü şahsın idraklerini değiştirmek çok mümkündür. Buradaki en önemli nokta, yani ya doğrudan doğruya idrak eden şahsa veya onun objesine yöneltilmiş kontrol programları vasıtasıyla idraklerin kontrol edilebilmesi, ırk peşin hükmünün kontrolundan bahsettiğimiz zaman (XIII. bölüm) daha iyi anlaşılacaktır. Şimdilik sadece inanç ve tutumları değiştirmek istediğimiz takdirde böyle bir kontrolün şart olduğunu belirtmekle yetiniyoruz.

Bir noktaya daha işaret edelim. Şiddetli tutumlara sahip fertler, çok defa, bu tutumlara ait objeleri görmekten çekinirler ve bu yüzden de bahis konusu objeleri ele alarak ferdin idraklerini değiştirmek zor olur. Bu problemi, tatbikatta çok zor olmamakla beraber, yine de çözebiliriz. Uyarılmayı yenilemek için bu türlü engelleri orta-

dan kaldıracak yollar ve vasıtalar bulunmalıdır. İdrak edilen benzerlikleri destekleyen çevre faktörlerini değiştirecek herhangi bir müdahale inanç ve tutumların muhtevasını değiştirebileceği gibi, otistik düşünceyi son derece azaltan bir faaliyet de bu muhtevanın değişmesine yardım edebilir. Bazan *birbirine düşman olan insanlar arasında zorla meydana getirilen temasın dahi bunların birbirine karşı inanç ve tutumlarında bir değişiklik yapması*, bu noktanın önemini daha iyi belirtiyor. Daha ileride göreceğimiz gibi, ırk meselesine ait inançlar ve tutumlar sahasında bu hususu isbat eden tecrübe ve gözlemler mevcuttur.

Heyecan ve motivasyon faktörlerinin kontrolü: Arzu edilmeyen birtakım tutumları destekleyen çevre şartlarında önemli değişiklikler yaparsak, bu değişme neticesinde o inanç veya tutumu da ortadan kaldırmış olmayız. Görmüş olduğumuz gibi, kuvvetli bir inanç veya tutumu desteklemek üzere fert kendi kendine olgular *yaratabiliyor*. Yukarıdaki usulle bazı değişmeler meydana getirilebilir, fakat bu yolda daha ileri adımlara da ihtiyaç vardır. Bu merhaleler, inanç ve tutumlardaki heyecan ve motivasyon faktörlerinin kontrol edilebilmesi için şarttır. Bu merhaleler iki genel kategoriye ayrılabilir: (1) Birtakım ihtiyaç, arzu ve heyecanların ilk anda ortaya çıkmasını önlemek için veya bunlardan bazılarının meydana çıkmasını teşvik için düzenlenmiş; (2) Mevcut bazı ihtiyaçların veya arzuların şiddetini yok etmek veya azaltmak ve şahsın halihazır psikolojik sahasında geçmiş heyecan yaşantılarının uzun süren ard tesirlerini ortadan kaldırmak için düzenlenmiş tedbirler.

Herhangi bir inanç veya tutumun temelinde daima bir ihtiyaç veya isteğin bulunduğu doğru değildir, fakat matematik mânâda böyle bir korelasyon görülmektedir. Meselâ tasvip edilen inançların temelinde bazan servet ihtiyacı veya haset heyecanı bulunmakla beraber, çok defa bu ihtiyaç ve heyecan, arzu edilmeyen inanç ve tutum-

larla bir arada bulunur. Aynı şekilde, sevgi ihtiyacı ve neşe heyecanı bazan sosyal bakımdan hoş gitmeyen inanç ve tutumlar ve hareketlerle bir münasebet halindedir. Bu yüzden birçok kimselerin inanç ve tutumlarının değişmesi iyi birşeydir. Zira bu değişme bazı ihtiyaçlara engel olur, bazılarını da tahrik eder.

Motivasyon bölümünde verdiğimiz izahlar, böyle bir değişme programının teorik bakımdan mümkün olduğunu göstermektedir. Orada görmüştük ki, ihtiyaçlar, istekler ve heyecanlar ferdin psikolojik sahasının özelliklerinden doğmaktadır. Şu halde, ferdin çevresini değiştirmek suretiyle onun ihtiyaçlarını ve heyecanlarını belirlemek mümkündür. Çevreyi etkili bir şekilde değiştirebilmek kolay bir iş değildir. Bu değişme ekseriya çocuk bakımı tatbikatının, ev, okul, kilise, iş sahası vs.'nin de değişmesini icap ettirir. Mamafih burada en önemli nokta, kontrol etmek istediğimiz inanç ve tutumların temelindeki ihtiyaç ve heyecanların kaçınılmaz şeyler oluşudur. Bu gerçek, inanç ve tutumları kontrol etmekle uğraşan bir insanı çok defa hayal kırıklığına uğratar. İnançlar ve tutumlar insan tabiatının ebedî "tersliği"ni aksettirirler.

Değiştirme Programında İki Ana Rehber. Bundan önceki sahifelerde teklif edilen bütün tedbirler, son tahlilde, ferdin çevresinde yapacağımız değişmelere bağlı kalıyor. Lewin ve Grabbe (1945) inanç ve tutumların değişmesi meselesini şu ifade ile çok güzel bir şekilde özetlemişlerdir: "*Yeniden eğitim süreci, esasında kültürdeki değişmeye eşit olan güç bir vazifeyi başarmak zorundadır.*" Bu değişme eğitimdeki şekil unsurlarına (formel müesseseler, fertler veya objeler) pek dayanmaz. Eğer eğitim mekanizmasını başarılı bir şekilde işletmek istiyorsak, birçok önemli ve genel rehberlere dikkatimizi çevirmek mecburiyetindeyiz.

Bütünlük mecburiyeti. İnançlar ve tutumlarda mevcut faktörlerin ancak bir kısmını değiştirmek için yapılan teşebbüsler sınırlı bir tesir yaratabilir. Lewin ve Grabbe,

yukarıda bahsedilen çalışmalarında bazı başarılı olmuş tutum değiştiricilerin birçok teşebbüslerini gözden geçirdikten sonra şunları yazıyorlar:

İnançları madde madde değiştirmeye çalışan metod ve tarzlar, istenilen değişmeyi meydana getirmekte pek az müessir olur. Bu hadise "yeniden eğitim" (reeducation) sahasında çalışanların kazandığı en mühim tecrübelerden biridir. Bir noktadan diğerine mantıkî bir şekilde yürütülen deliller ferdi bir köşeye kıştırabilir. Fakat, kaide olarak, fert yine inançlarını kaybetmemek için daima bir çıkış yolu -gerekirse gayet mantıksız bir yol- bulacaktır.

Bu demek değildir ki, eğitim süreci herbiri kendine mahsus hedefi bulunan farklı problemlere ayrılamaz. Gerçekte bir önceki tahlilde biz bu ayırmayı yapmış bulunuyoruz. Sadece idraklerin temelindeki çevre desteğini değiştirmenin bir kıymeti olamayacağı mânâsını da çıkarmamalıyız. Yukarıdaki ifadenin asıl maksadı, değiştirme programının çok boyutlu olması gerektiğine işaret etmektir. Şurasını daima akılda tutmalıyız ki, çevre desteklerine, ihtiyaç ve heyecanları destekleyen çevre şartlarında da bir değişme yapmak suretiyle tesir edebiliriz. İnanç ve tutumların kazandığı sosyal desteğin mahiyetinde yapılacak bir değişme ile de bunların her ikisine birden tesir edebiliriz.

Grupla Aynîleşme Zarureti. İnanç ve tutumların pek çoğu cemiyet tarafından desteklenir. Bu destek onların değişmeye direnmesini sağlamakla kalmaz, fakat, aynı zamanda, yapılacak değişmeye de yardım eder. İnançları ve tutumları kontrol etmek için düzenlenen etkili tedbirler, mümkün olan yerde, ferdin yeni gruplarla kendisini aynîleştirmesine (identification) çalışmalıdır. Bu sayede yeni inanç ve tutumlar için yeni sosyal destekler temin edilebilir.⁶³ İnanç ve tutumlar, ancak fert, bu inançlara

⁶³ Grupla ayniyet meydana getirme metodları ve bu aynileşmelerin inanç ve tutumlar üzerindeki tesiri hakkında bilgi için bak: Bölüm XI.

sahip olan gruba üye olmak istediği takdirde, sosyal destek kazanabilir.

Bununla beraber, grupla aynileşmenin faydasını belirten görüşler aynı zamanda bazı önemli sınırlamalara da işaret etmektedir. Böyle bir aynileşme yapabilmek için uygun bir grup mevcut olmadığı takdirde bazı inanç ve tutumların meydana gelmesi, mümkün olabilse dahi, çok zordur. Herhangi bir cemiyet içindeki uygun kültür örneklerinin yayılma sahası, o cemiyetteki fertlerin sahip olabileceği inançlar ve tutumları da sınırlandırır; Meselâ Alman kültürü yaygın bir şekilde militarist ise, yani Almanlar içinde militarizm aleyhtarı tutumlara sahip önemli bir grup mevcut değilse, Almanya'nın kültür tarihinde militarizm aleyhtarı inançları destekleyebilecek hiçbir şey yoksa, Almanların pekçoğu dışarıdaki militarizm aleyhtarı bir kültürle temas edememişlerse, o zaman bunları militarizm aleyhtarı bir tutum kazanacak şekilde eğitmek çok uzun ve güç bir iştir.

Bereket versin ki, böyle mütecanis kültürler pek azdır. Yukarıdaki söylediklerimizle kastedtiğimiz şey, tatbikatta inanç ve tutumları değiştirmeye çalışırken sosyal bir metod kullanmanın zorunlu olduğudur. Ferdi bir grubun üyesi olarak terbiye etmeye çalışmalıyız, kendi kültürümüzdeki parçalılıklardan faydalanarak bunu yapabiliriz.

Özet

İnanç ve tutumların özelliklerini bilmek, insanların hareketlerini kontrol etmemiz için kâfi değildir. Bunların meydana gelmesi ve değişmesine ait temel süreçler hakkında da birşeyler bilmeliyiz. Burada inançların ve tutumların doğuşunu belirleyen unsurlar olarak gerek kültürel, gerekse fonksiyonel faktörleri -her şahıs için yegâne olan faktörler- gözden geçirmiş bulunuyoruz.

Kültürel çevrenin böyle şekil verici tesirini belirtecek hem teorik, hem de tecrübî deliller mevcuttur. İnsanın psikolojik sahası, hatırlanacağı üzere, onun gerçek (reel) dünyasının bir fonksiyonudur. Fakat bu gerçek dünya düzenli, kurulu bir dünyadır, zira orada ferde uygun gelen uyarıcı örnekleri özel surette belirlenmiş bir saha ile sınırlanmıştır; yani insanın gerçek dünyası muayyen bir kültür örneğine bağlıdır. Bu yüzden kültürel çevrelerdeki farkların (gerçek dünyanın bir yönü) inanç ve tutumlardaki (psikolojik sahanın bir yönü) farklar halinde yansımaları beklenir. Kültürel faktörlerle muayyen inançlar ve tutumlar arasında bulunan bazı münasebetleri gösteren birçok korelasyon araştırmaları bu bölümde zikredildi.

Mamafih, şu noktaya da işaret ettik ki, karakteristik ve belirli bir uyarılma sahasıyla karşı karşıya bulunmak mutlaka yeknesak bir inanç dizisinin doğuşuna yol açmaz. Fonksiyonel faktörler dolayısıyla, inançlar ve tutumlar mümkün olan bir saha dahilinde seçici bir şekilde meydana gelirler. İnanç ve tutumların doğuşu böylece hem kültürel, hem de fonksiyonel faktörlerin karmaşık bir fonksiyonudur. Bu ifade, aynı kültür içindeki fertlerdeki dahi inanç ve tutum bakımından mevcut olan farkları kısmen izah edebilir. Bu ferdî farklar aynı zamanda kültür örneklerinin kendilerinde mevcut tutarsız ve çok defa birbirine zıt unsurlardan ileri gelmektedir.

Yukarıdaki izahların ışığında, belirli kültür alâmetleri ile inanç veya tutumlar arasındaki korelasyonlar üzerinde yapılan araştırmaların kıymetini münakaşa ettik. Çocukların çeşitli inanç ve tutumları üzerinde ailenin tesirleriyle ilgili görüşlerin tahlil edilmesiyle bu son nokta da belirtilmiş oldu.

Fonksiyonel faktörleri incelerken, belirli şahsiyet vasıfları ve genel şahsiyet yapıları ile belli inanç ve tutumlar arasındaki korelasyonu araştıran çalışmaları yeniden gözden geçirdik. Bu gibi araştırmalar, şahsiyet faktörleri

ile inanç ve tutumlar arasındaki sıkı dinamik münasebeti anlamamıza büyük bir yardım yapmakla beraber, bunlar arasında basit ve değişmez korelasyonlar bulunmasına teorik bakımdan imkân yoktur ve yapılan tecrübeler de bu mahiyette bir münasebeti doğrulamış değildir. Fonksiyonel faktörler inanç ve tutumların meydana gelişinde önemli bir rol oynarlar, fakat bu rol kültürel çevre ile sınırlıdır. Bazı insanlar bazı türden inanç ve tutumlara hiçbir zaman sahip olmazlar.

İnanç ve tutumların dayandığı olguların pekçoğu kültürel çevreden geldiği ve bu olguların benimsenme tarzı da birinci derecede fonksiyonel faktörlere bağlı olduğu için, olgular ile inanç ve tutumların meydana gelişindeki münasebeti inceledik. Burada bir duruma ait gerçeklerle onlara ait inanç ve tutumlar arasında niçin âhenksizlikler olabileceğine işaret edildi. Bu âhenksizliklere sebep olarak dört husus gösterdik: (1) Uygun bilgilerden nisbeten mahrum kalmak, (2) Bilgi için otoritelere dayanmak zarureti, (3) Çevrenin elverişli bilgiler sağlamadığı veya ferdin ihtiyaçlarının engellendiği hallerde organizasyon sürecinin olgu yaratma temayülünde bulunması, (4) Ferdin eğitimden mahrumiyeti dolayısıyla eşyanın dış görünüşüne bağlı kalmaktan kurtulamaması.

İnanç ve tutumların tür ve muhtevasını belirleyen çeşitli tesirler arasında aşağıdaki faktörlerin inanç ve tutumları muhafaza yönünde bir tesir yaptığından bahsettik. İdrakin seçiciliği, konstans tesirinin faaliyeti, inanç ve tutumların sık sık meydana getirdiği "kaçınma" davranışı, ve birçok inanç ve tutumların kazandığı sosyal destek. Bu faktörlerden bazıları, istemeyerek peşin hüküm aleyhindeki propagandaya tâbi tutulan peşin hükümlü bir şahsın davranışlarını araştırmak için hazırlanmış çalışmalardan misaller vermek suretiyle belirtildi.

İnanç ve tutumlardaki bu muhafaza edici kuvvetlere rağmen, bunları değiştirme teşebbüsleri daima başarısızlıkla neticelenmiş değildir. Bu gerçeği gösteren birçok

tetikleri gözden geçirmiş bulunuyoruz. Başarılı bir değişme programı için akılda tutulması gereken esas noktalar ana hatlarıyla verildi. Şu konuların münakaşası yapıldı: (1) İnanç ve tutumların kontrolünde hedefleri hususîleştirmek zarureti; (2) Teşhis meselesi, ve inanç ve tutumlardaki ihtiyaç, heyecan, muhteva ve sosyal destek unsurlarının teşhisinde yapılan genel hatalar; (3) Değiştirme programında ortaya çıkan meseleler. Bu son konu ile ilgili olarak, programda rehber olacak iki temel husus teklif edildi; Bunlardan birincisi bütün halinde bir faaliyet metodu kullanmanın zarureti üzerinde durmaktadır. İnanç ve tutumlardaki faktörlerin sadece bir tanesinin değiştirilmesi bir tesir yapabilir, fakat bu tesir sınırlıdır. Şurası daima akılda tutulmalıdır ki, idraklerin arkasındaki çevreye ait destekleyici şartlara, ancak ihtiyaç ve heyecanları destekleyen çevre şartları üzerinde de bir değişme meydana getirmek suretiyle tesir edilebilir. İnanç ve tutumların kazandığı sosyal desteğin mahiyetinde yapılacak bu değişiklik ise bunların her ikisine birden tesir eder. İkinci rehber, grupla aynîleşme meselesine dikkatimizi çekiyor. İnanç ve tutumları değiştirmeye çalışırken sosyal metodlar kullanmalıyız. Tutumlarını değiştireceğimiz insanların kendilerini aynîleştirecekleri grupları bulmalı ve bu yeni inançlar için yeni sosyal destekler temin etmeliyiz. Ferdi bir grubun parçası olarak eğitmek için kendi kültürümüzde mevcut farklılaşmalardan faydalanmalıyız.

BİBLİYOGRAFYA

- CARLSON, H. B.: 1934. Attitudes of undergraduate students. *J. soc. Psychol.*, 5, 202-212.
- COOPER, E., and JAHODA, M.: 1947. The evasion of propaganda: how prejudiced people respond to anti-prejudice propaganda. *J. Psychol.*, 23, 15-25.
- DEXTER, E. S.: 1939. Personality traits related to conservatism and radicalism, *Character and Pers.*, 7, 230-237.
- DROBA, D. D.: 1939. Why war? *World Unity*, 11, 270.

- ECKERT, R. E., and MILLS, H. C.: International attitudes and related academic and social factors. *J. aduc. Social.*, 9, 142-153.
- FRENCH, V. V.: 1947. The structure of sentiments. *J. Person*, 15, 247-282; 16, 78-108.
- HALLOWELL, A. I.: 1937. *Handbook of psychological leads for ethnological field workers*. Division of Anthropology and Psychology, National Research Council, Washington, D. C.
- HARRIS, A. J., REMMERS, H. H. and ELLISON, C. E.: The relation between liberal and conservative attitudes in college students and other factors, *J. soc. Psychol.*, 3, 320-335.
- HIRSCHBERG, G., and GILLILAND, A. R.: 1942. Parent-child relationships in attitudes *J. abnorm. soc. Psychol.*, 37, 125-130.
- HOROWITZ, E. L.: 1936. The development of attitudes toward the Negro. *Arch. Psychol.*, 28, No. 194.
- KÖHLER, W.: 1937. Psychological remarks on some questions of anthropology. *Amer. J. Psychol.*, 50, 271-288.
- KULP, II, D. H., and DAVIDSON, H. H.: 1933. Sibling resemblance in social attitudes. *J. educ. Social.*, 7, 133-140.
- LEVINE, J. M., and MURPHY, G.: 1943. The learning and forgetting of controversial material. *J. abnorm. soc. Psychol*, 38, 507-517.
- LEVY-BRUHL, L.: 1923. *Primitive mentality*. New York: MacMillan.
- LEWIN, K., and GRABBE, P.: 1945. Conduct, knowledge and acceptance of new values, *J. soc. Issues.*, 1, No: 3, 53-64
- MORGAN, C. L., and REMMERS, H. H.: 1935. Liberalism and conservatism of college students as affected by the depression. *Sch. and Soc.*, 41, 780-784.
- MURPHY, G., MURPHY, L. B., and NEWCOMB, T. M.: 1937. *Experimental social psychology*. New York. Harper.
- MURRAY, H. A., and MORGAN, C. D.: 1945. A clinical study of sentiment. *Genet. Psychol. Monogr.*, 32, 3-149. 153-311.
- NEWCOMB, T. M., and SHEVLA, G.: 1938. Intra-family relationships in attitudes. *Sociometry*, 1, 180-205.
- QUEENER, E. L.: 1947. *The development of internationalist attitudes directed toward peace*. Graduate School, Yale Univ. Ph. D. dissertation.
- RABIN, A. L.: 1945. Rorschach test findings in a group of conscientious, objectors. *Amer. J. Orthopsychiat.*, 15, 514-519.
- REMMERS, H. H.: 1936. Further studies in attitude, Series II. *Stud. in Higher Educ.*, 31, *Purdue Univ. Bull.*
- REMMERS, H. H.: 1938 Further studies in attitude, Series III. *Stud. in Higher Educ.*, 34, *Purdeu Univ. Bull.*
- ROSE, A. M.: 1947. *Studies in reduction of prejudice*. Chicago: American Council on Race Relations.
- ROSENTHAL, S. P.: 1934. Chane of socio-economic attitudes under radical motion picture propaganda. *Arch. Psychol.*, No. 166.

- SIMS, V. M.: 1938. Factors influencing attitude toward the Negro. *J. abnorm. soc. Psychol.*, 33, 34-56.
- SMITH, F. T.: 1943. *An experiment in modifying attitudes toward the Negro*. New York: Teachers College, Columbia Univ.
- SMITH, M.: 1939. A study of change of attitude toward the Negro. *J. Negro Educ.*, 8, 64-70. Social Science Research Council: 1947. *Public reaction to the atomic bomb and world affairs*. Ithaca: Cornell Univ.
- STAGNER, R.: 1936. Fascist attitudes: an exploratory study. *J. soc. Psychol.*, 7, 309-319.
- VETTER, G. B.: 1930. The measurement of social and political attitudes and the related personality factors. *J. abnorm. soc. Psychol.*, 25, 149-189.
- WINSLOW, C. N. 1937. A study of the extent of agreement between friends' opinions and their ability to estimate the opinions of each other. *J. Soc. Psychol.*, 8, 433-442.

YEDİNCİ BÖLÜM

İnanç ve Tutumların Ölçülmesi

İnanç ve tutumların ölçülmesi Amerika'da büyük bir endüstri haline gelmiştir. Malî imkânları ne olursa olsun, her Amerikalı "tutumlar" hakkında bilgi satın almak istiyor. Bir gündelik gazete bedeli karşılığında, çeşitli mahallî ve millî araştırma büroları tarafından düzenli olarak yürütülen kamuoyu araştırmalarının neticelerinden haberdar olması mümkündür. Eğer daha fazla para verirse, birtakım dergiler satın alarak daha spesifik tutum araştırmalarını görebilir. Büyük bir para sarfetmek suretiyle de ticaret ajanları tutar ve onlara kendi işine veya siyasî ihtiyaçlarına yarayacak tutum yoklamaları yaptırabilir.

İnsanların inançları ve tutumları hakkında bilgi edinmek için gösterilen bu arzunun temelini bulmak zor değildir. Başkalarının inanç ve tutumlarını bilmek suretiyle, daha önceki iki bölümde görmüş olduğumuz gibi, onların davranışını önceden kestirmek ve kontrol etmek yolunda birşeyler yapılabilir. Bizim cemiyetimizdeki birçok gruplar için de, başkalarının davranışı üzerinde böyle bir tahmin ve kontrolde bulunmak büyük bir arzu teşkil etmektedir.

Eğer bir siyasî parti Amerika halkının kendi partisi istikametindeki tutum ve kanaatlarını kısmen biliyorsa, halkın davranışını önceden kanaat yoklamaları (polling) yapmak suretiyle tahmin etmesi ve genel tasviple karşıla-

nacak bir siyasî platform yaratması daha kolaydır. Eğer Dışişleri Bakanlığı halkın dış meseleler hakkındaki inanç ve tutumlarını bilirse, dış politikasında belirecek mukavemet ve destekleri önceden kestirebilir. Eğer bir azınlık grubu mensupları, çoğunluktaki halkın kendilerine karşı tutumlarını bilirse, istikbali daha iyi görebilir ve belki de kendine karşı yapılacak tecavüzlere daha kolay engel olabilir. Eğer halk sağlığı hizmetinde çalışanlar halkın zührevi hastalıklar hakkında, ekseriya yanlış olan, inançlarını teferruatiyle bilirse, bu çeşit hastalıklara karşı daha akıllıca bir eğitim seferberliği açabilirler. Eğer bir güzellik kremi imalâtçısı satışı çoğaltmak isterse, halkın bu maddeye karşı kanatlarını öğrenmek suretiyle fiyatı, ambalajı ve organizasyonu buna göre ayarlayabilir.

Sırf ilim adamı olmak itibariyle sosyal psikolog kadar inanç ve tutumlar hakkındaki bilgileri tatbikatta kullananlar için de inanç ve tutumların çeşitli yönlerinin ölçüye ve rakama vurulmasına ihtiyaç vardır. Ancak bu şekilde değişkenlerin tecrübî ve istatistik mânâda kullanılması mümkün olabilir.

Temel sosyal ilim ve onun tatbik şekilleri arasında inanç ve tutumların ölçülmesi bakımından ayrılıklar vardır. Sırf bir ilim olarak sosyal psikoloji için çok defa laboratuvar, dershanede veya klinik sîtuasyonlarda küçük, seçilmiş örnekler üzerinde çalışmak ve hususî surette tertiplenmiş vasıtalarla inanç ve tutumları ölçmek mümkündür. Diğer taraftan tatbikatçıların ekseriya bütün nüfusla veya bir sahadaki belirli insanlar üzerinde (meselâ evlerde, işyerlerinde, sokakta ilh.) çalışmaları gerekir. Laboratuvar, dersane veya klinik için hazırlanmış ölçme vasıtalarını buralarda kullanmak hiç de uygun düşmeyebilir. Tatbikatçılar için tamamen farklı teknik ölçme problemleri ortaya çıkabilir ve daha değişik vasıtalara ihtiyaç duyulur.

Bu ve bundan sonraki bölüm, belli bir dereceye kadar, inanç ve tutumların ölçülmesinde ortaya çıkan bu

farkları aksettirecektir. Bu bölümde inanç ve tutumlara ait bütün ölçme metodlarında karşılaşılan genel problemleri ve bilhassa kontrol edilmeyen şartlar altındaki seçilmiş örneklerle tatbik edilebilen çeşitli ölçekler ve takdir ölçülerini ele alacağız.

Kamu araştırmalarına ayrılan müteakip bölümde ise esas itibariyle büyük örneklerde ve laboratuvar dışında inanç ve tutumların ölçülmesiyle ilgili teknik meselelerden bahsedilecektir.⁶⁴

İnanç ve Tutumların Ölçülmesine Ait Teorik Meseleler

İnanç ve tutumların ölçülmesini teferruatıyla ele almadan önce, böyle bir ölçmede karşılaşılan birtakım teorik meseleleri vuzuha kavuşturmamız, inanç ve tutumların hangi vasıflarının ölçülmesi gerektiğini göstermemiz, ve çeşitli ölçme vasıtalarını ana hatlarıyla anlatmamız gerekiyor.

Bazı genel düşünceler. Bütün psikolojik değişkenler gibi inanç ve tutumların da ölçülmesi kendine mahsus ve ekseriya çok güç durumlar arzeder. Aşağıdaki umumî mülâhazalar bu teknik meselelerden bazılarının anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

1. *İnanç ve tutumların mutlaka dolaylı bir şekilde ölçülmesi lâzımdır.* İnançlar ve tutumlar devamlı birer motivasyon ve heyecan organizasyonudurlar (V ve VI bölümlere bkz.) ve davranışın yönetilmesinde rol oynarlar. Bunları doğrudan doğruya gözlemek ve ölçmek mümkün değildir; ancak ferdin davranışından ve o andaki yaşantısından çıkarılan sonuçlara dayanılarak vasıtalı bir şekilde ölçülebilirler. Grev gözcüleri ile çatışmak veya günün olaylarına ait bir filmde John L. Lewis'i görünce hiddetlenmek, sendikalara karşı menfî bir tutumun işareti olabilir. Çocukları bir bulaşıcı hastalık sırasında umumî yer-

⁶⁴ Kanaat-tutum metodolojisi hakkında McNemar (1946)'ın önemli bir tenkid yazısı vardır.

lerden uzak tutanların bu davranışlarına veya halkın çocuk felci hakkında söylediklerine bakarak, çocuk felcinin bulaşıcı olduğu hakkında bir kanaatin mevcudiyetini anlayabiliriz.

İnanç ve tutumların vasıtalı olarak ölçülmesi şart olduğuna göre, bu ölçmeyi yapmak için değişik yollar bulunacağı aşikârdır. Bu bölümde yeri geldiği zaman belli başlı ölçme tekniklerini teferruatıyla ele alacağız. Burada sadece kullanılan vasıtaların çeşitliliğine işaret etmek istiyoruz. Sosyal psikolojide şimdiye kadar mümkün olan bütün ölçme teknikleri kullanılmış değildir. Bu yüzden daha yeni ve daha üstün tekniklerin ortaya çıkması çok mümkündür.

Tutumlar ve inançlar ya ferдин davranışına, ya da o andaki yaşantısına aksedebilir. Bu yüzden ölçmede hem davranış tahlili, hem de iç gözlem tahlili kullanılabilir. Davranış tahliline göre yapılan ölçmede ferдин tutum objesine karşı davranışının önemli tarafları rakama vurulabilir. Meselâ bir insanın Meksikalıya karşı tutumu, onun yaklaşma ve uzaklaşma hareketlerine, ayırım yapmasına vs. bakılarak ölçülebilir. Davranış sadece sözle de olabilir; bu defa bir Meksikalı ile alâkalı sual varakasının itemlerine verilen cevaplar incelenir. Yahut davranış objenin kendisine değil de onunla alâkalı başka bir objeye yöneltilmiş olabilir. Meselâ bir adam bir Meksikalının köpeğine karşı muayyen bir tarzda davranış yapar (meselâ köpeği tekmeler), böylece Meksikalıya karşı tutumlarının teşhisine yarayan bir testin itemlerine muayyen cevaplar verir. Bu sonunculara "Projektif" davranışlar diyoruz.

İçeride bakış seviyesinde ise, fert bizzat o andaki yaşantısına dayanarak kendi inanç ve tutumlarının ölçülmesine yarayacak bilgileri verebilir. Meselâ onun komünizmle alâkalı idrakleri, hisleri, ve heyecanları komünizm hakkındaki inanç ve tutumlarını teşhis için iyi bir vasıta olabilir. Keza komünizmle alâkalı başka objeler hakkındaki

idrakleri, hisleri ve heyecanları da komünizme karşı inanç ve tutumlarını ortaya çıkarabilir. Genellikle inanç ve tutumların ölçülmesinde "iç gözlem" metodu eskiden beri pek muteber sayılmaz. Fakat bizim bu kitapta sık sık belirttiğimiz gibi, o andaki yaşantıya ait verileri kullanan tekniklerin daha objektif ölçme teknikleri kadar güvenilir ve zengin bir teknik olmadığını söylemek için herhangi bir nazarî sebep mevcut değildir. Allport (1942) bu noktayı şöyle ifade ediyor:

İnsanların ne hissettiklerini, neyi yaşadıklarını ve neyi hatırladıklarını, heyecan ve motivlerinin ne olduğunu, niçin öyle davrandıklarını, niçin bunları kendilerine sormayalım? Behaviorist'lerin ve Objektivistlerin hoşlanmamasına rağmen pek çok kimseye kendini kabul ettiren içe bakış metodunun mantığı işte budur.

2. *İnanç ve tutumların davranışa ve yaşantıya aksetme tarzı, kısmen o andaki sitüasyonun mahiyetine bağlıdır.* Ferdin muayyen bir objeye yaptığı tepki; a) onun obje hakkındaki tutum ve inançlarının, b) o andaki sitüasyonun bir fonksiyonudur. Sitüasyon değiştikçe inanç ve tutumların sabit kaldığı düşünülebilirse de, objeye yapılan tepki değişir. İnanç ve tutumları ölçmenin nazarî temeli bakımından bu husus çok önemlidir. Zira bir defada yapılan ölçmenin başka zamanlarda yapılanlarla karşılaştırılabilmesi için, inanç ve tutumların ölçüldüğü psikolojik sitüasyonlar dikkatle kontrol ve standardize edilmelidir.

Ölçmenin yapıldığı hususî şartlar belirtilmediği takdirde bir inanç ve tutumu ölçmede kullanılan istatistiklerin yorumlanması da imkânsızdır.

3. *İnanç ve tutumların ölçülmesindeki gerekli kesinlik derecesi değişebilir.* "Ölçme" mutlaka yüksek derecede bir nicelik ifade etmeyebilir. Bazı hallerde, meselâ sendika hakkındaki tutumun lehte mi, yoksa aleyhte mi, yoksa daha az veya daha çok şiddetli mi olduğunu ölçerken çok kaba bir ayırım kâfi gelebilir. Asıl önemli olan, ölçülen

şeyin oldukça yüksek derecede bir ayırım yapmaya imkân vermesi ve gerekli tecrübî, istatistik işlemleri mümkün kılacak derecede bir güvenirlilik göstermesidir. Bazen kesinlik ifade etmediği iddiasıyla inanç ve tutumları ölçmenin faydasız olduğu söylenir. Mamafih, en yüksek derecede bir katiyete erişmek ideal olmakla beraber, inanç ve tutumların kabaca ölçülmesi de çok defa bu psikolojik değişkenlerin verimli bir şekilde kullanılmasına yeter. Alâka duyulan tesirler ufak olduğu zaman daha kesin bir ölçme lâzımdır. Bu tesirler büyük olunca daha aşağı dereceden bir kesinlik kâfi gelebilir.

4. *İnanç ve tutumların ölçülmesi de, diğer bütün ölçmeler gibi, güvenirlilik ister.* İnanç ve tutumların ölçülmesindeki fayda, bu gibi ölçmelerin güvenirlilik derecesine, yani aynı şartlar altında tekrarlanan ölçmelerin aynı neticeler vermesine sıkı sıkıya bağlıdır. Eğer birşeyin tekrardan ölçülmesi önceki ile birbirini tutmayan neticeler verirse, yapılan ölçmelerin tahlil bakımından sistematik bir kıymeti olamaz. Yanlış netice veren bir inanç ve tutum ölçüsü, tıpkı son derece elâstikî bir cetvel kadar değersizdir. Herhangi bir tutum ölçüsü, ölçü vasıtasının güvenirlilik derecesine göre yapılmalıdır.

5. *İnanç ve tutum ölçülerinin geçerliği (Validity), bu ölçmelere dayanılarak yapılan davranış tahminlerine göre ve ancak dolaylı bir şekilde belirlenir.* Bir ölçü aletinin geçerliği, ölçmek istediği şeyi ne dereceye kadar doğru ölçtüğüne bakarak bulunur. Tutum ve inançlar, görmüş olduğumuz gibi, vasıtalı bir şekilde ölçülmektedir. Bu yüzden bu ölçülerin geçerlik derecesini doğrudan doğruya bulamayız. Yapılabilecek en doğru şey bu ölçülere dayanarak ferdin muhtelif sitüasyonlarda nasıl davranacağını önceden kestirmek ve sonradan bu tahminlerin ne derecede gerçeğe uyduğunu araştırmaktır. Tahminler ne derecede gerçekleşirse bununla alâkalı inanç ve tutum ölçüleri de o nisbette geçerli sayılabilir.

Geçerlik meselesini ele alınca da göreceğimiz gibi, geçerliği bulmak hususunda daha kaba başka yollar da vardır.

Ferdî İnanç ve Tutumların Ölçülmesi. Ancak ortak inanç ve tutumların, yani birçok insanlarda müşterek olanların ölçülebileceği, buna karşılık ferdî inanç ve tutumların, yani tek bir fertte bulunanların ölçmeğe müsait olmadığı şeklinde bir kanaat mevcuttur. Allport (1935), daha sonra Murphy, Murphy ve Newcomb'da (1937) da görüldüğü gibi, bu noktayı şöyle ifade ediyor: "... Ölçme için bir ölçeğe ihtiyaç vardır ve *birçok* insanlar tarafından ifade edilen dağınık kanaatlere ve merkezî temayüllere dayanmayan ölçek de yoktur."

Bu görüş bizce çok münakaşa götürür. Bir inanç ve tutumun yön, şiddet ve önem gibi birçok yönleri bir fert için mutlak mânâda karakterize edilebilir ve bunlar diğer insanların inanç ve tutumlarına göre belirlenen normlarla olan münasebetlerinden bağımsızdır. Meselâ, bir tutumun işareti, tutum objesine psikolojik bir yaklaşma veya ondan uzaklaşmadır, böyle bir yaklaşma ve uzaklaşmanın diğer insanların o objeye karşı tutum normlarına göre belirlendiğini söyleyemeyiz. Böyle olmadığı takdirde bir objeye karşı herkesin menfî tutum sahibi olması mümkün değildir (Zira menfî, müsbet tutumlar birbirine nisbetle belli olur), bu da çok saçma birşey olur. Meselâ bir objenin bizde yarattığı heyecan derecesiyle belli olan bir tutumun şiddetini diğer insanların hisleriyle karşılaştırarak ölçmeye ihtiyaç yoktur. Sadece bir iç gözlem yaparak, kızgın olduğumuzu ve bu öfkenin derecesini biliriz. İnsanların çoğunluğu için konan öfke normu ile kendi öfkemiz arasında mukayese yapamayız, başkalarının heyecanlarına (ve dolayısıyla tutumlarının şiddet derecesine) ait hükümlerimiz de nisbî olmaktan ziyade mutlaklıktır. Daha ileride bir tutum veya kanaatin kuvvetini ikna, malûmat vs. yoluyla onda meydana gelen değişme miktarına bakarak ölçebileceğimizi göreceğiz. Eğer değişme yapan

bu kuvvetleri objektif bir şekilde ölçebilirsek tutumların kuvvetinden bahsederken grup normlarına müracaat etmeye lüzum kalmaz.

İnanç ve Tutumların Ölçülebilir Vasıfları. Beşinci bölümde inanç ve tutumların birçok karakteristikleri -işaret olma, muhteva, vuzuh, hususîlik, kuvvet, önem, tahkik kabiliyeti gibi- ele alınmıştı. İnanç veya tutumlara ait bu vasıf veya boyutların herbiri psikolojik bakımdan önemlidir, ve bu sahada yapılacak herhangi bir araştırma bunlardan herhangi birini ihmal edemez. İnsanların davranışı hakkında inanç ve tutumların tetkikine dayanarak yapılan tahminlerin doğruluk derecesi de bu boyutların hesaba katılmasında sarfedilecek dikkate sıkı sıkıya bağlıdır. Bu yüzden bunların herbirini rakama vurabilmek için gerekli metodlara ihtiyaç vardır.

İnanç ve Tutumlara Ait Ölçü Tipleri. Daha önce işaret etmiş olduğumuz gibi, inanç ve tutumların ancak vasıtalı bir şekilde ölçülebilmesi dolayısıyla, bunları ölçmek hususunda pek çeşitli yollar vardır. Ölçü aletlerinin tasvirinde en mühim gruplardan birini tutum veya kanaat ölççekleri teşkil ediyor. Thurstone, Likert, Guttman, Bogardus ve daha birçokları çeşitli ölçekler meydana getirmişlerdir.

Diğer mühim bir grup da kanaat ve tutumlar için değerlendirme usulüdür. Değerlendirilecek verilerin kaynakları ve değerlendirme tipleri çok değişir.

Ölçeklerle Ölçme

Bütün inanç ve tutum ölççüleri arasında en çok kullanılan, en itinalı bir şekilde tertip ve tahkik edilen ölçü aleti tutum veya kanaat ölçeğidir. Esas itibarıyla ölçek metodunda fert, dikkatle hazırlanmış bir grup standardize item veya ifadeye "tasvib ediyorum", "tasvib etmiyorum" veya "mutabıkım", "mutabık değilim" gibi sözlü bir reaksiyonda bulunur. İtemlere yapılan bu reaksiyonların

niteliği ve toplamı bu itemlerin bahsettiği objeye karşı ferdin kanaat veya tutumunu ortaya çıkaracak bir yol temin eder ve ferdin rakamlı bir ölçek içinde lehtarlık veya aleyhtarlık şeklinde alacağı yerin bulunmasına imkân verir.

Ölçekler tipleri ve tertip metodları itibarıyla birbirinden çok farklıdır. Fakat herhalde bunların hedefi da-ima aynıdır. -Tasvip veya kabulden redde kadar giden bir mikyasa boyunca ferde rakkamla ifade edilen bir yer bulmak. Böylece, çeşitli fertlerin işgal ettikleri bu nisbî mev-kiler onların kanaat ve tutumlarının lehte veya aleyhte oluşunu da nisbî bir şekilde belirtir.

Ölçeklerle ölçme metodu kanaat ve tutumları doğ-rudan doğruya ölçmez. Burada ferdin bir dizi sözlü ifade veya hükmün kabul edilebilir veya edilemez oluşu şeklin-de hükümler vermesi lâzımdır. Beşinci bölümde görmüş olduğumuz gibi, hükümler; şahsın inanç ve tutum dediği-miz temayülleriyle kısmen belirlenen ve o ana mahsus olan kognitif vetirelerdir. Şu halde bir grup hükmün şekli ve toplamı, bu hükümlerin temelindeki temayüllerin ma-hiyeti hakkında bir bilgi verebilir.

Tipik bir ölçeğin hazırlanmasında hedef, bir grup item veya ifadenin seçilmesidir. Bunlar öyle seçilir ki, herbirinin kabulü veya reddi farklı derecede tutulan veya tutulmayan bir tutumu belirtir. Meselâ savaşa karşı tu-tumları ölçmek üzere hazırlanmış olan Thurstone - Dro-ba ölçeğinin (Droba 1930) bir formundaki 22 itemden üç tanesi şöyledir: "Harbin faydaları, zararlarından daha fazladır". "Mecburî askerlik bütün memleketlerde azaltıl-malı fakat kaldırılmamalıdır". "Bir başka harbi destekle-memizi veya ona katılmamızı haklı gösterecek bir duru-mun tasavvuru çok güçtür."

Açıkça görülüyor ki, birinci itemle mutabık olan şa-hıs harbin lehindeki istikamette, ikinci ile mutabık olan vasat durumda, üçüncü itemle mutabık olan şahıs ise harp aleyhtarı yöndedir.

Böyle ölçeklerle itemleri ayırdetmenin kendi başına bir önemi yoktur. Yani biz burada spesifik, tek bir itemle meşgul olmuyor, fakat bu iteme yapılan reaksiyonun nihaî ölçeği meydana getirecek şekilde diğer itemlerle nasıl bir münasebete girdiğine bakıyoruz. Şüphesiz tek bir iteme yapılan reaksiyonlar da pekâlâ tahlil edilebilir, fakat tek bir itemin geçerliği bir ölçeğin faydasını ne azaltır, ne de çoğaltır. Bahis konusu olan boyut üzerinde aynı puan toplamını vermek şartıyla herhangi bir item grubu, diğer grup itemlerin gördüğü işi görebilir.

Ölçek İtemlerinin Seçimindeki Kriterler. Bir ölçeğe hangi itemlerin alınacağını, hangilerinin çıkarılacağını ve ne kadar iteme ihtiyaç olduğunu tayin bakımından aşağıdaki kriterler önemlidir:

Teşhis fonksiyonu - Bir item ölçmek istenen kanaat veya tutumu teşhis edecek mahiyette olmalıdır. Yani itemin teşhis edici bir fonksiyonu olmalıdır ki farklı inanç ve tutumlara sahip kimseler bu itemlere farklı şekilde cevap versinler.

Bazen bahis konusu inanç ve tutumla bu item arasındaki teşhis münasebetini sağlamak için itemin dış muhtevası ile inanç ve tutum objesi arasında tam bir münasebet kurulur. Meselâ Rusya'nın beynelmilel meselelerde iyi niyet gösterdiği hakkındaki kanaatleri ortaya çıkarmak istediğimiz zaman şöyle bir item seçilebilir: "Rusya Birleşmiş Milletlerin vazife görmesini samimiyetle istemektedir." Eğer bir kimsenin bu ifadeye samimiyetle red veya tasvip cevabı vereceğini kabul ederse, onun bu cevabı Rusya'nın iyi niyeti hakkındaki kanaate ait birşeyler açıklayabilir. Birçok tutum ölçeklerinde böyle bahis konusu obje ile açıkça münasebette bulunan itemler kullanılır. Bu da herkesin aynı objeye reaksiyonda bulunduğundan emin olmak bakımından önemlidir, inanç ve tutumların yöneldiği objeler herkes için aynı olmadığı takdirde çeşitli fertlerin bu ölçekte aldıkları puanları karşılaştırmamızın hiçbir psikolojik mânâsı kalmaz.

Keza, ölçek hazırlama tekniği bakımından da itemin dış muhtevasının yani görünen anlamının tutum objesi ile doğrudan doğruya alâkalı olması gerekir. Bu husus, ileride göreceğimiz gibi, bilhassa Thurstone tipik ölçeklerde beliriyor.

Bazen bir itemin muhtevası ile bahis konusu obje arasında böyle açık bir münasebet bulunmayabilir. Gerek ferdin zihin mekanizmasının karmaşık mahiyeti, gerekse onun idrak, bilgi ve motivasyonlarının bütünlüğü dolayısıyla, inanç ve tutumlarının da vereceği hükümlerin pek çoğuna tesir etmesi beklenir. Meselâ komünizm hakkındaki tutumları ölçen bir ölçekteki bir item şöyle olabilir: "Dinî kıymetler bir şahsın hayatında en mühim olan şeylerdir." Bu itemin red veya tasvibi bir insanın komünizm hakkındaki tutumlarıyla yakından alâkalı olabilir, ve böylece dış muhtevası bakımından komünizmden ziyade dine ait olduğu halde bu item ölçeğin teşhis kıymeti taşıyan bir itemi sayılabilir. Tutum ve kanaat ölçeklerinin çoğunda bilhassa Likert tipi ölçeklerde birçok itemler sadece bu ayırdedici kıymetlerine bakılarak seçilmektedir: Bunlar çok defa gizli kalmış mânâlar ifade edebilir. Bu yüzden itemler dış mânâları itibariyle o inanç veya tutuma alâkasız bir şekilde bağlanmış görünseler bile, verilen cevaplardan doğru neticeler çıkarmak mümkün olur.

Ayrımın keskinliği - Bir itemin sadece bahis konusu inanç veya tutumlarla psikolojik münasebeti bulunan cevaplara yol açması değil, aynı zamanda ölçülen boyut üzerinde çeşitli noktalara düşen insanlar arasında en keskin bir ayırmaya imkân vermesi lâzımdır. İdeal olarak, bir iteme verilen cevap ile araştırılan inanç veya tutum arasındaki tam bir korelasyon bulunması gerekir. Bir iteme tasvip cevabı verenler, red cevabı verenlere nisbetle ölçeğin çok uzak bir ucuna düşmelidir. Bunların aynı yere düşmemesi lâzımdır. Ayrımındaki keskinliğe verilen bu mânâ misallerle daha iyi anlaşılabilir. Son harp esnasın-

da Pasifikteki Amerikan askerleri karanlık bastırınca Amerikan hatlarına sızmaya çalışan Japonlara modern bir parola testi tatbik ettiler. Parola olarak kullanılan "Lallapalooza" kelimesi Japonlar tarafından "Rarraparo-oza" diye telâffuz edildiği için, dost ve düşman kolayca ayırt ediliyordu.

Bu test, kesin bir ayırım yapmakla beraber, mükemmel değildi. Bazı Japonlar testi başardıkları halde belki bazı talihsiz Amerikalılar başarı gösteremediler. Aynı şekilde bir tutum veya kanaat ölçeğindeki hiçbir itemin de mükemmel bir ayırd edici olduğu söylenemez. Tatbikatta daima bazı aksaklıklar olacak, muayyen bir iteme tasvip cevabı verenler ölçekte red cevabı veren bazı şahıslardan daha aşağıda bir yere konabileceklerdir.

Şu halde bir ölçek için item seçerken bir karışıklığa en az meydan veren, yani en keskin ayırmayı yapan itemler tercih edilir. Bu tefrik keskinliğini temin etmek için birçok alternatif usuller vardır. Şimdi bunları kısaca gözden geçireceğiz.

Bütün ölçek boyunca ayırım - İtemler ölçülen tutum veya kanaatlarla mânâlı bir şekilde ilgili olmalı, şahıslar arasında kesin ayırımlar yapmalı ve bu ayırmayı ölçülen boyut üzerinde her noktada yapacak şekilde seçilmelidir. Sadece koyunu keçiden, dostu düşmandan, taraftarı aleyhtardan ayırd etmek yetiştir, daha da ince ayırımlar yapılması arzu edilir. İdeal olarak bir kutuptan öbür kutba kadar bütün tutumlar birbirinden ayırd edilebilmelidir.

Burada yapılacak şey, ölçeğin çeşitli noktalarında ayırıma yarayacak şekilde, meselâ şiddetli komünizm aleyhtarını, daha az şiddetli bir komünizm aleyhtarından ayırdedebilecek itemlerin seçilmesidir. Ölçeğin son şeklinde kullanılacak itemlerin sayısı bir bakıma, arzu edilen ayırım derecesine bağlıdır. İtemlerin mükemmel olduğu farzedilirse, insanların ayrılabilceği inanç ve tutum kategorilerinin sayısı ile item sayısı birbirine eşittir. Eğer

sadece ikili bir sınıflama yapılacaksa tek bir mükemmel item bu işi yapabilir. Çok incelikli boyutlar aranıyorsa, item sayısı da çok olmalıdır.

Ayrım derecesi ölçeğin çeşitli noktalarında değişebilir. Böylece meselâ ölçeğin ortalarına doğru düşenler arasındaki ufak farklar ölçülebilir, halde uçlara düşen kimseler arasındaki bu türlü farklar gözden kaçabilir. Çok defa ölçekler uç noktalarda "kırılmaya" maruz kalır. Bir objeye karşı belirli bir taraftarlık veya aleyhtarlık derecesinin daha ötesinde, insanlar arasında bir ayrım yapılamaz. *Kudurgan* bir reaksiyonerlikle *Kuvvetli* reaksiyonerlik arasında ölçülebilir bir fark gözetilmemiştir. Bazı tatbikat hallerinde böyle kırpma veya kısaltmalar sosyal bakımdan gayet ciddî neticeler doğurur. Sosyal hadiselerde kritik rol oynayan kimseler ekseriya böyle aşırı, şiddetli şahıslardır ve ölçeklerin bunları da doğru bir şekilde ölçmesi lâzımdır. Ölçeklerin bu bakımdan çok defa kusurlu olmaları belki de böyle aşırı halleri ayırdedebilecek itemlerin bulunmasında karşılaşılan teknik güçlüklerden ileri gelmektedir.

Güvenilirlik için gereken en az item sayısı. Yukarıda işaret ettiğimiz gibi, itemler mükemmel olduğu takdirde, bir ölçekte bulunması gereken asgarî item sayısı, ölçmeden istenen incelik derecesine bağlıdır. Mamafih itemler hiçbir zaman mükemmel olamaz. Daima işin içine herhangi bir itemin ayrım kabiliyetini azaltan hususî faktörler karışır. Bir tutum veya kanaat testine verilen cevaplarda gelişigüzel veya tesadüfî değişme yapan daha başka faktörler de vardır. Bütün bu tesirler ölçeğin güvenilirliğini, yani onun şahısları bahis konusu boyut içerisinde ayırdedebilme kabiliyetindeki istikrarı azaltmaya yönelir.

Gerek itemleri mükemmel hale getirmek, gerekse geçici ve gelişigüzel değişimleri önlemek için item sayısını arttırmak lâzımdır. Itemler ne kadar fazla olursa güvenilirlik de o nisbette artar. Zira testle alâkasız "ölçme hataları" arada ihmâl edilecek kadar azalır. Bir şahıs bir ite-

me hakikatten uzak bir mânâ verebilirse de, itemler çoğaldıkça böyle bir ihtimal de azalacaktır. Mamafih, testin yeterliği ve tatbik kıymeti gibi hususlar bir tutum veya kanaat ölçeğine uygun düşecek item sayısını kesin bir şekilde sınırlandırır.

Özet: Mikiyasta itemlerin seçilmesinde bu itemlerin o inanç ve tutumla psikolojik münasebeti olması, insanlar arasında ayırma yapabilmesi ölçülen boyutun her noktasında ayırma yapmaya imkân vermesi, arızî ve tesadüfî noksanların büyük tesir yapmasını önleyecek kadar çok sayıda olması gibi kriterler kullanılır. Çeşitli ölçekleri biraz sonra gözden geçirirken bu kriterleri hatırd tutmalıyız.

Thurstone Tipi Ölçeklerin Tertibi. Thurstone ve arkadaşları (Thurstone, 1929 ve 1931; Thurstone ve Chave 1929) tutum ölçeği meydana getirmekte çok kullanılan bazı metodlar bulmuşlardır. Bunlar savaşa, kiliseye (din), ölüm cezasına, tekâmüle, zencilere, doğum kontroluna, sansüre, Çinlilere ve daha birçok sosyal konulara karşı tutum ve kanaatlerin ölçülmesi için birçok hususî ölçekler yaptılar ve neşrettirler. Diğer araştırmacılar da çok çeşitli sosyal meselelerle ilgili ölçekler yaparken Thurstone'un metodunu kullanmışlardır. Teorik bakımdan herhangi sosyal obje veya mesele hakkındaki tutumları ölçmek için böyle ölçeklerin yapılması mümkündür, ve bu suretle sosyal psikologlar bitip tükenmez bir tatbikî araştırma sahasına sahip olabilirler.

Ölçeklerin hazırlanmasındaki merhaleler (adımlar) - Thurstone tekniğinin başlıca merhaleleri şunlardır: (1) Bahis konusu obje veya mesele hakkında çok sayıda basit ve sade ifade veya hükümlerin toplanması, (2) Bir tutum boyutunun iki ucu arasında bunların teşhis kıymetini bulmak için, bu itemler hakkında geniş bir mütehassıs (expert) grubuna hükümler verdirmek ve bunların kâfi derecede üzerinde anlaşılmadıkları itemleri atmak; (3) Bu hakimler grubunun bir iteme verdikleri medyan kıymeti-

ni o itemin mikeyastaki puanı olarak kabul etmek ve her iteme böyle bir puan vermek; (4) Geriye kalan itemler arasında son bir seçme yapmak ve bunların ölçeğın iki ucu arasında az çok eşit aralıklarla dağılmasını temin etmek.

Başlangıçtaki ifade ve hükümler çeşitli kaynaklardan toplanabilir. Bunların seçilmesindeki esas kriter, basit ve vazih terimlerle ifade edilmiş olmaları ve bahis konusu obje veya mesele ile doğrudan doğruya ilgili bulunmalarıdır. Açık ve seçik olmayan ifadeler, hakimler grubunun itemleri ait oldukları yere yerleştirmelerinde karışıklığa ve anlaşmazlığa sebep olur. Keza bir item obje veya mesele ile ne derece açıktan alâkalı ise hakimler (judge) arasındaki uyuşma da o derece yüksek olacaktır. "Alkollü içkilerin herhangi miktarda kullanılması sıhate zararlıdır" gibi bir item muhtemelen bütün hakimler tarafından "Yasak taraftarı" uca doğru yerleştirilir. Fakat meselâ "Bütün insanlar eşit yaratılmışlardır." gibi bir itemin zenciler hakkındaki tutumu ölçme bakımından taşıdığı teşhis kıymeti üzerinde muhtemelen uyuşmaya varılamayacaktır.

Hakimler grubu geniş olmalıdır -ekseriya yüz kişiden fazla-, fakat bunların hükümlerine kendi şahsî kanaatlarını veya tutumlarını karıştırmamaları gerekir. Hakimin vazifesi bir itemi, ölçeğın bir ucundan öbür ucuna kadar eşit mesafe ile konan onbir aralıktan birine yerleştirmekten ibarettir. Yani bir hakim muayyen bir iteme verilen tasvip cevabının son derece lehte bir tutuma mı, nötr bir tutuma mı, son derece aleyhte bir tutuma mı, yoksa bunlar arasındaki herhangi bir duruma mı işaret ettiğine karar verecektir.

Başlangıçta toplanan pek çok sayıda item arasında ancak hakimlerin çok mutabık kaldıkları, yani büyük ekseriyetin aynı kıymeti verdiği itemler seçilir, ölçeğe alınır. Onbir aralıktan herbirine hemen hemen aynı derecede konan bir item hakimler grubu tarafından değişik mânâ-

da anlaşılmış demektir. Bu item deneklerin tutumlarını ayırd etmek hususunda da vuzuhsuzluğa yol açabilir. Diğer taraftan hemen her tarafa 8, 9 ve 10 numaralı aralıklara düşen bir itemin de, cevap veren şahıslar bakımından oldukça sabit bir mânâ ifade etmesi beklenebilir. Bir itemin ölçekteki yeri hakkında hakimler hiçbir zaman tam bir mutabakata varamazlar. En fazla mutabakata varılan itemler daha sonraki merhalelerde tekrar gözden geçirilmek üzere seçilir.

Bir iteme muhtelif hakimler tarafından verilecek yer hakkındaki hükümlerin *medyanı*, o itemin ölçek kıymeti olarak alınır. Başka ifade ile, bir iteme verilen müsbet cevap o ferdin tutumunun ölçek içinde o noktaya düşmüş sayılabileceği mânâsına gelir.

Nihayet ölçülen buudun her kısmında eşit surette yayılmış ölçek kıymetlerine sahip olacak şekilde seçilmiş olan sınırlı sayıda itemlerle (tipik bir Thurstone ölçeğinde yaklaşık olarak yirmi item) ölçek son şeklini alır. Ölçülen buudun belli bir sahasına ve birkaç tanesi de diğer bazı sahalara veya hepsi bir tek sahaya düşen ölçek kıymetlerine sahip itemlere geniş bir yer vermek iyi bir usul değildir.

Bu metoda misal olacak itemler aşağıda gösterilmiştir. Bunlar Droba'nın (1930) harbe karşı tutumları ölçen mikyasının bir formunu teşkil eden 22 itemden 7'sidir. Her itemle birlikte bunların *ölçek kıymetleri* de verilmiştir.

Ölçek Kıymeti	İtem
1.3	1. Millî şeref ve itibarı olmayan millet, fazla bir kıymet ifade edemez. Harp, bu itibarı muhafaza etmenin tek yoludur.
2.5	2. Harp ilân edilince biz de katılmalıyız.
5.2	3. Harp ancak zayıf milletlerin müdafaası için yapılınca haklı görülebilir.
5.4	4. Terakki için barış da lâzımdır, savaş da.
5.6	5. Elde etmeyi umabileceğimiz en fazla şey, harbin kısmen ortadan kaldırılmasıdır.

- 8.4 6. Harp dolayısıyla insan haklarına ve hayatına gösterilen saygısızlık, suçların artmasına sebep olmaktadır.
- 10.6 7. Bütün milletler süratle silâhsızlanmalıdır.

Ölçeğin puanlanması - Test verilirken deneklere mu- tabık oldukları (uyuştukları) her itemi (gelişigüzel tak- dim edilen itemler) işaret etmeleri söylenir. Sonra işaret edilen ölçek kıymetlerinin medyanı hesaplanır ve elde edilen rakam o şahsın tutum puanı olur.

İtem grubunun kendi içinde tam bir istikrar göster- mesi için, ferdin ancak ölçek kıymetleri itibariyle ardarda gelen itemleri, meselâ yukarıdaki misalde 3, 4 ve 5 num- aralı itemleri, işaret etmesi gerekir. Mamafih tatbikatta genellikle böyle olmamaktadır. Deneğin koyduğu işaret- ler (yani seçtiği itemler) ölçeğin belli bir noktası etrafın- da toplanmakla beraber, ekseriya bundan çok uzak nok- talara dağılmış tercihlere de rastlanır. Meselâ yukarıdaki misalde bir şahıs 3, 4 ve 5, keza 7 numaralı itemleri seçti- ği halde ölçek kıymetleri 5 ve 7 numaralı itemler arasına düşen diğer itemleri işaretlememiş olabilir. Bu durum itemlerin güvenilir olmadığını gösterir. Zira, ölçülen her şahıs için tamamen aynı ölçek kıymetlerine sahip item- lerden müteşekkil bir ölçek tertiplemek -imkânsız olma- sa bile- çok güçtür. Daha evvel söylemiş olduğumuz gibi, çok sayıda item kullanmak ve böylece ferdî istikrarsızlık- ların tesirini azaltmak suretiyle bu güçlük yenilebilir.

Thurstone tipinde genel ölçekler - Her obje hakkında inanç ve tutumları ölçmek için ayrı ayrı mikyaslar meyd- ana getirmek çok zaman ve emeğe malolduğundan, Rem- mers ve Silance (1943) genel ölçekler (master scales) yapmayı teklif ettiler. Burada da Thurstone tekniği kulla- nıldı. Fakat her ölçekte bir tek obje ile alâkalı muhtelif itemler kullanmak yerine itemler genelleştirildi ve çok çeşitli objeler için eşit surette tatbik edilebilecek hale ge- tirildi.

Bu gibi genel ölçeklerin faydası açıkça bellidir. Bunlar sayesinde bir tek objeye ait bir ölçek hazırlamak ve standardize etmek gibi çok zaman alan ve pahalı bir iş girmeksizin, hemen her objeye karşı tutum ve kanaatları ölçebiliriz. Keza ifadelerin basit ve sade olması için de bunları genelleştirmeye doğru bir eğilim vardır. Böylelikle tahsili az olanlar da ölçeği kolayca anlayabileceklerdir.

Remmers ve arkadaşları çok çeşitli sosyal müesseselere, siyasetlere, ırkî ve millî gruplara, mesleklere ilh. ait tutumları ölçmek için bu türlü mikyasları geniş çapta kullandılar. Pek çok hallerde bu ölçmelerin güvenilirliği, bir tek obje için hazırlanmış ölçeklerinki kadar yüksektir. Mamafih bazı hallerde de güvenilirlik dereceleri asgarî güvenilirlik derecesinin altına düşmektedir. Bunun bir sebebi, çeşitli objelere, eşit mânâda tatbik edilecek genel ifadeler bulmanın güçlüğüdür. Daha önemli bir sebep de, böyle genel ölçeklerin her türlü obje ve meseleye herhangi bir ayırma yapmaksızın tatbik edilmesi olabilir. Tecrübecinin ölçmek için gösterdiği bütün arzu ve gayretlere rağmen, bazı tutum ve inançlar pekçok kimselerde mevcut olmayabilir. (Bak: Bölüm 5, s. 238). Tabîî, böyle mevcut olmayan inanç ve tutumların ölçülmesi yüksek bir güvenilirlik vermeyecektir. Bir tutumu ölçmek için önce onun mevcudiyetini araştırmak gerekir. Bunun için de ferdin o andaki yaşantısına ait raporların tahlili, davranışı dolayısıyla beliren hususların incelenmesi ilh. gibi yollarla o objeye ait kognitif yapısını incelemek gerekir. Şüphesiz böyle bir araştırma genel ölçekler kadar ferdî ölçekler için de yapılmalıdır.

Murphy, Murphy ve Newcomb (1937)'un belirttiklerine göre, genel ölçeklerdeki itemleri basit bir şekilde ifade etme temayülü yüzünden meselâ şöyle itemler ortaya çıkmaktadır: "Zannederim... iyidir". "herhalde... korkunç bir şeydir." Hakikatte bu genel ölçeklerin şahsî takdir dediğimiz metoda, yani ferdin kendi inanç ve tutum-

larını bizzat değerlendirmesi usulüne döndüğü açıkça görülüyor.

Dunlap ve Kroll (1939), belli bir objeye tatbik edilen bir genel ölçek ile sadece o obje için tertiplenmiş bir ölçeğin daima aynı şeyi ölçmediklerini bir araştırma ile göstermişlerdir. Bu araştırmada savaş hakkında tutumları ölçen bir umumî Remmers mikyası ile Droba'nın ölçeği arasında ancak .28'lik bir korelasyon bulunmuştur.

Likert Metodu İle Ölçek Hazırlanması. Tutum ölçeği hazırlamakta bir başka usûl de Likert (1932) tarafından, emperyalizm, beynelmilelcilik, ve zenci meselesine karşı tutumlar üzerinde yaptığı araştırmada ortaya atılmıştır. Likert'in birçok esas noktalarda Thurstone'dan farklı olan usulü şu merhaleleri ihtiva eder: (1) Bahis konusu objeyle doğrudan doğruya alâkalı veya tecrübeci tarafından böyle kabul edilen çok sayıda hüküm veya ifadenin toplanması; (2) Bu ifadeleri bir denek grubuna tatbik ederek onların "*kuvvetle tasvib ediyorum, tasvib ediyorum, kararsızım, tasvip etmiyorum, kuvvetle tasvip etmiyorum*" şeklindeki herbir ifadeye karşı reaksiyonlarını kaydetmek; (3) Yukarıdaki cevap kategorilerine sıra ile 5, 4, 3, 2, ve 1 puanları vererek herbir ferdin bütün itemlere verdiği cevapların toplamını almak; (4) Herbir itemle toplam puan arasındaki korelasyonları bulmak; (5) Toplam puanla kâfi derecede korelasyon göstermeyen, yani testteki diğer itemlerle aynı şeyi ölçmeyen itemleri çıkarmak.

İtemlerin ölçek içindeki yerlerinin tesbiti hususunda mütehassıslar veya hakimler arasında anlaşmaya varılabilmesi için, bir itemin görünen muhtevasının ölçme objesi ile doğrudan doğruya veya dolayısıyla münasebette olması gerekiyordu. Fakat Likert metodunda buna pek zaruret yoktur. Bir itemin görünen muhtevası bahis konusu obje ile doğrudan doğruya alâkalı olmasa bile -diğer itemlerden alınan puanların toplamıyla korelasyon

gösterdiği takdirde- teşhis kıymeti taşıyor demektir, ve ölçeğe alınabilir.

Likert metodu bazı bakımlardan Thurstone metodundan daha kullanışlıdır. Thurstone tekniği rasyonel bir ölçek meydana getirmeğe çalıştığı halde Likert metodunda itemler ne kadar işe yaradıklarına göre seçilir. Likert'in dış politika hakkındaki tutumlar üzerinde yaptığı araştırmada bu fark daha iyi belirmektedir. Likert burada dış işleriyle alâkalı birçok itemler toplayarak işe başlamış, her bir itemle diğerleri arasındaki korelasyonlara dayanarak, bütün item grubunun biri emperyalizm hakkındaki tutumlarla, diğeri ise beynelmilecilik hakkındaki tutumlarla alâkalı olmak üzere iki grupta toplanabileceğini görmüştür. Bu iki kategori arasındaki korelasyon .63'tür.

Thurstone ve Likert metodlarının mukayesesi - Thurstone ve Likert metodlarının birbirine nisbetle taşıdıkları kıymeti çeşitli yönlerden araştırmak mümkündür: Tertip ve uygulama kolaylığı, verdiği bilgi miktarı, güvenilirlik ve geçerlik, puanların mânâlılığı.

Tertip ve uygulama kolaylığı bakımından birinin diğerinden belirli bir üstünlüğü olduğu söylenemez. Biri başlangıçta bir hakimler grubuna ihtiyaç gösteriyor; diğeri bunun yerine itemlerin istatistik korelasyonunu hesap edebilmek için bir denek grubunu gerektiriyor. Her iki metodun da puanlanması güç bir iş değildir.

Verdiği bilginin miktarına gelince, Likert metodu daha üstün görülüyor. Burada Thurstone'daki gibi bir itemin sırf kabul veya reddi yerine, her iteme 5 noktalık bir değerlendirme ölçeğine göre cevap veriliyor. Böylelikle, her itemin muhtevası üzerinde yapılacak tahliller daha fazla bilgi verebilir. Yani bir Likert ölçeğindeki itemler ikili bir fonksiyon icra etmektedirler: Her bir tek itemin belirttiği hususî duruma ait kanaat veya tutumlar hakkında bilgi veriyor, hem de tetkik edilen tutum veya kanaat buudu üzerinde toplam olarak bir puan veriyor.

Güvenilirlik bakımından ikisi arasında kesin bir fark yoktur, belki Likert metodu biraz iyidir. Daha önemli nisbî geçerlik meselesinde ise elimizde pek az delil mevcuttur. Her iki metod da her türlü tecrübî araştırmada geniş çapta kullanılmıştır, ve her iki metod da kullanışlı görülmüştür.⁶⁵

Puanların anlamlılık derecesi hususunda da arada gerçek bir fark vardır. Likert metoduyla elde edilen puanların anlamlılık derecesi pek mutlak değildir. Ölçek puanları ferdin bütün puan dağılımı içinde düştüğü yere göre tefsir edilebilir. Taraftarlığın veya aleyhtarlığın hudutları tamamen ölçülen denek grubuna bağlıdır. Thurstone ölçeği puanları ise, bunun aksine daha mutlak ve daha rasyoneldir. Denek grubundaki diğer şahısların puanlarından bağımsız mânâ ifade ederler.

Bu nokta üzerinde biraz daha durmamız gerekiyor. Thurstone ölçeği puanlarının daha mutlak ve rasyonel bir anlamlılık ifade etmesi, hâkimler grubunun itemleri ait oldukları yere yerleştirmelerindeki objektiflik derecesine bağlıdır. Başka ifade ile, acaba ölçek kıymetleri o itemin hakimler tarafından iki uç arasında yayılan bütün tutum boyutuna nisbetle değerlendirdikleri mutlak mânânın bir fonksiyonu mudur? Şüphesiz hakimlerden istenen şey de budur. Fakat önemli bir سوال daha sormamız gerekiyor: Acaba hakimler, *o konu üzerindeki şahsî tutumlarını işe karıştırmaksızın*, böyle mutlak hükümler verebiliyorlar mı? meseleyi daha açıkça ifade edelim: Bir ölçek, hakimlerin itemleri ait oldukları yerlere yerleştirirken *kendi şahsî tutumlarını hesaba katmaksızın* verdikleri uyuşma nisbetinde mutlak bir mânâ ifade eder. Bu yerleştirmelerin şahsî tutumlardan bağımsız olarak yapıp yapılmadığı, tecrübî araştırmaya ihtiyaç gösteren bir husustur.

⁶⁵ Likert tipi ölçeğin en çok kullanıldığı yerlerden biri de Rundquist ve Sletto'nun (1936) buhran esnasındaki moral tutumları ölçeği araştırmasıdır.

Bu konuda birçok araştırmalar yapılmıştır, ve alınan neticeler birbirini tutmaktadır. Hinckley'in (1932), Ferguson'un (1935), ve Pintner ile Forlano'nun (1937) araştırmalarını misal olarak verebiliriz. Hinckley'in araştırmasında zencilere karşı peşin hükümlü beyaz güneyli bir grup üniversite talebeleriyle, zenciler lehinde tutum sahibi olan bir grup kuzeyli talebelere zencilerle ilgili 114 item verilmiş ve çeşitli derecelerde taraftarlık veya aleyhtarlığı belirteceği düşünülen bu itemleri 11 aralıklı bir ölçek içinde yerleştirmeleri istenmiştir. Bu iki zıt grubun itemlere verdikleri ölçek kıymetleri arasındaki korelasyon .98'dir. Görülüyor ki itemlerin tutum boyutu içinde yerleştirilmelerinde hüküm veren fertlerin şahsî tutumları bir rol oynamamıştır.

İtemlerin ölçekteki yerlerinin hakimlerin kendi tutumlarından bağımsız oluşu Thurstone itemlerinin ve Thustone ölçek kıymetlerinin, bütün denek grubunun puanlarını hesaba katmaksızın bir dereceye kadar mutlak mânâ ifade ettiği tezini kuvvetlendiriyor. Fakat geniş mânâda bunlar yine de kültürdeki atıf sistemine bağlı, yani *nisbî*dir. Bir kültürde "aşırı" olan birşey diğer kültürde böyle görülmebilir.

Yukarıdaki netice, ferdî tutumların ölçülmesi hususuyla da yakından alâkalıdır (daha önceki münakaşaya bak). Bir ferdi kendi tutumunu, derece ile değerlendirebilmesi, onun bu değerlendirmeyi kendi tutumundan bağımsız olarak bazı mutlak standartlara göre yapabildiğini gösterir. Yukarıdaki araştırma ferdin böyle mutlak standartlara sahip olduğuna delil teşkil ediyor.

Guttman Metoduyla Ölçek Hazırlanması. Son yıllarda Guttman, Amerikan askerlerinin morali üzerinde hükümetin yaptırdığı araştırma ile alâkalı olarak, yeni bir tutum ölçeği tekniği meydana getirmiştir.⁶⁶ Bu tekniğin

⁶⁶ Bu metod hakkında teferruatlı bilgi Guttman(1941, 1944)'da bulunabilir. Bu hususta en iyi tenkidi de Festinger (1947) yapmıştır.

esas hedefi bahis konusu tutumun ölçeğe alınıp alınamayacağını, yani kâfi derecede geniş bir denek grubunun ölçekteki itemlere istikrarlı bir şekilde cevap verip vermediğini tayin etmektir. *Bu istikrarın kriteri, belli bir item tasvip edilince daha az aşırı olan diğer bütün itemlerin de tasvip edilmiş olması, daha fazla aşırı olan itemlerin de reddedilmiş olmasıdır.* Guttman metodunda mevcut istikrar derecesini tesbit için bir de "Scalogram" vardır.

İtemler böylece kâfi derecede bir istikrar gösterdiği zaman ölçek elbette tek buudlu olur ve güvenilir ölçüler vermesi beklenebilir. Diğer taraftan, bir item grubu istikrarsız, yani birbirini tutmayan cevaplara yol açarsa, ölçekte birden ziyade boyutun bulunduğu hükmedilir. Bu takdirde aykırı itemler çıkarılır ve ölçek istikrar kriterine uyuncaya kadar saflaştırılır. Tatbikatta çok defa en son ölçek itemlerinin aynı tema üzerinde pek az değişiklikler ifade edecek şekilde seçilmesiyle bu kriter karşılanmaktadır. Bu durum, Festinger'in (1947) belirttiği gibi, ölçeğin kullanılmasını sınırlandırabilir.

Guttman ölçeğinin siviller üzerinde kamuoyu yoklaması için kullanılışından edinilen tecrübe, bu ölçeğin kullanışsız bir adet olduğunu göstermektedir. Mülakat yapılırken, kendisiyle mülakat yapılan kimsenin alâkasını temin etmek ve onunla iyi münasebeti devam ettirmek çok mühimdir. Bir kimseye hemen hemen aynı şeyi başka türlü ifade eden on kadar sual sormak, araştırmacı ile denek arasındaki münasebeti bozar. Bu tip araştırmaya girenlerin pek çoğu, ölçek tahliline tabi tutulabilen birçok suallerin pratik bakımdan kullanışlı olmadığını göreceklidir. Mamafih, standart kâğıt-kalem tutum testleriyle birlikte, ölçek tahlili bizim ölçme aletlerimizin oldukça mükemmel bir hale getirilebileceğini vâdetmektedir.

Tabii ki bu tenkit, aynı şey hakkında birbirine çok yakın birçok sualler sormak bakımından Thurstone ve Likert metodu gibi diğer ölçek metodları için de aynı derecede doğrudur. Geniş ölçüde kamuoyu yoklamalarında

bu güçlüğü nasıl giderileceğini bir sonraki bölümde göreceğiz.

Bogardus Sosyal Mesafe Ölçeği. Bogardus ilk tutum ölçme çalışmalarında (1925) milletlere karşı tutumları ölçmek ve bilhassa çeşitli milletlere karşı tutumları mukayese etmek için, şimdi klâsik olmuş bulunan bir teknik meydana getirmiştir. Onun "Sosyal Mesafe Ölçeği" denen bu tekniği, herhangi bir millî grubu kabul edencesine göstermek üzere *a priori* şekilde seçilmiş birçok ifadelerden müteşekkildir.

Ölçeğin talimatı şöyledir: "İlk hissî reaksiyonlarıma göre, her ırkın mensuplarını (tanıdığım iyi veya kötü kimselere göre değil, fakat bir sınıf olarak) altına işaret ettiğim bir veya daha çok bölümlerden birine kabul ediyorum." Ölçülen her millet için yedi hal vardır.

1. Evlenme yoluyla yakın akrabalığa kabul etmek.
2. Şahsî dost olarak kulübüne kabul etmek.
3. Komşu olarak aynı sokağa kabul etmek.
4. Aynı işe meslekdaş olarak kabul etmek.
5. Kendi memleketine vatandaş olarak kabul etmek.
6. Kendi memleketine sadece ziyaretçi olarak kabul etmek.
7. Kendi memleketinden çıkarılmasını istemek.

Bu tasnif o milletle çok yakın bir münasebetin kabullünden çok uzak münasebete veya tamamen alâkasızlığa kadar sırayla ilerlemektedir. Böylece ferdin o millete karşı tutumu, kabul edilen münasebet derecesine göre ölçülmektedir. Ölçeğin tatbikatında nisbeten az bazı terslikler görülmüştür. Bir fert bir milleti çok yakın bir münasebete kabul ettiği halde daha uzak bir münasebet için reddetmektedir. (Meselâ Türkleri yakın akrabalığa kabul ediyor, fakat aynı sokakta komşu olarak istemiyor).

Sosyal mesafe ölçeği sayesinde aynı millete karşı çeşitli şahısların tutumlarını mukayese etmek, veya tek bir ferdin muhtelif milletlere karşı tutumları arasında bir mukayese yapmak mümkündür. Sosyal psikolojide bu metod, fazla değişiklik yapmaksızın, bu gayeler için çok geniş çapta ve başarılı bir şekilde kullanılmıştır.⁶⁷

Bogardus ölçeğinin değerlendirilmesi - Sosyal mesafe ölçeği teorik bakımdan Thurstone ve Likert tipi ölçeklerden nasıl ayrılıyor? Acaba bu mikyas da farklı bir usulle aynı şeyleri mi, yoksa tamamen farklı şeyleri mi ölçmektedir? Bogardus tekniği diğer metodların tatbik edilmediği yerlerde kullanılabilir mi? Şimdi bu ölçeği yukarıdaki sualler bakımından değerlendirelim.

Evvelâ, Bogardus ölçeği ferdin bir obje (burada millet) hakkında müsbet veya menfî hükümlerini ihtiva etmiyor. Görünüşte onun yaptığı şey obje ile olan sosyal mesafe hissinin derecesini bildiren ifadeler olmaktan ibarettir. Tabiatıyla, o objeye olan tutumla sosyal mesafe arasında bir korelasyon bulunduğu nisbette, Bogardus ölçeği aynı zamanda bir tutum ölçüsü de verir. Bu korelasyonun derecesine göre, bir millet grubunun sosyal mesafe buudu içindeki nisbî mevkii, aynı milletin Thurstone veya Likert tipi bir ölçekteki yerine tekabül edecektir.

Bu korelasyon hiç şüphesiz müsbet, fakat mükemmel olmaktan uzaktır. Bazı hallerde, bir obje ile olan sosyal mesafe o objenin yarattığı duygusal kıymetten çok bağımsız olabilir. Bogardus ölçeğiyle yapılan tatbikatların pekçoğunda, İngilizler Fransızlardan daha yakına (tabîî Amerikalılar tarafından) konmaktadır. Fakat bazen İngilizlere karşı duyulan menfî hisler Fransızlara karşı duyulandan çok daha şiddetlidir. Sosyal mesafe, ferdin ego standartlarına, kendi grubunun nazarında sahip olduğu itibar hakkındaki telâkkilerine vs. sıkı sıkıya bağlı olan karmaşık bir keyfiyettir. Bir insan İngilizlerden nefret et-

⁶⁷ Bogardus (1933) ölçek üzerinde bazı revizyonlar yapmıştır.

se ve onları Thurstone veya Likert tipi bir ölçekte aşırı menfî uca koysa dahi, İngilizleri aynı sokakta komşu olarak reddetmeyebilir. Diğer taraftan "Brombinyalı"lara (hakikatte mevcut olmadığı halde tecrübeci tarafından sorulabilen bir grup) karşı lâkayd olduğu halde, Brombinyalıları "yabancı" sayması yüzünden onları kendi sokağında veya belki kendi memleketinde görmek istemediği için, sosyal mesafe ölçeğinde çok aşağı bir yere koyması mümkündür. *Birincisi aşağı bir sosyal itibar hissi ihtiva etmediği halde diğeri edebilir.* Ölçeğin önemli teknik özelliklerinden biri de, şahsın kendisiyle alâkalı hayat sitüasyonları çerçevesinde hükümler istemesidir.

Bazı değişiklikler yapılmak suretiyle bu tip bir ölçek herhangi bir obje için de kullanılabilir. Crespi (1944) savaşı vicdanlarına aykırı buldukları için asker olmak istemeyenlere karşı tutumları ölçmek üzere bu tekniği kullanarak "Sosyal red termometresi" adlı bir ölçek meydana getirmiştir. Bu ölçekteki itemler şunlardır.

1. Askere gitmeyi reddeden bir kimseyi başkalarından farklı bir gözle görmüyorum. Hatta onunla yakın akraba olmayı bile kabul ederim.
2. Askere gitmeyi reddedenleri ancak arkadaş olarak kabul ederim.
3. Askere gitmeyi reddedenleri sadece konuşulabilecek bir tanıdık olarak kabul ederim.
4. Askere gitmeyi reddedenlerle hiçbir münasebetim olmasını istemem.
5. Askere gitmeyi reddedenlerin hapsedilmesi gerektiğini zannediyorum.
6. Askere gitmeyi reddedenler hiyanet suçundan kurşuna dizilmelidir.

Görüldüğü gibi burada Crespi, objeden sırf bir psikolojik mesafeden daha fazla şeyler ifade eden 5 ve 6 numaralı itemleri de almayı zarurî bulmuştur. Bu da bizim sosyal mesafe ölçeğinin gerçekte saf bir tutum ölçüsü ol-

madığı hakkındaki görüşümüzü doğruluyor. En aşırı menfî tutum, obje ile olan sırf bir uzaklıktan daha fazla birşey ifade etmelidir. Bu tutumun içinde (yukarıdaki 5 ve 6 numaralı itemlerde görüldüğü gibi) objenin cezalandırılması, kötü muameleye tabi tutulması, hatta tahribi arzusu da vardır.

Sosyal mesafe ölçeğinin bir başka şekli de Dodd (1935) tarafından yapılanıdır. Dodd, Yakın Doğu'daki 15 millet grubu, 15 dinî grup, 5 iktisadî grup, ve 3 eğitim grubuna karşı tutumları ölçmek üzere aşağıdaki 5 basamaklı ölçeği meydana getirmiştir.

1. Evlenmek isteseydim, onlardan biriyle evlenirdim.
2. Onlardan birini yemeğe davet etmek isterdim.
3. Böyle birinin sadece sokakta rastlayınca konuşacak bir tanıdığım olmasını tercih ederdim.
4. Böyle insanlarla birarada bulunmaktan hoşlanmam.
5. Birinin bütün bu insanları öldürmesini arzu ederim.

Sosyal mesafe ölçeği şimdiki haliyle ferdin iki ayrı tip reaksiyonlarını ihtiva etmektedir. (1) Obje ile karşılaşmak hususunda nisbî istek veya isteksizliği, (2) Obje ile bir tutulmak (identification) hususundaki nisbî istek veya isteksizliği. Eğer mensup olduğu klübe İranlıların kabulünü istemiyorsa, İranlılarla temas etmek zorunda kalmayı, yahut kendisinin onlarla bir tutulmasını veya her iki hali de istemeyebilir. Bu son nokta daha ileri safhada metodolojik çalışmalar için pek çok şey vâdetmektedir. Birçok değişik objelerle bir tutulmaya müsamaha derecesini ölçmek üzere genel bir ölçek meydana getirilebilir.

Böyle bir teknik, kanaatların ötesinde hakikî tutum eğilimlerini aksettiren ölçüler verebilir. Kanaatlar (5. bölümde gördüğümüz gibi) benlik duygusundan ve heyecanlardan çok bağımsız olabilir. Şahsın bir tutulmayı kabul veya reddettiği objeler veya meseleler ise, muhteme-

len, heyecan ihtiva eden şeylerdir ve bu yüzden mahiyetindedirler.

Mertebeli Ölçek. (Rank-order-scale) Birbirine benzer bir grup objeye karşı -milletler, siyasî ideolojiler, politikacılar, meslekler vs. gibi- tutum veya kanaatların müsbet veya menfî mahiyetine ait mukayeseler yaparken *mertebe* metodunu kullanmak mümkündür. Bu metotta fert objeleri en çok beğenmek, tasvip veya kabul etmekten en az beğenmek veya reddetmeye kadar bir sıra içinde mertebelendirir. Bütün bir obje grubu arasında nisbî tutumlar veya kanaatleri ortaya çıkarmak istediğimiz zaman bu usul bilhassa kullanışlıdır. Bazen ferde asıl maksadın ne olduğu belirtilmeden onun tek bir objeye karşı kanaatlarını öğrenmek isteyince aynı metod faydalı olur. Meselâ bir işçiden bütün iş arkadaşlarını iş kabiliyeti bakımından bir mertebe sırasına koyması istenebilir. Hakikatte testin maksadı sadece işçinin ustabaşı hakkındaki kanaatını öğrenmektir.

Mertebeli ölçek metodu, meselâ siyasî adayların tercih derecesi gibi, mukayese edilmesi mümkün olan objelerin mânâlı bir şekilde sıralandırılmasında kullanılır.

Çift Mukayese Metodu. Dereceleme ile ilgili bir başka teknik de çift çift alınan objeler hakkında nisbî beğenme, tasvip veya mutabakat hükümleri verdirilmektedir.⁶⁸ En basit halde, meselâ iki millet gibi sadece iki obje verilir, ve fert bunlardan hangisini daha fazla beğendiğini veya tasvip ettiğini belirtir. İki objeyi sıraya koymak suretiyle bu hükmünü verir. İkidenden fazla obje olunca herbiri tek tek diğerleriyle mukayese edilir ve herbirinin geri kalan bütünle münasebetine göre son bir ölçek meydana getirilir.

⁶⁸ Tutum ölçmede Çift Mukayese Metodu ilk defa Thurstone (1927, 1928) tarafından tertip ve tatbik edilmiştir.

Obje sayısı çoğaldıkça bu metod çok emek ve zaman alır. Meselâ Guilford'un (1931) 15 milleti mertebelendirdiği araştırmada her bir şahsın 105 ayrı mukayese yapması gerekmiştir.

Bu çift mukayese metodunda bütün denek grubu sadece çeşitli objeleri derecelendirmekle kalmaz, ölçekte herhangi iki obje arasındaki mesafe hakkında da bir fikir verirler. İki objenin mukayesesinde üst üste gelme yüzdelerinin hesaplanmasıyla bu mesafe bulunur. Meselâ Türkleri Ermenilerden daha az tercih eden deneklerin yüzdesi ile Fransızları İranlılardan daha az tercih edenlerin yüzdesi aynı ise, Ermenilerle Türkler arasındaki ölçek mesafesi İranlılarla Fransızlar arasındaki mesafeye "eşit" demektir. Ölçek ünitelerinin eşitliğinden ne anlaşıldığını iyice anlayabilmek için ölçeklerin yorumu ve kullanılması bu ve diğer bazı meseleleri ele alacağız.

Ölçeklerin Kullanılması ve Yorumunda Ortaya Çıkan Meseleler. Thurstone, Likert, Guttman, Sosyal mesafe, Mertebeli ölçek ve Çift Mukayese ölçekleri arasında bazı benzerlikler ve bazı farklar bulunduğunu görmüştük. Ölçeklerdeki bütün bu değişiklikleri kullanır ve tefsir ederken birçok meseleleri gözönüne almak lâzımdır: Ölçeklerdeki ünitelerin eşitliği, ölçeklerin sıfır noktası, ölçeklerin tek buutluluğu.

Ölçeklerdeki ünitelerin eşitliği - Bir tutum ölçeğindeki ünitelerin eşitliği mühim şartlardan biridir. Thurstone bu eşitliği temin edebilmek için, hakimler grubuna itemleri eşit fasıllarla 11 aralık halinde yerleştirtiyordu. Bu usulle itemlerin nihaî ölçekteki kıymetlerinin bu eşit aralıklı ölçeği yansıtmayı ümid edebileceğini söylemek mümkündür. Bir tutum boyutundaki ünitelerin bu "hükmi" eşitliği daha başka meseleler ortaya çıkarır diyenler de vardır.

"Eşitlik" çeşitli şekillerde tarif edilebilir. Meselâ standart bir kuvvetin tesiri altında tutum buudu boyunca meydana gelen değişimin derecesine göre bir tarif yapmak mümkündür. Yani homojen bir şekilde tatbik edilen

telkin, propaganda veya eğitim malzemesinin tesiri altında denekler bir tutum ölçeğinin A noktasından B noktasına, diğer bir kısmı da C'den D noktasına yer değiştirmiş olsalardı, A ile B arasındaki tutum mesafesi ile C ile D arasındaki mesafenin eşit olduğunu iddia edebilirdik. Tabii bu usulü Thurstone ölçeğindeki eşitlikle mukayese edemeyiz. Yapılan eşitlik tariflerinin birbirine üstünlüğü, ölçek puanlarının kullanılışında ve tefsirindeki gayeye bağlıdır.

Likert ölçeğinde veya Bogardus Sosyal Mesafe Ölçeğinde ünitelerin eşitliğini temin etmek için herhangi bir teşebbüs yapılmamıştır. Meselâ Bogardus ölçeğinde bir milleti komşuluğa kabul etmekle meslek arkadaşlığına kabul etmek arasındaki farkın meslek arkadaşlığına kabul ile vatandaşlığa kabul arasındaki farka eşit olduğunu söyleyemeyiz.

Genellikle, şimdi kullanmakta olduğumuz tutum ölçeklerinde hakikaten eşit ünitelerin bulunduğunu gösterecek yeter delil yoktur. Ölçeğin bir yerindeki bir ünitelik fark, başka bir yerindeki bir ünitelik farka mutlaka eşit değildir. Bu durum ölçek puanlarının rakama vurulmasını güçleştirir; Meselâ muayyen bir ferдин çeşitli ölçeklerden aldığı puanların ortalamasını çıkaramayız. Bir ölçekteki mevkileri bir başka ölçekteki mevkilerle (positions) mukayese etmemiz de güçtür.

O halde bu türlü ölçeklerin ne faydası vardır? Eğer iki ayrı ölçekteki puanları mukayese edemiyorsak, muhtelif ölçeklerden elde edilen puanların ortalamasını alamıyorsak, eğer bir ölçeğin bir sahasındaki muayyen miktarda bir farkın başka sahadaki bir farka eşit olduğunu söylemiyorsak bu ölçekleri niçin kullanıyoruz?

Bu suale şöyle bir cevap bulabiliriz. Bu ölçekler, en azından, şahısları bir tutum veya kanaat boyutu içinde mertebe sırasına koyarak birbirinden ayırd etmeğe yarar. Eğer ölçek güvenilir bir alet ise, A ferдинin B ferдинen, B'nin de C'den ilh. daha aşırı durumda olduğunu rahat-

lıkla söyleyebiliriz. Üstelik denek gruplarına ait ölçek puanlarının ortalamasını almakta da bir bakıma haklı sayılırız. Böylelikle iki grubun kıyaslanması mümkün olacaktır. Bu ortalamalar genellikle, grubu tam ikiye ayıran ölçek puanı, yani Medyen vasıtasıyla hesaplanır.

Şu halde fertlerin ve fert gruplarının tutum veya kanaat puanlarının mukayesesi mümkündür. Keza, fertlerin ve grupların puanlarında tecrübî bakımdan yaratılan şartların veya diğer tesirlerin neticesinde meydana gelen değişimleri değerlendirmek de mümkündür.

Fakat bu mukayeseleri yaparken, eşit üniteli olmayan ölçeklerin noksanlarını da hatırd tutmalıdır. 8 puan alan bir ferdin 6 veya 10 puan alan diğer fertlerin tam ortasına düştüğünü kesinlikle iddia edemeyiz. Aynı şahsın 4 puan alan bir başkasına nisbetle iki kat şiddetli bir tutum sahibi olduğunu söylemek de imkânsızdır. Farzedelim ki, birbirine zıt tipte propagandaların uygulanmasından önce ve sonra iki grubun ortalama ölçek puanları eşit olsun. Propagandanın tatbikinden sonra bir grubun bir istikamette üç puan, diğer grubun da aksi istikamette üç puan fark gösterdiğini görmüş olalım. Burada birbirine zıt propagandaların tutum değişmesi bakımından eşit derecede tesirli olduğu neticesini çıkaramayız. Zira eksi istikamette üç puanlık bir yer değiştirmenin artı istikamette üç puanlık değişmeye eşit olduğundan emin değiliz. Bütün söyleyebileceğimiz şey, tesirin zıt istikamette oluşudur. Diğer taraftan, iki tesirin de, biri üç diğeri beş puanlık, aynı istikamette olduğunu farzedelim. Bu vaziyette bir tesirin diğerinden daha büyük olduğunu (tabîî gerekli anlamlılık testinin tatbikinden sonra) söyleyebiliriz. Zira 5'lik bir değişme, bir grubun aynı mahiyette 3 puanı ve ilâveten iki ünitelik daha değişme mânâsına geliyor.

Ölçeklerde sıfır noktası - Beşinci bölümde tutumun vasıflarından birinin de işaret veya alâmet olduğunu görmüştük. Bir şahsın tutumu daima bahis konusu objenin

"lehinde" veya "aleyhinde" olarak karakterize edilebilir. Keza kanaatler de ekseriya inanç objesini red veya tasvip eden veya ona muhalif veya muvafık olmak üzere iki sınıfa ayrılmaktadır. Tutum veya kanaatlarda işaret veya âlâmetin mevcudiyeti, her ölçekte işaretin değiştiği bir noktanın bulunmasını gerektiriyor. Bu nokta, ölçeğin sıfır noktası veya nötr mevkiidir. Sıfır noktasının bir tarafına doğru tutumlar daha pozitif, diğer tarafa doğru ise daha negatif işaret alırlar. Tam sıfır noktasındaki tutumlar ne müsbet, ne de menfidir. *Hakikatte bir işaretleri bulunmadığı için bunlara tutum da denemez.* Tutumlar daima bir dereceye kadar pozitif veya negatiftir.

Ölçeklerdeki sıfır noktasının kesinlikle belirlenmesi tutum ve kanaatların ölçülmesinde çok önemli bir meseledir. Bir şahsın tutumunun sıfır noktasına göre hafif pozitif veya hafif negatif tarafa düşmesi, onun davranışı bakımından mühim farklar yaratabilir. Denge halindeki bir objenin bir tarafın ağırlık ilâve edilince obje nasıl o tarafa yatarsa, negatif tutum istikametindeki hafif bir temayül de bir siyasî adaya menfi rey verilmesine sebep olur. Sıfır noktası, kararsız denge noktası karakterindedir. Şahsın tutumunun bu noktaya göre ne tarafa düştüğüne bakılarak çok defa daha ileri safhadaki tutum veya kanaat teşekkülü ve inkişafı hakkında tahminde bulunabiliriz. Tutum veya kanaatların billûrlaşmasını veya kutuplaşmasını gerektiren yeni bir sitüasyonun ani tesiri halinde bu husus bilhassa önem kazanır. Hafif sola meyleden bir şahıs bir buhran halinde, diğer şartlar sabit kaldığı takdirde, sola daha fazla meyledecek, sağcı bir şahıs ise daha kuvvetle sağcı olacaktır.

Bir ölçekte çok fazla kimsenin tam sıfır noktasına düşmesi beklenmez. Bu noktaya kararsız denge noktası denilmesinin sebebi de budur. Burada tutum veya kanaat teşekkülünde adeta tabî bir billurlaşma veya kutuplaşma vardır ve bu tabî olay, tamamen nötr bir kanaatin veya

hafif negatif veya hafif pozitif bir tutumun devamlı aynı yerde kalmasına engel olmaktadır.⁶⁹

Buraya kadar görmüş olduğumuz ölçekler, meselâ Thurstone veya Likert tipi ölçekler, bir sıfır noktası tayin etmek ihtiyacına tam cevap vermiyorlar. Şüphesiz Thurstone ölçeğinde bu istikamette bir teşebbüs vardır. Hatırlanacağı gibi itemlerin ölçek kıymetleri değerlendirilirken, hakimler bir de orta veya nötr olmak üzere 11 aralık üzerinden bir değerlendirme yapıyorlardı. Bu yüzden Thurstone tipi ölçekteki bu orta puanların yaklaşık olarak bir sıfır noktası teşkil ettiği iddia edilebilir. Fakat bu orta puanların psikolojik bakımdan mânâsı nedir? Bir Thurstone ölçeğindeki orta puanlar, ferde göre psikolojik tarafsızlık olarak idrak edilen sıfır noktasına tekabül ediyor mu? Bu suallere cevap bulmak üzere Riker (1944, 1945) bir araştırma yaptı ve burada kolej talebelerinin altı Thurstone ölçeğinde (zencilere karşı, Almanlara karşı, suçlulara yapılan muameleye karşı, idam cezasına karşı, tekâmüle ve komünizme karşı tutumları ölçen ölçekler) aldıkları puanlarla 11 basamaklı bir şahsî değerlendirme ölçeğinde (Self-rating Scale) aldıkları puanları karşılaştırdı. Bu iki tip ölçekten alınan puanlar çok büyük farklar gösterdiğine göre her ikisindeki nötr veya sıfır noktaları birbirinin aynı değildir. Yani puan ortalaması Thurstone ölçeğine göre nötr olan bir grup, diğer ölçekte kendilerini nötr olarak değerlendirmeyebilirler. Bununla beraber Mc Nemar (1946)'ın dediği gibi, orta puanın hakikî sıfır noktası diye kabul edilebilmesi imkânı, diğer ölçeklere nazaran Thurstone tipi mikyasta daha fazladır. Zira diğer ölçeklerde en düşük puan ile en yüksek puan arasındaki orta nokta, keyfî bir şekilde nötr nokta sayılmaktadır.

⁶⁹ Thouless (1935)'in yaptığı bir araştırma bu "kutuplaşma" vetiresine ışık tutmaktadır. Thouless, din hakkındaki inançlar bakımından insanların ya dini açıkça red, yahut da tasvip etmek suretiyle bimodal bir dağılım meydana getirdiklerini görmüştür. Bu tetkikte ancak birkaç kişi ölçeğin nötr veya sıfır noktasına düşmüştür.

Likert ölçeğinde ve diğer "daha az rasyonel" ölçeklerde sıfır noktasının yorumu oldukça müphemdir. Puanlama ölçeğinin orta noktası her iteme verilen 5 cevap kategorisi için 5, 4, 3, 2, ve 1 puanlarının takdirine ve çeşitli itemlerin ağırlığına göre keyfî olarak tayin edilmektedir. Muayyen bir fert, birbirinden çok farklı iki şekilde puanlama ölçeğinin ortasına düşebilir: (1) İtemlerin pekçoğunda veya hepsinde nötr bir tavır takınarak; (2) Bazı itemlerin kuvvetle lehinde, bazılarının da kuvvetle aleyhinde olarak.

Şu halde herhangi bir ölçekte sıfır noktası psikolojik bakımdan nasıl tefsir edilecektir? Tutumlar bakımından, bir sıfır puanı herhangi bir tutumun mevcut olmadığını gösterir. Kanaatlar hususunda ise sıfır puanı şu mânâlara gelebilir: (1) Şahıs hakikaten nötrdür; ne lehte, ne aleyhtedir, kararsızdır; (2) Meselenin bazı taraflarına kuvvetle taraftar, bazı taraflarına kuvvetle aleyhtardır, yani denge halindedir;⁷⁰ (3) Herhangi bir kanaati yoktur, meselâ bahis konusu inancın objesi onun için mevcut bile olmayabilir.

Psikolojik bakımdan tahlile en elverişli olanı, "nötr" tabirine verilen bu mânâların birincisidir. İkinci mânâ başka bir mesele ile -ölçeğin tek buudluluğu ile- alâkalıdır. Lehte ve aleyhte hükümlerin tam denge halinde olmasıyla elde edilen bir nötr puan, o ölçek bakımından bir başka olguya işaret edebilir. Puanların toplamı, muhtemelen, iki farklı kanaate ait iki grup puvandan meydana gelmiştir. Demek ki bu ölçek tek buudlu değildir.

Sıfır noktasına yukarıda verdiğimiz üçüncü mânâ, ortaya daha ciddi problemler çıkarıyor. Mevcut olmayan, fakat her türlü ölçeğin her çeşit insana, daha önce onların inanç ve tutumları üzerinde bir keşif yapmadan, tat-

⁷⁰ Bu alternatif "liberal" bir şahıs hakkında yapılan tarifi hatırlatıyor. Liberal, bazı meselelere karşı reaksiyoner, bazı meselelere karşı da radikal -böylece nihai puanı "ortada"- olan kimsedir.

bik edilmesi yüzünden sık sık meydana gelen birşeyi ölçmenin mânâsızlığı aşikârdır. İnsanlar birşey bilmedikleri veya hiçbir şey hissetmedikleri hususlara ait sual varakaları doldurmak, kâğıtlar üzerinde işaretler koymak ilh. için (dershanede, laboratuvarında ve ekseriya klinikte) biraraya getirilmektedirler.

Bu münakaşadan çıkan neticeye göre, bir tutum veya kanaat buundundaki sıfır noktası doğrudan doğruya ölçenin kendisinden çıkartılamaz. Bir mikyasın yaklaşık olarak ortasına düşenlerin sıfır noktası sahasına çok yakın olduğu söylenebilir. Fakat incelikli bir ölçekte bu kaba hesap kâfi değildir. Sıfır noktasını daha kesin ve daha mantıkî bir şekilde tayin etmek için, tutum veya kanaatların diğer bazı alâkalı vasıflarını da hesaba katmak şarttır.

Gerek ampirik gözlemlerin, gerekse mantıkî tahlilin verdiği bilgiye göre, bir şahsın bir tutuma ait iki kutup arasında aldığı mevki ile sahip olduğu tutumun şiddeti arasında düzenli bir münasebet vardır. Tutum buunun uç taraflarında yer alan bir kimse, daha az aşırı mevkide bulunana nisbetle, sahip olduğu tutuma daha şiddetli ve daha heyecanlı bir şekilde bağlıdır. Keza bu şahıs, diğerine nazaran, kanaatından daha çok "emin"dir. Gerek müsbet gerekse menfî tutumlar bakımından bu münasebet mevcuttur. Ölçek puanlarını yatay eksene, bu puanlara tekâbül eden şiddet ve kesinlik kıymetlerini de dikey eksene koyarsak bir U eğrisi elde ederiz. Yani ortarlarda şiddet en az, uçlarda ise en yüksektir.

Guttman ve Suchman (1947) ölçek puanları ile şiddet arasındaki bu münasebete dayanarak sıfır noktasını bulmağa çalıştılar. İtemleri yeni bir teknikle (Guttman ölçeği hakkında verdiğimiz bilgiye bak) ölçeğe yerleştirdiler ve ölçülen grup tarafından herbir itemin red veya tasvip şiddetinin ortalamasını aldılar. Grafiğin bir ucuna itemin ölçek puanını, diğer ucuna da bu şiddet veya katiyet derecesini koydukları zaman yine bir U eğrisi çıktı.

İğrinin en alt ucunun bulunduğu yeri ölçeğin sıfır noktası olarak kabul ettiler. Sıfır noktasının bulunmasında kullanılan bu metod, şimdiye kadar ortaya atılanların en iyisidir. Bu bağıntıya şiddet buudunun katılması, ölçeği psikolojik bakımdan daha mânâlı kılmaktadır.

Ölçeğin tek buudluluğu - İnanç ve tutumların ölçülmesinde ölçek metodunun ve diğer metodların gayesi, fertleri tek bir çizgi boyunca sıraya koymaktır. Ölçekte aynı puan alan fertler o tutum veya kanaat bakımından birbirine eşit demektir. Eğer ölçeğin itemleri başka tutumları da aksettiriyorsa, asıl istenen tutumu mükemmel bir şekilde ölçemeyiz. Şüphesiz hiçbir itemin bir tek tutum veya kanaati aksettirmesi beklenemez. Meselâ "Hükümet herkese parasız sıhhi hizmet yapmalıdır." şeklindeki bir item karşısında verilecek red veya tasvip hükmü, şahsın iktisadî elverişlilik, halk sağlığının durumu, ve hekimlik mesleğinin kalitesi hakkındaki inançları kadar sosyalizm, bürokrasi ve insaniyetçilik hakkındaki tutumlarının da aynı zamanda yaptığı tesire göre tayin edilecektir. Bu item, saydığımız tutum veya kanaatlardan herhangi birinin ölçülmesine ayrılan bir ölçekte pekâlâ yer alabilir.

Fakat meselâ bir ölçek sosyalizm hakkındaki tutumu ölçecekse, ve bu item de mikyasa dahil edilmişse, yine bunun ihtiva ettiği birden ziyade inanç veya kanaatların bazılarını yansıtacak tarzda birçok itemlerin alınmasına bilhassa dikkat edilmelidir. Bu nokta ihmal edilirse, ölçek sosyalizm hakkındaki tutum kadar, meselâ bürokrasiye karşı olan tutumu da ölçebilir. Böyle bir vaziyette aynı puanı alan iki ferdin, sosyalizme karşı aynı kanaatı mı taşıdığı, yoksa birinin bürokrasiye karşı kuvvetli tutumu ile sosyalizme karşı zayıf tutumu arasındaki muvazene yüzünden böyle görünüşte bir eşitlik mi ortaya çıktığı anlaşılamaz. Hatta sosyalizme ve bürokrasiye karşı tutumların önemli bir dereceye kadar korelasyon gösterdiği doğru olsa bile, kısmen birine kısmen öbürüne dayanan

bir ölçünün hakikatte hangisini daha iyi aksettirdiğini bilemeyiz.

Bir Thurstone ölçeğinde birbirine uzak itemler ne kadar çok işaretlenirse (tercih edilirse) ölçek tek buudlu olmaktan o kadar uzak demektir. Yani itemlere birden ziyade tutum veya kanaate dayanarak cevap verilirse, bir tutum veya kanaatı ölçen itemlerin sırası ile diğer tutum veya kanaatları ölçen item sırasının aynı olması beklenebilir. Bu da uzak itemlerin işaretlenmesinde ahenksizliklere yol açar. Harbe karşı tutumu ölçen bir Thurstone ölçeği üzerinde Dudycha'nın (1943) yaptığı tetkik göstermiştir ki, aynı fert çok defa ölçeğin birbirine uzak noktalarındaki itemleri seçmektedir. Thurstone tipi ölçeğin bazen tek buudluluktan mahrum oluşu başka bir yoldan daha ortaya çıkarılmıştır. Ferguson (1938) faktör analizi yoluyla, yukarıdaki harp ölçeğinde ferdî puanların gösterdiği tahavvülü birden ziyade faktörle izah edebileceğimizi göstermiştir.

Likert tipi ölçekteki item tahlili metodu ölçeğin tek buudlu olmasına yardım edebilir. Burada itemler arasındaki korelasyonlar araştırılarak ancak ortak tarafları bulunan itemler ölçeğe alınmaktadır. Bazen ölçeklerin saflaştırılması için gereken bu en basit istatistik işlem bile ihmal edilir. Çok defa bahis konusu tutum veya kanatle ilgili olduğu söylenen item yığınlarından meydana gelmiş "testler" veya "ölçekler"e rastlıyoruz. Böyle gelişigüzel şekilde hazırlanan ölçekler ekseriya güvenilir ve geçerli olmadığı gibi, tek bir inanç veya tutumu ölçen homojen bir karakter göstermesi de beklenemez.

Bununla beraber, ele alınan tutumun veya inancın birçok farklı taraflarını ihtiva eden bir tutum testini kullanmakta mahzur olmayacağını da bilmeliyiz. *Ancak bu farklı taraflar, inanç veya tutumu meydana getiren özelliklerin bir parçasını teşkil etmelidir.* Meselâ bir ferдин demokrasi hakkındaki inancını ölçerken iktisadî imkân, siyasî eşitlik, insan hakları ve insan haysiyeti gibi hususlar-

la alâkalı tarafları da işin içine katmak mecburiyetindeyiz. Zira bütün bunlar o şahsın demokrasi hakkındaki inancını meydana getirmektedir. Bunların hepsi de aynı şey değildir. Fakat hepsinin birleşmesi sonunda bir inanç doğmuştur. Ölçek iktisadî imkân eşitliği, siyasî eşitlik ilh. hakkındaki inançları ölçtüğü derecede tek buudludur.

Başka ifade ile söylersek, insanların boyunu tepeden tırnağa kadar santimetrelerle ölçmemize hiç kimse itiraz etmez. Fakat santimetrelerin toplamından meydana gelen bu boy ölçüsü, birbirini tutmayan parçaların bir toplamıdır. Bacağın uzunluğu, bedenın uzunluğu, boynun uzunluğu, ilh. Bu uzunluklar bir dereceye kadar birbirinden bağımsızdır. Bütün şahsın boyunu ölçmek için kullanıldığı takdirde bu ölçek tek buutludur; vücudun çeşitli kısımlarının uzunluklarını ölçmek için kullanılırsa çok buutlu olur.

Bir ölçekte kaçınılması gereken şey (tek buutluluk üzerinde bu yüzden ısrarla duruyoruz), alâkasız ve işi karıştırıcı bir değişkenliğin mevcudiyetidir. Demokrasi hakkındaki inancı ölçmek için hazırladığımız bir ölçek, o şahsın demokrasiye ait inancının ayrılmaz parçası olmayan din, yabancılar, tahsil ve terbiye vs. gibi hususlara ait inançlarını da ölçmemelidir. Eğer böyle olursa, tıpkı objenin ebadına kısmen bağlı bulunan ölçüler veren bir uzunluk ölçme aletine benzer.

Ölçeklerin saflaştırılması. Basit ve saf bir ölçek meydana getirmek için, ölçülecek kimselerde mevcut olan psikolojik objenin önceden dikkatle tahlil edilmesi lâzımdır. Böyle bir tahlilin gayesi objenin önemli unsurlarını, objenin muhtelif görünüşlerini ve bu muhtelif yönler arasındaki münasebetleri belirlemektir. Fertlerin o obje hakkındaki doğrudan doğruya yaşantılarını tahkik etmek, yani sualler vasıtasıyla elde edilen iç gözleme ait raporları incelemek bu hususta en iyi yoldur. Bir örnek gruptan alınan böyle ön bilgilere dayanılarak, bahis konusu obje ile alâkalı tutum ve kanaatları ölçecek ölçekler

hazırlanabilir. Bu şekilde hazırlanan ölçek, fertlerde psikolojik bakımdan mevcut olan objenin önemli yönlerini en yakından karşılar. Tutum ölçmesinde objenin psikolojik tarifi ve tasviri üzerinde ısrarla duruşumuz, sosyal tahlilin idrakî ve kognitif taraflarına verdiğimiz önemle ahenklidir. Bu istikamette pek az araştırma yapılmıştır. Halbuki bu konu gelecekteki araştırmalar için en vaatkâr ve en acil sahalardan birini teşkil etmektedir.

Böyle bir araştırmanın ortaya çıkaracağı şey, 5. bölümde gördüğümüz gibi, şudur: Fertler, bahis konusu objenin kendileri için psikolojik bakımdan mevcut olan muhtelif yönleri bu yönlerin nisbî önemi ve birbiriyle münasebetleri bakımından farklar gösterirler. Sovyet Rusya hakkındaki tutumları misal olarak alalım. Amerikan halkının pek büyük bir kısmı bir tutum ölçeğinde kuvvetle Rusya aleyhtarı çıkacaktır. Fakat tutum objesi bu fertler arasında geniş bir değişkenlik gösterebilir. Bazıları için Rusya komünizm ve sosyal kargaşalığın kaynağıdır. Başkaları için dünyanın diğer kısımlarına karşı bir emperyalist tehdit demektir. Bazıları Rusya'yı dine ve Tanrı inancına karşı teşkilâtlı bir tehlike olarak görürler; bazı kimseler için de Rusya insan ferdiyetini inkâr eden vahşî bir diktatörlüktür. İnsanlar bu farklı görüş noktalarından, Rusya aleyhtarı şiddetli tutumlarında benzerlik gösterebilirler. Fakat objenin onların tutumlarını belirlemek bakımından çok önemli taraflarını hesaba katmaksızın bu insanları hep bir saymak mânâsızdır ve çok defa yanlışlığa yol açar. Zira insanlar pek çok şeyleri farklı noktalardan görebilmektedirler. Atıf sistemleri değiştiğçe tutumları da değişebilir. Bir ferdin sosyal davranışını anlamak ve önceden kestirmek istersek, o anda objenin hangi tarafının tesirde bulunduğunu ve o yönlere hangi tutum temayüllerinin bağlı bulunduğunu mutlaka araştırmalıyız.

Ölçeğin saflaştırılması için yukarıda gösterdiğimiz sebeplerden çıkan bir pratik netice de şudur: Eğer geniş

ve heterojen insan toplulukları üzerinde ölçme yapacak-sak, objenin çeşitli yönlerini basit ve saf bir şekilde ölçeceksek, tek bir objenin ölçülmesi için gereken ölçek sayısı artacaktır. Pratikte böyle mükemmel bir ölçme imkân-sız olabilir. Saf tutum ve kanaat ölçeklerini, pek kesin ölçmeyi gerektiren değişkenler olarak ayırdettiğimiz bir-kaç özelliği ölçmek için kullanırsak bu meseleye bir çö-züm bulabiliriz. Kamuoyu araştırmasında yoğun mülâkat metodunun, ölçülen grupta mevcut tutum ve kanaat bu-utlarını bulmaya ve böylece, kritik noktalarda daha kesin ölçme vasıtaları tatbikine bilhassa faydalı olduğu önü-müzdeki bölümde görülecektir.

"Güvenilirlik", "ölçeklerin "saflığı" için ölçü olabilir mi?
Bir ölçekteki saflığın istatistik güvenilirlikle, yani ölçeğin çeşitli formlarında veya aynı formun çeşitli tatbiklerinde ferdî puvarların istikrarı ile temin edilebileceği çok defa iddia edilmektedir. Mamafih, bir ölçeğin çok güvenilir olması onun saflığına, yani herkes için aynı şeyi ölçtüğü-ne yeter delil sayılmaz. Bir ölçeğin çeşitli formlarına veri-len veya tekrar tekrar tatbiklerde elde edilen cevaplar arasında istikrar bulunduğu halde ölçek yine saf olmaya-bilir. İstatistik güvenilirlik ölçüleri, ölçeğin hedef aldığı objenin psikolojik tahlili için uygun bir vasıta değildir.

Ölçeklerin adlandırılması - Eğer ölçekleri saflaştır-manın gayesi ölçülen objeyi herkes için mümkün olduğu kadar bir örnek hale getirmekse, ölçeğin ölçmek istediği şeyin ölçülen şahsa söylenmesi doğru olmaz mı? Böylece daha büyük bir yeknesaklık temin edilmez mi? Bu sualler ortaya birçok meseleler çıkarıyor.

Evvelâ, ölçülen şeyin ne olduğunu ferde açıkça söy-lemek, birçok hallerde inanç ve tutumlar arasına bir seç-me yapılmasına imkân verir. Ve bu da ölçekteki herbir iteme verilen hükmü tayin eder. Yani, eğer fert ölçmenin gayesinden haberdar olursa, itemler hakkında hükümler verirken alâkasız ve önemsiz olanlardan ziyade önemli inanç ve tutuma göre düşünmeğe "hazır" olacaktır.

Mamafih, burada mühim bir mesele daha vardır. Eğer ölçülen inanç ve tutum ferd tarafından baskıya tabi tutulan birşeyse, veya hakikî hislerini örtme arzusu, yahut cemiyetin obje ile alâkalı basmakalıp hükümlerine uyma isteği varsa, ölçeğin ismini bildirmek doğru olmaz. Cinsî faaliyetlerle, dinî meselelerle, vatanseverlik ilh. ile alâkalı inanç ve tutumlar bahis konusu olunca, fert ölçeğin hakikî gayesinin farkında olmadığı takdirde itemlere daha samimî ve daha çok teşhis kıymeti bulunan cevaplar verebilir. Meselâ Stagner (1936 a, 1936 b) ve Ruskin ile Cook (1938) Faşizme karşı menfî tavır takınan bazı fertlerin, aynı ölçek "Çöküntü hakkındaki kanaatlar ölçeği" ismi altında verilince faşist tutumu belirten bir itemi tasvib edeceklerini göstermişlerdir.

Son bir nokta: Stagner'in yukarıda gösterdiği gibi delillere dayanarak, tutum ölçeklerine hiçbir zaman isim verilmemesi gerektiğini söyleyenler olmuştur. Onlara göre böyle bir adlandırma hakikî tutumları ortaya çıkarmaktan ziyade, kelimelerle basmakalıp cevapların verilmesine sebep olur. Bu iddia yanlıştır, zira bu iddiada bulunanlar "kelime" objelere karşı tutum ve kanaatların önemini, bilhassa sosyal davranıştaki kritik önemini görmemektedir. İnsanların Faşizm hakkındaki tutum ve kanaatlarının ölçülmesi (burada boş bir kelimeye değil, fakat onlara göre bu kelimenin bağlı olduğu bütün bir mânâlar grubuna reaksiyonda bulunuyorlar) onların sosyal davranışını anlamak ve önceden kestirmek hususunda çok faydalı olabilir. Faşizme bağladıkları mânâların aynı kelimeye meselâ siyasî ilimcilerin verdikleri mânâlardan farklı veya aynı olup olmaması başka bir meseledir. İnsanlar Faşizme kötü nazarlarla bakabilirler ve -eğer bir Faşizm tutumları ölçeği ile karşılaşırsa- kuvvetli bir Faşist aleyhtarı puvan alabilirler; fakat aynı zamanda bir başkasının faşist diye vasıflandırabileceği bazı şeyleri kabul etmeleri ve desteklemeleri de mümkündür. Binaena-

leyh, bir tecrübecinin ölçeği isimlendirip isimlendirmemesi tamamen onun gayesine bağlıdır.

Değerlendirme Yoluyla Ölçme

Tutum ve kanaatları ölçeklerle ölçme metodunun esası, ferдин çok sayıda dikkatle standardize edilmiş itemlere verdiği cevapların objektif bir şekilde puanlanması ve özetlenmesidir. Tutum ve kanaat ölçmekte tamamen farklı bir başka metod da değerlendirme metodudur. Burada ferдин inanç veya tutumu bir mütehasşın, meselâ bir klinikçinin, mülâkatçinin veya kodcunun verdiği hükme göre rakama vurulur. Böyle bir ölçme bir tek hakimın değerlendirmelerine veya bir hakimler grubunun takdirlerinin ortalamasına dayanabilir.

Ölçeklerle ölçme metodu doğru-yanlış imtihanına benzer, puanlaması tamamen objektif ve mekanik bir prosestir. Takdir veya değerlendirme metodu da metin halinde cevaplandırılan (essas type) imtihan gibidir. Ferдин puanı imtihan kâğıdını okuyan şahsın bu yazılı cevaplara verdiği hükme göre subjektif olarak belirlenir.

Takdir Edilecek Verilerin Kaynakları. Kanaat ve tutumların değerlendirilmesi çok çeşitli kaynaklardan elde edilen veriler üzerinde yapılabilir: (1) Objeye karşı, sözlü olmayan davranışlar; (2) Obje ile alâkalı sözlü davranışlar; (3) İkinci derecede ipuçları; (4) Klinik tipi mülâkatlarda alınan cevaplar; (5) Şahsî dökümanlar; (6) Projektif testlere verilen cevaplar; (7) O andaki yaşantı.

Sözlü olmayan davranış - Bazı bakımlardan, ferдин bir objeye karşı açık, sözlü olmayan davranışına dayanan kanaat ve tutum değerlendirmeleri çok cazip görünebilir. Şahsın hisleri ve düşüncelerinin, onun doğrudan doğruya davranışında basit ve anlamlı bir şekilde aksetmesi beklenir. Maalesef bu türlü değerlendirmenin tatbik kabiliyetini ciddî bir şekilde sınırlandıran bazı faktörler vardır. Bunların en önemlisi, bahis konusu objeye karşı anlamlı

reaksiyon hallerini bulabilmek için günlük tesadüfî davranışlara güvenmenin imkânsızlığıdır. Bir ferdin günlük faaliyetleri içinde bizim ölçmek istediğimiz tutum veya kanaatı ortaya çıkaracak bir şekilde davranışta bulunması tamamen tesadüfe bağlıdır. Bir insanın normal davranışı onun Komünizm, iyi komşuluk politikası, veya tekâmül nazariyesi hakkındaki tutum veya inançlarının somut tezahürleri görülmeden uzun bir devre içinde dikkatlice gözlenebilir.

Şüphesiz bunun istisnaları da vardır. Sosyal ilgi konusu olan bazı tutumlar ve kanaatlar, ekseriya insanların günlük faaliyetleri ile yakından ilgili objelere ait bulunabilir. Günlük davranışlarda birçok kimseler polis, yabancılar, zenci âdetleri, grev gözcüleri ilh. gibi bazı umumî sosyal objelere karşı müsbet veya menfî reaksiyonlar göstererek tutum ve kanaatlarını da ifade ederler. Mamafih bu hususî hallerde bile bazı güçlükler çıkabilir. Meselâ pek çok kimseler, ölçülmesi istenilen obje ile normal temas halinde bulunmakla beraber, örnek gruptaki her ferd böyle bulunmayabilir. Daha kötüsü, obje ile karşılaşılacak psikolojik sitüasyonun mahiyeti fertten ferde değişecektir. Davranış tutum ve kanaatlardan daha da çok şeylere bağlı olduğuna göre, psikolojik sitüasyonun diğer yönlerini incelemekten sadece davranışa dayanarak tutum ve kanaatları bulmağa çalışmak doğru olmaz. Bir insan zenci boyacı ile gayet iyi konuşur, bir başkası zenci ile birlikte asansöre binmek istemez. Bu birinciye ikinciye nazaran daha müsamahakâr sayamayız. Zira her iki sitüasyon birbirleriyle kıyas edilemez.

Şu halde örnek grupta ve psikolojik bakımdan aynı şartlarda herkesin bahis konusu objeye karşı açık bir davranışta bulunması lâzımdır. Davranışın kolay gözlenebilir olmasını da buna ilâve edebiliriz.

Bu üç şartın tam gerçekleştiği haller nisbeten azdır. Fakat bazı ender hallerde sosyal organizasyonun mahiyeti bu tip bir tutum ölçme metoduna imkân verebilir. Rey

verme davranışı bunun güzel bir misalini teşkil ediyor. Seçim günü siyasî partiler, namzetler, ve siyasî meseleler hakkındaki tutum ve kanaatlar sandık başında açık davranış halinde ifade edilir. Bu iş de büyük ekseriyet tarafından ve oldukça standart bir sitüasyonda yapılmaktadır.

İnsanların muhtelif sosyal kaideler, âdetler ve müesseseler hakkındaki kanaat ve tutumlarını, bu kaide, âdet ve müesseselere uyma derecelerine bakarak da bulabiliriz. F. H. Allport (1934) bu türlü uyma (conformity) davranışı üzerinde yapılan ölçmelerle bilhassa meşgul olmuştur. Onun tesiri altında, kırmızı ışık yanında otomobil durdurmak, işyerine vaktinde gelmek, kiliseye girince gerekli usule uymak gibi davranışlar üzerinde araştırmalar yapılmıştır. Tutumları doğrudan doğruya böyle uyma veya riayet davranışlarının kuvvetine veya zayıflığına bakarak ortaya çıkarmakta da bazı güçlükler vardır.

Bir sosyal müesseseye riayet etmek bazen müsbet bir tutuma delâlet edebilir, bazen de etmez. Baskı yapan sosyal kuvvetler altında bir insan, aslında menfî tavır takındığı halde, istemeyerek riayet edebilir. Keza riayetsizlik de çok defa menfî bir tutuma delâlet etmekle beraber, bazen müessesenin kendisine değil de ona uymaya zorlayan otoriteye karşı bir menfî tutumun eseri olabilir.

Şu halde açık davranış, kanaat ve tutumların değerlendirilmesine nasıl temel olabilecektir? Fertlerin laboratuvar veya kliniğe benzer standart şartlar altında gözlenmesi bu hususta bir imkân verir. Çocukların oyun sitüasyonlarındaki ve yetişkinleri, çocukları, diğer çeşitli objeleri ihtiva eden daha başka tabîi sitüasyonlardaki davranışlarını gözleyerek onların şahsiyet özelliklerinin tesbiti üzerinde birçok araştırmalar yapılmıştır.⁷¹ Şüphes-

⁷¹ Bu türlü davranış araştırmalarının en eskilerinden biri Hartshorne ve May (1928) tarafından yapılmıştır. Bu araştırmacılar çocukları, dürüstlük ve hilekârlık vasıflarını ortaya çıkaracak şekilde tertiplenmiş standart gerçek-hayat sitüasyonlarında müşahade etmişlerdir.

siz bu teknikler, sitüasyona dahil edilen muayyen sosyal objelere (meselâ zencilere) karşı çocuğun tutumlarını ölçecek şekilde adapte edilebilir.

Harp zamanında askere almanları şahsiyetlerine göre ayırmak için yapılan programlarda (OSS Assesment Staff, 1948) gerçek hayat sitüasyonlarının psikolojik karakterine çok yakın standart şartlar altında davranış gözlemi de yapılmıyordu. Mac Kinnon (1946)'un da belirttiği gibi bu usul, gerekli değişiklikler yapıldığı takdirde, standart ve tabii şartlar altında belli sosyal objelere karşı açık davranışta bulundurulurken tutum ve kanatların ortaya çıkarılmasında faydalı olabilir.

Sözlü (ve yazılı) ifadeler - Açık davranışın pek görülmediği veya imkânsız olduğu birçok objeler, ferdi onlara ait ifadeye sevk edecek mahiyettedirler. Bir insan, John L. Lewis'e karşı tutumlarını açık bir davranış halinde ifade edebilecek bir durumda pek nadiren bulunur. Ve son derece soyut olması yüzünden, Mukaddes Ruh'a karşı kanaatını açıkça katiyyen ifade edemeyebilir. Fakat bunlar hakkında konuşması mümkündür, ve söylediği şeyler onlara karşı tutum ve kanaatlarının değerlendirilmesinde esas olabilir.

Sözlü olmayan davranış sahasındaki bazı imkânsızlıklar ve güçlükler, sözlü materyal kullanarak yapılan değerlendirmelerde de kendisini göstermektedir. Günlük şartlar altında ferdin bahis konusu obje hakkındaki kanaatlarını ifade etmesini her zaman bekleyemeyiz. Üstelik kendisini ifade ettiği sitüasyonlar da çok defa standart değildir. Bu yüzden doğrudan doğruya sözlü ifadelere bakarak tutumları çıkarmak güçleşir. Gerek bu sebep, gerekse günlük hayatta sözlü davranış müşahade etmenin klinik güçlükleri, bu metodun tatbik kabiliyetini -tıpkı açık davranışın kullanılmasında olduğu gibi- son derece daraltmaktadır.

Açık davranış halindeki gibi, sözlü ifadeler de standart bir şekilde, meselâ bir sual varakasında veya mülâkatta, ortaya çıkarılabilir. Bu türlü değerlendirme ölçeklerini ayrı bir bölümde ele alacağız.

İkinci derecede ifade hareketleri - Yüz ifadeleri, jestler, ses tonu, konuşmadaki ince nüanslar vs. tutum ve kanaatların değerlendirilmesinde önemli birer kaynak teşkil ederler. Bir insanın söyleyiş *tarzı*, söylediği şeyden daha anlamlıdır. Bu gibi ikinci derecedeki ipuçları ancak objeye karşı sözlü veya sözsüz davranışlar, yahut klinik veya kamuoyu mülâkatları veya projektif test cevapları gibi diğer çeşit verilerle birlikte kullanılır. Klinikçi veya mülâkatçı, çok defa, ferdin söylediklerinin dış muhtevsından ziyade bu gibi ifade hareketlerine önem verir. Şimdi göreceğimiz gibi, tutumların değerlendirilmesinde kamuoyu mülâkatçıların mülâkat raporlarına dayanan tasnifcilere karşı bir üstün tarafı da, mülâkatçının bu ifade hareketlerini görebilme imkânından gelmektedir.

Tutum ve kanaatların ölçülmesinde bu ifade hareketlerini objektif bir şekilde puanlama imkânı, suallere verilen cevapların veya projektif testlerdeki tepkilerin puanlamasına nisbetle pek azdır, veya hiç yoktur. Bu ikinci dereceden ipuçları, içinde bulundukları bütün psikolojik ortama sıkı sıkıya bağlıdır. Bunları en iyi bir şekilde, sitüasyonun fert için ifade ettiği mânâyı bilen mütehassıslar değerlendirebilir.

Klinik tipte mülâkatlar - Tutum ve kanaatların değerlendirilmesinde kullanılabilecek en verimli metodların biri de serbest, yoğun, klinik tipte mülâkattır. Bu metodda gayet maharetli tekniklerle, fertler bahis konusu objeler üzerinde konuşmaya sevk edilir ve böylece onların tutum ve inanç temayülleri -çok defa dolaylı ve şuur dışı olarak- ortaya çıkarılır.

Bir kimsenin ebeveynine, kendi nefesine ilh. ait tutumları gibi her çeşit *şahsî* tutumlarını ve devamlı hislerini tayin etmekte bu metod klinik psikologları ve psiki-

yatrlar tarafından çok kullanılmaktadır. Nisbeten gayri şahsî olan *sosyal* tutum ve kanaatların takdirinde klinik mülâkat metodu daha az kullanılır. Bu tip mülâkatın genel nüfustan alınan örnek gruplara ait tutum ve kanaatların ölçülmesi için yapılan oldukça mühim bir adaptasyonu da, kamuoyu yoklamalarında kullanılan "serbest cevaplı" (open-end) mülâkat tarzıdır.

Şahsî dökümanlar - Allport (1942) ferдин şahsî dökümanlarının onun şahsiyetine ait birçok yönleri ortaya çıkarmakta çok faydalı olabileceğinden bahsetmiştir. Onun söylediği gibi, *şahsî döküman* tabiri, diğer unsurlar meyanında, otobiyografileri, mektupları, muhtıraları, sanat ve edebiyat çalışmalarını da içine alır. Böylece bunlar vak'a tetkiki malzemesinin ancak bir türünü teşkil ederler. Allport şöyle diyor:

Şahsi dökümanlar davranış ve yaşantıların bizzat fert tarafından yapılmış bir kaydı olmak itibariyle, her zaman olmasa dahi ekseriyetle, şahsın kendi tarafından içten geldiği gibi ve ancak mahremane kullanılmak üzere kaydedilmiştir. Bunların temaları tabiatıyla yazarın hayatı etrafında döner, metodları da tabii sübjektif (fenomenolojik)'tir. Bu dökümanlar samimiyet, maksat, aslına uygunluk, ve psikolojik kıymet itibariyle çok değişiklikler gösterir. Bazen bayağı ve alelâde şeylerdir. Fakat bazen de insan hayatının en derin ve mânâlı taraflarını aksettirirler... Şahsî dökümanlar, ekseriyetle, hadiselerle ait karmaşık şuurlarının tetkiki mahiyetinde ve iç gözleme dayanan protokollardan ibarettir. Bu karmaşık şuurlar ile ilgilenen psikolog onları pekâlâ kullanabilir.

Şahsî dökümanlar, genel mânâda, psikologlar tarafından şahsiyet problemini teşhis etmekte kullanılmaktadır. Ferdin sosyal objeler veya meseleler karşısındaki tutum ve kanaatlarının takdirinde bunlar çok az kullanılmıştır. Mamafih, pratik güçlükleri pekçok olmakla beraber, bu sahada kullanılmalarını önleyecek bir sebep de yoktur. Allport, şahsî dökümanların tutum ve kanaat tak-

dirine esas olarak alınmasında ortaya çıkan ve bu türlü şahsî kayıtlar için de eşit derecede geçerli belli başlı mahzurların listesini yapıyor. Önce grubun temsil kabiliyetine sahip olmayışı, verilerin sübjektifliği, geçerlik derecelerinin tayinindeki güçlük, şahsın kasıtlı ve kasıtsız olarak bunları olduğundan farklı kaydetmesi ihtimali, şahsın bunları yazdığı andaki hal ve şartlar dolayısıyla güvenilirliklerinin bozulması, kayıtların yeterli miktarda olmayışı ve metodun pahalıya mal olması.

Bu son mahzur geniş çapta tutum ve kanaat ölçmeleriyle uğraşanlar bakımından bilhassa mühimdir. Fakat kendileri için kayıt bulabileceğimiz seçilmiş denek grubu üzerinde daha küçük çapta araştırma yaptığımız takdirde buna bir çare bulunabilir. Tutumlara ait bazı temel prensipleri aydınlatmak üzere hiçbir pratik gayesi olmayan bir araştırma teşebbüsü olarak, mahdud ve bilinen bir grup arasındaki tutumların araştırılması halinde bu mahzur bilhassa ortadan kalkar.

Tutumların değerlendirilmesinde şahsî dökümanların kullanılmasında yukarıdaki diğer bütün mahzurların da giderilebileceğini şu iki araştırmayı misal vererek gösterebiliriz. Bunlardan birincisi Stouffer (1930) tarafından yapılmıştır. Stouffer, 238 denneğin kendileri hakkında yazdıkları biyografileri topladı. Bu 238 biyografi bir "grafik değerlendirme ölçeği" üzerinde, deneklerin içki yasağına karşı tutumları bakımından, dört hakim tarafından değerlendirildi. Hakimlerin takdirleri arasında .96'lık bir korelasyon bulundu. Dört hakimin karma takdiri, içki yasağına karşı tutumu ölçen objektif bir tutum ölçeğinde alınan puanlarla karşılaştırılınca da .81'lik bir geçerlik katsayısı elde edildi. Bu tetkikten anlaşılacağı gibi, birbirinden ayrı hakimler, şahsî dökümanlara dayanarak yaptıkları tutum takdirinde pekâlâ ittifak edebiliyorlar ve onların takdirleri aynı tutumu ölçen başka bir vasıtanın verdiği neticelere pekâlâ uyuyor.

İkinci tetkik, stratejik bombalamaya tabi tutulan Alman halkının çeşitli tutumlarını bulmak için postada ele geçirilen mektupların tahlili ile ilgilidir.⁷² Bu iş için seçilen Alman şehirlerinden atılan mektuplardan gelişigüzel meydana getirilen bir örnek, müttefiklere ve Nazi idaresine karşı tutumlar ve harbin gidişi, harbin muhtemel neticesi hakkındaki kanaatlar bakımından tasnif ve takdir edildi. Sonra muayyen bir topluluğun tipik tutumu ve kanaatları ile, o topluluğun müttefikler tarafından maruz bırakıldığı bombardımanın türü ve çapı hakkındaki objektif gerçekler arasında bir korelasyon arandı. Bu tahlil, bombardımana uğrama ve tutumlar arasında birçok önemli münasebetlerin bulunduğu hususunda bir fikir verdi. Harbin bitişinden sonra, sivil Alman halkından alınan örnek gruplar üzerindeki daha kesif ve doğrudan doğruya yapılan mülâkatlar, bu neticelerin doğru olduğunu göstermiştir.

Öyle görülüyor ki, özel ve bilhassa istisnâî hallerde şahsî dökümanlar tutum ve kanaatların takdiri için bir temel teşkil edebilir.

Projektif metodlar - Birçok tutum ölçmeleri ve değerlendirmeleri, bilhassa basit ölçeklere ve doğrudan doğruya sorulan suallere dayananlar, sathî olmakla itham edilmiş ve bunların sadece dış görünüşle uğraştığı, tutumların derin ve çok defa şuur dışı olan dinamizmine inemediği söylenmiştir. Bu tenkit bilhassa (1) asosyal oldukları için fert tarafından açıkça belirtilmek istenmeyen, veya (2) içe itilmiş unsurlara sahip bulunan, ferdin norm ve kıymetleriyle uzlaşmayan ve bu yüzden kolayca şuura çıkamayan, tutumların ölçülmesi hususunda doğrudur.

Aynı metod meselesi genellikle motivasyon ve şahsiyetin tetkikinde de ortaya çıkmaktadır. *Projektif teknikle-*

⁷² 1945 şubatında Birleşik Devletler Stratejik Bombalama Araştırma Bürosu'nun yaptığı bu tetkik Dr. Herbert H. Hyman'ın idaresinde yürütülmüştür.

rin geliştirilmesi bu probleme kısmî bir hal çaresi getiriyor.⁷³

Projektif tekniklerin sosyal tutumları araştırmakta, bilhassa diğer ölçme vasıtalarıyla yakalanmasına imkân bulunmayan tutumların ölçülmesinde de pekâlâ kullanılabileceği söylenmiştir. Bu sahada pek az araştırma yapılmış bulunuyor. Aşağıda bunların başlıcalarını veriyoruz:

Proshansky (1943) Thematic Apperception Test'i⁷⁴ çalışma hayatına karşı tutumları ölçmek üzere bir projektif teknik olarak adapte etti. Gazete ve mecmualardan, iş hayatını da içine alan çeşitli sosyal çatışma sîtuasyonlarını tasvir eden ve işçilerin durumu bakımından müphem kalan (işçi hareketinin ne başarısını ne yenilgisini gösteren) resimler seçti. Kolej talebesi olan deneklere bu resimleri tek tek kısa bir zaman fasılası içinde gösterdi ve her gösteriştten sonra bu resmin temsil ettiği şeyi teferruatıyla anlatmaları ve onun hakkında bir hikâye kurmalarını istedi. Proshansky'nin işaret ettiği gibi,

Bu metod ilk idrak anında açıkça otistik bir tahrife, veya tutum hafızaya dayandıkça geriye dönüşlü bir yanlış tefsire, yahut da resmin gerçekte temsil ettiği şeyin çok ötesinde gayet ince ve tafsilatlı izahlara imkân vermiştir.

Proshansky'nin aynı resme verilen iki cevap hakkındaki misalleri, bu tekniğin teşhis kıymeti taşıyan ipuçları vermekte ne derece tesirli olduğunu göstermektedir.

Fakir, pejmürde, sefil kılıklı bir adamın evi. Muhtemelen güney bölgesinde bir kulübenin resmi. İşsiz kalmış bir işçinin evi de olabilir. Çok fena ev şartları. Hükümet niçin bu insanlara yardım etmez? Alelâde işçiler daima unutuluyor ve kendi hallerine bırakılıyor.

Bir odanın resmi, ortada soba, solda kadın, erkek soba-

⁷³ Motivasyon tetkikinde projektif metodların kullanılışı hakkında ikinci bölümde verilen bilgiye bakınız.

⁷⁴ Thematic Apperception Test'in izahı ve kullanılışı hakkında bilgi Murray (1938)'de bulunabilir.

nın yanında ayakta duruyor, iki çocuk ta onların yanında. "Fakir" dediğimiz insanlara ait bir oda. Kirli, intizamsız insanlar, süprüntü içinde oturmaktan memnun görünüyorlar.

Cevaplar işçilerin lehinde veya aleyhinde tutumlara işaret edişlerine göre üç mütehassıs hakim tarafından takdir edilmiştir. Her denek için yapılan takdirler, bu deneklerin Newcomb (1939) tarafından teşkilâtlı işçiliğe karşı tutumlar için hazırladığı bir tutum ölçeğinde aldıkları puanlarla karşılaştırıldı. Projektif test takdirleri ile Newcomb ölçeği puanları arasındaki korelasyonlar bir grupta .87, diğer grupta .67 çıktı. Şu halde resimlerin idraki ve tefsiri ile ilgili böyle bir projektif teknik, işçilere karşı tutum bakımından insanların durumunu tayin etmeye imkân vermektedir.

Fromme (1941) da T.A.T. testi tarzında bir grup resimle çalışmış ve standart bir ölçekle (Harbi Önleme Metodları Hakkında Kanaat Araştırması) bu teknik arasında korelasyonlar bulmuştur. T.A.T. testinin resimleri de Frenkel-Brunswik ve Stanford(1945)'u Yahudi aleyhtarlığındaki şahsiyet faktörleri üzerinde yaptıkları araştırmada muvaffakiyetle kullanıldı. Bu yazarlar ayrıca ırk meseleleri hakkında doğrudan doğruya reaksiyon meydana getirecek dört resim kullandılar. Bu ilâve resimlerden biri, fakir bir mahallede yahudi kılıklı insanları gösteriyordu. Diğerinde bir zenci çocukla bir zenci kadın; üçüncüde meşin ceketli bir çift; dördüncü resimde ise, joplu bir polisle karşılaşan ve çok korkan aşağı tabakadan bir adam vardı.⁷⁵

⁷⁵ Resimlere yapılan reaksiyonu ilk defa Horowitz, (1936) kullanmıştır. Horowitz, içinde zencilerin bulunduğu muhtelif neviden resimli faaliyetlere iştirâk hususunda verdikleri beyanlara bakarak, çocukların zenci aleyhtarı peşin hükümlerini ölçmüştür. Murphy ve Likert (1938) deneklerine fotoğraflar ve sinema filmleri gösterdiler ve onların verdikleri reaksiyonları atitüd ölçmesinde kullandılar. Bu usullerden her ikisi de, verilen materyal gayet iyi yapılmış olduğu ve projektif metoddan esas olan serbest yapılandırılmaya pek az imkân verdiği için, mahdud bir kullanış kabiliyetine sahiptir.

Projektif tekniklerin kullanılmasında daha farklı bir metod deneyen Dubin (1940), bir ferde oyuncaklar vererek bunları "gördüğümüz dünyayı" ve "görmek istediğimiz dünyayı" temsil etmek üzere inşa edin dediğimiz takdirde, işçilere karşı, idareye karşı ve harbe karşı tutumlar hakkında gayet doğru tahminlere varmanın mümkün olduğunu görmüştür.

Tutum tetkiklerinde çeşitli projektif tekniklerin en çok kullanılışına, Murray ve arkadaşlarının (1938) yaptıkları bir şahsiyet araştırmasında rastlıyoruz. Bu araştırma programının bir kısmı olarak, harp ve din gibi sosyal meselelerle ilgili devamlı hislerin (sentiment) ölçülmesiyle de uğraşılmıştır. Murray ve Morgan (1945) bu ölçmede çeşitli projektif testlerin (standart T.A.T. testi de dahil) nasıl kullanıldığını anlatıyorlar. French (1947) de, daha önce bahsettiğimiz dinî hisler hakkındaki araştırmasında T.A.T. resimlerini kullanmıştır.

Tutum ölçülmesinde resim yorumunu çok daha iddialı ve incelikli bir şekilde kullananlar Loebowitz-Lennard ve Riessman (1946) olmuşlardır. Bunların gayesi, sosyal enteraksiyonun bütün safhaları ile ilgili bir dizi müphem resmin standardize edilmesi idi. Resimlere verilen cevapların puanlanması ve değerlendirilmesi bakımından son derece objektif kategoriler meydana getirebileceklerini ümit etmişlerdi.

Yukarıda bahsedilen araştırmalar açıkça gösteriyor ki, projektif teknikler insanları sosyal tutumlarına göre ayırdetmemize yardım etmektedir. Apriori olarak, hiç değilse, bu türlü projektif testler vasıtasıyla tutumlardaki şuurdışı unsurları veya gayet gizli bulunan tutumları diğer tutum ölçeklerinden daha geçerli bir şekilde ölçmeği ümit edebiliriz. Mamafih, projektif teknikleri tutum araştırmasında kitle çapında tatbik edebilmek için bunları şu iki şekilde geliştirmeli ve saflaştırmalıyız.: (1) Genel nüfusun her kısmını temsil eden insanları ve günlük situasyonları kolayca ve ekonomik olarak tatbik edilecek şe-

kilde basit ve standart hale sokmalıyız; (2) Puvanlama tarzını objektif bir usule bağlayarak, çok mahir ve iyi yetişmiş hakimlerin takdirlerine ihtiyaç kalmaksızın, çok sayıda insanların tutumlarını kolayca bulabilmeliyiz. Mafaih, bu iki düzeltme yolu imkânsız olsa ve projektif teknikler geniş çapta kullanılmasa dahi, bunlar yine küçük çapta klinik ve laboratuvar araştırmalarında kıymetli bir rol oynayacaktır.

O andaki yaşantı - Ferdin anlık yaşantısı -hisleri, heyecanları, düşünceleri, idrakleri- tutum ve kanaatların bulunması için çok önemli ve emsalsiz bir veri kaynağı teşkil eder. Bu veriler ancak yaşantı sahibi olan fert tarafından bilinebilir, bu yüzden anlık yaşantıya dayanan takdirler de bizzat ferdin kendisi tarafından yapılmalıdır.

İnanç ve Tutumların Bizzat Fert Tarafından Değerlendirilmesi. İnanç ve tutumların ferdin kendisi tarafından takdir edilmesi (*self-rating*) metodu da diğer değerlendirme metodları arasında bir yer işgal eder. Bu metoddaki, hakim ve mütehasıs (expert) ferdin bizzat kendisidir. Fert, ölçülecek inanç ve tutum buudu içinde kendisinin bulunduğu yeri bizzat tayin eder.

Şahsî takdir metodunun üstün vasıfları aynı zamanda onun mahzurlu taraflarını teşkil edebilir. Hadisenin mahiyeti gereği, fert kendi hislerini, düşüncelerini ve hareketlerini en iyi gözleyebilecek durumdadır. Fakat yine aynı durum yüzünden, kendi tutum ve kanaatlarını objektif bir şekilde değerlendirmeye çalışırken şahsî ihtiyaçları ve şahsî görüş açısı onu başkalarından daha çok yanlışlığa götürebilir. Tutum ve kanaatların pekçoğunu takdir ederken verdiği hükümler bir başka hakim tarafından verilen hükümlerden çok yüksek olabilir. Bazı tutumların takdirinde de ferdin kendini aldatması ve gerçeği saptırması çok mümkündür.

Değerlendirmede o andaki yaşantı kuvvetli bir rol oynadığı zaman şahsî takdir çok defa bozulur. Meselâ bir tutum fert tarafından bastırılmış, içe itilmişse, bunun

kendisi tarafından takdiri faydasızdır. Eğer bir tutumun ortaya çıkışını kendi selâmeti için uygun bulmuyorsa, şahsî takdir usulü yine mânâsız olur. Bu yüzden antisosyal tutumlar şahsî takdir usulü için uygun değildir. Ve bir personel psikologunun iş isteyen kimselere onların iş ve işveren hakkındaki tutumlarını sormasını bekleyemeyiz. Eğer bir muayyen tutumu benimsemesi o andaki ihtiyaca uygun düşüyor ve bu da "aklıleştirme" "aksettirme" ve diğer "otistik" süreçlerin doğuşuna sebep oluyorsa, şahsen takdir usulü doğru netice vermeyecektir.

Bu usulde bir başka güçlük kaynağı da şudur: Fert kendisini objektif bir şekilde takdir edecek olsa dahi, diğer insanların böyle bir değerlendirmede kullandıklarıyla kıyaslanabilir bir ölçek veya standart kullanmayabilir. Kendisi hakkındaki takdiri, hükümlerinin atıf sistemine göre çok yüksek veya çok aşağı olabilir (üçüncü bölümde atıf sistemi veya intibak seviyesinin hükümler üzerindeki tesirine bakınız). Bir insan kendisini şahsî görüş itibarıyla "radikal" olarak takdir edebilir, zira onun atıf sistemi, kendi dar çevresindeki gayet sınırlı siyasî kanaatlara göre belirlenmiştir. Buna karşılık dışarıdan gözlem yapan kimseler, bütün nüfusun normlarını gözönünde tutarak, bir insanı radikal değil de "ortanın hafif solunda" olarak değerlendirebilirler.

Başkalarının tutum ve kanaatlarına nispetle yapılan şahsî takdirler yukarıdaki misalde görüldüğü gibi, ferdin kendi normunu belirleyen gayet dar bir çevre içinde bulunması yüzünden hatalı olabilir. Fert başka kimselerin tutum ve kanaatları hakkında doğru hüküm vermediği zaman da değerlendirme yanlış olacaktır. Newcomb (1943) tarafından Bennington Koleji'nde yapılan araştırmada, talebelerin kendi sınıf arkadaşlarına ait siyasî tutum ve kanaatlar hakkında verdikleri hükümlerle objektif gerçekler arasında büyük farklar çıkmıştır.

Bütün bu güçlüklerle ve sınırlamalara rağmen, şahsen takdir usulü tutum ve kanaatların istikameti, şiddeti

ve kesinlik dereceleri, tutum objesinin veya meselesinin şahıs için taşıdığı önem gibi hususların ölçülmesinde geniş çapta ve başarı ile kullanılmıştır. Tutum ve kanaatlara ait bu hususlardan bazılarının ölçülmesinde şahsî takdir usulü halen en tatminkâr metoddur.

Takdir Ölçeklerinin Çeşitleri. Takdir ölçekleri ya nisbî yahut da mutlak olur. Birincilere misal (1) Mertebeli ölçek ve (2) Yüzdeli ölçek (percentage of population scale); İkincilere misal de (3) Grafik takdir ölçeği ve (4) Hususî kategori ölçeğidir.

Mertebeli Ölçek (Rank-order scale) - Bu tipte, hüküm veren şahsın takdir edilen şahsı o tutum veya kanaat bakımından yukarıdan aşağı doğru bir mertebe sırasına yerleştirmesi lâzımdır. Böylece, belli bir ferдин ölçekteki yeri, aynı gruptaki diğer şahıslara nisbetle tayin edilir. Bu ölçeğin üniteleri eşit değildir; Meselâ üçüncü sıra ile dördüncü sıra arasındaki farkın dördüncü sıra ile beşinci sıra arasındaki farka eşit olması şart değildir.

Bu tip takdir ölçekleri esas itibariyle, insanlar arasındaki büyük mertebe farklarının sebeplerini ve karşılıklarını incelemekte kullanılır. Meselâ belli bir gruptaki fertleri daha çok veya daha az yahudi aleyhtarı olarak sınıflandırabilmek için yahudi aleyhtarlığının başka hususlarla ilişkilerinin incelenmesinde faydalı olabilir. Burada daha az veya daha çok yahudi aleyhtarı olanlar ayrıldıktan sonra bunlar aynı hususla ilgili başka türlü birçok tutum buutları üzerinde birbirleriyle kıyas edilir ve korelasyonları çıkarılır. Eğer bütün grup içinde yahudi aleyhtarlığının iki uç derecesi arasındaki fark fazla değilse, mertebe sıralaması ile yapılan böyle nisbî bir ayırım hakikatte mevcut korelasyonları ortaya çıkarmayacak kadar kaba olabilir.

Yüzdeli Ölçek - Eğer sadece tek bir şahsı veya birkaç kişinin herbirini mertebeye koymak istersek, bütün grubun içinde bunların yüzde olarak bulunduğu yeri buluruz. Teknik bakımdan bu mertebelendirme deneye bir

yüzde puanı vermekle yapılır. Bu yüzde puanı, bütün grup içinde o şahsın altında ne kadar kişinin (yüzde olarak) bulunduğunu gösterir. Meselâ mektep başarısı bakımından 90. persantile düştüğünü söylediğimiz gibi Yahudi aleyhtarlığı bakımından da 73. persantile düştüğünü söyleyebiliriz. (Yani o gruptaki fertlerin yüzde 73'ünden daha fazla Yahudi aleyhtarıdır).

Bu tip bir takdir usulünün esas güçlüğü hüküm veren şahıstan bu tutum veya kanaatin bütün gruptaki dağılım sahası (range) hakkında vazıh bir anlayış istemesidir.

Grafikle takdir ölçeği - Mutlak mânâda, yani grup normlarına başvurmadan bir takdirde bulunmak istiyorsak, hüküm veren şahıs tutum veya kanaatin iki ucu arasındaki çizgi üzerindeki uygun yere bir işaret koymalıdır. En basit grafik ölçekte uç noktalar ve belki de nötr nokta için isimler vardır. Bazı ölçeklerde de ölçek boyunca uygun fasılalarda birçok ayırdedici ifadeler veya işaretler bulunur. Bu çizgi boyunca herhangi bir noktaya işaret konabilir.

Hususî kategori ölçeği - Bu tip ölçekte, grafikli ölçekten farklı olarak, muayyen sayıda belirli kategoriler dahilinde değerlendirmeye yapılır. Kategorilerin sayısı değişebilir, fakat genellikle bu tip ölçekler nötr kategorinin her iki tarafına eşit olarak düşmek üzere üç, beş, veya yedi kategoriden meydana gelmiştir.

Bazen bu kategoriler, çeşitli derecelerde taraftarlık veya aleyhtarlığı belirten sözlü ifadelerden ibarettir. Meselâ:

1. Silâhsızlanmanın çok lehinde
2. Silâhsızlanmanın orta derecede lehinde
3. Silâhsızlanma hakkında kararsız
4. Silâhsızlanmanın orta derecede aleyhinde
5. Silâhsızlanmanın çok aleyhinde.

Bazı hallerde bu kategoriler, tutum veya kanaatin

muhtevasıyla daha çok ilgili olacak şekilde hazırlanır. Meselâ:

1. Silâhsızlanmanın gerçekleştirilmesi kanaatindeyim, barışı sağlayacak yegâne yol budur. Silâhlanmada hiçbir fayda görmüyorum.

2. Silâhsızlanma belki iyi bir fikirdir, bütün olarak iyi ama bazı tehlikeleri de var.

3. Silâhsızlanmanın tamamen hata olduğuna, memleketi tehlikeye düşüreceğine, güvenliğin ancak silâhlanma sayesinde olduğuna inanıyorum.

Ölçeğimiz gruptaki herkes için kolayca tatbik edilebilecek sözlü ifadeler takdir yapan şahsa çok yardımcı olmakta ve standartlarını diğer hakimlerinkiyile kıyaslanabilir hale getirmesine yardım etmektir.

İnanç ve Tutumların Dolaylı (Indirect) Yollarla Ölçülmesi

Bu bölümün giriş kısmında "İnanç ve tutumları vasıtalı bir şekilde ölçmek zorunda" olduğumuzdan bahsetmiştik. Bu doğrudur, fakat dolayısıyla ölçmenin de bazı *dereceleri* vardır. Bu ölçme metodlarında tutuma açıkça cepheden yaklaşılr. Meselâ ölçeklerle yapılan ölçmede ferd, tutum veya kanaat objesinden doğrudan doğruya bahseden sözlü ifadelerle cevap vermektedir. Takdire dayanan ölçmelerde de fert objeye açıkça reaksiyonda bulunur veya doğrudan doğruya sözlü ifadelerle cevap verir, yahut da kendi tutumunu bizzat takdir eder.

Bazı ölçme metodları nisbeten daha kolaydır, tutum veya kanaata biraz gizli kapaklı, yandan yaklaşır. Tutum veya kanaatin obje ile doğrudan doğruya alâkalı hüküm ve faaliyetlere yaptığı tesirin görüntülerini gözleyecek yerde, bu vasıtalı metodlar tutumun daha başka objelerle alâkalı hüküm, hareket ve idraklere tesir ederken gösterdiği durumları inceler. Bu objeler, asıl tutum objesi ile fonksiyonel bir münasebet halindedir.

Tutum değişmelerinin tecrübî bir şekilde araştırılmasında vasıtalı ölçme metodları bilhassa önemli bir rol oynar. Tutum değişmesine ait basit ve iptidaî bir araştırma örneği, şu unsurları ihtiva etmektedir. (1) Tecrübe grubundaki belli bir tutumun ölçülmesi; (2) Tutum değiştirmek üzere hazırlanmış tecrübe şartlarının tatbiki, (3) Değişme miktarını tesbit etmek için tutumun yeniden ölçülmesi. Buradaki teknik güçlük açıkça görülüyor. Eğer denek kendi tutumunun ölçüldüğünü fark ederse tecrübî tesiri doğru bir şekilde ölçemeyiz. Burada "dolaylı" bir ölçmeye ihtiyaç vardır.

Asch, Block ve Hertzman (1938) tarafından yapılan bir araştırma, kanaat değişmelerinin vasıtalı bir şekilde ölçülmesine çok güzel bir misal teşkil ediyor. Burada gaye bir meslek grubunun (meselâ politikacıların) zekâsı hakkındaki kanaatların çeşitli telkin şartları altında gösterdiği değişikliğin ölçülmesi idi. Acaba bu iş, tecrübenin gayesi denekler tarafından farkedilmeden nasıl yapılacaktı? Meslek gruplarının zekâsı hakkındaki kanaatların bu gruplara ait idealizm, sosyal fayda, vicdan ve karakter istikrarı gibi vasıflara ait kanaatlarla korelasyon göstermesi bu teknik güçlüğü halletti. Bu vasıflara ait kanaatların zekâ hakkındaki kanaatları dolaylı bir şekilde yansıttığı kabul edildi, ve zekâ hakkındaki kanaatlarda tecrübî yoldan meydana getirilen değişmeler bu vasıflar hakkındaki kanaatlarda meydana gelen değişme vasıtasıyla gözlenebildi. Böyle vasıtalı ölçmenin başlıca üstünlüklerinden biri de, bizzat tutum üzerinde bir tesir yapmaksızın ölçmeye imkân vermesidir. Doğrudan doğruya ölçmenin bazı hallerde ölçülen şeyi değiştirmesi (genellikle ilmî ölçmede buna çok rastlanır) düşünülebilir. İkinci bir üstünlüğü de, ölçmenin gayesini fertten gizleyebilmesidir. Böyle bir vasıtalı metod her çeşit ilmî ölçmede faydalı bulunmuştur. Acaba onun inanç ve tutumların ölçülmesine verdiği hususî imkânlar nelerdir?

Vasıtalı metodların en önemlilerinden birini, yani projektif testleri daha önce ele almıştık. Burada tutum ve inanç gelişigüzel organize olmuş malzemenin idrakinde yaptığı ani ve organize edici tesire göre ölçülmektedir. Bu projektif sürecin bizzat tutum üzerinde hususî bir tesir yapmadığı ve nisbeten şuurduşu bir süreç olduğu iddia edilebilir. Bu projektif ölçülerle gayet alâkalı olmak üzere, mantikî düşünce malzemesinin saptırılması üzerinde inanç ve tutumların tesirini araştıran başka ölçme usulleri de vardır. Birçok tecrübî araştırmalar göstermiştir ki, kıyas gibi son derece yapılanmış mantık materyali dahi belirli bir şekilde bozulmaktadır. Ferdin tutum ve kanaatları yüzünden mantikî düşüncenin bozulması Morgan ve Morton (1943, 1944) ve Morgan (1945) tarafından bir ölçme metodu olarak kullanılmıştır.

Fakat bu gibi teknikler şimdiki halleriyle iyi bir rakamla ölçme vasıtası sayılamaz. Bunlar inanç ve tutumların varlığını veya yokluğunu, yahut müsbet veya menfi olup olmadığını gösterebilir, fakat tutumların kuvveti, şiddeti, ilh. gibi hususlarda incelikli birer sayısal ölçü vermezler.

Bunlar ve diğer vasıtalı metodlar inanç ve tutumların tedkikinde pek az kullanılmıştır. Bu metodun istikbaldeki metodolojik araştırmalar için son derece verimli bir saha olduğu görülüyor.

Tutumlar ve İnançlara Ait Çeşitli Özelliklerin Ölçülmesi

Bir inanç veya tutumu ölçek, takdir ve dolaylı metodlar vasıtasıyla, iki uç arasında bir boyut içine rakamla ifade edilecek bir şekilde yerleştirebileceğimizi gördük. Beşinci bölümde inanç ve tutumlara ait tür, muhteva, vuzuh, hususîlik, kuvvet, önem ve tahkik kabiliyeti gibi çeşitli hususiyetleri ele almıştık. Bir ferdin inanç ve tutumlarına dayanarak onun davranışını anlamak ve önceden kestirmek istersek, bu özelliklerin herbirini de değeren-

dirmemiz lâzımdır. Bunların ölçülmesi, şimdi ele alacağımız birçok teknik problemler ortaya çıkarmaktadır.

Tür, Muhteva, Vuzuh ve Hususîliğin Ölçülmesi. İnanç ve tutumlara ait bu özelliklerin tayin edilmesinde *en iyi* metod, ferde sualler sorarak onun yaşantısına ait iç gözlemine dair verdiği beyanları tahlil etmektir (Fenomenolojik usul). Burada o inanç veya tutum objesiyle alâkalı spesifik kognitif yapı ve bu inanç veya tutumla diğer inançlar arasındaki münasebetlerle ilgili daha geniş kognitif yapı hakkında tam bir bilgi edinmeliyiz. Kognitif yapı hakkında bize bu derece geniş bir bilgi verebilecek hiçbir başka teknik yoktur. "Zenci" "Komünizm" "Serbest teşebbüs" gibi şeylerin ferd bakımından ifade ettiği mânâyı anlayabilmek için onun davranışını müşahade etmek veya 20 tane ölçek itemine cevap almak çok yetersiz, hatta imkânsız bir yoldur. Burada kognitif muhtevaların yoğun, derin bir şekilde ve uzun bir zaman içinde araştırılması lâzımdır ki, bu hedefe ulaşmak için kestirme bir yol yoktur. Bir ferdin tek bir obje, meselâ Adolf Hitler hakkındaki inanç ve tutumlarının muhtevaları, bir tasvir yapabilmek için saatlerce uğraşmaya ihtiyaç gösterecek derecede teferruatlı olabilir. Sadece muhtevayı bulmak ve buna vuzuh vermek yetmez, Hitler hakkındaki bu tutumlarla ferde ait diğer inanç ve tutumlar arasındaki münasebetin yapısını da bilmek zorundayız. Bu inanç veya tutumun ne derece spesifik veya umumî ne derece diğer tutumlara bağlı veya onlardan bağımsız olduğunu ancak bu suretle tayin edebiliriz. Psikanalistler, ferdin duygusal komplekslerinin tasvirine yarayacak malzemeyi ortaya çıkarabilmek için saatlerce uğraşırlar. Ferdin önemli bir sosyal obje hakkındaki inanç ve tutumlarına ait tam bilgi edinebilmek için de saatlerce zaman ayırmak faydasız bir iş sayılamaz.

Bizim bildiğimize göre, kognitif muhtevaların mahiyeti, vuzuhu ve hususîliğini bu derece yoğun bir şekilde araştıran herhangi bir tetkik yapılmış değildir. Bunun se-

bebini kolayca bulabiliriz. Teknik bakımından büyük güçlükler vardır. Meselâ pek az sayıda insanın gayet sınırlı miktarda objeler hakkındaki inanç ve tutumları üzerinde yapılacak bu türden bir araştırma çok zaman ve gayrete mal olabilir. Diğer taraftan, inançlar ve tutumlar hakkında böyle geniş miktarda spesifik bilginin tahlil ve terkibine yarayacak metodlar geliştirilmiş değildir. Üçüncüsü de, bir popülasyondaki her çeşit insana ait inanç ve tutumların bu kadar geniş ve verimli bir şekilde araştırılması pek ihtimal dahilinde görülüyor. Zira umumiyetle insanların işbirliğini sağlamak kolay şey değildir.

İnanç ve tutumların kognitif yapısı üzerinde böyle tam bir araştırma ideali ile hiç araştırma yapmamak arasında bir ara yol olarak, kamuoyu araştırmalarında bir serbest cevaplı (open-end) yoğun mülakat tekniği meydana getirilmiştir. İnanç ve tutumların psikolojisi üzerinde tamamen nazari (pure) mahiyette bazı meselelerin araştırılması bakımından yukarıda bahsettiğimiz eksiklikler pek önemli değildir. İnanç ve tutumların meydana gelişi, değişmesi, diğer inanç ve tutumlarla olan münasebetleri, davranışa nasıl tesir ettikleri gibi teorik meseleleri halletmek için yapılan bir araştırmada, az sayıda şahsın laboratuvar veya klinikte uzun bir müddet zarfında yoğun bir şekilde tetkik edilmesi pekâlâ mümkündür. İnanç ve tutum araştırmadaki müstakbel gelişme de bu istikamette olabilir.

Smith, Bruner ve White (1947)'in Rusya hakkındaki kanaatler ve bunların ölçülmesi hususunda teklif ettikleri araştırma tarzı, bu yolda önemli bir adım teşkil ediyor. Bu grup araştırması projesinin hedefi, kanaatin dinamiği, buudları, organizasyonu ve şahsiyetteki fonksiyonu hakkında daha geniş bir anlayış kazanmak ve bu dinamiği kanaat yoklama sityasyonlarında incelenebilir hale getirmek üzere metodlar bulmaktır. Araştırmada 10 yetişkin denek, Rusya ve onunla alâkalı mevzulardaki kanaatları bakımından yoğun bir tetkike tabi tutulmuştur. Bu de-

neklerden biri üzerinde, büyük bir kısmı ferdî şahsiyetin daha geniş yönlerine ışık tutmak üzere hazırlanmış testler ve mülâkatlar otuz saat kadar bir zaman içinde tatbik edildi. Uzun bir serbest cevaplı (open-end) mülâkat, Rusya üzerine bir malûmat testi, şahıs tarafından yazılmış bir tipik hayat tarihçesi, bir kanaat yoklaması (opinion-pool) kestiyoneri, Rusya hakkında siyasî kârikatürler ihtiva eden projektif testler, şahsın kanaatlarına hücum edilen bir mülâkat, şahıs kanaatlarını serbestçe beyan ederken kendisini gözlemek üzere yaratılan sosyal sitüasyonlar, gibi çok çeşitli teknikler kullanılarak Rusya hakkındaki kanaatler tetkik edildi. Sonra buradan elde edilen metodlar bir grup sosyal psikolog, klinikçi ve antropolog tarafından kıymetlendirildi. Smith, Bruner ve White bu tetkikin önemini şöyle özetlemektedirler:

Eğer bu araştırma programının diğerinden daha kıymetli bir tarafı varsa, o da klinik ve survey metodlarını bir araya getirmesindendir. Sadece on kişinin kesif bir şekilde tetkiki, kanaatın dinamiği hakkında pek az umumî bilgi verebilir. Fakat hakikaten keşif mahiyetindeki böyle bir tetkikten kazanacağımız sezgiler, daha kısa kanaat araştırması metodlarının ufkunu ve kullanılış kıymetlerini genişletebilir. Kanaatın mahiyetini ve rolünü birkaç tane iyi incelenmiş fert üzerinde anlamak suretiyle, daha geniş grupların tetkikinde kullanılacak önemli sualler bulacağımız gibi, bu suallere cevap vermek için uygun olan teknikler hakkında da bazı ön görüşler kazanırız.

İnanç ve tutumların hususîliğinin ölçülmesi üzerinde birşey daha söylenebilir. Hususî tutumları ölçmek, inanç ve tutum sistemlerini ölçmek demektir. Bu yolda fert doğrudan doğruya kendi inanç ve tutumları arasında gördüğü münasebeti, bunların nasıl mânâlı bütünler ve gruplar teşkil ettiği hakkında vardığı kanaati tasvir edebilir. Bundan çok farklı başka bir metod da *istatistik* metodudur. Fertlerin çeşitli inançları ve tutumları arasındaki korelasyon bulunur ve böylece inanç gruplaşmaları orta-

ya çıkarılır. Bu metodun üstünlüğü, ferdin farketmediği inanç ve tutum gruplaşmalarını da ortaya çıkarabilmesinden ileri geliyor. Fakat tamamen ferde has olan inanç gruplarını keşfedememesi onun için bir eksikliktir. Bu yüzden hususî tutumların ölçülmesinde hem iç gözlem, hem de istatistik metod kullanılmalıdır.

Kuvvetin Ölçülmesi. İnanç ve tutumlar kuvvet itibarıyla, yani değişmeye direnme temayülleri bakımından da ayrılırlar. Bu yüzden inanç ve tutumların değişmesiyle alâkalı bütün nazarî ve tatbikî problemlerde bu kuvvet vasfının ölçülmesi gayet önemli bir problem teşkil ediyor. Kuvvet, inanç ve tutumların diğer vasıflarından tamamen ayrı birşey değildir, ve bir inancın kuvveti, muayyen bir dereceye kadar, diğer vasıflara ait ölçülerden çıkarılabilir. Meselâ kuvvet, muhtemelen tutum veya kanaatin aşırılığı ile pozitif korelasyon halindedir; yani ölçeğin uçlarına düşen tutum ve kanaatlar, ortalara düşenlere nisbetle değişmeye daha çok mukavemet gösterirler. Fakat kuvvet ile aşırılığın tam bir korelasyon gösterdiğini destekleyecek tecrübî delillerimiz mevcut değildir.⁷⁶

Tutumların kuvveti ile şiddet veya önemlilik vasıfları arasında da müsbet bir korelasyon olduğu iddia edilebilir; bir tutum fert için ne kadar merkezî durumda ise, onun ihtiyaçları ile de o kadar alâkalıdır, ve tutumla ilgili heyecan derecesi ne kadar büyükse, değişmeye mukavemet o derece fazla olur. Aynı şekilde inancın kuvveti ile onun fert için ifade ettiği kesinlik derecesi arasında müsbet bir korelasyon olması beklenir. Fakat tutum ve inançların kuvvetini belirleyen başka faktörler de vardır. Bu yüzden kuvveti ölçmek için ayrıca bir ölçü bulmak lâzımdır.

⁷⁶ Eğer ölçek ünitelerini ölçme hususunda daha evvel bahsetmiş olduğumuz usul, yani ölçek boyunca ünitelerin eşitlik derecesini değişmedeki kolaylığa göre ölçen bir alternatif metod kullanılırsa, o zaman şüphesiz kuvvet ve aşırılık buudları birbirinden bağımsız olabilir. Hakikatte bu iki buud birbirinin aynıdır.

Burada metodolojik bakımdan bir çıkmaza giriyoruz. Kuvveti dolaylı bir şekilde belirten faktörler -aşırılık, şiddet, katiyet, vs.- meseleyi tamamen aydınlatmadığına göre, elimizde tek bir alternatif kalıyor; *tutum veya inanç, onu değiştirmek için hazırlanmış durumlara maruz bırakmak suretiyle kuvvetin ölçülmesi*. Bildiğimize göre, bu istikamette henüz önemli bir metodolojik gelişme yoktur. Çeşitli insanlar arasında çok muhtelif inanç ve tutumların kuvvetini ölçmek üzere tatbik edilebilecek standart bir "kuvvet testi" meydana getirmenin teknik güçlüğü buna sebep olarak gösterilebilir. Meselâ inanç ve tutuma karşı getirilecek standart "baskı"yı herkes için nasıl eşit tutabileceğiz? Bir başka sebep de, bu usulün tatbiki esnasında ölçülen şeyin bozulması, yani aynı kalmamasıdır. Makine laboratuvarında malzemenin kuvveti, kırılıncaya kadar gittikçe artan bir basınç yapmak suretiyle muayene edilir. Fakat inanç ve tutumları ölçerken, orijinal vaziyetin ölçü şartları ile bozulmamasını sağlamak mecburiyetindeyiz.

Bir tutumun kuvvetini, onun *başka birşeyi değiştirebilme* kabiliyetine göre tahkik etmek bu son güçlüğü halledilebilir. Kuvvet nihayet nisbî birşeydir -iç kuvvetlerle dış kuvvetler arasındaki nisbet-. Tutumu değiştirmek için standart bir kuvvet tatbik edecek yerde, "standart malzemenin değişmesinde tutumun tesirini ölçebiliriz. Standart şartlar altında bir inanç veya tutumun tesiriyle meydana gelen idrakî veya kognitif değişme (bozulma), kuvvet için bir ölçü olabilir. Birçok projektif tekniklerin esası budur.

Bu istikamette bir kuvvet testi yapmak için, iç yapı kuvvetinin derecesi bakımından adım adım değişen standart bir malzeme serisi kullanmak lâzımdır.

Önemliliğin Ölçülmesi. Tutumların mahiyetinden bahsederken (V. Bölüm), motivasyonel unsurun üzerinde durmuştuk. Tutumların fert için taşıdığı önem, onların bağlı olduğu ihtiyaçlar ve heyecanların önemine göre

değişir. Ferdin sahip olduğu bütün tutumlar arasında bazıları kendisi için çok önemlidir ve onun bütün faaliyetleri üzerinde etkilidir; bazıları birtakım faaliyetlere tesir eder ve daha az ehemmiyetlidir; bir kısmı da ancak nadir hallerde ve gayet sınırlı şartlarda rol oynar, nisbeten az bir fonksiyonel önem taşırlar.

Bir tutumun ferde göre önemlilik derecesi, ölçmeyi gerektiren en mühim hususlardan birisidir. Ferdin davranışını anlamak ve önceden kestirmekte, tutumun aşırılık derecesini, işaretini vs. bilmek kadar, fert için taşıdığı önemi de bilmek zarureti vardır. Tutumların önemlilik veya merkezîyet derecesinin ölçülmesi, şimdiye kadarki tutum ölçmelerinde nisbeten ihmal edilmiştir. Burada ancak ölçme tekniğindeki bazı ön gelişmelerden ve bu istikametteki müstakbel araştırma imkânlarından bahsedebiliriz.

Tutumların önem veya merkezîlik derecesi çok farklı yollardan bulunabilir. Bir taraftan, ferdin o obje veya mesele hakkındaki hislerinin şiddeti, objenin şahıs için taşıdığı önemle son derece alâkalıdır. Diğer taraftan, obje veya meselesinin ferdin dikkatini çekme derecesi de onun önemliliğine bağlanabilir. Keza ferdin bir obje veya mesele ile kendisi arasında bulduğu alâka derecesi, tutumun önemliliğini gösterir. Bütün bu üç muhtemel münasebet, tutumun önem veya merkezîlik derecesine dair yapılan araştırmaya temel olabilir

Şiddet - Bir tutum veya kanaatin şiddetini ölçmek için en çok kullanılan vasıtalar şunlardır: (1) Ferdin o mesele hakkında ne kadar kuvvetli hislere sahip olduğu hususunda bizzat yaptığı takdir; (2) Şahsın sözlerine, ikinci derecede ifade unsurlarına vs. dayanarak mülâkâtçının yaptığı değerlendirme.

Bunlar ve diğer şiddet ölçme vasıtaları Katz (1944) tarafından tetkik edilmiştir. Onun verdiği neticeye göre, şiddet gayet güvenlikle ölçülebilir bir boyuttur. Şiddeti ölçmek için hazırlanan bütün ölçü vasıtaları aynı aslı bo-

yuta dokunmaktadır. Katz ayrıca, şiddet ölçüsünün kanaat tahmininde de faydalı olduğunu göstermiştir. Bir soru karşısında çeşitli şiddet derecelerinde muayyen tavırlar takınan insanların diğer bazı sorulara da farklı cevaplar vermeleri önceden kestirilebiliyor. Başka ifade ile, şiddet hakkındaki bilgimiz tutumların ve kanaatlerin anlaşılmasına ve önceden tahminine yardım etmektedir.

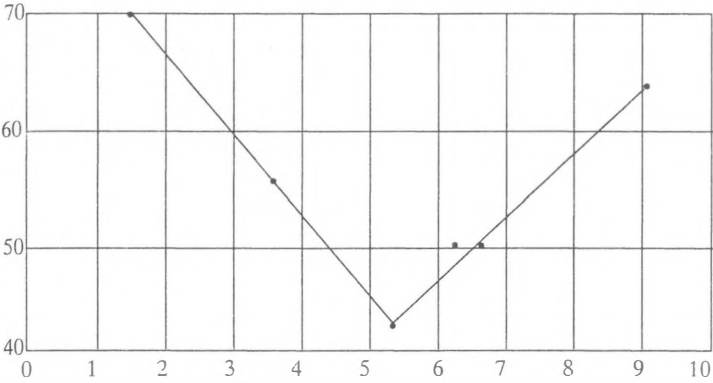
Cantril (1946)'in yaptığı bir araştırma, şiddet fonksiyonunun ölçülmesine ışık tutuyor. Cantril, yetişkin Amerikan vatandaşlarından meydana gelmiş bir örnek gruba şu soruyu sormuştur: "Harap bittiği zaman hükümetle iş hayatı arasında bulunması gerektiğini düşündüğünüz durum, şu ifadelerden hangisine en iyi uyuyor?" Deneklere aşağıdaki alternatifleri ihtiva eden birer kart verilmiştir.

1. Hükümetin iş hayatı üzerindeki kayıtlayıcı rolü mümkün olduğu kadar az olmalıdır.
2. Hükümetin iş hayatına bazı kayıtlar koyması zarurîdir, fakat harpten önce "New Deal" rejimindekinden daha az olmalıdır.
3. Hükümet, harpten önceki gibi iş hayatını düzenlemeye devam etmelidir.
4. Hükümet öncekinden daha fazla kayıt koymalıdır.
5. Hükümet bütün sanayi kollarına, bankalara, tabii kaynaklara sahip olmalı ve onları kontrol etmelidir.

Bundan sonra bir soru daha soruldu: "Bu kanaati ne kadar kuvvetle tutuyorsunuz- çok kuvvetle, orta derece kuvvetle, yahut şu veya bu şekilde olması sizce pek ehemmiyetli midir?".

80 hakime her itemi ölçek içine yerleştirmek suretiyle bu beş alternatifin ölçek kıymetleri daha evvel Thurstone usulüne göre belirlenmişti. Şiddet sorusuna "çok kuvvetle" cevabını veren deneklerin yüzdesi o alternatifin ölçekteki yeri ile grafiğe geçirildi. Kanaatin aşırılığı ile benimsenmesindeki şiddet derecesi arasındaki fark şekil 6. da gösterilmiştir. Cantril'in çıkardığı neticeye göre, bu

münasebet bize şu bilgiyi veriyor: Bir tutum kendi istikametinde ne kadar aşırı ise, şiddet derecesi de o kadar fazladır.⁷⁷ Ferdin son derece ilgili bulunduğu hallerde aşırı kanaat ve tutumlara daha çok rastlandığına bakılırsa, böyle bir genelleştirmeyi haklı görmeliyiz. Daha evvel söz edilen "kutuplaşma" hadisesi, muhtemelen, şahıs için önemli objeler veya meseleler karşısında daha çok ortaya çıkmaktadır. Birşey çok önemli olduğu zaman mutedil bir tavır takınmak veya taraf tutmakta tereddüt etmek daha zordur.

Şekil 6- İş hayatı üzerinde hükümet kontrolü hakkındaki kanaatin şiddeti ve aşırılığı.
(Cantril'den, 1946)

Tutum şiddetinin ölçülmesinde, Thorndike (1940)'ın bir tekniği de adapte edilebilir. Bu teknik, Thorndike tarafından bir ferdin çeşitli nahoş şeyleri yapma karşılığında istediğini söylediği para miktarını belirlemek için hazırlanmıştı. Denekler, "hayatınızın geri kalan kısmını Japonya'da geçirmek", "250 gr. insan eti yemek", "Haç üzerine tükürmek" gibi nahoş hareketleri yapma karşılığında isteyecekleri para miktarını belirtiyorlardı. Bir ferdin bir

⁷⁷ Guttman'ın şiddet ve aşırılık arasındaki münasebete dair çalışması hakkında daha evvel verilen bilgiye bakınız.

tutuma zıt davranış karşılığında istediği para miktarı tutum şiddetinin ölçüsü olarak alınıyor ve böylece tutumun fert için taşıdığı önem ve merkezîlik derecesini gösteriyor. Meselâ bir insan kendi evine bir zenciye almak mukabilinde onbin dolar, bir başkası da sadece bin dolar istiyorsa, birinci adamın ikinciye nazaran daha şiddetli zenci aleyhtarı olduğu söylenebilir. Tabii bu vaziyette para ihtiyacı veya arzusu herkes için eşit kabul edilmektedir. Bu da teknik bir kusur sayılır. Keza bu teknik müsbet hareketler karşılığında istenecek parayı tesbit etmek üzere değiştirilebilirse bile, sadece menfî tutumların şiddetini ölçmek üzere kolayca tatbik edilebilir.

Benliğin İşe Karışması. Sherif ve Cantril (1947), tutumların benlikle ilgili yönü üzerinde bilhassa durmuşlardır. Onların bu meseleye verdiği önem, bizim heyecan ve ihtiyaçları tutumların aslî unsuru olarak kabul eden görüşümüze uymaktadır. Benliğin işe karışma derecesi, tutumların şahıs için taşıdığı önem ve merkezîyetle sıkı bir münasebet halindedir. Bu yüzden tutumların önem derecesini ölçmek, o mesele veya obje ile ben'in ilgi derecesini tayin etmek demektir.

Katz (1944)'ın daha önce söz edilen araştırmasında, aşağıdaki suallere cevap vermek suretiyle meseleye gösterilen şahsî ilgi derecesi fert tarafından değerlendirilmiştir:

Bu sual sizin için şahsen ne derece önem taşımaktadır?

Benim için şahsen pek az önemlidir.

Benim için şahsen bir önemi vardır.

- Şahsen benim için çok önemlidir.

Katz bu tekniğin, fertlerin diğer suallere verecekleri cevapları önceden kestirmemizi temin edemediğini söylüyor. Fakat bu kusuruna rağmen, daha çok geliştirilmeğe değer bir tekniktir. Belki de burada kullanılan şahsî takdir usulünün zorluğu yüzünden fert bu "önemlilik" ve-

ya "anlamlılık" tabirinden ne kastedildiğini iyi anlayamamıştır.

Dışa Vurulma Derecesi. Bazı tutum veya kanaatler fert tarafından daha kolay ortaya çıkabilenlerdir. Binaenaleyh bu gibi hallerde "dışa vurulma" derecesi önemliğin bir ölçüsü olarak alınabilir.

Daha genel suallere serbest konuşma tarzında cevap vermeğe imkân veren "serbest cevaplı" (open-end) mülâkat tekniğinde, muayyen tutum veya kanaatların verilen cevaplarda aniden ve kendiliğinden ortaya çıkma derecesine bakılarak onların dışa vurulma derecesi ölçülebilir. Mülâkatçı, ferdin genel problem sahası içinde konuşmasını temin eder, fakat kendisinin ilgilendiği hususî tutum veya kanaattan hiç bahsetmez. *Bu hususî tutum ilk defa ve tabîî olarak deneğin kendi ifadelerinden ve kendi atıf sisteminden çıkarılmalıdır.* Çabucak ve sık sık ortaya çıkan tutumlar ve kanaatler, dışa vurulma kıymeti yüksek olanlardır; Ancak uzun bir süre sonra veya mülâkatçının doğrudan doğruya sondajı üzerine ortaya çıkanlar, daha az dışa vurulabilen tutumlardır.

Dışa vurulma derecesini ölçen bu tekniğin kullanılmasına ait üç araştırma misâli vereceğiz. Bunlardan birincisi, Harp sırasında Birleşik Amerika Tarım Bakanlığının Araştırma Bürosu tarafından yapılmış olup, savunma tahvili satın almanın sebeplerini araştırmaktadır. Genellikle halkın tahvil satın alma ihtiyacı hakkındaki kanaatları öğrenebilmek isteniyordu. Başka bir ifade ile, tahvil satın almanın fonksiyonu hakkında halkın inançları nelerdir? Sual sorma usulü önce enflasyon, harbin gidişi vs. gibi farklı sahalara ait suallerle başlamak, sonra tedricen konuşmayı tahvil alma meselesine getirmekti. İlâve bir usul olarak da, önce tahvil satın almanın genel sebepleri hakkında sualler soruluyor, sonra ne gibi çeşitli cevaplar verildiği gözleniyordu. Ferde hiçbir cevap telkin edilmedi, bu cevaplar kendiliğinden ortaya çıkacaktı.

Eğer genel soruşturmanın sonunda bazı sebepler zikredilmemişse, bunlar hususî şekilde soruluyordu.

Bu araştırmanın neticeleri açıkça göstermiştir ki, tahvil satın almanın sebepleri, aynı fert için dışa vurulma dereceleri bakımından çok değişiklikler göstermekte, muayyen bir sebep de muhtelif kimseler arasında dışa vurulma bakımından değişmektedir. Doğrudan doğruya soruşturma neticesinde mevcudiyetini gösterebilecek olan inançlar uzun uzadıya yapılan dolaylı soruşturmalarda katiyen ortaya çıkmadı. Meselâ tahvil almanın bir sebebi olarak enflâsyona mani olmayı kendiliğinden zikretmeyen bazı kimseler, doğrudan doğruya sorulduğu zaman bunun bir sebep olduğunu söylediler. En çok dışa vurulan sebeplerin fert için diğerlerine nazaran daha önemli ve merkezî olduğunu söyleyebiliriz.

İkinci araştırma örneği, müttefikler tarafından bombalanan Alman sivil halkının maneviyatı üzerinde Birleşik Devletler Stratejik Bombalama Bürosu tarafından yapılmıştır (1946). Burada çeşitli grupların -ağır bombardmana tabi olanlar, bombalanmayanlar, Naziler, Nazi olmayanlar vs.- harp sırasındaki yaşantıları, kanaatları ve tutumları hakkında verdikleri iç gözlemlere dayanarak, bombardıman hakkındaki kanaatların dışa vurulma derecesine ait rakama vurulan bir ölçü bulunmak isteniyordu.

Mülâkatçılar bombardımandan hiç bahsetmeden, halkın harbin gidişine, kendi başlarındaki idareye, müttefiklere, şartsız teslim vs.'ye ait tutumlarını (serbest cevaplı sualler kullanarak) uzun uzadıya tesbite çalıştılar. Mülâkatçı *bombardıman meselesini kendi açmadan* 35 kadar soru (vasatî bir saatin üstünde zaman alıyor) sorabiliyordu. Böylece denegin ne kadar erken bombardımandan bahsetmesine ve cevapları sırasında bombardımana ne kadar sık atıf yapmasına bakılarak, tutumun dışa vurulma derecesini ölçmek mümkündü. Şu halde, bombalamayla alâkalı tutum ve kanaatların dışa vurulma kıymetine göre bunların mülâkat sırasında daha çabuk ortaya çı-

kacağı faraziyesi çerçevesinde, bombardımandan bahsetme eşiği ölçülmüş olmaktadır. Ayrıca bu usul sayesinde çeşitli hallerde, meselâ teslim hususundaki düşünceler, harbin neticesi hakkındaki kötümserlik, idareye itimat-sızlık, müttefiklere karşı nefret vs. bakımlarından bombardımandan bahsetme derecesini incelemek de mümkündür. Burada elde edilen veriler üzerinde tam bir metodolojik tahlil yapılmış değildir. Fakat bu tekniğin bombardımana verilen önemi ölçme bakımından kıymetini gösterecek yeter delil vardır. Çeşitli bombardıman hücumları altında davranış ve maneviyatları çok tesir altında kalanlarla, bombardımanın davranışa tesiri bakımından daha az önem ifade ettiği insanlar bu teknik sayesinde birbirinden ayırd edilebilmiştir.

Üçüncü araştırma, Sosyal Meseleler Üzerinde Psikolojik Araştırmalar Cemiyeti (Society for the Psychological Study of Social Issues) tarafından (1947) Amerikan halkının Sovyet Rusya hakkındaki tutumları üzerinde yapılmıştır. Burada da ferdin temel ihtiyaçları, ümitleri, ve korkuları ile ilgili olarak Sovyet Rusya'ya karşı tutumlar ve kanaatlar ölçülmektedir. Başka ifade ile, ferdin günlük şahsî hayatında ve dünya görüşünde Rusya'ya karşı tutum ve kanaatlar ne kadar dikkati çekmekte ve dışa vurulmaktadır? Ferdî şahsiyetin ihtiyaç-heyecan yapısı içinde bu tutum ve kanaatlar ne derece merkezî bir yer işgal etmektedir?

Bu araştırmada kullanılan teknik, yukarıdakine çok benzer. Yaklaşık olarak otuz sualden oluşan geniş bir mülâkat formunda (serbest cevaplı soru tipinde) 23. soru kadar Rusya'dan hiç bahsedilmemiştir. Bundan önceki sorularda ferde kendi şahsî plânları, ümitleri, ihtiyaçları; kendisiyle, memleketiyle ve bütün dünya ile ilgili korkuları hakkında şeyler soruldu. Bu sorular, bu çeşitli verilerin bir veya birkaçında Rusya meselesinin kendiliğinden ortaya çıkmasına, yani deneyin bundan bizzat bahsetmesine imkân verecek şekildeydi. Burada da, yukarıdaki mi-

sâlde olduğu gibi, Rusya'ya kendiliğinden yapılan atıfların sürati ve frekansına göre, tutumun dışa vurulma derecesi (ve dolayısıyla ferde göre önemi) hakkında bir ölçü elde edilmiştir.

Yukarıdaki misâllerde, bir tutum veya kanaatin her durumda ayrı derecelerde dışa vurulduğuna işaret ettik. Beşinci bölümde ortaya attığımız genel tutum teorisi, dışa vurulma kıymetindeki bu değişmelerin kontext'e bağlı olduğunu telkin etmektedir. Çeşitli sitüasyonlarda çeşitli ihtiyaçların ortaya çıkışı, tutum ve inançların önem derecesinde farklar meydana getiriyor. Bu yüzden, dışa vurulma ölçülerinin mânâlı olması için bunları zaman ve ortam içinde mütalâa etmek lâzımdır.

Bazı şartlar altında dışa vurulma derecesi, tutum ve inançların önemlilik ve merkezîyeti için iyi bir ölçü teşkil etmeyebilir. Tutum veya kanaatların baskı altında tutulduğu veya gizlendiği hallerde bu husus bilhassa doğrudur. Bu gibi tutumlar fert için son derece önemli olmakla beraber, bunlar ortaya çıkmayabilir. Bazı önemli inançlar da ferdin dünyasına öyle girmiştir ki, hakikatinden hiç şüphe edilmediği için, düşünceye kolayca yansımaz.

Eğer fert kendi önemli tutumlarının iyice farkında olur ve bunlar şuurda belirirse, antisosyal olsalar dahi, fertle iyi bir işbirliği kurabilen becerikli mülâkatçılar tarafından açığa çıkarılabilir. Fakat eğer fert bu önemli tutumların bazı unsurlarından haberdar değilse, o takdirde dışa vurulma veya dikkati çekme derecesi önemlilik için iyi bir ölçü olmaz, ve baskıya tabi tutulan şeyleri açığa çıkarabilmek için projektif teknikler vs. gibi klinik metodlara başvurmak gerekir.

İnançların Tahkik Kabiliyetinin Ölçülmesi. Beşinci bölümde inançların "*tahkik edilebilirlik*" vasfı bakımından birbirinden ayrıldıklarını söylemiştik. Tahkik kabiliyeti, fert tarafından o inancın isbata müsait görülme derecesi demektir. Belli bir inancın fert tarafından bilgi, kanaat, veya iman olarak kabul edilmesi, o inancın davranışa te-

siri ve davranışı değiştirme imkânı bakımından büyük farklar yaratır. Burada, bir inancın fert için ne derece bir bilgi, kanaat, veya iman mevzuu olduğunu objektif şekilde bildirecek tekniklere ihtiyaç vardır. Bu konuda açıkça bir metodolojik çalışma yapılmamıştır. şahsı kendi inancı hakkında kesif bir soruşturmaya tabi tutmak -niçin bir inana sahiptir, inancının delili nedir, daha fazla delile ihtiyaç duyuyor mu vs- bir araştırma usulü olarak düşünülebilir.

İnancın kesinlik derecesi. Bir insanın kendi inancı hakkında sahip olduğu *katiyet* derecesi, inancın isbat imkânı ile çok yakından ilgilidir. Birşeyi bilmek veya birşeye iman etmek tam bir kesinlik ifade eder, ve burada kesinliği ölçmeye lüzum yoktur. Fakat kanaat meselesinde, bunun aksine, kesinlik derecesi sıfırdan tam kesinliğe kadar birçok değişiklikler gösterebilir. Burada müsait olan herhangi bir vasıta ile kesinlik derecesini ölçmek gerekir. Kanaat araştırmalarında kullanılan bir ölçme usulü, yani kendi inancını kesinlik derecesini bizzat ferde takdir et-tirme metodu kullanılabilir.

İnanç ve Tutum Ölçmelerinin Güvenilirlik ve Geçerliği

Herhangi bir ölçme tekniğiyle ilgili en son mesele, onun geçerlik derecesi, yani ölçmek istediği şeyi ne derece ölçtüğüdür. Hiç şüphesiz geçerliği olmayan inanç ve tutum ölçülerinin davranışı anlama ve önceden kestirme bakımından bir kıymeti olamaz. Bir tekniğin geçerliliği onun *güvenilirliğine*, yani *istikrarlı* ölçüler verme derecesine sıkı sıkıya bağlıdır. Bir ölçme tekniği güvenilir olduğu derecede geçerlidir (tersi doğru değildir). Bu yüzden, geçerlik meselesini ele almadan önce güvenilirlik üzerinde durmalıyız.

Güvenilirlik. Bir ferdin inanç veya tutumu hakkında değişik zamanlarda alınan ölçüler birbirinden farklı neticeler verebilir. Böyle bir değişiklik ya bizzat ölçme vası-

tasının güvenilir olmayışından, yahut da şu iki değişme kaynağından ileri gelmektedir: (1) ölçmenin yapıldığı psikolojik şartlardaki değişme sebebiyle inanç ve tutumda görülen *zahirî* değişme; (2) inanç veya tutumda zamanla meydana gelen *hakikî* değişme. Bir ferdin yahudi aleyhtarlığı bakımından aldığı puan, testin üzerine ölçülen şeyin yazılıp yazılmamasına veya başkaları arasında yapılıp yapılmamasına göre değişebilir. Yahudilerle bir tanışıklığı olmadan ve olduktan sonra yapılan testlerde aldığı puanlar da değişebilir. Bunların hiçbirisi de bizzat ölçeğin güvenilirliğini bozacak şeyler değildir. Ölçü aletinin güvenilirliğini değerlendirmek için diğer iki türlü değişme arasında bir tefrik yapmalıyız.

Güvenilirliği ölçme yolları. Bir ölçü aletinin iç istikrarsızlığı veya tutarsızlığı iki şekilde bulunabilir: (1) Tekrar tatbik (test-retest) metodu. Bunlara aynı test birinci tatbikten hemen sonra veya bir zaman geçtikten sonra yeniden tatbik edilir ve iki tatbikte alınan neticeler mukayese edilir, (2) Eşdeğerli formlar metodu. Burada da aynı testin birbiriyle kıyaslanabilir iki formunun verdiği ölçüler mukayese edilir; (3) Yarıya bölme metodu. Burada testin bir yarısında alınan puanlarla diğer yarısında alınan puanlar mukayese edilir. Güvenilirlik derecesini iki grup ölçü arasındaki korelasyon katsayısı ile ifade etmek âdet olmuştur. Bu üç ayrı metodla tayin edilen güvenilirlik ölçülerinin aynı olması şart değildir, ve bir testin güvenilirliğini bulmak için hangi usulün en uygun olduğu hususunda verilecek karar da esas itibarıyla testin hususiyetine ve kullanım tarzına bağlıdır.

Üç metodla elde edilen güvenilirlik katsayılarında bazı sistemli temayüller vardır. Tekrar tatbik metodunda bu sayı, iki tatbik arasında çok az bir zaman fasılası bırakıldığı takdirde, hafıza faktörlerine bağlı olarak, sahte bir yükselme gösterebilir. Diğer taraftan, zaman fasılası çok uzun olursa tutumda hakikî değişmeler meydana gelebilir ve güvenilirlik katsayısında sahte bir düşüş görülür.

Yarıya bölme metodunda katsayı ekseriya yüksektir, zira istikrar derecesi testin iki yarısı için motivasyon, talimat, test sitüasyonu vs. bakımlarından hakikaten tam eşit olmayan şartlar altında ölçülmüştür. Testin mukayese maksadiyle tatbik edilisinde bu türlü mükemmel şartlar pek bulunamaz. Genellikle, eşdeğerli formlarda elde edilen güvenilirlik katsayısının diğer metodlarla elde edilen den daha az düşük olması beklenebilir, bu yüzden ekseriya eşdeğerli form metodu tercih edilmektedir.

Güvenilirliği bozan sebepler. Güvenilirliği bozan birçok sebepler vardır. Genellikle testin muhtevastaki, tatbik tarzındaki veya doldurulmasındaki herhangi bir yanlışlık güvenilirliği azaltabilir. Fazla izaha gitmeden bir listesini vereceğimiz başlıca sebepler şunlardır: Tutum ölçeğinde yanlış anlayışlara sebep olan karmaşık ve müphem itemlerin bulunması; herkes için ortak mânâ ifade etmeyen itemler; birbiriyle ahenkli olmayan, yani tek bir buud içinde olmayan itemlerin mevcudiyeti; itemlerin okunmasında, işaretlenmesinde ve puanlanmasında yapılan mekanik hatalar; testin tatbikinde kifayetsiz ve çeşitli talimat verilmesi; ölçme sitüasyonunda dikkatin dağılması veya zayıf beyanda bulunma gibi çeşitli bozucu tesirler.

Yukarıdaki bozucu sebepler bilhassa tutum ve kanat ölçeklerinde görülmektedir. Takdir (değerlendirme) ölçülerinde bunlar kadar aşağıdaki faktörler de güvenilirliği bozabilir: Takdir ölçeğinin bünyesindeki bozukluklar; takdir edilecek değişkenin karmaşıklığı; takdir kriterinin her hakim için eşit olmayışı; takdirlerde "hâle tesiri", yani bir değişken hakkında verilen hükmün diğer değişkenler için verilen hükümlere tesir etmesi; takdirin dayandığı verilerin eksikliği, keza fertle doğrudan doğruya temas kurulamaması. Bizzat takdir usulü ihtiyaçlar, heyecanlar, taraf tutmalar, haleti ruhiye gibi subjektif faktörlerin tesiri yüzünden güvenilir olmamaya bilhassa müsaittir.

Bir ölçeğin güvenilirliği, bir zaman sonra, bazı itemlerin mânâsının değişmesine bağlı olarak değişebilir. Hadiseler meydana geldikçe, tek bir itemin teşhis kıymeti bazan köklü bir değişikliğe uğrayabilir. Farnsworth, (1943) Thurstone tipi kanaat ölçeklerindeki itemlerin ölçek kıymetlerinde 1930-1940 tarihleri arasında önemli değişmeler tesbit etmiştir.

Güvenilirlik derecesi nasıl arttırılır. Tutum ölçme tekniklerinin güvenilirlik derecesini arttırmada ilk akla gelen usul, yukarıda saydığımız çeşitli kusurların düzeltilmesidir. Karmaşık ve müphem itemleri çıkarmak, itemler arasında korelasyon hesapları yaparak düşük korelasyon verenleri atmak, ölçeğin tatbik şartlarını standart hale getirmek vs. suretiyle ölçekler önemli ölçüde ıslah edilebilir. Takdir ölçülerinin güvenilirliği de takdir ölçeklerinin yapısı ıslah edilerek, takdir edilecek değişkenin tanımı sadeleştirilerek, hükümler verenler için ortak, kriterler konarak arttırılır.

Bu teknik düzeltme metodlarının yanısıra, bir ölçeğin güvenilirliğini arttırmak için en iyi yol, itemlerin sayısını arttırmaktır. Daha evvel de belirtildiği gibi, itemlere verilen cevaplardaki tesadüfî ve gelişigüzel değişmeler, item sayısı arttıkça daha iyi giderilir. Sabit hata bulunmadığı müddetçe, güvenilirlik derecesi item sayısının bir fonksiyonu olarak artar. Böyle birbirine benzer itemlerin istediğimiz kadar bulunacağını farzederek, elde edilecek güvenilirlik seviyesi için teorik bir hudut yoktur. Mafih, bazı önemli pratik şartlar bu seviyeyi sınırlandırır. Bir ölçek çok uzunsa ekonomik olmayabilir, ve daha kötüsü, deneğin vermek istediğinden çok daha fazla zaman ve işbirliğine ihtiyaç gösterebilir. Tipik bir Thurstone ölçeği yaklaşık olarak yirmi item ihtiva eder. İtem sayısını kırka çıkarmakla güvenilirlik hayli arttırılabilir, fakat bu pratik bakımdan elverişli bir usul değildir. En iyisi önce itemleri ıslah etmek, ve herbiri müphem bir teşhis kıyme-

ti taşıyan bir sürü itemi ölçeğe dolduracak yerde, lüzumsuz olanları çıkarmaktır.

Takdir ölçeklerinin güvenilirliği de, takdirin dayandığı malzeme miktarına çok bağlıdır. Daha uzun ve daha yakın gözlem, daha yoğun mülâkatlar, şahsî dökümanlardan ve projektif tekniklerden daha çok faydalanmak takdir ölçüsünün güvenilirliğini arttırabilir. Takdir yapan hakimlerin sayısını çoğaltmak da güvenilirliği arttıracaktır. Fakat bu çare pratik bakımdan pek elverişli değildir, hele bizzat takdir usulünde büsbütün imkânsızdır.

Güvenilirlik için uygun olan asgarî seviye. Genel kaide olarak, asgarî güvenilirlik derecesi *ferdî* ölçmelerde .90 veya .95 civarında, *grup* ölçmeleri için de .50 civarındadır. Ferdî ölçmelerle grup ölçmeleri arasındaki bu fark çok önemlidir. Birinci halde fert hakkında ön tahminlerde bulunmak ve onun puanındaki değişmeyi incelemek istiyoruz. Meselâ belli bir ferdin tutum puanına dayanarak onun belli bir sitüasyonunda nasıl davranacağını önceden kestirmek isteyebiliriz. Yahut, ferdin tutumunda belli bir tesire bağlı olarak bir değişme meydana gelip gelmediğini, değişme varsa bunun ne miktarda olduğunu belirlemek isteyebiliriz. Elimizdeki ölçü aletinin güvenilirliği .90 veya .95 civarında, yahut daha yüksek olmazsa, ferdin puanında o nisbette büyük ârızî değişmeler olacaktır ki, bu değişmeleri güvenilir bir şekilde değerlendirmek ve önceden tahminde bulunmak imkânı kalmayacaktır. Gözlenen değişmenin ferdin tutumundaki gerçek bir değişmeye mi, yoksa ölçeğin güvenilir olmayışına mı bağlı olduğunu emniyetle söyleyemeyiz.

Diğer taraftan, grup ölçmelerinde tek tek fertlerle değil, bir fert grubunun ortalama tutum puanı ile ilgileniyoruz. Meselâ grubun ortalama tutum puanına dayanarak, grubun ortalama davranışını önceden kestirmek istiyoruz. Yahut, muayyen bir tecrübe sitüasyonunda grup tutumunda meydana gelecek ortalama değişme miktarını tayin etmek istiyoruz. Bu durumlarda daha aşağı seviye-

de bir güvenilirlik katsayısı kâfi sayılabilir, zira puanlardaki gelişigüzel değişme grup ortalaması içinde yutulacaktır. .50 gibi aşağı bir güvenilirlik derecesi olan bir tutum ölçeği ile dahi grup ortalamasındaki değişmeler hakkında kullanışlı neticelere varmak mümkündür. Fakat böyle bir mikyası tek tek fertlerin incelenmesi için kullanamayız.

Burada güvenilirlik için kabul edilen asgarî seviyeden bahsettiğimiz unutulmamalıdır. .50 veya .95 sihirli birer rakam değildir. Gaye daima pratik hudutlar içinde mümkün olan en yüksek güvenilirliğe doğru gitmek olmalıdır.

Tutum ve inançların ölçülmesini gerektiren pekçok araştırmaların fertlerden ziyade gruplarla ilgilenmesi çok iyi bir usuldür. Gerek teorik, gerekse tatbikî sosyal psikoloji için de bu doğrudur. Sırf ilmî gaye taşıyan bir sosyal psikoloji, tutum ve inançlar hakkında temel prensiplerin (yani tutumların teşekkülü ve değişmesi ile ilgili kanunların) tesbiti ile ilgilenir. Burada gerekli metod, esas itibarıyla kontrollu sitüasyonlarda tecrübe ve kontrol grupları arasında mukayese yapma usulüdür. Tatbikî ilim olarak sosyal psikolojinin asıl konusu ise, çeşitli grupların tutum ve kanaatları, bunların muayyen şartlar altında nasıl değiştiği vs.'dir. Kamuoyu araştırıcısı Cumhuriyetçilerin, kolej mezunlarının, kalifiye işçilerin vs. tutum ve kanaatlarıyla meşgul olur. Irk münasebetleri mütehassısı cemiyyet içindeki bazı grupların diğer gruplara karşı tutumlarıyla uğraşır. Propagandacı ise geniş toplulukların kanaatlarıyla meşgul olur ve tek tek fertlerin kanaatlarına hiç dikkat etmez.

Muhtelif tekniklerin güvenilirlik dereceleri hakkında misâller.

Güvenilirlik hakkında yukarıda verilen bilgilerin ışığında, bugün kullanılan bazı tutum ölçme tekniklerinin güvenilirliği hakkında birkaç misâl vermek faydalı olacaktır. Bu misâller keyfî olarak seçilmiş birkaç örnekten

ibarettir. İsteyen talebeler çeşitli ölçme tekniklerinin güvenilirlik derecelerini teferruatiyle öğrenmek için bunlara ait orijinal neşriyata müracaat edebilirler.

Likert, Roslow, ve Murphy (1934) on tane Thurstone tipi ölçeğin eşdeğerli formlara göre güvenilirlik medyanını .76 olarak tesbit etmişlerdir. Bir grup Likert tipi ölçeğin güvenilirlik medyanı da .85 bulunmuştur. Likert (1932) kendi ölçeklerinden biri için .92 bir güvenilirlik emsali veriyor; Thurstone ve Chave (1929) Kiliseye karşı tutumları, Nystrom (1933) ise Filipinlilerin Amerika'ya karşı tutumlarını ölçen ölçekler için aynı güvenilirlik katsayısından bahsetmektedirler. Remmers'in genelleştirilmiş ölçekleri de .70 civarında bir güvenilirlik medyanı vermiştir.

Bogardus Sosyal Mesafe Ölçeği, dış gruplara karşı bir genel tutum puanı bulmak üzere 21 milliyet grubu üzerinde tatbik edildiği zaman, yarıya bölme yoluyla .95 bir güvenilirlik bulunmuştur. Guilford (1931) ırk tercihleri için çift mukayese tekniğini kullanınca .967'den .995'e kadar giden çok yüksek rakamlar bulmuştur. Faşizme karşı tutumları ölçen 35 itemlik bir ölçeğin iki yarısı arasındaki korelasyon .77'dir (Stagner, 1936). Bu genişlikte bir ölçek için .77 kâfi değildir, ve ölçeğin kurulmasında çok dikkatli olmamız gerektiğini gösterir.

Stouffer(1930)'in içki yasağına karşı tutumlara ait araştırmasında, altı hakim vak'a tarihçeleri üzerinde yaptıkları takdirler arasındaki korelasyon .87'dir. Bizzat takdir usulünde ise, Ewing (1942) bir hafta ara ile yapılan iki takdir arasında .80 bir korelasyon buluyor. Riker (1944) 13 mesele üzerinde şahsî takdirlere ait güvenilirlik katsayılarının .50 ile .86 arasında, bu tutumların şiddet'ne ait takdirlerin de .66 - .99 arasında değiştiğini söylemektedir.

Proshansky (1943) Thematic Apperception Test'le yaptığı projektif tekniğin güvenilirlik ölçülerini vermiyor, fakat bu testteki puanlarla objektif tipte bir tutum ölçeği

puanları arasındaki korelasyonlar iki grupta .67 ve .87 olarak tesbit edilmiştir. Bu rakamlar, bu projektif teknik için yüksek bir güvenilirlik ifade etmektedir.

Geçerlik. Bir tutum ölçme tekniğinde tatminkâr bir güvenilirlik derecesine erişilince, geriye artık geçerlik derecesinin tayini meselesi kalıyor. Daha önce de belirttiğimiz gibi, geçerlik, zarurî olarak, dolaylı bir şekilde tayin edilir. Böyle birçok dolaylı usuller mevcuttur: (1) "Bilinen" grupların ölçülmesi, yani tutum ve kanaatları arasında muayyen istikamette fark bulunacağını *a priori* olarak bildiğimiz gruplar üzerinde ölçme ve mukayese yapılması; (2) tutum ve kanaat ölçmelerine dayanan davranış tahminlerinin doğruluğunu araştırma usulü.

"Bilinen grupların ölçülmesi. Bir tutum ve kanaat ölçüğünün veya diğer ölçü tekniklerinin geçerli olup olmadığı, yani belirli insan gruplarını beklenen bir istikamette ayırdedip etmeyeceği hakkında çok defa tecrübe öncesi bazı kanaatlarımız vardır. Eğer barış teşkilâtlarındaki tipik üyeler son derece savaş aleyhtarı puan almazlarsa, savaş hakkındaki tutumları ölçen bir metoda, keza Ku Klux Klan üyeleri zenci aleyhtarı kutba düşmezlerse zenciler hakkındaki tutumları ölçen bir ölçeğe, yahut da Sovyet Rusya Dostları Cemiyetinin üyeleri Amerika Aleyhtarı Faaliyetler Komitesi mensuplarına nisbetle daha çok Rusya lehinde puanlar almazsa Rusya'ya karşı tutumları ölçen bir ölçeğe pek az itimad ederiz. Gayeleri ideolojik bakımdan apaçık bulunan çeşitli teşkilâtlarda üye olmak, kanaat ve tutum testlerinin geçerliğini gösteren bir hadise olarak alınabilir. Tabî bu sadece grup seviyesinde veya ortalama olarak doğrudur. Bir teşkilâtın her üyesi, teşkilâtın bütün gayelerine tam bir ideolojik sempati beslemeyebilir; bu teşkilâta daha başka sebeplerle de girmiş olabilir. Fakat bütün olarak, bu türlü grupların grup üyesi olmayanlardan veya karşı teşkilât mensuplarından farklı puanlar vermesi beklenir.

Bu metodun kullanılış kıymetini sınırlandıran birçok kusurları vardır. Meselâ, teşkilâtlara giren kimseler girmeyenlere nisbetle birçok psikolojik bakımlardan farklar gösterirler. Bu yüzden ölçek teşkilât üyelerini ayırdetmek bakımından geçerli olabilir, fakat onlar kadar aşırı tutumlara sahip diğer insanları ayırdedemez. Bir başka zorluk da şuradan ileri geliyor: bir ölçek meselâ teşkilât mensubu olanlar gibi gayet *aşırı* tutum sahiplerini ayırdetmekle beraber, daha mutedil kanaat sahibi olanlar arasında o kadar geçerli bir ayırdetme yapmayabilir. İdeolojik bakımdan bir tutum buudundaki bütün ölçek mevkillerini işgal eden teşkilâtlara pek rastlanmaz, zira teşkilâtlar daima oldukça aşırı noktalar etrafında yığılmıştır. Üçüncü bir pratik güçlük de, ölçeklerin ihtiva etmesi gereken bazı tutum ve kanaatlar bakımından, çeşitli uçları temsil eden herhangi bir teşkilât kolayca bulunamaz.

Tutumların desteklenmesi için açıkça bir yere mensub olma ihtiyacı duyan insanlardan meydana gelmiş *formel* gruplar üzerinde geçerlik ölçüsü almak daha cazip bir yol olmakla beraber, teşkilât üyeliğinden ziyade sosyolojik tasnife göre ayırdedilen topluluk *tiplerini* kullanmak da âdet olmuştur. Meselâ Sims ve Patrick (1936) zencilere karşı tutumu ölçmek için Thurstone tipi bir ölçeği talebelerinden müteşekkil çeşitli gruplara tatbik etmişler ve aşağıdaki neticeleri almışlardır (yüksek puan lehte tutumu gösteriyor):

	ortalama puan
Kuzeyli talebeler	6.7
Güneyde yaşayan kuzeyli talebeler	5.9
Güneyli talebeler	5.0

Bilinen gruplar veya sosyolojik tiplerle mukayese yoluyla geçerliğin ölçülmesine dair bazı örnekler verelim. Pace (1939) "Sosyal-Siyasî-İktisadî" liberalizmi ölçmek için, farazî bir davranış cevabını gerektiren ve sözlü bir şekilde ifade edilen sitüasyonlar kullanarak bir ölçek

meydana getirmiştir. Radikalliği bilinen 25 kişi ile muhafazakârlığı bilinen 25 kişi bu testte tam mânâsiyle ayrılabilindikleri için ölçeğin geçerli olduğu kabul edilmiştir. (muhafazakârlardan hiçbiri radikallerden daha liberal puan alamadı) Raskin ve Cook (1938) faşizme karşı tutumları ölçmek için bir ölçek kurdular. Burada çeşitli siyasi gruplara mensup kimselerin aldıkları puan ortalamaları şöyledir: (mikyasin eksi ucu faşist aleyhtarı kutbu gösteriyor).

Cumhuriyetçiler	1.5
Demokratlar	-3.7
İşçi-Çiftçi partililer	-16.5
Sosyalistler	-21.5
Komünistler	-30.0

TVA (Tennessee Valley Authority) hakkındaki tutumları ölçmek için hazırlanan bir ölçek (Sims, 1938) bu türlü bir kamu hizmeti programını farklı derecelerde tasvip etmesi beklenen çeşitli gruplara tatbik edilerek geçerliği ölçülmüştür. En yüksek puan alan gruplar (yüksek puan tasvip etmemek mânâsına geliyor) şunlardır:

N.Y. Edison Co. memurları	75
Hususî enerji şirketlerinin hissedarları	68
TVA mıntıkasındaki tacirler	34
Washington D. C.'deki hükümet memurları	23

Başka ölçülerle mukayese. Muteberliği bulmak için bir başka genel usul de, fertlerin belli bir test veya ölçekte aldıkları puanları, aynı tutum veya kanaati ölçmek için hazırlanmış çok başka tekniklerde aldıkları puanlarla mukayese etmektir. Meselâ Stouffer (1930)'ın daha evvel zikredilmiş bulunan araştırmasında içki yasağına karşı tutumu ölçen Thurstone tipi bir test ile vak'a tarihçelerine dayanan takdir ölçüleri arasındaki korelasyon .81 (iki ölçünün güvenilir olmaması dolayısıyla düzeltilince .86) olarak tesbit edilmiştir. Bu rakam her iki ölçünün de ge-

çerli olduğuna bir delil teşkil eder. Keza Proshansky (1943)'nin tetkikinde de işçilere karşı tutumları ölçen projektif testlerden alınan puanlarla bir tutum ölçeğinden alınan puanlar arasında yüksek korelasyon bulunmuştur. Burada da her iki metodun geçerli olduğu görülmektedir.

Mamafih, bu genel metodun bir geçerlik bulma yolu değil, fakat güvenilirliği tesbit etmenin bir başka yolundan ibaret olduğu da pekâlâ söylenebilir. İki tekniğin uyuşma halinde olması onların istikrarlılığını gösterebilir ama, ölçmek istedikleri şeyi doğru olarak ölçtüklerini de mutlaka gösterir diyemeyiz. Bununla beraber, bir tutum veya kanaat testindeki puanların vak'a hikâyesi tahlili, mülâkatçı takdiri, veya projektif testler gibi çok farklı metodlarla elde edilen puanlara uyması o testin tatbik kabiliyeti hakkında yeter derecede güven verebilir.

Davranış hakkındaki tahminlerin doğruluk derecesi. Bir tutum veya kanaat testinin geçerliğini bulmak için son bir yol da, bu ölçülerin davranışı anlamak ve önceden kestirmek bakımından ifade ettiği kıymeti bulmaktır. Eğer bir ferдин kanaatları ve tutumları doğru bir şekilde ölçülmüşse, onun o mesele veya objeye karşı çeşitli sityasyonlarda gerek sözlü ve açık, gerekse doğrudan doğruya ve dolayısıyla, nasıl bir davranışta bulunacağını önceden doğru olarak kestirmek mümkündür.

Bu tarz bir geçerlik ölçmesine ait birkaç güzel misâl vardır. Meselâ Telford (1934) kiliseye karşı tutumları ölçen bir ölçekte kiliseye gitme frekanslarını bildiren fertlerin ortalama puanlarını tetkik etmiş ve aşağıdaki kesin münasebeti bulmuştur:

Bu neticeler tutum ölçeğinin geçerliği hakkında tam bir fikir verir görünüyor, fakat davranışın bağımsız olarak değil de ferдин kedi beyanına göre tesbit edildiğini gözden kaçırmamalıyız.

Kiliseye gitme frekansı	Ortalama Puan
Muntazaman	1.91
Sık sık	2.48
Arada sırada	3.50
Nadiren	4.95
Hiçbiri zaman	6.75

Davranış tahminiyle geçerliği ölçmenin bir başka yolu da, Gallup, Fortune vs. gibi çeşitli kamuoyu ajanslarının seçim tahminleridir. Oy veren nüfusta alınmış bir örnek grubun ifade ettiği kanaatlara dayanılarak yapılan bu türlü tahminler, bütün olarak, hayli başarılı olmaktadır. Bir aday için yapılan tercihin sözle ifadesi ile ona gerçekte verilen oy arasında gayet basit bir münasebetin bulunması tabiidir. Binaenaleyh, böyle metodlarla elde edilen siyasî kanaatların geçerli olması beklenir. Fakat burada dahi bir ferдин davranışına bakarak, onun kanaatının geçerliğini doğrudan doğruya tesbit etmiş olduğumuzu söyleyemeyiz. Bizim bütün yaptığımız şey, istatistik yoluyla geçerliği bulmaktan ibarettir; hakikatte bir ferдин kime oy vereceğini bilmiyoruz, ancak muayyen bir şekilde oy kullanan insanların yüzdelere göre tahminlerde bulunuyoruz.

Maalesef, davranış tahminleri yoluyla tutum ölçmelerinin geçerliğini bulma istikametinde fazla bir çalışma yapılmış değildir. Şüphesiz bu türlü bir tecrübî çalışmanın da önemli güçlükleri vardır. Meselâ gerekli davranış gözlemlerini yapmak çok defa mümkün olmaz. Keza bir tutum veya kanaatın mevcudiyetine bakarak, bunlar çok geçerli bir şekilde ölçülmüş olsa dahi, hangi davranışları tahmin edeceğimizi katıyetle kestiremeyiz. Herhangi bir hadisede doğru bir tahminde bulunamayışımız da mutlaka o tutumu geçerli olarak ölçemediğimizi göstermez, ancak o tutumun o sitüasyondaki davranışa nasıl tesir ettiğini bilemediğimizi gösterir. Bir ferдин yaşantısına girmiş bir tutumun, dışarıdan bakılınca gözlenebilecek şekilde onun açık davranışına doğrudan doğruya aksettigi-

ni iddia etmek de saflık olur. Meselâ Corey (1937) dolandırıcılığa karşı tutumları ölçmek üzere tertiplenmiş bir ölçekte alınan puanlarla hakikî dolandırıcılık davranışı arasında sıfır korelasyon bulmuştur. Bu netice, ölçeğin geçerli olmadığını göstermez. Belki de bu ölçek ferdin dolandırıcılık hakkındaki tutumlarını doğru olarak aksettirmiştir, fakat davranış sitüasyonu onun nazarında kendi inançlarıyla alâkalı birşey değildir. Bir şahıs için bir tutum ölçeğindeki "zenci" ile, onun yüzyüze geldiği bir "zenci" tanıdığı arasında psikolojik bakımdan çok büyük fark bulunabilir. Ancak her iki halde de objeler psikolojik bakımdan aynı oldukları derecede tutum ile davranış arasında bir uygunluk olmasını bekleyebiliriz. Buradaki münasebet çok da karmaşık olabilir.

Açık veya fiilî davranışın tutum ölçmesinde geçerlik kriteri diye kullanılmasıyla ilgili olarak Murphy, Murphy ve Newcomb (1937) aşağıdaki bilgiyi veriyorlar:

Hareketler, birinci derecede, kelimelerden daha "geçerli" değildir. Şu ifade bize çok doğru görünüyor: "Hareketler (davranış) çok defa, tıpkı sözlü davranış gibi, "hakikî" tutumu tahrif etmek veya gizlemek maksadını taşır... Bütün davranışlar, ifası sırasında, nezaket, tedbirlik gibi mülâhazalarla veya diğer sosyal baskılar dolayısıyla, değişmeye maruzdurlar." Üstelik sözlü davranış "hakikî, tutumları tahrif etmek veya gizlemek üzere kullanıldığı zaman, bu tahrif umumiyetle günlük davranışa uyacak şekilde yapılır. "Hakikî" tutumu gizlemenin sebepleri gerek sözlü, gerekse fiili davranış için aynidir. Eğer gizlilik, ve daha şayanı tercih olmak üzere isim saklama hali mevcutsa, tutumların sosyal baskıdan azade bir şekilde serbestçe ve tam olarak ifade edilmesi, herkesin görebileceği açık davranışla ifade edilmesinden daha kuvvetle muhtemeldir. İnsanların yaptıklarını ölçmek için gerek psikolojik, gerek sosyolojik başka metodlar da vardır; biz burada tutumları inceliyoruz, ve görüyoruz ki müşahade edilebilen davranış, eğer bir gizleme maksadı varsa, "sırf sözlü" davranışa nisbetle daha zayıf bir geçerlik arz ediyor. Ve nihayet, bir insanın Çinliler, Yahudiler, Rotariciler, veya komünistler hakkında kuvvetle lehte veya aleyhte bir

tutum beyan etmesi (eğer adam samimi ise), günlük hayatta onun davranışının önemli bir parçası olarak görülebilir. Dikkatli bir incelemeye tabi tutulduğu takdirde, bu davranışın birdenbire "ehemmiyetsiz" sayılması için sebep yoktur.

Özet

İnançların ve tutumların ölçülmesi sosyal psikolojinin hem tatbikatında, hem de teorisinde temel bir konu teşkil eder. Vasıtalı bir şekilde yapılması kaçınılmaz olan bu ölçme, ferdin davranışını ve o andaki yaşantısını bir teşhis malzemesi olarak kullanan çok çeşitli vasıtalarla yapılabilir. İnanç ve tutumların ölçülmesinde, bunların davranışa ve yaşantıya yansıma tarzının kısmen de o andaki sütünasyonun mahiyetine bağılı bulunduğunu hesaba katmak lâzımdır. Ölçmede gereken katıyet derecesi değışebilir, fakat kullanılan teknikler hem güvenilir hem de geçerli olmalıdır. Ölçmelerin geçerlik dereceleri ancak vasıtalı olarak tayin edilebilir. "Ferdî" inançlar ve tutumlar da ölçülebilir, zira muhtelif vasıfların rakama vurulmasında oldukça yüksek bir kesinlik derecesine varmak mümkündür, ve bu yüzden bu gibi ölçülerin mânâsı sadece grubun nisbî normuna dayanmak mecburiyetinde değıldir.

En çok kullanılan ve en iyi tahkik edilen ölçme metodlarından biri tutum, veya kanaat, ölçeğıdir. Ölçek metodunda ferdin dikkatle standardize edilmiş bir item veya ifade grubuna sözlü bir şekilde red veya tasvip cevapları vermesi gerekir. İtemler hakkında verdiği hükümlerin özeti, onun bu cevapları arkasında yatan inanç ve tutumlarını ortaya çıkarır. Bir ölçeğın itemleri genellikle tek tek tahlil edilmez.

Bir ölçek için item seçilmesinde birçok kriterler kullanılır. İtemler (1) ölçülen tutum veya kanaatla psikolojik bakımdan alâkalı olmalı; (2) ölçülen insanlar arasında keskin ayrılıklar ortaya çıkarmalı; (3) fertleri bir tutum

buudunun her noktasında ayırmalı, ve (4) gelişigüzel ve tesadüfî eksiklikleri ihmal ettirecek kadar çok sayıda olmalıdır.

Belli başlı ölçek tipleri şunlardır: *Thurstone* ölçeği: Burada itemlerin ölçek kıymetleri, geniş sayıda bir hakimler grubunun verdiği hükümlerin medyanı alınarak tayin edilir; *Likert* ölçeği. Bu ölçekte itemler, herbiri toplam puanla en iyi korelasyon gösterecek şekilde seçilir ve denekler hükümlerini beş tane tasvip veya red kategorisi içinde verirler; *Guttman* ölçeği. İtemler tek buutlu bir ölçeği temsil edecek şekilde seçilir, yani muayyen bir iteme evet cevabı verilince, ondan daha az aşırı olan bütün diğer itemlerin de tasvib edilmesi, daha aşırı olan bütün itemlerin ise reddedilmesi gerekir; *Sosyal Mesafe Ölçeği*. Burada da denek bir milliyet (veya başka birşey) grubuna karşı hissettiği psikolojik mesafenin derecesini belirtir; *Mertebeli* ölçek. Bir grup obje en çok tasvipten en az tasvibe kadar mertebe sırasına konur; *Çift Mukayese* ölçeği. Birtakım objelerden herbirinin ölçekteki nisbî mevkileri, onun diğer objelerin herbiriyle olan mukayesesine göre belirlenir.

Thurstone ölçeğindeki hakimler grubunun eşit fasılalara göre hükümler vermesi sayesinde ölçek ünitelerinin eşitliği temin edilmiş olur. Fakat hiçbir ölçeğin hakikaten eşit ünitelere sahip olduğu iddia edilemez, bu yüzden ölçek puanlarının hesaplanmasında ve tefsirinde çok dikkatli olmak lâzımdır. Bir ölçeğin sıfır noktası, tutumun mevcut bulunmadığı veya kanaatin ya nötr, yahut yok olduğu yerdir: Sıfır noktası bizzat ölçekten bulunamaz. Bu noktanın bulunmasında bağımsız bir metod, kanaatin kesinliği veya hissin şiddet derecesinin asgarî olduğu yeri bulmaktır. En kullanışlı ölçekler *tek buutlu* olanlardır; yani bunlar bir defada ancak tek bir tutum veya kanaatı ölçmelidir. Birçok tutum ölçekleri bu kıstası yerine getiremez ve alâkasız, karıştıcı değişkenlik kaynakları ihtiva ederler. Ölçekler tek buutlu oluncaya ve

sadece kastedilen psikolojik objeyi ölçer hale gelinceye kadar saflaştırılmalıdır.

Ölçeklerin saflaştırılması için, bahis konusu psikolojik objenin fert bakımından taşıdığı mânâyı önceden dikkatle incelemek lâzımdır. Bir ölçeğin kâfi derecede güvenilir olması, onun tek buutluğu için yeter şart sayılamaz. Ölçekler, aldıkları isimlere göre çeşitli şeyleri ölçerler.

İnanç ve tutumların ölçülmesinde çok farklı bir başka metod da takdir metodudur. Burada inanç veya tutumun rakama vurulması bir mütehasıs veya bir mülâkatçının verdiği hükümlere göre olur. Takdir metodunda muhtelif kaynaklardan elde edilen veriler kullanılır: (1) objeye karşı sözlü olmayan davranış, (2) obje ile alâkalı sözlü ifadeler, (3) ikinci derecede ifade ipuçları, (4) klinik tipte mülâkatlara verilen cevaplar, (5) şahsî dökümanlar, (6) "projektif" testlere verilen cevaplar, (7) o andaki yaşantı. *Şahsî takdir usulü* (self rating) de çok mühimdir, fakat şahsî takdir teknikleri ihtiyaçlar, sübjektif atıf sistemi vs. dolayısıyla tarafgirliğe çok müsaittir. Takdir ölçekleri (1) Mertebeli ölçek'de veya (2) yüzdeli ölçekte olduğu gibi *nisbî*, yahut da (3) grafikli takdir ölçeği veya (4) spesifik kategori ölçeğinde olduğu gibi *mutlak* olabilir.

Ölçmenin gayesini denekten saklamak veya, ölçme esnasında tutum veya kanaati bozmaksızın, tutum değişmelerini tetkik etmek istediğimiz zaman vasıtalı ölçme teknikleri kullanırız.

Ferdin davranışını tam mânâsiyle anlamak ve önceden kestirmek istediğimiz takdirde, inanç ve tutumların bütün çeşitli hususiyetlerini ölçmemiz gerekir. İnanç ve tutumlara ait *tîr*, *muhteva*, *vuzuh* ve *hususîlik* gibi vasıfların ölçülmesi, esas itibariyle, ferdi yoğun bir sorguya tabi tutmak ve onun içe bakışla verdiği beyanları tahlil etmek suretiyle olur. İstatistik enterkorelasyon yoluyla inanç ve tutum sistemleri de tetkik edilebilir.

Bir inanç veya tutuma ait "*kuvvet*" vasfının ölçülmesi için mümkün olan bir usul de, o tutumun başka birşeyi değiştirmekte icra ettiği tesirin miktarını bulmaktır. İnanç ve tutumların önem derecesi şu usuller de dahil olmak üzere çeşitli yollardan bulunabilir: (1) ferdin o obje hakkındaki hislerinin şiddeti, (2) objenin ferdin dikkatini çekmek derecesi, (3) obje ile insanın kendi nefsi veya ben'i arasında duyduğu alâkanın derecesi, tesbit edilir. Bu usullerin herbirine ait tecrübelerden misaller verilmiştir.

Bilgi, iman, ve kanaat mevzuu olan şeyler arasında bir ayırma yapabilmek için, inançların *tahkik kabiliyetini* de bulmak lâzımdır. Bunu en iyi şekilde ferdi yoğun bir sorguya tabi tutarak yapabiliriz. Bir kanaatın kesinlik derecesi ise şahsî takdir yoluyla ölçülebilir.

İnanç ve tutum ölçülerine itimad edebilmemiz için bunların güvenilir, yani istikrarlı olması gerekir. Puanları şu üç şekilde mukayese ederek *güvenilirlik derecesini* ölçebiliriz: (1) Tekrar tatbik (rest-retest), (2) eşdeğerli formlar, (3) yarıya bölme. Müphem itemler, istikrarsız itemler, testin verilışı ve puanlanmasında yapılan mekanik hatalar, yetersiz ve birbirini tutmaz talimatlar, test si-tüasyonundaki bozucu ve değişken faktörler güvenilirliği bozan sebeplerdir. Takdir ölçekleri de değişkenin karmaşıklığı, hüküm verirken birbiriyle kıyaslanamayan standartların kullanılması, "hale tesiri" gibi sebepler yüzünden güvenilir olmayabilir. Yukarıdaki kusurları ıslah etmek ve ölçekteki item sayısını veya takdirin dayandığı malzeme miktarını çoğaltmak suretiyle güvenilirlik derecesi yükseltilebilir. Fert ve grup seviyesindeki ölçmeler için asgarî güvenilirlik seviyelerini gösterdik ve çeşitli tekniklerin güvenilirliklerine ait misaller verdik.

Geçerliği, yani ölçü aletinin ölçmek istenilen şeyi ne dereceye kadar ölçtüğünü şu üç yoldan bulabiliriz: (1) tutum ve kanaatları bakımından birbirinden ayrılacakları farzedilen "bilinen" grupların ölçülmesi ve mukayesesi,

(2) diğer tutum veya kanaat ölçüleriyle yapılan mukayese, (3) tutum ve kanaatlar üzerindeki ölçüye dayanılarak davranış hakkında yapılan tahminlerin doğruluk derecesini incelemek. Bu üç geçerlik metoduna ait tecrübelerden misaller verdik, ve davranışı bir geçerlik ölçüsü olarak kullanmanın arzettiği güçlüklerle işaret ettik.

BİBLİYOGRAFYA

- ALLPORT, F. H.: 1934. The J-curve hypothesis of conforming behavior. *J. soc. Psychol.*, 5, 141-183.
- ALLPORT, G. W.: 1935. Attitudes. In Murchison, C. (ed.), *A handbook of social psychology*, Worcester: Clark Univ. Press.
- ALLPORT G. W.: 1942. *The use of personal documents in psychological science*. New York: Social Science Research Council, No. 49.
- ASCH, S. E., BLOCK, H., ve HERTZMAN, M.: 1938: Studies in the principles of judgments and attitudes: Two basic principles of judgment. *J. Psychol.*, 5, 219-251.
- BOGARDUS, E. S.: 1925. Measuring social distance. *J. appl. Social.*, 9, 229-308.
- BOGARDUS, E. S.: 1933. A social distance scale. *Sociol. and soc. Res.*, 17, 265-271.
- CANTRIL, H.: 1946. The intensity of an attitude. *J. abnorm. soc. Psychol.*, 41, 129-136.
- COREY, S. M.: 1937. Professed attitudes and actual behavior. *J. educ. Psychol.*, 28, 271-280.
- CRESPI, L. P.: 1944. Attitudes toward conscientious objectors and some of their psychological correlates. *J. Psychol.*, 18, 81-117.
- DODD, S. C.: 1935 A social distance test in the Near East. *Amer. J. Sociol.*, 41, 194-204.
- DROBA, D. D.: 1930. *A scale for measuring attitude toward war*. Chicago: Univ. Chicago Press.
- DUBIN, S. S.: 1940. Verbal attitude scores predicted from responses in a projective technique. *Sociometry*, 3, 24-48.
- DUDYCHA, G. J.: 1943. A critical examination of the measurement of attitude toward war, *J. soc. Psychol.*, 18, 383-392.
- DUNLAP, J. W. ve KROLL, A.: 1939 Observations on the methodology of attitude scales, *J. soc. Psychol.*, 10, 475-487.
- EWING, T. N.: 1942. A study of certain factors involved in changes of opinion. *J. soc. Psychol.*, 16, 63-88.
- FARNSWORTH, P. R.: 1943. Shifts in the values of opinion items. *J. Psychol.*, 16, 125-128.

- FERGUSON, L. W.: 1935. The influence of individual attitudes on construction of an attitude scale. *J. soc. Psychol.*, 6, 115-117.
- FERGUSON, L. W.: 1938. An item analysis of Peterson's "war" scale. *Psychol. Bull.*, 35, 521.
- FESTINGER, L.: 1947. The treatment of qualitative items by "scale analysis". *Psychol. Bull.*, 44, 149-161.
- FRENCH, V. V.: 1947. The structure of sentiments, *J. Person.*, 15, 247-282; 16, 78-108.
- FRENKEL-BRUNSWIK, E., ve SANFORD, R. N.: 1945. Some personality factors in anti-Semitism. *J. Psychol.*, 20, 271-291.
- FROMME, A.: 1941. On the use of certain qualitative methods of attitude research: a study of opinion on the methods of preventing war. *J. soc. Psychol.*, 13, 429-459.
- GUILFORD, J. P.: 1931. Racial preferences of a thousand American university students. *J. soc. Psychol.*, 2, 179-204.
- GUTTMAN, L.: 1941. The quantification of a class of attributes: a theory and a method of scale construction. In Horst, P. et al., *The prediction of personel adjustment*. New York: Social Science Research Council, No. 48.
- GUTTMAN, L.: 1944. A basis for scaling qualitative data. *Amer. social. Rev.*, 9, 139-150.
- GUTTMAN, L. ve SUCHMAN, E. A.: 1947. Intensity and a zero point for attitude analysis, *Amer. social. Rev.*, 12, 57-67.
- HARTSHORNE, H., ve MAY, M. A.: 1928. *Studies in deceit*. New York: Macmillan.
- HINKLEY, E. D.: 1932. The influence of individual opinion on construction of an attitude scale. *J. soc. Psychol.*, 3, 283-296.
- HOROWITZ, E. L.: 1936. The development of attitude toward the Negro. *Arch. Psychol.*, 28, No. 194.
- KATZ, D. : 1944. The measurement of intensity. In Cantril, H., *Gauging public opinion*. Princeton: Princeton Univ. Press.
- LIKERT, R.: 1932 A technique for the measurement of attitudes. *Arch. Psychol.*, No. 140.
- LIKERT, R., ROSLOW, S., ve MURPHY, G.: 1934. A simple and reliable method of scoring the Thurstone attitude scales. *J. soc. Psychol.*, 5, 228-238.
- LOEBLOWITZ-LENNARD, H. ve RIESSMAN, F.: 1946. A proposed projective test. *Psychiatry*, 9, 67-68.
- MACKINNON, D. W.: 1946. The use of clinical methods in social psychology. *J. soc. Issues*, 2, No. 47-54.
- McNEMAR, Q.: 1946. Opinion-attitude methodology. *Psychol. Bull.*, 43, 289-374.
- MORGAN, J. J. B., ve MORTON, J. T.: 1943. Distorted reasoning as index of public opinion. *Sch. and Soc.*, 57, 333-335.

- MORGAN, J. J. B., ve MORTON, J. T.: 1944. The distortion of syllogistic reasoning produced by personal convictions. *J. soc. Psychol.*, 20, 39-59.
- MURPHY, G., ve LIKERT, R.: 1938. *Public opinion and the individual*. New York: Harper.
- MURPHY, G., MURPHY, L. B., ve NEWCOMB, T. M.: 1937. *Experimental social psychology*. New York; Harper.
- MURRAY, H. A.: 1938. *Explorations in personality*. New York Oxford Univ. Press.
- MURRAY, H. A., ve MORGAN, C. D.: 1945. A clinical study of sentiments. *Genet. Psychol. Monogr.*, 32, 3-149, 153-311.
- NEWCOMB, T. M.: Labor unions as seen by their members: an attempt to measure attitudes, In Hartmann, G. W., ve Newcomb, T. M. (ed.), *Industrial conflict*. New York: Cordon.
- NEWCOMB, T. M.: 1943. *Personality and social change*. New York: Dryden.
- NYSTROM, G. H.: 1933. The measurement of Filipino attitudes toward America by the use of the Thurstone technique. *J. soc. Psychol.*, 4, 249-252.
- OSS ASSESSMENT STAFF: 1948. *Assessment of men*. New York: Rinehart.
- PACE, C. R.: 1939. A situation test to measure social-political-economic attitudes. *J. soc. Psychol.*, 10, 331-344.
- PINTNER, R., ve FORLANO, G.: 1937. The influence of attitude upon scaling of attitude items, *J. soc. Psychol.*, 8, 39-45.
- PROHANSKY, H. M.: 1943. A projective method for the study of attitudes. *J. abnorm. soc. Psychol.*, 38, 393-395.
- RASKIN, E., ve COOK, S. W.: 1938. A further investigation of the measurement of attitude toward Fascism. *J. soc. Psychol.*, 9, 201-206.
- REMMERS, H. H., ve SILANCE, E. B.: 1934. Generalized attitude scales. *J. soc. Psychol.*, 5, 298-312.
- RIKER, B. L.: 1944. A comparison of methods used in attitude research. *J. abnorm. soc. Psychol.*, 39, 24-42.
- RIKER, B. L.: 1945. Comparison of attitude scales. a correction. *J. abnorm. soc. Psychol.*, 40, 102-103.
- RUNDQUIST, E. A., ve SLETTTO, R. F.: 1936. *Personality in the depression; a study in the measurement of attitudes*. Minneapolis: Univ. Minnesota Press.
- SHERIF, M., ve CANTRIL, H.: 1947. *The psychology of ego-involvements*. New York: Viley.
- SIMS, V. M.: 1938. Factors influencing attitude toward the T.V.A. *J. abnorm. so. Psychol.*, 33, 34-56.
- SIMS, V. M., ve PATRICK, J. R.: 1936. Attitudes toward the Negro of northern and southern college students. *J. soc. Psychol.*, 7, 192-204.

- SMITH, M. B., BRUNER, J. S., ve WHITE, R. W.: 1947, A group research project on dynamics and measurement of opinion. *Int. J. Opin. and Att. Res.*, 1, 78-82.
- Society for the Psychological Study of Social Issues: 1947. Sovyetler Birliği'ne karşı tutumlar hakkında basılmamış bir araştırma.
- STAGNER, R.: 1936 a. Fascist attitudes: an exploratory study. *J. soc. Psychol.*, 7, 309-319.
- STAGNER, R.: 1936 b. Fascist attitudes: their determining conditions. *J. soc. Psychol.*, 7, 438-454.
- STOUFFER, S. A.: 1930. An experimental comparison of statistical and case history methods of attitude research. Ph. D. Thesis. Univ. Chicago.
- TELFORD, C. W.: 1934. An experimental study of some factors influencing the social attitudes of college students, *J. soc. Psychol.*, 5, 421-428.
- THORNDIKE, E. L.: 1940. *Human nature and the social order*. New York: Macmillan.
- THOULESS, R. H.: 1935. The tendency to certainty in religious belief. *Brit. J. Psychol.*, 26, 16-31.
- THURSTONE, L. L.: 1927. The method of paired comparisons for social values. *J. abnorm. soc. Psychol.*, 21, 384-400.
- THURSTONE, L. L.: 1928. An experimental study of nationality preferences. *J. gen. Psychol.*, 1, 405-425.
- THURSTONE, L. L.: 1929. Theory of attitude measurement. *Psychol. Bull.*, 36, 222-241.
- THURSTONE, L. L.: 1931. The measurement of social attitudes. *J. abnorm. soc. Psychol.*, 249-269.
- THURSTONE, L. L. ve CHAVE, E. J.: 1929. *The measurement of attitudes*. Chicago; Univ. Chicago Press.
- United States Strategic Bombing Survey: 1946. *The effects of bombing on German morale*. Washington: Government Printing Office.